Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

MUHTELİF YAZILAR

Hazırlayan:

Dr. Metin ERKAYA

بسم الله الرحمن الرحيم

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13
KISALTMALAR 15
PROF. DR. MAHMUD ES'AD COŞAN 17

A. YILLIK İÇİN YAZILANLAR 27
01. İDEAL YOL 27
02. ASLÎ VAZİFE 29
03. ALLAH SEVGİSİ 32
a. Allah-u Teàlâ'nın Sevdiği Kullar 33
b. Allah-u Teàlâ'nın Sevmediği Kullar 39

B. ÇEŞİTLİ YAZILAR 47
01. İHTİSASA HÜRMET 47
02. EN MÜHİM HASTALIĞIMIZ 49
03. MÜSLÜMAN OLMAK 51
04. RAMAZAN'A DAİR TÜRKÇE EN ESKİ ESER 52
05. ÖLÜM 55
06. NEYİ VE KİMİ SEVMELİYİZ? 58
07. BİR İLÂÇ VE BİR TATLININ TÂRİFNÂMESİ 61
08. ZARİF BİR DİNÎ HİKÂYE 64
09. EL-YAZMASl KİTAPLAR 66
a. El-Yazması Nedir? 66
b. Türkiye'deki yazmalar 66

c. Netice 69
10. NİZÂMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET İDARESİNDE MÂNEVÎ GÜÇLERİN ROLÜ 70
11. NÂBÎ'NİN TUHFE-İ HARAMEYN'İNDEN BİR ŞİİR 73
12. ANARŞİYE ÇARE, İMANA ÇAĞRI 78
13. ÖZGÜRLÜKLER SINIRSIZ DEĞİLDİR 82
14. AHLÂK VE DİN GÖREVLİLERİ 87
15. NASIL ÖMÜR SÜRDÜYSENİZ, ONA UYGUN BİR HALDE ÖLÜRSÜNÜZ 91
16. HİLÂLİ GÖZETLEYİNİZ 93
17. ECDADIMIZDA HOCAYA HÜRMET 96
18. ECDADIMIZDA İLME HÜRMET 99
19. OSMANLI DEVLETİ NASIL GELİŞTİ? 102
20. BÜYÜK BİR ŞEYHİN NAMAZ KILIŞI 106
21. OSMAN-I GAZİ'NİN VASİYETLERİ 109
22. HZ. EBÛ BEKİR (RA)'IN BİR ŞİİRİ 112
23. HİCRÎ 15. ASIR İÇİN 116
24. NA'TLARIYLA TANINMIŞ OLAN ŞAİR NAZÎM 119
25. ECDADIMIZDA ANA BABAYA HÜRMET 123
26. DÎNÎ NİKÂH ÖRNEĞİ 127
24. TÙBÂ 129

C. İLMÎ MAKALELER 130
01. BEHCETÜ'L-HADÂİK'IN YENİ BİR NÜSHASI 130
02. XV. ASIR'DAN TÜRKÇE DİNÎ BİR ESER: CİNÂNÜ'L-CENÂN 136
a. Eserin Tanıtılması 137

b. Eserin Mevcut Yazma Nüshaları 140
c. Cinânü'l-Cenân'la İlgili İlmî Meseleler: 141
d. Müellifin Kimliği: 142
03. HOCAM NECATİ LUGAL 145
04. HACI BEKTAŞ AND THE BEKTAŞI ORDER 155
05. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ VE BEKTAŞÎ TARİKATI 166
06. BAZI YAZMALARDA GÖRÜLEN BİLMECELİ TARİH KAYITLARI 177
a. Haftanın Günleri 178
b. Ayın Günleri 179
c. Yılın Ayları 181
d. Sene Rakamları 184
e. Bilmeceli Tarih Kayıtlarından Numûneler 186
f. Netice: 192
07. BİLMECELİ BİR TE'LİF TARİHİ 194
08. XVII. ASIR'DA İSTANBUL-MEKKE ARASINDAKİ HAC YOLU 196
09. AHTERÎ'NİN KIRK HADÎS KİTABI 216
KİTÂB-I KIRK HADÎS 217
a. Mukaddime 217
b. Hadis-i Şerifler 221
c. Eser ve Nâzımı Hakkında 237
10. EBCED HESABI İLE TARİH DÜŞÜRME SANATI (1) 239
11. EBCED HESABI İLE TARİH DÜŞÜRME SANATI (2) 245
12. TÜRK EDEBİYATINDA NA'TLAR 251
a. Mevlânâ'nın Bir Na'tı 253
b. Molla Câmî'nin Na'tına Tahmis 255

c. Sultan II. Mustafa'nın Bir Na'tı 256
13. BİR NA'T-I ŞERİF 258
14. MUSLİHU'D-DİN HAMİDOĞULLARI VE HIZIR BEY..... 265
A. MESELENİN ORTAYA ÇIKIŞI 265
B. MÜLK SÛRESİ TEFSİRİ'NİN MÜELLİFİ 266
1. Müellifin Adı:..... 267
2. Müellifin Lakabı: 268
3. Müellifin Diğer Eserleri:..... 269
a. Fatiha Sûresi Tefsiri:..... 270
b. İhlâs Sûresi Tefsiri: 270
c. Yasin Sûresi Tefsiri:..... 270
d. Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Diğer Eserleri 271
C. MUSLİHU'D-DİN VE HIZR BEY'İN KİMLİĞİ 271
a. Muslihu'd-din'in Eserlerinde Hızr Bey 271
b. Muslihu'd-din Devrindeki Muhtelif Hızr Bey'ler..... 273
D. HAMİD-OĞLU İSHÂK B. DÜNDAR BEY..... 276
E. ŞİMDİYE KADAR BİLİNMEYEN YENİ BİR HAMİD-OĞLU BEYİ: BEDRÜ'D-DİN HIZR BEG B. İSHAK BEG..... 281
15. İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATI'NDA ÜKKÂŞE HİKAYESİ.... 287
a. Hikâyenin Konusu..... 288
b. Hikâyenin Kaynağı ve Sıhhati..... 289
c. Ükkâşe'nin Kimliği 291
d. Türk Edebiyâtında Ükkâşe Hikâyesi..... 293
1. En Eski Kayıtlar:..... 293
2. Hatîboğlı Muhammed'in Nazmettiği şekli:..... 295
3. 'Arif'in Mevlid'i içinde bulunan şekli: 295

4. Yazıcıoğlu Muhammed'in Nazmettiği şekli: 295
5. Diğer Mevlid Nüshalarında görülenler: 296
e. Ükkâşe Hikâyesi Metni: 296
16. MEHMED ZÂHİD KOTKU (RH.A) HAZRETLERİ'NİN KISA TERCEME-İ HÂLİ 310
a. Ailesi 310
b. Tahsili, Askerliği 311
c. Tasavvufî Yetişmesi ve Dînî Hizmetleri 311
d. Vefâtı 313
e.Ahlâk ve Şemâili 314
f. Mehmed Zâhid Kotku Rh.A'in Eserleri 317

D. TAKDİM YAZILARI 318
01. TEZKİRETÜ'L-EVLİYÂ: TAKDİM 318
02. TASAVVUFÎ AHLÂK: TAKDİM 320
a. Ahlâkın İslâm Dinindeki Mevkîi 320
b. Ahlâkın Fert ve Cemiyet İçin Lüzûmu 324
c. Nasıl Bir Ahlâk? 324
d. İslâm ahlâkının Üstünlükleri: 326
1. İslâm'ın Diğer Dinlerden Farkı 326
2. İslâm Ahlâkının Kültürümüzdeki Mevkii 327
3. Dinimiz, Başka Ahlâk Anlayışlarına Kaymağa Cevaz Vermez 327
4. Ahlâk Baskıyla Değiştirilemez 328
5. Baskı Milli Vicdanı Zedeler, Küstürür 328
6. İslâm Ahlâkı En Üstün Müeyyidelere Sahiptir 329
e. Ahlâkın Eğitimi Meselesi 330

f. Tasavvufî Terbiye ve Ahlâk 331
g. Bu Kitap 332
03. CENNET YOLLARI: MUKADDİME 334
04. TASAVVUF VE SEFÎNE-İ EVLİYÂ 336
05. TASAVVUFUN ESASLARI: TAKDİM 340
06. KİTÂBÜ'Z-ZÜHD VE'R-REKÀİK: TAKDİM 343
07. Y. MÜH. HACI MUAMMER DOLMACI 346
08. AHMED-İ YESEVÎ: TAKRİZ 351
09. MUHAMMED ZÂHİD EL-KEVSERÎ: TAKRİZ 353
10. GÜZEL AHLÂK SAHİFELERİ: TAKRİZ 355

E. RÖPORTAJLAR 357
01. TASAVVUF ÜZERİNE SOHBET 357
a. Tasavvufun Menşei 357
b. Tasavvufun Tarifi 358
c. Tasavvufla İlgili Ayet ve Hadisler 359
d. Tasavvuf Rasûlüllah SAS Zamanında da Vardı 363
e. Tarikatlar 368
f. Tarikata Karşı Çıkanlar 370
g. Tasavvuf ve Şeriat 374
h. İslâm'ın Yayılması ve Dervişler 380
i. Şeriatsız Tasavvuf Olmaz 386
j. Tasavvufa Her Zaman İhtiyaç Var! 388
k. İstikbal İslâm'ındır! 391
l. Tasavvuf Kıyamete Kadar Devam Edecek 393
02. İSLÂMÎ ŞÛRÂ MUTLAKA KURULMALI! 396

03. MÜSLÜMANLAR HACDA İSTİŞÂRE ETMELİ! 404
04. İSTİKBAL MÜSLÜMANLARINDIR! 418
05. BİRLİK OLMA ZAMANI 439

F. TERCÜMELER 451
01. İSLÂMİYET NEDİR? 451
A. GİRİŞ 452
B. DİNİN HEDEFLERİ 455
C. İSLÂM İNSANLIĞIN DİNİ 457
D. İMANIN ESASLARI 464
1. İslâm'da Tanrı Kavramı 464
2. Melekler 467
3. Mukaddes Kitaplar ve Peygamberler 468
4. Ahiret 468
5. Hayır ve Şer 471
6. Tekrar Dirilme 472
E. İSLÂM'IN BEŞ RÜKNÜ 473
1. Şehadet Getirme 474
2. Namaz 474
3. Abdest 477
4. Oruç 478
5. Zekât 480
6. Hac 480
7. Sadaka 482
F. İNSANLARIN EŞİTLİĞİ 484
G. İSLÂM'DA KADIN 488

a. Kadınlar Hakkında:..... 490
b. Zevceler Hakkında:..... 491
H. ÇOK KADINLA EVLENME..... 491
İ. HISIM AKRABAYA KARŞI DAVRANIŞLAR..... 496
J. HÜKMEDENLERE SAYGI..... 497
K. İSLÂM'DA KILIÇ NE ZAMAN KULLANILIR?..... 498
L. İSLÂM'IN BAZI AHLÂK KURALLARI..... 510
a. Mahremiyete Saygı..... 512
b. Şeref ve İtibara Saygı..... 514

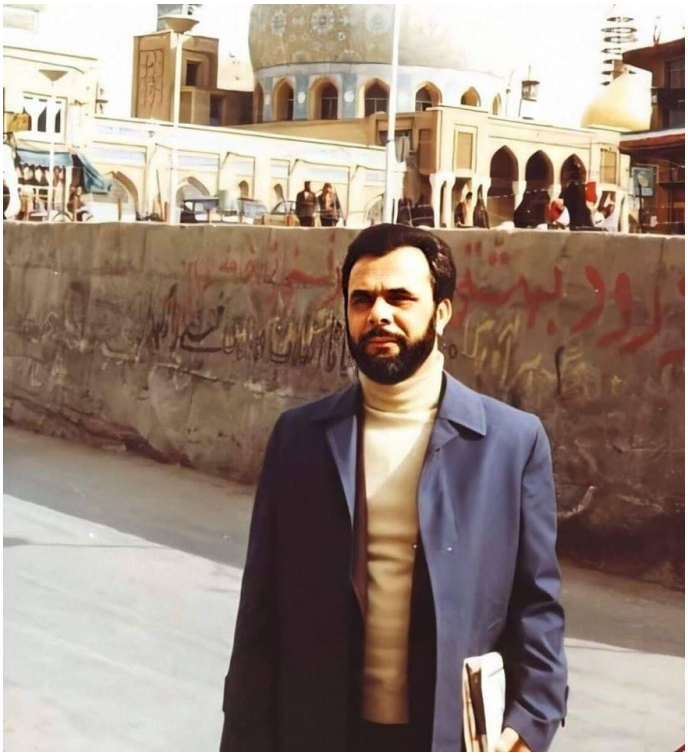

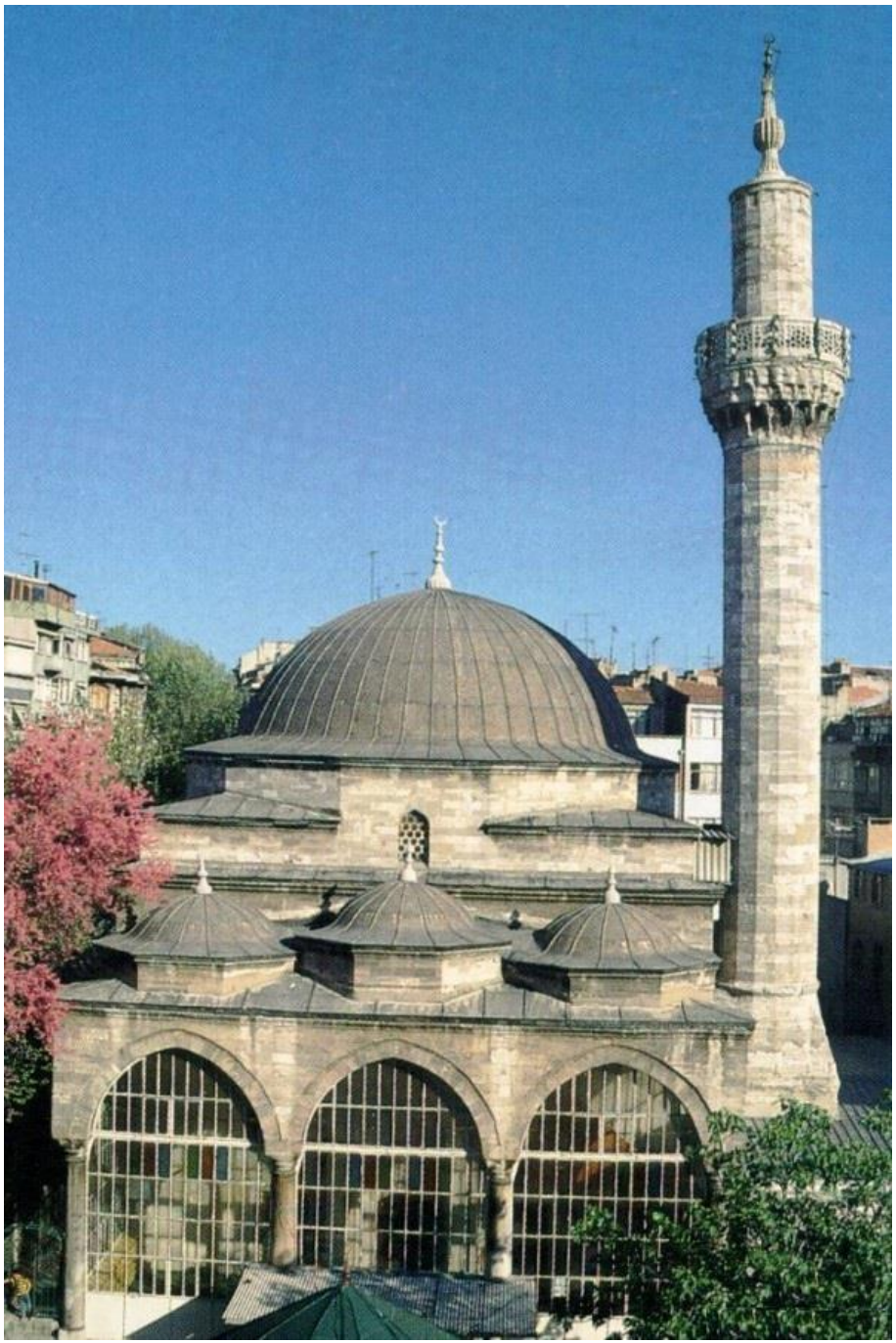

ÖNSÖZ

"İslâm, dünya ve ahiret mutluluğunun yolunu göstermek üzere Allah tarafından gönderilen gerçek ve ebedî dindir. O, ferdin iç huzuruna ermesi için olduğu kadar; cemiyetin ahenk içinde yaşaması, içtimaî bünyenin sıhhatle çalışması için de gerekli bütün tavsiye ve prensipleri ihtiva etmektedir.

İslâm, insan hayatının her yönü ve insan faaliyetlerinin her çeşidi ile çok yakından ilgilenir. İslâm, fertte, ailede, iş hayatında, cemiyet faaliyetlerinde ve beynelmilel sahada prensipler koyan, her hak sahibine hakkını en adil ölçüler içinde veren, haksızlıkları en köklü tedbirlerle önleyen tek nizamdır. Onun için eskimemekte, her asırda dipdiri ve pırıl pırıl ayakta durmaktadır. Onda diğer dinlerin hurafeleri ve mânâsı kaybolmuş kuru merasimleri gibi boş şeyler bulunmaz.

Tarih boyunca onu gerçekten anlamış ve samimiyetle tatbik etmiş cemiyetler emsalsiz başarılar sağlamış, ferdî ve içtimaî mutluluğu tatmış ve yaşamıştır. Onun gerçekliğinden ve eşsiz meziyetlerinden gâfil olanlar ise mutluluğu başka sistemlerde aramış, başını taştan taşa vura vura akan sel suları gibi çırpınmış durmuş, fakat asla huzura kavuşamamıştır.

Hasta insanlığın dertlerinin devası İslâm'dadır. Kurtuluş ve mutluluk sadece İslâm'la mümkün olacaktır. Hal böyle olunca, bize düşen en mühim vazife, çağımızın bu sevindirici gelişmesine yardımcı olmak, İslâm'ı önce en doğru şekilde öğrenmek ve anlamak, sonra da çevremize ve hattâ bütün insanlığa tebliğ etmek ve anlatmak için olanca varlığımızı, gayretimizi ve müktesebatımızı sarf etmektir."

Mahmud Es'ad Coşan Hocaefendi vaaz ve sohbetlerinin yanısıra muhtelif gazete ve dergilerde zaman zaman yazılar, makaleler yazmıştır. 1983'te İslâm dergisi, 1985'te *Kadın ve Aile*, *İlim ve Sanat* dergilerini yayınlamağa başladıktan sonra, yazılarını kendi dergilerinde yayınlamıştır.

Elinizdeki kitap Hocaefendi'nin 1983'den önce muhtelif dergilerde yayınlanmış yazılarıyla, bunlara ilave olarak çeşitli kitapların başına yazmış olduğu takriz yazıları ve röportajlardan oluşmaktadır.

Hocaefendi'nin konulara yaklaşımı, açıklamaları, değerlendirmeleri ve tavsiyeleri okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Yazıların temin edilmesinde emeği geçen M. Es'ad Erkaya'ya; teknik konularda yardım eden Abdüllatif, Ahmed Enis ve Lütfullah Erkaya'ya teşekkür ediyor ve eserin hayırlara vesile olmasını diliyoruz.

Dr. Metin ERKAYA
Sincan, Ocak 2021

KISALTMALAR

SAS : *Salla'llàhu aleyhi ve sellem.*
AS : *Aleyhi's-selâm.*
RA : *Radıya'llàhu anh/ anhâ/anhümâ.*
Rh.A : *Rahmetu'llàhi aleyh.*
KS : *Kaddesa'llàhu sirrahû.*
RE. : *Râmûzü'l-Ehàdîs*
ME. : *Muhtâru'l-Ehàdîs*
RS. : *Riyàzu's-Sàlihîn*
a.g.e. : Adı geçen eser.
v. : Vefatı.
vs. : ve sâire
s. : sayfa
(خ) : Buhàrî, *Sahîh*
(م) : Müslim, *Sahîh*
(د) : Ebû Dâvud, *Sünen*
(ت) : Tirmizî, *Sünen*
(ن) : Neseî, *Sünen*
(ه) : İbn-i Mâce, *Sünen*
(حم) : Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*
(عب) : Abdü'r-Rezzâk, *Musannef*
(ط) : Tayâlisî, *Müsned*
(ش) : İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*
(ع) : Ebû Ya'lâ, *Müsned*
(طب) : Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*
(طس) : Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*
(قط) : Dâra Kutnî, *Sünen*
(حل) : Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*

(ق) : Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*

(هب) : Beyhakî, *Şuabü'l-İman*

(عق) : Ukaylî, *Duafâ*

(عد) : İbn-i Adiyy, *Kâmil fi'd-Duafâ*

(خط) : Hatîb-i Bağdâdî, *Târih-i Bağdad*

(كر) : İbn-i Asâkir, *Târih-i Dimaşk*

(حب) : İbn-i Hibbân, *Sahîh*

(ك) : Hâkim, *Müstedrek*

(ض) : Ziyâ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-Muhtare*

(در) : Dârimî, *Sünen*

(خز) : İbn-i Huzeyme, *Sahîh*

(بر) : İbn-i Abdi'l-Ber, *el-İstiâb*

(غ) : Begavî, *Şerhü's-Sünneh*

(طح) : Tahâvî, *Şerhü Maâni'l-Âsâr*

PROF. DR. MAHMUD ES'AD COŞAN

(14 Nisan 1938 - 4 Şubat 2001)

14 Nisan 1938 (13 Safer 1357) tarihinde, Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinin Ahmetçe köyünde doğdu. Babası Halil Necâti Efendi, annesi Şâdiye Hanım'dır. Anne ve baba tarafından soyu, Buhàra'dan Çanakkale'ye göç etmiş seyyidlere dayanır.

Küçük yaşta iken ailesi İstanbul'a taşındı. 1950'de İstanbul Vezneciler İlkokulu'nu, 1956'da Vefa Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Bölümü'ne girdi. Arap Dili ve Edebiyatı, İran Dili ve Edebiyatı, Ortaçağ Tarihi ile Türk-İslâm Sanatı sertifikalarını alarak, 1960 yılında Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu.

Aynı yıl, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde açılan asistanlık imtihanını kazanarak, Klasik-Dinî Türkçe Metinler Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. Fakülte yayın komisyonunda iki yıl sekreterlik yaptı. 1965 yılında, XV. Yüzyıl şairlerinden olan *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri* konusunda doktora tezi vererek ilâhiyat doktoru ünvanını aldı. 1967-1968 yıllarında Ankara Yükseliş Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu'nda *Türkçe ve Hümaniter Bilgiler* derslerini verdi.

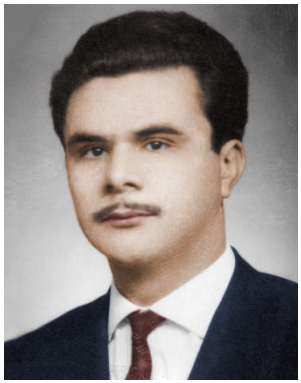

Askerlik görevine Tuzla Piyade Okulunda başladı (15 Ekim 1971). Ağrı Patnos'ta yedeksubay olarak tamamladı (31 Aralık 1972).

1973 yılında, *Hacı Bektâş-ı Velî, Makàlât* adlı doçentlik tezi ile doçent ünvanını aldı ve Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Kürsüsü'ne öğretim üyesi olarak tayin edildi. 1977-1980 yıllarında Sakarya Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi'nde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri verdi. Yurtdışında çeşitli üniversitelerde misafir öğretim üyeliklerinde bulundu.

1982 yılında, *İbrâhim-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiyye* isimli

takdim teziyle ilâhiyat profesörü oldu. Sosyal ve kültürel faaliyetlere daha fazla zaman ayırabilmek düşüncesiyle, 1987 yılında emekliliğini isteyerek üniversiteden ayrıldı.

İlk dînî eğitimini ailesinde gördü. Dedesi Molla Mehmed Efendi, İstanbul'da medreselerde ilim tahsil etmiş ve Gümüşhaneli Ahmed Ziyâüddin Hazretleri'ne intisab etmiş bir kimseydi. Çanakkale Savaşında şehid olmuştur.

Babası Halil Necâti Efendi, küçük yaşta köyünde hafızlığını tamamladı. Genç-liğinde Gümüşhaneli dergâ-hına mensub Çırpılarlı Hacı Ali Efendi'nin medresesine devam etti. İlk tasavvuf dersini de ondan aldı. Med-reseler kapandıktan sonra tekrar köyüne döndü. Şadiye Hanım'la evlendi (1928).

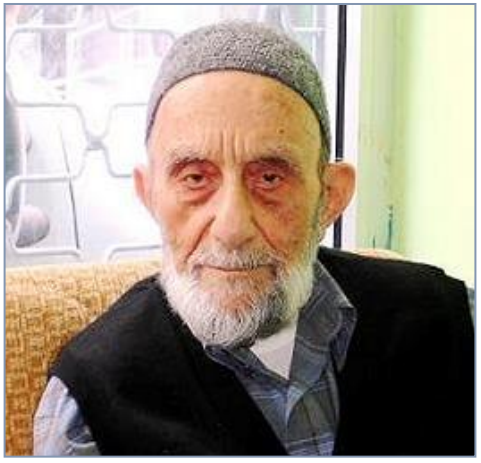

Şâdiye Hanım da aynı sülâleden zikir ehli, bilgili bir hanımdı. Bu evlilikten beşi erkek, ikisi kız, yedi çocukları oldu. Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan Hocaefendi, ailenin dördüncü çocuğudur.

Halil Necâti Efendi, çocuklarını okutmak amacıyla 1942 yılında İstanbul'a taşındı. Bir süre ticaretle meşgul oldu. O sırada, Şehzâdebaşı Damat İbrâhim Paşa Camii'nde Serezli Hasîb Efendi'nin sohbetlerine devam etti. Onun vefatından sonra, Kazanlı Abdül'aziz Efendi'ye intisab etti. Onun Ümmügülsüm Camii'ndeki sohbetlerine katıldı. Abdül'aziz Efendi'nin tavsiyesi ile girdiği müezzinlik imtihanını kazanarak, Fatih Müftülüğü'nde göreve başladı. Abdül'aziz Efendi'nin vefatından sonra (1952), irşad görevini sürdüren Mehmed Zâhid Kotku Hazretleri'nin sohbetlerine devam etti. Onun yakın dostlarından oldu.

Bu münasebetle, Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan Hocaefendi, küçük yaşta hocaefendilerin meclislerinde bulundu, onların maddî ve manevî ilgilerine mazhar oldu.

Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, 1960 yazında Mehmed Zâhid Kotku Hazretleri'nin kızı Muhterem Hanım'la evlendi. Aynı yılın sonbaharında, Ankara İlâhiyat Fakültesi'ndeki asistanlık görevi dolayısıyla Ankara'ya taşındılar.

İlâhiyat Fakültesi'ndeki öğretim üyeliği yıllarında, Hocaefendi'nin kapısı herkese açıktı. Öğrencilerin çok sevdiği ve saygı gösterdiği bir kimseydi. Talebe gelir, kapıyı çalar, derdini anlatır, cevabını alır, müsterih bir çehre ile ayrılırdı. Olaylı ve kavgalı zamanlarda öğrencilerin arasına girer, onları akl-ı selime davet eder, kavgaları önlemeye çalışırdı.

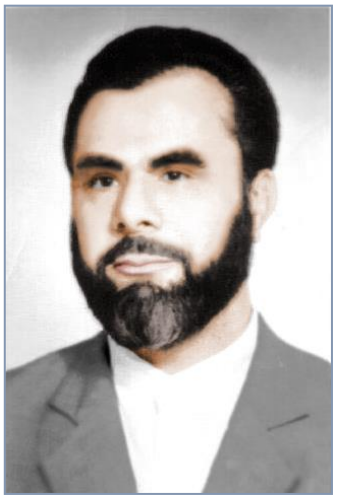

1960'lı yıllarda fakültede resmî ders olarak Kur'an-ı Kerim dersi yoktu. Öğrenciler kendi gayretleriyle, Arapça'dan, Farsça'dan faydalanarak Kur'an-ı Kerim öğrenmeğe çalışıyordu. Bunu gören Hocaefendi, müsait zamanlarında hasbî olarak, isteyenlere Kur'an-ı Kerim ve Osmanlıca dersleri veriyordu.

Öğrencilerini bilimsel araştırmalara, master ve doktora yapmaya teşvik ederdi. Öğretim üyeleri arasında saygınlığı vardı. Sahasında söz sahibi idi. Özellikle Türk-İslâm Edebiyatı'nda, ilk müracaat edilen kimseydi. Kendisinden önce profesör olmuş hocalar bile, ağır bir parça, çetin bir şiir oldu mu;

"—Es'ad Bey, şuna beraber bakabilir miyiz?" diye kendisine gelirlerdi. Herkese yardımcı olmaya çalışırdı.

İlk yıllar Kurtuluş'ta oturuyorlardı. Daha sonra Kalaba'ya taşındılar (1963). Evlerinin yakınında cami yoktu. Bir mescid açılması için önderlik etti. Daha sonra onun gayretleriyle bir dernek kurulup, cami yeri alındı. Üstte Kur'an Kur'an Kursu, altta cami olmak üzere cami inşaatının yapılmasına gayret etti. Buralarda zaman zaman hadis ve tefsir sohbetleri yaptı.

Komşuluk ilişkileri çok mükemmeldi. Bütün yorgunluklarına ve yoğunluklarına rağmen, komşularına da vakit ayırırdı. Karşılıklı ziyaretleşmeler olurdu. Ziyaretlerde tebessümü eksik etmezdi.

Ziyaret sırasında, kütüphaneden uygun bir kitap alır, orada bulunanlardan birisine bir yer açtırırdı. Sonra oradan bir miktar okuyarak sohbet ederdi.

Mehmed Zâhid Kotku Hazretleri, hemen her yıl Ankara'ya gelir, evlerinde bir süre misafir kalırdı. Ankara'nın çeşitli semtlerinde, çevre ilçelerde sohbetler, ziyaretler olurdu. Bazen de M. Es'ad Hocaefendi'yi de yanına alır, Anadolu'nun muhtelif şehirlerine beraber seyahat ederlerdi.

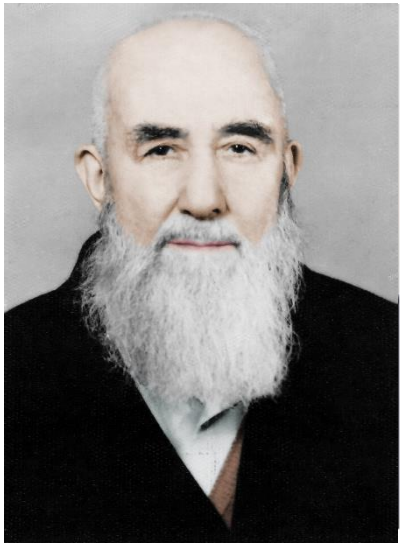

1977 Yılında, Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin bizzat elinden tutarak kürsüye oturtması ile İskenderpaşa Camii'nde *Râmûzü'l-Ehàdîs* derslerine başladı. Hafta sonlarında İstanbul'a gidiyor, pazar günü hadis dersini yapıp Ankara'ya dönüyordu.

Mehmed Zâhid Efendi'nin hastalığında, ameliyatında hep yakın hizmetinde bulundu. Son demlerinde de yanıbaşındaydı. Onun arzusu üzerine, 13 Kasım 1980 (5 Muharrem 1401) günü vefatından sonra, cemaatin eğitimiyle ve her türlü meselesiyle ilgilenme, tebliğ ve irşad görevini üstlendi.

Tasavvufî nisbeti; hocası Mehmed Zâhid Efendi vasıtasıyla Nakşibendî Tarikatı'nın, Hàlidiyye kolunun, Gümüşhâneviyye şubesidir. Ayrıca Kàdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Çeştiyye, Mevleviyye, Halvetiyye ve Bayrâmiyye tarikatlarından da irşada me'zundur.

Onun döneminde hadis derslerine ilgi daha da arttı. Cemaat yer bulamadığı için camiye ilâveler yapıldı, ders dinlenilecek yerler beş-altı kat genişletildi. Caminin yanındaki eski binalar alınarak camiye katıldı. Ayrıca Ankara, İzmir, Bursa, Sapanca, İzmit ve Eskişehir'de mutad hadis dersleri başlatıldı.

Mehmed Zahid Kotku Efendi'nin emri üzerine kurduğu "Hakyol

Vakfı"nın çalışmalarıyla bizzat ilgilendi, muhtelif yerlerde şubeler açtırdı. Eğitim ve yardımlaşma faaliyetini yaygınlaştırmak için çalışmalar yaptı. Sanat ve kültürle ilgili çalışmalar yapmak üzere "İlim, Kültür ve Sanat Vakfı"nı, sağlık hizmetleri için "Sağlık Vakfı"nı kurdurdu. Hanımların eğitimiyle ilgili olarak "Hanım Dernekleri"nin; çevre ile ilgili çalışmalar yapmak üzere "İlim, Ahlâk, Kültür ve Çevre Dernekleri"nin kurulmasını ve yaygınlaştırılmasını teşvik etti. Bu çalışmalarla toplumun güzel amaçlar için bir araya gelmesini, organize olmasını sağlamaya çalıştı.

Vakıflara ait, harabe haline gelmiş birtakım ecdad yadigârı eserlerin tamir ve tecdidiyle ilgilendi. Onların gayesine uygun olarak tekrar faaliyete geçmesini temin etti. (Ahmed Kâmil Tekkesi, Selâmi Mustafa Efendi Tekkesi, Şeyh Murad Efendi Dergâhı, Şadiye Hatun Şifâ Külliyesi...)

Eğitimin yaygınlaştırılması için basın ve yayın çalışmalarıyla ilgilendi. 1983 Eylülünde İslâm dergisi, 1985 Nisanında *Kadın ve Aile* ve *İlim ve Sanat* dergisi yayınlanmaya başladı. Daha sonra, Gülçocuk dergisi çıkartıldı. Sağlık ve bilimle ilgili konularda ise *Panzehir* dergisi yayınlandı. Vefa Yayıncılık adına yayınlanan bu dergilerle yakından ilgilendi ve makaleler yazdı.

Bu dergiler ilgilendikleri sahalarda kamuoyuna önderlik ettiler. Yayınladıkları yazılarla, araştırma dosyalarıyla ve İslâm dünyasından haberlerle halkımızın bilgilenmesine ve bilinçlenmesine katkıda bulundular. İyimser, ümit verici, yol gösterici yazılarla pek çok hayırlı gelişmelere sebep oldular. Haklarında sempozyumlar, doktora tezleri yapıldı. Bir ara İslâm dergisinin tirajı yüz bini aştı. *İslâm* ve *Kadın ve Aile* dergileri, 1998 Haziranına kadar aksamadan yayınlarını sürdürdüler.

Kitap yayıncılığı için Sehâ Neşriyat'ı kurdu; çeşitli dinî, edebî, tarihî, kültürel eserler neşredildi. Yayıncılığın geliştirilmesi, haftalık ve günlük yayınlara geçilebilmesi için çalışmalar başlattı. Onun gayretleriyle bir matbaa tesis edildi (Ahsen), dizgi tesisleri kuruldu (Dehâ).

Sesli ve görüntülü yayıncılık alanında hizmet etmek, millî ve mânevî değerlerimize uygun yayınlar yapmak üzere, *Ak-Radyo*

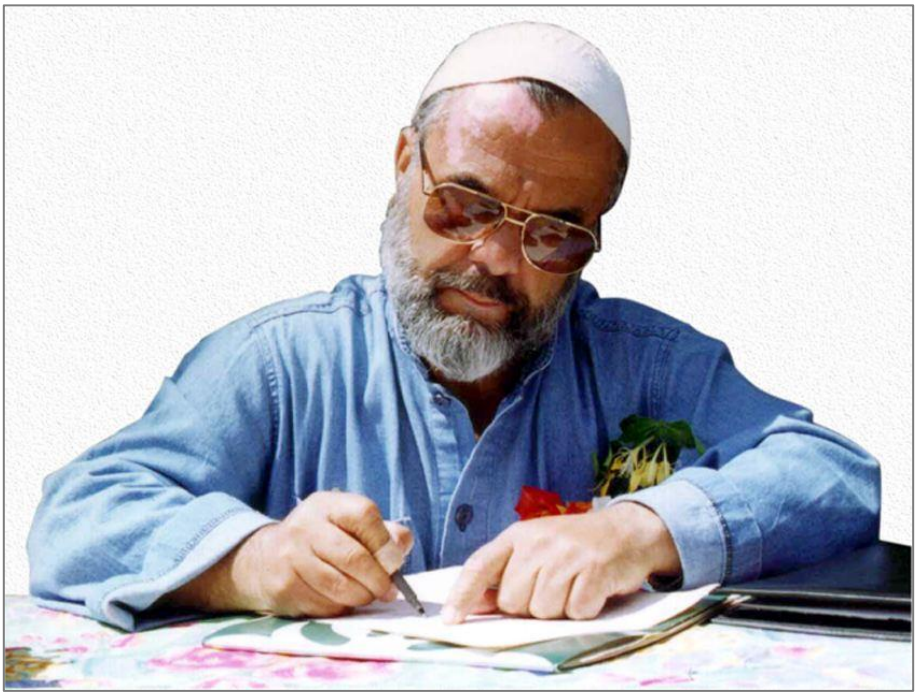

(AKRA) adı altında bir müessesenin kurulmasına öncülük etti (1992). Halen İstanbul'dan radyo yayınları yapılmakta; bu yayınlar uydu vasıtasıyla Türkiye'nin her yerinden, Orta Asya'dan ve Avrupa'dan dinlenebilmektedir.

Onun teşviki ile Ak-Televizyon adı altında Marmara Bölgesine yönelik bölgesel televizyon yayını başlatıldı (1997). Basın-yayın alanında *Sağduyu* isimli günlük bir gazete yayınlandı (3 Mayıs 1998 - 11 Temmuz 1999).

Kaliteli bir eğitimi temin etmek amacıyla, özel eğitim kurumlarının kurulmasını teşvik etti. Çeşitli illerde ilkokul öncesi, ilkokul ve orta öğrenime yönelik eğitim tesisleri, okullar ve dersaneler kurdurdu. (Asfa)

Halka güvenilir bir sağlık hizmeti verilmesi için poliklinikler ve hastaneler açılmasını teşvik etti. Başta İstanbul olmak üzere bir çok ilde sağlık kuruluşları hizmete açıldı. (Hayrunnisâ Hastanesi, Esmâ Hatun Hastanesi, Afiyet Hastanesi…)

Yurtdışındaki müslümanlarla diyaloğu sağlamak, ziyaretleri kolaylaştırmak amacıyla İskenderpaşa Turizm (İSPA) adı altında bir seyahat acentası kurulmasına öncülük etti. Bu şirket vasıtasıyla hac ve umre programları, çeşitli yurt içi ve yurt dışı geziler; aile ve eğitim toplantıları düzenlendi.

İlmî seviyesi yüksek hocalar yetiştirmek amacıyla İstanbul'da, Ankara'da, Konya'da ve Bursa'da hadis ve fıkıh enstitüleri açtırdı. Buralarda ilâhiyat fakültelerinde okuyan veya mezun olan kimselere, özel hocalardan Arapça, hadis, tefsir ve fıkıh dersleri verdirilmesini temin etti.

Sohbet ve vaazlarına yurt içinde ve yurt dışında büyük ilgi gösterilmesi ve çeşitli yerlere davet edilmesi, onun çok seyahat etmesine neden oldu. Avrupa'da, Kuzey Amerika'da, Afrika'da, Orta Asya'da ve Avustralya'da pek çok ziyaretler, vaazlar, sohbetler yaptı; eğitim programlarına katıldı.

Her yıl hac ve umre dolayısıyla değişik ülkelerden gelen müslümanlarla görüştü, diyalog kurdu. Hakkı ve hayrı, iyiyi ve güzeli tebliğ etme yönünde şumüllü ve verimli çalışmalar yapmaktan bir an bile geri kalmadı. Çevresini de daima bu tür

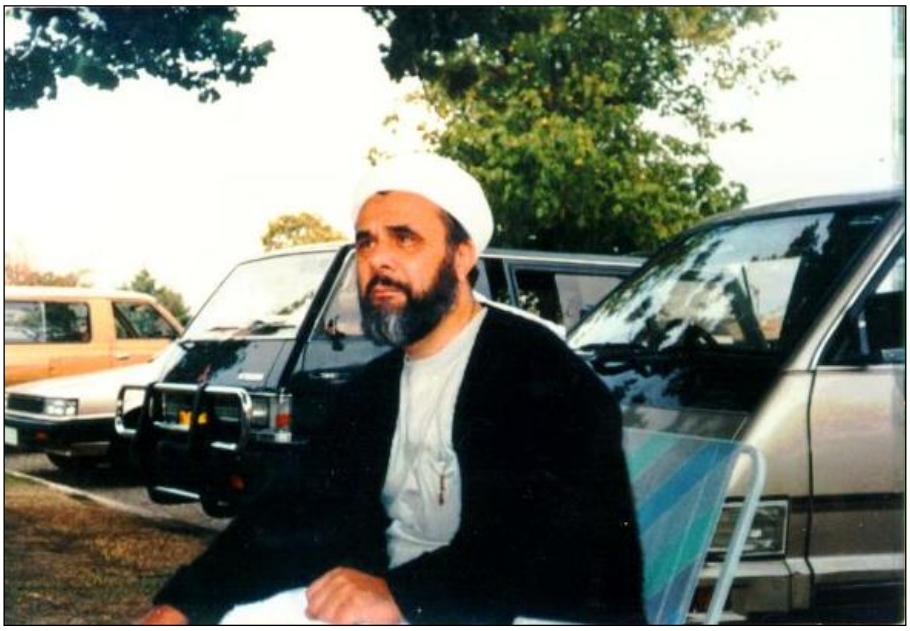

çalışmalara teşvik etti.

1997 Mayıs'ından itibaren hizmetlerini yurtdışında sürdürdü. 1998 yılında Avustralya'nın Brisbane şehrine yerleşti. Tebliğ ve irşad çalışmalarını Avustralya'nın her tarafına yaygınlaştırdı. Pek çok yerde camiler, kültür merkezleri açıldı. Brisban'daki camide, her gün sabah ve yatsı namazlarından sonra, hadis sohbeti yapıyordu.

Radyo sohbetleri yine devam etti. Cuma günleri Ak-Radyo'da yapmakta olduğu hadis sohbetlerine ilâve olarak, salı günleri tefsir sohbetleri yapmaya başladı (29 Eylül 1998). Fâtiha Sûresi'nden başladı. Her sohbette birkaç ayet-i kerime okuyup, izah ediyordu. Vefat etmeden önce yaptıkları son tefsir sohbetinde, Bakara Sûresi 224. ayetine kadar gelmişlerdi.

4 Şubat 2001 (10 Zilkade 1421) Pazar günü, bir cami açılışı yapmak için Grifit şehrine giderlerken, Avustralya yerel saatiyle 12'de (Türkiye saatiyle 04'te) Sydney civarında, Dubbo kasabası yakınlarında geçirdikleri elim bir trafik kazası sonucu, yanında bulunan damadı Prof. Dr. Ali Yücel Uyarel'le birlikte ahirete irtihal eylediler. Ani ölümleri ailesi, yakınları, sevenleri ve bütün müslümanlar tarafından derin bir üzüntüyle karşılandı.

Mübarek naaşları, Sydney'de Auburn Gelibolu Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Türkiye'ye getirildi (8 Şubat Perşembe). 9 Şubat Cuma günü, Fatih Camii'nde yüzbinlerin iştirak ettiği muhteşem bir cenaze namazından sonra, tekbirlerle, salevatlarla, dualarla, gözyaşlarıyla, Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri'nin kabri civarında, Eyüp Mezarlığında toprağa verildi.

Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan Rh.A, doğu dillerinden Arapça ve Farsça'yı, batı dillerinden Almanca ve İngilizce'yi bilmekteydi. Yurt içinde ve yurt dışında çok yönlü sosyal faaliyetlerini, tebliğ ve irşad çalışmalarını vefat edinceye kadar devam ettirdi.

Rûhu şâd, mekânı cennetî a'lâ olsun...

Yayınlanmış Eserleri:

01. Matbaacı İbrâhîm-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiye (1982)
02. Hacı Bektâş-ı Velî, Makàlât
03. Gayemiz (1987)

04. İslâm Çağrısı (1990)
05. Yeni Ufuklar (1992)
06. Çocuklarla Başbaşa
07. Başarının Prensipleri
08. Türk Dili ve Kültürü
09. İslâm'da Nefis Terbiyesi ve Tasavvufa Giriş (1992)
10. Avustralya Sohbetleri-1 (1992)
11. Avustralya Sohbetleri-2 (1994)
12. Avustralya Sohbetleri-3 (1995)
13. Avustralya Sohbetleri-4 (1996)
14. Yeni Dönemde Yeni Görevler (1993)
15. Haccın Fazîletleri ve İncelikleri (1994)
16. Zaferin Yolu ve Şartları (1994)
17. İslâm, Sevgi ve Tasavvuf (1994)
18. Sosyal Çalışmalarda Organizasyon ve Başarı (1994)
19. Güncel Meseleler-1 (1994)
20. Güncel Meseleler-2 (1995)
21. Hazret-i Ali Efendimiz'den Vecîzeler (1995)
22. Hacı Bektâş-ı Velî (1995)
23. Yunus Emre ve Tasavvuf (1995)
24. Başarı Yolunda Sevginin Gücü (1995)
25. İslâmî Çalışma ve Hizmetlerde Metod (1995)
26. Sosyal Hizmetlerde Hanımlar (1995)
27. Ramazan ve Takvâ Eğitimi (1996)
28. Tebliğ ve İrşad Çalışmaları (1996)
29. İslâm, Tasavvuf ve Hayat (1996)
30. Haydi Hizmete! (1997)
31. İslâm'da Eğitimin İncelikleri (1997)
32. Tasavvuf Yolu Nedir? (1997)
33. İmanın ve İslâm'ın Korunması-1 (1997)
34. İmanın ve İslâm'ın Korunması-2 (1998)
35. Allah'ın Gazabı ve Rızası (1997)
36. Mi'rac Gecesi (1998)
37. Doğru İnanç ve Güzel Kulluk (1998)
38. Ramazan ve Güzel Ameller (1998)

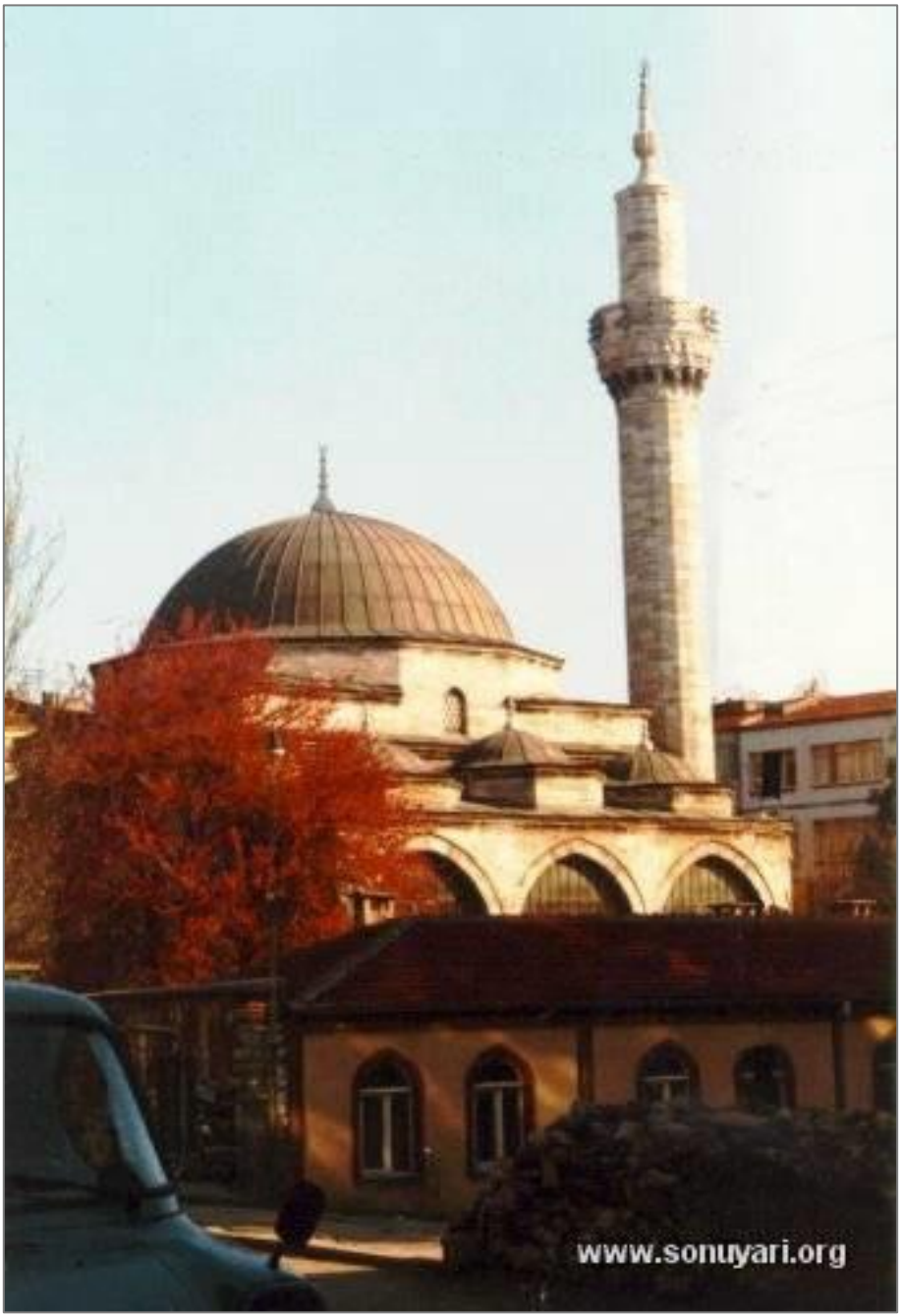
www.sonuyari.org

A. YILLIK İÇİN YAZILANLAR

01. İDEAL YOL

Dr. M. Es'ad COŞAN

Son sınıfta bulunan bir öğrencim, mezuniyet imtihanlarına girmek ve diploma almak üzere oldukları sıralarda bana:

"—Hocam! Mümkün olsaydı birinci sınıfa yeniden kaydolur, şimdiye değin edindiğim tecrübelerin ışığında, değişik ve daha aktif bir anlayışla Fakülte'yi bir kere daha okurdum." demişti.

Çoğumuz iyi değerlendiremediğimiz, mahiyetine derinden derine nüfuz edemeden yaptığımız çalışmaların, harcadığımız zamanların sonunda, buna benzer temennilerde bulunmuş, tahassür ve nedâmet izhâr etmişizdir.

Vaktinde uyanarak elden kaçırdığımız birtakım fırsatları telâfi etmemiz şüphesiz imkân dahilindedir. Beni en çok düşündüren, hattâ korkutan şey, son pişmanlık demi, "merdivenleri ağır ağır çıkıp bitirdikten sonra, eteklerinde dökülmüş, gümüş renkli bir yığın yaprağı görüp, semâya ağlayarak bakılan" zamandır. Dünyadan göç etme anında pişmanlık duyulmayan bir ömür; zekice, dinamik ve verimli geçirilmiş bir hayat... Ne kadar büyük bir zafer!

Yâdında mı doğduğun zamanlar?
Sen ağlar idin, gülerdi àlem.
Bir öyle ömür geçir ki olsun
Mevtin, sana hande, halka mâtem.

Benim, mezun olan veya yeni gelen öğrencilere, okuyuculara ve herkese, burada hatırlatmak istediğim nokta şu:

Çevrenizde bir yığın insan ve bir o kadar da fikir —veya fikirsizlik— var: Vurguncu, eyyamcı, kozmopolit, anarşist, sosyalist, komünist, epikürist, idealist, memleketçi, devrimci,

bölgeci, ırkçı, ümmetçi... vs. Siz, en son nefesi düşünerek; o anda eyvahlarla, keşkelerle dövünmemeyi; bin kere, milyon kere ölmekten daha beter, kaskatı bir ye's içinde beyhude çırpınmamayı gàye edinerek kendinize bir yol seçiniz. Hakk'ın emrinde, insanlığın ve insanların hizmetinde; başınızda en yüksek ve en asil fikirler, kalbinizde en ılık, en tatlı, en müşfik duygular; bilgili, şuurlu ve vakur adımlarla ebediyete doğru ilerleyiniz. Sarsılmaz, eskimez bir ülkünüz bulunsun; yarınınız bugünden daima daha ileri ve yüksek olsun!

İçsen bu sudan, bir daha, dostum, susamazsın;
Bir hal gelir, ağlayamazsın, susamazsın!..

(A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yıllığı, 1968-1969)

02. ASLÎ VAZİFE

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

İslâm, dünya ve ahiret mutluluğunun yolunu göstermek üzere Allah tarafından gönderilen gerçek ve ebedî dindir. O, ferdin iç huzuruna ermesi için olduğu kadar; cemiyetin ahenk içinde yaşaması, içtimaî bünyenin sıhhatle çalışması için de gerekli bütün tavsiye ve prensipleri ihtiva etmektedir.

İslâm, insan hayatının her yönü ve insan faaliyetlerinin her çeşidi ile çok yakından ilgilenir. İslâm, fertte, ailede, iş hayatında, cemiyet faaliyetlerinde ve beynelmilel sahada prensipler koyan, her hak sahibine hakkını en adil ölçüler içinde veren, haksızlıkları en köklü tedbirlerle önleyen tek nizamdır. Onun için eskimemekte, her asırda dipdiri ve pırıl pırıl ayakta durmaktadır. Onda diğer dinlerin hurafeleri ve mânâsı kaybolmuş kuru merasimleri gibi boş şeyler bulunmaz.

Tarih boyunca onu gerçekten anlamış ve samimiyetle tatbik etmiş cemiyetler emsalsiz başarılar sağlamış, ferdî ve içtimaî mutluluğu tatmış ve yaşamıştır. Onun gerçekliğinden ve eşsiz meziyetlerinden gâfil olanlar ise mutluluğu başka sistemlerde aramış, başını taştan taşa vura vura akan sel suları gibi çırpınmış durmuş, fakat asla huzura kavuşamamıştır. İnsanlığın dertlerine çözüm olsun diye ortaya konulan her beşerî sistem, beraberinde binbir yeni dert ve problem getirmiştir. Çünkü onlar insanı madde ve mânâsıyla bir bütün olarak tanımamakta ve kavraya-mamaktadırlar. Bu kısır görüşlü sistemler yüzünden dünyamız büyük felâketlere uğramış olup halen de ciddî tehlikelerle karşı karşıya bulunmaktadır.

15. Hicrî Asr'ın eşiğinde şarkta, garpta nice acı yanılma ve tecrübelerden sonra şu gerçek anlaşılmağa ve görülmeğe başlamıştır ki; hasta insanlığın dertlerinin devası İslâm'dadır. Kurtuluş ve mutluluk sadece İslâm'la mümkün olacaktır. Geçen

asrın inkârcı ilmî ve felsefî cereyanlarının sahte yaldızları artık dökülmüş, bunlara kapılarak İslâm'a sırt çevirenler hatalarını anlamağa, bir ara yabancı ideolojilere bağlanan nesiller de mahcup ve tevbekâr, yuvaya dönmeğe başlamışlardır. Bunun müşahhas delili şudur ki; günümüzde, dünyanın her ülkesinde başka din ve milliyetlere mensub araştırıcılar ve ilim adamları içinden niceleri, hiçbir baskı olmadan müslüman olmakta, İslâm'ın üstünlüğünü belirten eserler yazmaktadırlar.

Hal böyle olunca, bize düşen en mühim vazife, çağımızın bu sevindirici gelişmesine yardımcı olmak, İslâm'ı önce en doğru şekilde öğrenmek ve anlamak, sonra da çevremize ve hattâ bütün insanlığa tebliğ etmek ve anlatmak için olanca varlığımızı, gayretimizi ve müktesebatımızı sarf etmektir.

Bu vazife şüphesiz, herkesten önce —kendi sahaları olmak münasebetiyle— ilâhiyat tahsili yapmış olan kimselere terettüb etmektedir.

Hazret-i Peygamber AS'ın müjdelediğine göre kişinin, bir şahsı doğru yola getirmesi ve hidayete ermesine vesile olması, üzerine güneşin doğduğu her şeyden —yani bütün dünya

zenginliklerinden— daha hayırlıdır. Fussilet Sûresi'nde de şöyle buyruluyor:

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ (فصلت:٣٣)

(*Ve men ahsenü kavlen mimmen deà ila'llàhi ve amile sàlihan ve kàle innenî mine'l-müslimîn*) "'Ben de gerçek Müslümanlardanım!' diyerek iyilikler yapan ve insanları Allah'a davet eden bir kimseden, sözce daha güzel kim olabilir?" (Fussilet, 41/33)

O halde böyle hareket, faaliyetlerin en şereflisi ve en kârlısıdır. Bu asil hizmette kusur etmek ve gevşek davranmak ise, insanı büyük pişmanlıklara uğratacaktır.

Görmesin imdat yâ Rab, rahmetinden tâ ebed,
Sarf-ı makdur etmeyen hemcinsinin imdâdına...

(*A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yıllığı 1978-1979*, s.17)

03. ALLAH SEVGİSİ

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Gerçek mü'min için en mühim haslet ve en büyük devlet, Allah-u Teàlâ'yı sevmek ve onun tarafından sevilmektir; erişilecek mertebelerin en yükseği budur. Hayatın bütün çabaları bu gayeye ulaşmak için olmalıdır. Öğrenilen ilimler insanda bu şuuru uyandırmamışsa, boşa çekilmiş bir emek ve mânevî bir vebal demek olur.

Okumaktan mânâ ne:
Kişi Hakk'ı bilmekdür.
Çün okudun bilmezsin,
Ha bir kuru emekdür.[1]

Allah-u Teàlâ'yı sevmek, sebepsiz ortaya çıkmaz. Onun tahakkuku için bazı şartlar vardır. Kişinin böyle bir sevgiye ermesi için, mânevî birer zehir demek olan günahları terk etmesi, isyan ve tuğyandan yüz çevirmesi, yönünü Hakk'a dönmesi gerekir ki, buna *tevbe* adı veriliyor.

Daha sonra Allah'ın kimleri sevdiğini öğrenmek, onun sevdiği ve râzı olduğu fiillere yönelmek icab eder. Aşikârdır ki, kişide dînen merdud olan ahval ve ef'al var iken Yaradan'ın onu sevmesi olacak şey değildir. Sevgi için itaat şarttır. Nitekim şair şöyle diyor:

تعصي الإلٰه وأنت تظهر حبَّه
هذا لعمري في القياس بديع
لو كان حبُّك صادقا لأطعته

[1] *Yûnus Emre Dîvânı*, II, 148.

إن المحبَّ لمن يحبُّ مطيع

Ta'si'l-ilâhe ve ente tuzhiru hubbehû
Hâzâ le-amrî fi'l-kıyâsi bedîu
Lev kâne hubbeke sàdıkan le-eta'tehû
İnne'l-muhibbe li-men yuhibbü mutîu[2]

"Hem onun sevgisinden dem vuruyor hem de Allah'a isyan ediyorsun. Ömrüme and içerim ki, bu mantıkça açık bir hatadır. Sevmen gerçek olsa idi, muhakkak ona itaat ederdin; zira, seven sevdiğine itaatkâr olur."

Allah'ın, nasıl kulları sevdiği, kimleri sevmediği Kur'an-ı Kerim ayetlerinde zikredilmiştir. Bunlara kısaca bir bakış dahi, genel bir hükme varmak için yeterli olsa gerektir:

a. Allah-u Teàlâ'nın Sevdiği Kullar

1. Rasûlüllah AS'a itaat edenler.

وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا (الأحزاب:٣١)

[Sizden kim Allah'a ve Rasûlüne itaat eder ve sàlih amel işlerse, ona mükâfâtını iki kat veririz. Ve ona (cennette) bol rızık hazırlamışızdır.] (Ahzâb, 33/31)

2. *Tevvâbîn*: Çok tevbekâr olanlar.

[2] İmam Şâfiî'ye ait olan şiir için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, Dîvânu'l-İmâmi'ş-Şâfiî (*el-Cevherü'n-nefîs fî şi'ri'l-İmâm Muhammed b. İdrîs*) (thk. Muhammed İbrahim Selim), Mektebetü İbni Sînâ, Kahire ts., s. 96.

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ (البقرة:٢٢٢)

[Hiç şüphe yok ki, Allah tevbe edenleri sever.] (Bakara, 2/222)

3. *Mütetahhirîn:* Çok temizlenenler.
Muttahhirîn: Günahlardan ve pisliklerden pâklananlar.

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (البقرة:٢٢٢)

[Hiç şüphe yok ki, Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri, temizlikte titizlik gösterenleri sever.] (Bakara, 2/222)

وَاللهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ (التوبة:١٠٨)

[Allah çok temizlenenleri sever.] (Tevbe, 9/108)

4. *Sàbirîn:* Sabrediciler.

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ ، فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ
فِي سَبِيلِ اللهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا ، وَاللهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

(آل عمران:١٤٦)

[Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.] (Âl-i İmran, 3/146)

5. *Muksıtîn:* Tam adaletle hareket edenler.

وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِا الْقِسْطِ ، إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

(المائدة:٤٢)

[Eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet! Şüphesiz ki Allah, àdil olanları sever.] (Mâide, 5/42)

وَ اِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ، فَاِنْ بَغَتْ اِحْدَاهُمَا على الْاُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِئَ اِلَى أَمْرِ اللهِ ، فَإِنْ فَائَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا ، إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (الحجرات:٩)

[Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa, aralarını düzeltin! Şayet biri ötekisine saldırırsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın! Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve her işte adaletli davranın! Şüphesiz ki Allah, àdil davrananları sever.] (Hucurat: 49/9)

لاَ يَنْهٰيكُمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ ، إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

(الممتحنة:٨)

[Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkartmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.] (Mümtahine, 60/8)

6. *Müttakîn:* Takvâ ile hareket edenler, haksızlıktan sakınanlar, ahde vefa edenler.

مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقٰى فَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (آل عمران:٧٦)

[Her kim sözünü yerine getirir ve kötülükten sakınırsa, bilsin ki Allah sakınanları sever.] (Âl-i İmran, 3/76)

فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلٰى مُدَّتِهِمْ ، إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (التوبة:٤)

[Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.] (Tevbe, 9/4)

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللهِ ، وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ، فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ ، إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (التوبة:٧)

[Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında, müşriklerin Allah ve Rasûlü yanında nasıl muteber bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe, siz de onlara dürüst davranın! Çünkü Allah, (ahdi bozmaktan) sakınanları sever.] (Tevbe, 9/7)

7. *Mütevekkilîn:* Allah'a tevekkül eden, ona dayanıp güvenenler.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ ، وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ، فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ، فَإِذَا

عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ ، إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (آل عمران:١٥٩)

[O vakit, Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. O halde onları affet, bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış! Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven! Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.] (Âl-i İmran, 3/159)

8. *Muhsinîn:* İyi iş yapanlar, Allah'ı görüyorcasına kulluk edenler, iyi ahlâkla hareket edenler.

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ، وَأَحْسِنُوا

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (البقرة:١٩٥)

[Allah yolunda infak edin, ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın! Her hususta iyilikle muamele edin! Yaptığınız her işi güzel bir tarzda yapın, en güzel tarzda yapın! Hiç şüphe yok ki Allah, böyle yaptığı her şeyi güzel yapan, iyi yapan kulları sever.] (Bakara, 2/195)

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ

عَنِ النَّاسِ ، وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (آل عمران:١٣٤)

[O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.] (Âl-i İmran, 3/134)

فَأَتَاهُمُ اللهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ ، وَاللهُ يُحِبُّ

الْمُحْسِنِينَ (آل عمران:١٤٨)

[Allah da onlara dünya nimetini ve daha önemlisi ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah iyi davrananları sever.] (Âl-i İmran, 3/148)

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً ، يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ ، وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

(المائدة:١٣)

[Verdikleri kat'î sözleri bozmaları sebebiyle, biz onları lânetledik ve kalblerini kaskatı yaptık. Onlar Tevrat'ta (gerek Rasûl-ü Ekrem'e, gerek diğer ahkâma ait) kelimeleri yerlerinden kaldırıp değiştiriyorlar. Onlar uyarıldıkları şeylerden de nasiplenmeyi unuttular, (terk ettiler, hevâlarına tâbî oldular). İçlerinden pek azı hariç, onlardan dâimâ bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme! Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.] (Mâide, 5/13)

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا ، وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (المائدة:٩٣)

[İman edip sàlih amellerde bulunanlara, bundan böyle takvâlı oldukları, Allah'ın emrine uygun yaşadıkları, günahlardan

sakındıkları ve hakkıyla iman edip sàlih amellere devam ettikleri, yine takvâlı olup kesin inandıkları, nihayet takvâ ile beraber güzel ve hayırlı harekette bulundukça, haram olmadan önce yeyip içtikleri şeylerden dolayı bir günah yoktur. Allah iyilikte ve güzel harekette bulunanları sever.] (Mâide, 5/93)

9. *Mukàtiller:* Allah yolunda kale gibi tek bir saf halinde savaşanlar.

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ (الصف:٤)

[Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi, saf bağlayarak savaşanları sever.] (Saff, 61/4)

b. Allah-u Teàlâ'nın Sevmediği Kullar

1. *Mu'tedîn:* Haddi aşıp taşkınlık yapanlar.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُوا ، إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (البقرة:١٩٠)

[Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın, kıtâl eyleyin, çarpışın! Sakın sınırı, ölçüyü aşmayın, aşırı gitmeyin; hiç şüphe yok ki, Allah-u Teàlâ Hazretleri haddi aşanları, ölçüyü kaçıranları, aşırı gidenleri sevmez.] (Bakara, 2/190)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللهُ لَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُوا ، إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (المائدة:٨٧)

[Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri kendinize haram kılmayın ve haddi aşmayın! Allah haddi aşanları sevmez.] (Mâide, 5/87)

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ، إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (الأعراف:٥٥)

[Rabbinize (gönülden) yalvararak, gizlice dua edin! Bilesiniz ki, o haddi aşanları sevmez.] (A'raf, 7/55)

2. *Ferihîn:* Şımaranlar.

إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لاَ تَفْرَحْ إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (القصص:٧٦)

[Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki, Allah şımaranları sevmez.] (Kasas: 28/76)

3. *Müstekbirîn:* Kibrinden hakkı kabule yanaşmayanlar.

لاَ جَرَمَ أَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ، إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (النحل:٢٣)

[Hiç şüphesiz Allah, onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları asla sevmez.] (Nahl, 16/23)

4. *Müfsidîn:* Bozgunculuk çıkaranlar.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ ، غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا ، بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ مَا يَشَاءُ ، وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا

أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ، وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ

إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ، كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَاهَا اللهُ وَ يَسْعَوْنَ

فِي الْأَرْضِ فَسَادًا ، وَاللهُ لاَ يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (المائدة:٦٤)

[Yahudiler, "Allah'ın (rızık vermede) eli bağlıdır." dediler. Dedikleri yüzünden hay elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilakis Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. And olsun ki, sana Rabbinden indirilen (ayetler), onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü arttırır. Biz de onların aralarına kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin soktuk. Ne zaman (sana karşı) savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa), Allah onu söndürmüştür. Onlar zâten, yeryüzünde hep bozgunculuğa koşarlar. Allah ise bozguncuları sevmez.] (Mâide: 5/64)

وَابْتَغِ فِيمَا آتٰيَاكَ اللهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلاَ تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللهُ إِلَيْكَ وَلاَ تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ، إِنَّ

اللهَ لاَ يُحِبُّ المفسدين (القصص:٧٧)

[Allah'ın sana verdiğinden (onun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasîbini unutma! Allah sana ihsân ettiği gibi, sen de insanlara iyilik et! Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama! Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.] (Kasas, 28/77)

5. *Müsrifîn:* İsrafçılar.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَ النَّخْلَ

وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ، كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ ، وَلَا تُسْرِفُوا ، إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (الأنعام:١٤١)

[Çardaklı ve çardaksız üzüm bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan odur. Her biri meyva verdiği zaman, meyvesinden yeyin; devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin; fakat, israf etmeyin! Çünkü, Allah israf edenleri sevmez.] (En'am, 6/141)

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا ، إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (الأعراف:٣١)

[Ey Adem oğulları! Her mescide gidiş ve ibadette ziynet olan temiz ve güzel elbisenizi alın, giyinin! Yiyin, için, fakat israf etmeyin! Çünkü, Allah israf edenleri sevmez.] (A'raf, 7/31)

6. *Zàlimîn:* Zulümkâr olanlar, zàlimler.

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ ، وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (آل عمران:٥٧)

[İman edip sàlih amellerde bulunanlara gelince, Allah onlara mükâfâtlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez.] (Âl-i İmran, 3/57)

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ ، وَتِلْكَ الْأَيَّامُ

نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ ، وَلِيَعْلَمَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ

شُهَدَاءَ ، وَاللهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (آل عمران:١٤٠)

[Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, (Bedir Savaşı'nda düşmanınız olan) o kavim de onun benzeri bir yara almıştı. İşte biz o günleri (bazen gàlibiyet, bazen mağlubiyet şeklinde) insanlar arasında döndürür dururuz. Bu da Allah'ın gerçek iman edenleri ortaya çıkarması ve sizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.] (Âl-i İmran, 3/140)

وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا ، فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ ،

إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (الشورى:٤٠)

[Kötülüğün karşılığı, onun dengi bir kötülüktür. Kim de affeder, barışı sağlarsa, onun mükâfâtı Allah'a aittir. Doğrusu o, zulmedenleri sevmez.] (Şûrâ, 42/40)

7. *Muhtâl, fahûr*: Çok böbürlenip kurum satanlar.

وَاعْبُدُوا اللهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي

الْقُرْبٰى وَالْيَتَامَا وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ

وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ، إِنَّ اللهَ

لاَ يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا (النساء:٣٦)

[Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın! Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın! Allah, kendini beğenen ve dâimâ böbürlenip duran kimseyi sevmez.] (Nisâ, 4/36]

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ، إِنَّ اللهَ

لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (لقمان:١٨)

[İnsanları küçümseyip yüz çevirme ve yeryüzünde şımarık yürüme! Çünkü Allah, her böbürleneni ve kendini beğenip öğüneni sevmez.] (Lokman, 31/18)

لِكَيْلَا تَأْسَوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتٰيكُمْ ، وَاللهُ لَا يُحِبُّ

كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (الحديد:٢٣)

[Her şeyin önceden yazılmış olması, elinizden çıkıp gidene üzülmemeniz, (Allah'ın takdiri diye boyun eğmeniz) ve onun size verdiğiyle de sevinip şımarmamanız içindir. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez.] (Hadid, 57/23)

8. *Hàinîn:* Hàinlik edenler.
Havvân, esîm: Çok günahkâr ve çok hàin.
Havvân, kefûr: Çok hàin ve nankör.

وَ أَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَاءٍ ، إِنَّ اللهَ لَا

يُحِبُّ الْخَائِنِينَ (الأنفال:٥٨)

[Anlaşma yaptığın bir kavmin hàinlik yapmasından korkarsan,

sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü, Allah hàinleri sevmez.] (Enfal, 8/58)

وَلاَ تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ ، إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ مَنْ

كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا (النساء:١٠٧)

[Kendilerine hàinlik edenlerden yana bir çaba harcama! Çünkü Allah, hàinliği meslek edinmiş günahkârları sevmez.] (Nisâ, 4/107)

إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا ، إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ كلَّ خوَّانٍ

كفور (الحج:٣٨)

[Allah iman edenleri (inkârcılara karşı) savunur. Şu da muhakkak ki, Allah, hàinleri ve nankörleri sevmez.] (Hac, 22/38)

9. *Kâfirîn*: Kâfirler.
Keffâr, esîm: Çok günahkâr, çok kâfir.

قُلْ أَطِيعُوا اللهَ وَالرَّسُولَ ، فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

(آل عمران:٣٢)

[De ki: Allah'a ve Rasûlüne itaat edin! Eğer yüz çevirirlerse, bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.] (Âl-i İmran, 3/32)

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ ، إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ

الْكَافِرِين (الروم:٤٥)

[Allah, iman edip iyi işler yapanlara kendi lütfundan karşılık verecektir. Şüphesiz o, kâfirleri sevmez.] (Rûm, 30/45)

يَمْحَقُ اللهُ الرِّبٰوا وَيُربِي الصَّدَقَاتِ ، وَاللهُ لاَيُحِبُّ كلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

(البقرة:٢٧٦)

[Allah faizi tüketir, faiz karışan malın bereketini giderir; sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.] (Bakara, 2/276)

Sevgili öğrencilerime fakülte sonrası hayatlarında, yukarıda çizmeğe çalıştığım çerçeve içinde yaşamalarını tavsiye eder, muvaffakiyetler ve ebedî mutluluklar dilerim.

(*A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yıllığı 1979-1980*)

B. ÇEŞİTLİ YAZILAR

01. İHTİSASA HÜRMET

Halil NECATİOĞLU

A'meş[3] rahimehu'llàh, Ebû Hanife Hazretleri'nden bir mesele sordu. Hazret-i İmam da cevabını verdi.

A'meş:

"—Ey Ebû Hanife! Bu cevabı sen nereden çıkardın?" dedi.

Ebû Hanife de:

"—Senin bize nakil ve rivayet ettiğin filanca hadis-i şeriften çıkardım." deyince, İmam A'meş hayret ve takdirle:

"—Ey fakîhler! Muhakkak ki sizler tabipsiniz, biz muhaddisler ise sadece ilâç yapmaya yarayan eczayı satıyoruz." buyurdu.

Aynı zamanda İmâm-ı Âzam Hazretleri'nin meselelere ve vesikalara son derece derin bir nüfuz kabiliyeti olduğunun delili olan bu fıkradaki teşbih ne kadar güzel, mâkul ve münsifânedir.

Yerden çıkan çömlek parçalarının kıymet derecesini bir arkeolog, bir kitabeyi bir tarihçi, bir taş veya madeni de jeolog anlar ve takdir eder. Ayrıca, çeşit çeşit parçaları —bir usül dairesinde— ancak ihtisas sahibi bilgili bir üstad, yerli yerine koyarak bir kompozisyon yapar. İşe yarayacak parçayı, ikinci plâna bırakılması gerekeni, değerliyi, mühimi o tefrik edebilir. Bu sebepten, meselâ yün eğirmek, boyamak başka; onları yerli yerine kullanarak kumaş ve güzel desenli halı, kilim, yapmak da başkadır.

Taş, kireç, mermer, tahta... gibi malzemeyi ancak usta ve

[3] İmam A'meş (60-148 Hicrî, 679-765 Milâdî), Hicaz'da el-Zührî'den ve Enes b. Mâlik RA'dan hadis okumuş muhterem bir muhaddis idi.

A'meş; gözü sulanan, zayıf gören mânasına gelir. Onun lakabıdır. Asıl adı Ebû Muhammed Süleyman b. Mihran olup, Kûfe'de vefat etmiştir.

mütehassıs bir kişi bina haline getirir. Çeşitli eczayı hastaya ve hastalığa göre seçip, karıştırarak tedaviyi ancak doktor yapar. Bunlar gibi çeşitli haberleri, hadisleri, Kur'an ayetlerini, zaman, mekân... vs. durumları göz önünde bulundurarak ve bir kül halinde mütalâa ederek şer'î hükümler çıkarmak da ancak müctehidlerin işidir.

Demek ki bütün mesele, ihtisas, bilgi ve ehliyet meselesidir. İhtisas ehli olmadığı halde :

"—Efendim! Bir ayette şöyle buyruluyor. Ben bir hadiste şöyle okudum, ona göre bu mesele şöyle olmalıdır." diye hükümler çıkaran ve hattâ geçmiş ulemayı techil edenlerin kulakları çınlasın!..

(*İslâm Mecmuası*, sayı: 78, Mart 1964)

02. EN MÜHİM HASTALIĞIMIZ

Halil NECATİOĞLU

Süfyan b. Hüseyin der ki:

"Bir gün İyâs[4] Hazretleri'nin meclisinde bir adamı çekiştirerek bazı kötü fiillerini beyan ettim. İyâs Hazretleri bana:

'—Sen cihad ve gazâ kasdıyle Rum (yâni Anadolu) cihetine gittin mi?' dedi.

'—Gitmedim.' diye cevap verdim.

'—Sind, yahut da Hint taraflarında cihâda azîmet ettin mi?..'

'—Oralara da gitmedim.' diye mukabele ettim.

'—Senin elinden Rum, Sind ve Hind ahalisi olan kâfirler selâmet bulmuşlar iken, mü'min kardeşin niçin selâmet bulmuyor? Bundan sonra bir daha bu şekilde sözler söyleme!' diyerek bana hayatım boyunca unutamayacağım bir ders verdi."

Şahısların gıyabında, aleyhlerinde konuşmamaya azmedip karar verdiğimiz olmuşsa, bunu tatbik etmenin zorluğunu çok iyi bilirsiniz. Hazır olmayan bazı zevattan bahsedilen nice toplantılarda, hem prensibinizi bozmamak, hem de mecliste nâhoş, sıkıntılı ve muhtemelen kalb kırıcı bir hava husule getirmemek için, olanca gayretinizi sarf etmiş, bizzat kendiniz sıkıntıya düşmüşsünüzdür. Bazan da böyle bir muhavereye farkında olmadan, gayr-i ihtiyari kendinizi kaptırır, konuşmanızın ta ortasında durumunuzu idrak eder, gafletinize şaşarsınız.

Bu neden böyledir? Bu fena fiile neden bu kadar tutkunuz?.. Çünkü, insan ruhunda, şahısların bilinmeyen taraflarını bilmek, hareketlerindeki asıl niyeti keşfetmek, saklamaya çalıştığı kusurları ortaya dökmek; binâen aleyh, o zatın o kadar melek, o

[4] İyâs b. Muaviye rahimehu'llâh (664–740). Meşhur, müttakî Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz tarafından Basra'ya kadı tayin edilmiş idi. Onun zekâsı ve sezişi Arab edebiyatında darb-ı mesel haline gelmişti.

kadar hürmete layık, o kadar kıymetli kimse olmadığını (!) isabet etmek hususunda dayanılmaz bir temâyül saklıdır.

Biz insanlar "en temiz vicdanda gizli bir leke" fark etmek isteriz. Halbuki bunun içtimaî zararları çok büyüktür. Çok muhtaç olduğumuz tesânüdü yıkar, şahısları birbirinden soğutur, itimadları zedeler, darılmalara yol açar. Bazan aksi tesir de yaparak, kusur işlemiş olan şahısların bunlar üzerinde ısrarına ve hatta kötü insanlar safına kaymasına sebep olur.

İtiraf edelim ki hepimiz, güzel yazı yazıyorsak, resme hevesimiz varsa, herhangi bir sahada kendimizi yetkili hissediyorsak... bu, muhitimizden bize karşı bu yolda bir kanaat beslendiği ve izhar edildiği içindir. Yine bunun gibi, eğer hakikaten iyi insan isek, bunu biraz da etrafımızdakilerin bizi iyi bilmesine, iyi zannetmesine borçluyuz.

İşte bütün bu sebeplerden, İslâm dini, bir şahsın üzerinde olmayan bir kötülüğü söylemeyi yasak ettiği gibi, —çünkü bu apaçık bir iftira olur— hakikaten sahip olduğu kötü vasıfları veya işlediği bir hatayı söylemeyi, yazmayı da yasak etmiştir. Mü'minler hakkında hüsn-i zan beslemek, varsa kusurlarını örtmek, gizlemek içtimaî ve bilhassa mânevî kazancı çok yüksek olan amellerdendir

Yukarıdaki fıkra, bir kimsenin gıyabında, onun, duyunca üzüleceği kusurlarını söylemek hatasına düşenlere verilecek cevapların, yapılacak ikazların en mükemmeli, en nezih ve en zarif nümûnelerinden biridir.

(*İslâm Mecmuası* Eylül 1964. s. 84)

03. MÜSLÜMAN OLMAK

İnsanlar mânasına pek dikkat etmese de İslâm kelimesi çok önemli bir kelimedir. İslâm, insanın aklını ve zevklerini bir kenara bırakarak kul olduğunu idrak etmesi, ferman Allah'ındır deyip O'nun iradesine teslim olmasıdır. Teslim olmak bir bilinç gerektirir. İşte bu bilinçle iyi müslüman hayatının her safhasında İslâm'ı -lafta değil- özüyle ve samimi bir şekilde yaşamalıdır. Unutulmamalıdır ki Allah işini tam yapan kullarını sever ve onlara rahmet eder. O halde dininizi tamamlayın.

Biz ecdadımızı bile anlamayacak kadar cahil insanlarız. Ecdadımız dünyaya imana dayalı medeniyetin en güzelini getirmişler ve göstermişlerdir.

On Yedinci Yüzyıl'daki müslümanı Yirminci Yüzyıl'daki müslümana bakarak anlamamız mümkün değil. Yirminci yüzyıl müslümanı On Yedinci Yüzyıl'daki müslüman ecdadının eserini aynen muhafazadan bile âciz. Ecdadımız bizim yakamıza yapışacak;

"—Benim eserimi koruyamadın, Avrupalı'ya çaldırdın!" diyecek. İşte biz böyle kadir kıymet bilmiyoruz.

İmanımızın kıymetini de aynı şekilde pek bilemiyoruz.

Orman yangını oldu mu söndürmeye giderler. Şimdi böyle zamanda bütün müslümanlar dinlerini korumakla vazifelidirler. Evvela kendi üzerindekini korusun, Müslümanlık vasfı gitmesin, bu kıymetli cevheri kaybetmesin.

Bu iman cevheri gittiği zaman insanın âhireti de harap olur. Ahiretin haraplığı dünya haraplığına benzemez. İnsan bu dünyada fakir yaşasa hastalıklar içinde kıvransa Allah onu ahirette telafi eder. Ama ahirette fakirliğin çaresi yoktur.

(24 Aralık 1967, *Tercüman Gazetesi*.)

04. RAMAZAN'A DAİR TÜRKÇE EN ESKİ ESER

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Ramazan-ı şerif... Bu rahmet ve mağfiret ayı, bu müstesna ibadet ve niyaz mevsimi üzerine, yüzyıllardır kim bilir nice yazar sayfalar doldurmuş, nice vâiz ve hatip konuşmalar düzenlemiştir. Çok zengin olan Türk edebiyatında bunların en güzellerinden biri de *Behçetü'l-Hadâik* adlı sevimli ve renkli eserde bulunuyor.

Şimdi eseri kısaca tanıtalım:

Varlığı 1945 yılında keşfedilmiş olan bu antika değerindeki kitap, halen Ankara, İstanbul ve Almanya üniversiteleri Türkiyat araştırıcıları tarafından tetkik edilmektedir; çünkü Türk dili ve edebiyat tarihi bakımından son derecede mühim sayılıyor. Büyük bir ihtimalle Anadolu Selçukluları zamanında yazılmış olup, maalesef olgun ve bilgin yazarının kimliği kesinlikle tesbit edilememiştir. Elde bulunan (biz 4 tanesini bilmekteyiz) yazma nüshalarının en eskisi 703 hicrî / 1303 mîlâdî tarihini taşır ve faksimile olarak neşredilmiştir.[5]

Nâşir, kitap için haklı olarak söyle diyor:

"...Hasılı *Behçetü'l-Hadâik* gerek dilimiz, gerek fikir, inanç ve ahlâk, gerek edebiyat yönlerinden pek büyük bir değer taşıyan, eski bir dil abidemiz, *Kutadgu Bilig*'lerden sonra dil ve edebiyatımız alanında kuvvetli bir yer alan, lisânî bir vesikamızdır. Onun meydana çıkarılması belki de, dil ve gramer sahalarında çözülmeden kalmış olan birçok meseleleri, sıkı, derin bir inceleme neticesinde çözmeğe imkân verecektir." (s. 5)

Dînî toplantı veya vaazlarda gün gün okunabilecek şekilde

[5] *Behçetü'l-Hadâik*, Nşr. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları 859, İstanbul 1960.

ayarlı, "meclis" başlığı taşıyan 41 bölümden ibaret olan eser, bütünüyle hacimli bir vaaz ve nasihat kitabı mahiyetindedir. Mübarek aylar, günler, kandil geceleri, peygamberler... hakkında bilgi verir. İçinde ayetler, hadisler, ince yorumlar, şiirler, nükte ve hikâyeler doludur. Sanatkârâne, samimî, sevimli ve heyecanlı bir üslupla yazılmıştır.

Eserin 8-14. meclisleri Ramazan ayına tahsis edilmiş ve bu konuda teferruatlı bilgiler verilmiştir.

Aşağıya nümûne olarak derc ettiğimiz satırlar, sayın okuyuculara eserin güzelliğini göstermeğe yetecektir, kanaatindeyiz.

"Can u cihan-ı men,

Bu bir haber durur ma'ruf ve meşhur, ayıdasın kim dürr-i mensur, kitablar içindedür mastur; ol erden kim "*Le-amru*" anun hitabı, "*Afa'llàh*" anun kitabı, Kâ'be anun mihrâbı, "*Li-yahküme beyne'n-nâsi*" anun dâdı, hükm içinde bir tutar bilişi yâdı; şefaat kuşakın biline badı, Muhammed Mustafa anun adı, şekerden şirin durur anun sözi dadı, eyle haber virdi kim:

Kaçan Ramazan ayınun evvel subhı yiri ağarsa, yimek içmek oruç dutanlara haram kılsa; andan mü'min muvahhid, arı gönül ve sàfî sır ile ve dürüst itikad ile oruç dutmak niyyetin kılsa; Melik-i zi'l-celâl, Padişah-ı bi-zevâl nidâ kılur Rıdvan'a kim —ol Uçmak hazine-dârı-durur:

"—Uçmak kapuların açgıl bularun üstine, Ramazan ayı geçmeyince bağlamağıl!"

Dahi nida kılur Mâlik'e kim —ol Tamu hazinedârı durur:

"—Yâ Mâlik! Tamu kapuların bağlagıl oruç dutanlar üstine, dahi hışım itmesün bularun üstine; Ramazan ayı geçmeyince açmagıl."

"—Ve yâ Cebrail! Sen yire ingil; şeytanları, dahi bularun oğlanları vesveselerin bağlagıl kim, bularun oruç ve namazın azdurmasunlar!

"—Ve yâ Mikâil! Sen değme bir gökde bir alem dikgil benüm rahmetümden!"

"—Ve yâ ferişte lerüm! Siz kamunuz yığılın benüm kulluğumdan ve namazunuz ve tâatunuz müzdin, sevabın Muhammed ümmeti üstine virün; dahi bularun içün yarlıganmak dilen.

"—Ve yâ Uçmak, bezengil! Yâ mü'min, oruç dutmağa özengil! Yâ Rıdvan, uçmak kapusın açgıl! Yâ inayet yili, rahmet saçgıl!.. Ve yâ Cebrâil, divleri bukağulagıl! Yâ Mâlik, Tamu kapusın bağlagıl!.. Yâ âsi, yazukun içün ağlagıl!.. Ve yâ huriler, görklenün!.. Ve yâ gılmanlar, yıyılanun! Ve yâ mü'minler, dinlenün!.."

Ve Ramazan ayı doğdı, dualar göke ağdı, rahmet yağmuri yağdı, divleri vesveseden yığdı, fâsıkları kaygudan boğdı. Bu ay geldügine mü'minler güvenürler, sàlihler sevinürler, àbidler kıvanurlar, fâsıklar gücenürler..."

İşte eser bu sevimli üslup ile, hurilerden, cennetlerden, Ramazan ayının faziletlerinden bahsederek devam eder, gider.

Eserin dil yapısı, görüldüğü gibi, aradan 7 yüzyıl geçmesine rağmen, hiç de zor anlaşılır cinsten değil. Şivesi, İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshadan, değiştirilmeksizin, aynen aktarıldı. *Uçmak*: cennet, *tamu*: cehennem, *div*: şeytan, *bil*: bel, *yazuk*: günah, *muzd*: mükâfat, *bamak*: bağlamak, *yıyılanmak*: kokulanmak gibi sayılı birkaç kelimeden başkasını, okuyucuların yadırgamayacaklarını ve metnin bütününü rahatlıkla anlayabileceklerini sanıyoruz.

(*Tercüman Gazetesi*, 8 Ekim 1973 Pazartesi)

05. ÖLÜM

Dr. Halil NECATİOĞLU

Gönümüzde bazıları ölümün adını bile duymak istemez;

"—Bırakın şu soğuk sözleri, içimiz kararıyor, neşemiz kaçıyor." derler.

Bu gafletin eseridir. Kulak tıkayıp, göz kapayıp, sırt çevirip kaçtıkları ecel böylelerini ansızın ve çok ters durumda yakalayıverir. Asıl akıllıca hareket, ölümü hiç hatırdan çıkarmamak, dünyanın faniliğini ve ömrün sür'atle geçip gittiğini görüp, mümkün olduğu kadar çok hayırlı iş ve sàlih amel işlemek, Mevlâ'nın sevmediği her şeyden uzaklaşarak, ahirete ve büyük hesap gününe hazırlanmaktır.

İnkâr edilemeyecek, açık seçik bir gerçektir ki, ölüm herkesin içip tadacağı acı bir şerbet, kabir her fâninin geçeceği korkulu bir kapıdır. Niye başka öğütçü arıyoruz; her an ve her yerde, çevremizde dönüp duran ölüm bize nasihatçi ve vaiz olarak kâfi gelmiyor mu?

Nefislerini terbiye etmek, olgunlaşmak ve iyi bir kul olarak yüce Tanrıya ulaşmak isteyen büyük din âlimleri, bu yüzden, ölümü hatırlamayı, tasavvuf yolunun önemli bir rüknü hâline getirmişlerdir. Dervişlerin sabah-akşam teşbihlerden önce yaptıkları râbıta-i mevt, yani kişinin kendi ölümü ile ilgili hâl ve sahneleri hayalinde canlandırma işlemi, tesirli ve faydalı bir işlemdir. Çünkü bu tezekkür-i mevt, nefsin çeşitli hastalıklarına karşı en müessir ilâçtır. Hubb-u dünyâ, yani dünyânın fânî lezzetlerine aldanıp dalmak, tùl-i emel yani gafletle, arzu ve emellerin uzayıp gitmesi, kibir, ücub vs. gibi büyük dertler için en iyi panzehir ölümü anmaktır.

Bugün çevremizde müşahede ettiğimiz ferdi veya içtimaî kötülüklerin temelinde ise, nefis ve onun tedavisi yapılmamış, hastalıklarının yattığı iyice görülmektedir.

O halde, tezekkür-i mevt'i küçümsemeyelim! Olgunluk ve gerçek dindarlık gücünü, büyük ölçüde bu kaynaktan almaktadır.

Hiç şüphe yok ki, "Bunlar eski ve boş şeyler, insan bu dünyaya bir kere gelir; ye, iç eğlen, kendini düşün; yaşamana, zevkine bak..." tarzındaki sakat felsefeleri atıp, ecdâd-ı kirâmın yaptığı gibi, hayatın önünü, sonunu ve mânâsını daha derin düşünse idik, fert ve millet olarak şimdikinden daha iyi durumda olur; ahlâklı, faydalı, olgun kişiler olarak vatan ve milletimizi çok daha fazla mâmur kılardık.

Maddî ve manevî yönden kazançlı, iyi ve olgun kişiler olmak istiyor muyuz? O halde ölümü unutmayalım!..

Sözüm dinle benim, kardaş!
Unutma hâlet-i nez'i.
Gidersen bu yola, yoldaş!
Unutma hâlet-i nez'i.

Vedâ edip ehibbâya,
Gidersin dâr-ı ukbâya,
Sakın meyletme dünyâya,
Unutma hâlet-i nez'i.

Hani âba vü ecdadın?
Hani' ashâb u evlâdın?
Senin de kalacak adın
Unutma hâlet-i nez'i.

Bir fâni dâra aldanma,
Vefasız yâra aldanma,
Katı mekkâra aldanma,
Unutma hâlet-i nez'i.

Götür neftsen hevâ fikrin,
Düşür kalbe Hüdâ zikrin.
Ara derde devâ ilkin,
Unutma hâlet-i nez'i.

Not: Bu şiir Zeynî adlı bir şaire ait olup, anlaşılması için yer yer değiştirilmiştir.

(*İslâm Mecmuası*, München, B. Almanya, Mart 1976, s. 6)

06. NEYİ VE KİMİ SEVMELİYİZ?

Doç. Dr. Halil NECATİOĞLU

Sevmek, insanoğluna bahşedilen duyguların en hoşudur. İç ve dış dünyamız sevgi ile renklenir, canlanır ve mânâlanır. Allah'ın bu güzel nimetinden mahrum olanların ise, yüzleri asık, kaşları çatık ve gönülleri karanlıktır. Böyleleri, etrafını kırar geçirir; dilleriyle, halleriyle herkesi incitirler. Sevme duygusu gelişmemek, sevmeyi bilmemek, mahrumiyetlerin en büyüğüdür.

Vücudun gelişmesi, gürbüzleşmesi için iyi ve kuvvetli gıdalar almağa çalışır, iştah şurupları içer, vitamin hapları kullanırız. Beden zindeliği için temiz hava, güneş arar, tatillere çıkar, çeşitli sporlar yaparız. Bunlar kadar, hattâ —çok daha mühim sonuçlar vereceğinden— bunlardan da fazla, mânevî yönümüzün gelişme, güçlenme çarelerini araştırmalı, devalarını bulup kullanmalıyız. Ruhun sıhhati, huzur ve sükûnu konusunda ise, en başta gelen devâ, hiç şüphesiz sevmektir.

Sevme duygumuzu geliştirmek için, çok çalışmak, gayret ve emek harcamak zorundayız. Zira dünya saadeti ve ahiret selâmeti, büyük ölçüde, bu duyguya sahip olmakla ele geçer. Daha çocukluk çağından itibaren, ana, kardeş, oyuncak, kuş, çiçek... sevgisi gibi meşru ve masum sevgilerle, bu melekeyi uyandırmak, beslemek ve geliştirmek şarttır. Bu sevgi eğitimi, bilgiden, ilimden de önce gelir ve çok daha hayırlı sonuçlar verir. Çünkü salt bilgi sadece gurura düşürür ve insanı hodfüruş eder.

Bu yüzden Şeyh Gàlib:

Aşk imiş her ne var âlemde,
İlim bir kıyl ü kàl imiş ancak.

diyor.

Maarif sistemimiz bu gerçeğe göre tanzim edilmediğinden, günümüzün gençliği huysuz, haşin, kırıcı ve yıkıcı olmaktadır.

Çünkü onlara mekteplerimizde sevgi değil; inat, isyan, kin, bencillik, ücub ve gurur gibi çarpık ve sakat duygular verildi. Sinemada, radyoda, televizyonda, gazete ve dergilerde, döğüşmek, devirmek, yıkmak, karşı gelmek ve düşman olmak telkin edildi.

Sevginin her çeşidi kabule şayan mıdır?.. Şüphesiz ki değil! Hiç kimse içki, kumar düşkünlüğünün, gayrımeşrû alâkaların, para, mevki, koltuk... sevgisinin, kendini beğenmişliğin ve bunlara benzer sakîm temayüllerin iyi olduğunu iddia edemez. O halde, sevme duygusunun da kontrol edilmesi güzel ve meşru olan şeylere yöneltilmesi gerekiyor, demektir. Bu takdirde karşımıza şu soru çıkıyor:

"—Acaba neyi ve kimi sevmeli?"

En iyi ve en güzel olan ise, bütün güzelliklerin sahibi, yaratıcısı, mucidi, mübdii olan zât-ı akdes, yâni Hazret-i Allah'tır. Bu dünyada gözlerin gördüğü, gönüllerin sevdiği her güzel şey, onun icadıdır. O, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, kimsenin akl u hayalinden geçmedik asıl büyük güzellikleri ise, ahiret âlemine saklamıştır. İnsanoğlu güzelliğin ne demek olduğunu, o Zü'l-cemâl ve'l-kemâl Hazretleri, Firdevs-i A'lâ'da bahtiyar kullarına cemâlinin nikàbını açtığı dem anlayacak. Asıl sonsuz lezzeti, o ekmel cemâli müşahede ettiği zaman tanıyacaktır.

Yüksek gönüller, işte bu demin hayalinden, o yüce zatın eşsiz cemalinden mest ve müstağraktırlar. Asıl sevgi budur. Bütün diğer sevgiler ise, ya sevgi duygusunun gelişmesi için bir temrin, ya da aslî sevgiye götüren yolda bir merhaledir. Tasavvuf büyükleri aslî sevgiye *aşk-ı hakîkî*, beşerî temayüllere ise *aşk-ı mecâzî* derler. Yunus Emre'yi edebiyatımızın en büyük şâiri yapan, işte bu ilâhî aşktır. Mevlânâ'nın coşkunluğu bu sevgidendir. Fuzulî bu cins sevgiyle mertebe bulmuş, bu yüzden de:

Aşk derdiyle hoşem, el çek ilâcımdan, tabîb!

demiştir. Eşrefoğlu aynı sebepten,

Seni sevmek benim dinim îmanım,
İlâhi, din ü imandan ayırma.

diye söylemiştir.

Ne mutlu bu gerçek sevgiye erebilen ve asıl sevileceği bulabilene!..

Ma'rifet-nâme'den:

Ne devlettir ki, dildârım Sen oldun,
Enîs u mûnis ü yârım Sen oldun.

Dil-i pür-derdimin dermânı Sensin,
Şifâ-yı cân-ı bîmârım Sen oldun.

Bana hasm olsa àlem halkı gam yok.
Ne korku! Çün nigeh-dârım Sen oldun.

Sefâlar, ger cefâlar bulsa canım,
Refîk-ı cümle atvârım Sen oldun.

Sana dil vermişem ey cân-ı àlem!
Ezelden çün ki dil-dârım Sen oldun.

Desem ism-i şerifin, yâ demesem,
Dilimde cümle güftârım Sen oldun.

Sana ta'zîm eder dillerde Hakkî,
Der: İnkârım yok, ikrârım Sen oldun.

(*İslâm Mecmuası*, München, B. Almanya, Mart 1976, s. 63)

07. BİR İLÂÇ VE BİR TATLININ TÂRİFNÂMESİ

Doç. Dr. Halil NECATİOĞLU

Dindar, yaşlı ve sevimli bir dostu ziyarete gitmiştik. Ben, hüsn-i hat merakım dolayısıyla duvarlardaki eski-yazı levhalarını incelerken, bir levha özerinde ilgi çekici ve hoş bir ilâç târifnâmesine rastladım, ilâcın hazırlanışı şöyle:

TEVBE kökü, İSTİĞFAR yaprağıyla karıştırılacak; GÖNÜL havanına konulup, TEVHİD (*La ilâhe illa'llàh*) tokmağı ile güzelce dövülecek; İNSAF eleğinden geçirildikten sonra, GÖZYAŞI ile hamur kıvamına getirilecek; ŞEVK ateşiyle pişirilecek; MUHABBET balı katıştırılıp, karıştırılacak.

Böylece hazırlanan ilâcın, KANAAT kaşığı ile sabah-akşam, gece-gündüz alınması gerektiği ve her türlü derûnî-mânevi rahatsızlığı iyileştirdiği belirtilmiş.

Bu ilâç târifnâmesi bize, 15. Yüzyıl'da yaşayan Hatiboğlu Muhammed'in *Ferahnâme*'sinde gördüğümüz başka bir tarifnâmeyi hatırlattı. Onun hikâyesi de şu:

Ebû Alî adlı bir kişi der ki:

"Basra şehrinde bir velî olduğunu söylediler; görmek ve ziyaret edip duasını almak niyetiyle Basra'ya gittim. Bazı kimselere yerini sordum:

'—Az önce mezarlık tarafına çıktı.' dediler.

Arkasından gittim. Beni görünce acele ile mezarlığın mescidine girdi, kapısını kapadı. Kulağımı kapıya dayadım. Şöyle niyaz ediyordu:

'—İlâhî! Seni arzulayanlar halktan, şöhretten, gösterişten kaçtılar; sırf sana rağbet ettiler. Sana müştak olanlar halktan ayrı durmuşlar, tenhalarda seni zikretmişlerdir. Bana da senden başkası gerekmez.'

Ben, kendisine bir hizmette bulunmak, istiyordum; seslendim:

‘—Bir arzunuz var mı? Meselâ herhangi bir şey getirmemi ister misiniz?’ dedim.

[Bu soruya verdiği karşılığı aynen nakledelim:]

Didi kırk yıldur hiç arzu itmedüm,
Arzular olduğı yola gitmedüm.

Bunca yıldur Hak dîdârın isterem,
Dimedi bir gün dahi uş gösterem.

Hak dîdârın arzulamakdur işüm,
Andan artuk dahi yokdur cünbüşüm.

Ben:
‘— Biraz tatlı getirsem yer misin?’ dedim.
‘— Sen bilirsin.’ dedi.
Döndüm, hàlis şekerden makbul cins bir tatlı getirdim, önüne

koydum.

‘— Ben böyle tatlı istemiyordum ki.’ dedi.

‘— Pekiyi, senin istediğin nasıl bir tatlı?’ dedim.

İçini çekerek şöyle cevap verdi:

‘—İTAAT ve İBADET hurmasını alır, içinden KİBİRLİLİK çekirdeğini çıkarır, KULLUK ve HİZMET unuyla karıştırırsın; ayrıca BELÂ ve MİHMET yağına, RIZA ve TESLİMİYET zağferânını katar, TEVAZÛ ve MESKENET tenceresinde hepsini birlikte koyar, üzerlerine SAFA balını dökersin. Altına İŞTİYAK ateşini yakar, İHTİYAT çomçasıyla [kepçesiyle] ağır ağır karıştırıp pişirdikten sonra, ŞÜKÜR tabağına koyarak önüme getirirsin! İşte benim istediğim tatlı bu... Her kim bu tatlıdan üç lokma yese, göğsüne şifa, gönlüne nur olur, canına rahatlık gelir.’

İmdi sen de KİBRİ terk eyle iy yâr!
Yu HASEDden içüni iy nâm-dâr!

NEFSüni kahr eyle iy yâr-ı güzîn,
Yâr idin kendüzüne İslâm u dîn.

Ger emîn olmak dilersen iy amû,
MESKENET kıl baya, yoksula kamu.

Meskenetden hâsıl olur her sevab,
İş budur va’llàhu a’lem bi’s-sevâb.”

(*İslâm Mecmuası,* München, B. Almanya, Mayıs 1976, s.104)

08. ZARİF BİR DİNÎ HİKÂYE

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

Allah'ın emrettiği şekilde davranıp iyi bir kul olarak yaşayanlar cennetle mükâfatlanacak, kötüler ise cehennemde yaptıklarının cezasını görecek. Bunun tabii sonucu olarak inananlar cenneti özler, cehennemden korkar; cenneti kazanmak için çabalar ve cehenneme düşmemeğe çalışır.

Bir de iyilik ve ibadetleri, cehennemden korktuğundan, ya sonunda cenneti kazanmayı umduğundan yapmak meselesi var. Bu bir düşünce tarzıdır. Olgun kişiler ve büyük mutasavvıflar ise bu konuda daha başka düşünürler. Meselâ büyük âlim Molla Câmî'ye göre, kemâle ermek için dört şeyi gönülden ve zihinden silip çıkarmak şarttır:

l. Dünya
2. Ahiret
3. Varlık
4. İlk üçü terk ettiğine dair şuur (yâni: terk-i terk).

Bu zümre:

"—İlâhî! Maksudumuz sensin, biz sadece senin rızânı istiyoruz." derler.

713-803 yılları arasında Basra'da yaşamış olan meşhur kadın velî Râbia-ı Adeviye de şöyle dua edermiş:

"—Rabbim! Eğer sana, cehennemden korktuğumdan tapıyorsam beni oraya at ve yak; eğer cennet umuduyla tapıyorsam bana orayı haram eyle! Fakat seni, sırf zatın için seviyorsam, dîdârını ve ebedî güzelliğini benden asla esirgeme..."

Edebiyat ve Tasavvuf kitaplarında bu hasbî, ard düşüncesiz, saf tanrı aşkını anlatan güzel pasajlar bulunmaktadır. 15. Yüzyıl'da yazılmış Türkçe bir eserden alınarak sadeleştirilen aşağıdaki hikâye de aynı konuyu işliyor:

”Hikâye edilir ki, Harun er-Reşid köle, cariye ve hizmetçilerine her yıl çeşitli hediyeler dağıtırdı. Bir yıl da, yine hepsini bir araya topladı. Çeşitli giysiler, süslemeler, altın ve gümüş eşyayı ortaya getirterek:

“—Her biriniz, beğendiği şey üzerine elini koysun, ben bunu istiyorum desin!” diye emretti.

Bunun üzerine herkes gözüne kestirdiği, eşyanın yanına koştu, elini onun üstüne koydu. Bu arada bir cariye de gelmiş, elini Harun er-Reşid’in başına koymuştu. Harun er-Reşid şaşırarak:

“—Ne yapıyorsun?” dedi.

Cariye :

“—Siz, herkes sevdiği şey üzerine elini koysun, buyurmuştunuz; ben ise sizin mübarek başınızı sevmekteyim.” diye cevap verince, Harun er-Reşid çok duygulandı ve:

“—Madem ki sen de beni tercih ettin, o halde ben de, malım, mülküm de senindir.” dedi.

O cariyeyi derhal azad eyledi; daha birçok ihsan ve ikramlarda bulundu. Bütün diğerlerine ona saygı göstermelerini emretti.

Ey mü’min! Sen de bu dünyanın fânî lezzetlerine kapılmaz, gönlünü samimi olarak Allah-u Teàlâ’ya bağlarsan, her şey senin kulun kölen olur, ahirette de Tanrı’nın cemalini müşahedeye erersin, inşâallah.” (*Mensur Yüz Hadis-Yüz Hikâye* Kitabı, 37. hikâye)

(*İslâm Mecmuası,* München, B. Almanya, Temmuz 1976, s.159)

09. EL-YAZMASl KİTAPLAR

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

El-yazmaları umumiyetle antika eşyalar gibi değerlidir ve kültür tarihimiz için büyük önem taşırlar. Çünkü; çoğu bir tarih belgesi durumundadır, ziyana uğramaları telâfisi imkânsız millî kayıplar doğurabilir.

Bu konuda halkın aydınlatılması ve ilgililerin uyarılması şarttır...

Tetkiklerimizde gördüğümüz kadarıyla, bunların kıymeti çok kere gereğince takdir edilmemektedir.

a. El-Yazması Nedir?

El-yazması eser, (*manuscript, handschrift...* vs.) adından anlaşılacağı gibi, matbaada basılmış, çoğaltılmış olmayan, elle yazılmış kitap veya risâle demektir. Bunlara eski devirlerde "nüsh" denirdi *Kur'an-ı Kerim nüshası...* vs. gibi. Hattâ, üzeri dua yazılı, üçgen şeklinde katlanmış kâğıt veya bezlere verilen "muska" adı da, bu *nüsha* kelimesinden bozmadır. Matbaanın gelişinden sonra *nusha-i mahtùta* (yazma nüsha) şeklinde kullanılır oldu; çünkü artık *nüsha-i matbûa*, yâni basma nüshalar da ortaya çıkmıştı. Şimdi ise bu tâbirlerin yerine kısaca "basma" ve "yazma" demekteyiz.

Yazma eser, bizde genellikle bildiğimiz kapaklı kitap şeklinde (*codex*) olabildiği gibi, nadiren de tomar ve rulo şeklinde bulunur. Bu ikinci şekil daha ziyade soy şecereleri, tarikat silsileleri, fermanlar ve bazı vakıfnâmelerde kullanılmıştır. Eni boyundan daha uzun olan ve genellikle halk şairlerine ait şiirlerin yazıldığı özel şekilli yazmalara ise, "*cönk*" adı verilir.

b. Türkiye'deki yazmalar

Türkiye, yazmalar bakımından çok zengindir. Ecdadımız ilme ve dolayısı ile kitaba büyük değer vermiş, bizlere zengin yazma koleksiyonları bırakmıştır. Üç kıt'adan, İslâm Aleminin çeşitli ülkelerinden toplanmış Arapça, Farsça, ve Türkçe yüzbinlerce yazma bize kadar ulaşmış bulunuyor. Topkapı Sarayı, Ragıppaşa, Köprülü, Atıfefendi, Nuruosmaniye... ve bu gibi müstakil ve hususi binaya sahip birçok kütüphane yanısıra, cami, tekke, dergâh gibi kutsal yerlere ve medreselere yapılan kitap bağışlarından teşekkül etmiş kütüphaneler de vardır.

Bugün devlet eline intikal etmiş yazmalara, bir dereceye kadar garanti altına alınmış gözüyle bakabiliriz. Fakat Türkiye'de çeşitli resmî müesseselerdekilerden başka, Özel şahıslarda da büyük miktarda yazma bulunduğu, yurt içi tetkik gezilerimizde dikkatimize çarpmıştır. Yalnız şehir ve kasabalarda değil, köylerde dahi bol yazmaya rastlanır. Bunların bir kısmı iyi korunmakla beraber, büyük çoğunluğu yangın, îhmal, haşerat, fare... gibi tehlikelere mâruz olduğu da bir gerçektir.

Birtakım kimseler Anadolu'yu köy köy dolaşarak antika eşya, eski elişleri, tarihî eşya yanısıra bu yazmaları da toplamakta, büyük şehirlere getirerek antikacı ve kitapçılara satmaktadır. Pek çok yazmanın, yabancı turistler tarafından buralardan; alınarak yurtdışına kaçırıldığı görülmektedir. Ayrıca bazı kimseler, sadece tezhipli, müzeyyen, güzel hatlı yazmaların kıymetli olduğunu sanmakta, gösterişsiz olanlar ihmal edilmektedir. Sözün kısası özel yazmalar, endişe edilmeye lâyık durumdadır, çeşitli tehlikelerle karşı karşıyadır, elden çıkabilirler.

Halbuki yazmaların millî kültürümüz için büyük önemi vardır. Türk kültürü bütün yönleri ve bütün devreleriyle işlenmiş, açıklanmış ve aydınlanmış olmaktan çok uzaktır; arşiv vesikalarımız iyi korunmamış, mevcutlar tetkik ve tasnif edilerek yayınlanmamıştır. Tarihî eserler ihmale uğramış, meselâ kitabeleri bile tamamen tesbit olunmamıştır. Kültür tarihiyle ilgilenenlerin faydalanacakları başlıca kaynakların bile henüz ilmî, güvenilir, indeksli baskıları yoktur... vs.

Ecdadımızın ilmî, fikrî ve edebî mahsûlleri olan eserleri de tam olarak bilemiyoruz; çünkü bu millî kültür hazineleri, el-yazmaları halinde eski eser kütüphanelerinde veya özel şahıs kitaplıklarında, gün ışığına çıkma ve tanıtılma sıralarının gelmesini bekliyor. Mevcutların bile katalogları büyük çoğunlukla neşredilmemiştir. Literatürümüz hakkında C. Brockellmann'ın Arap Edebiyatına dair meşhur *Geschichte der Arabischen Literatur*'u gibi bir eserimiz bile yoktur.

Zaman zaman görüldüğü gibi, yeni keşfedilen yazma bir eser bize, o güne kadar edebiyat ve tarih kitaplarımıza geçmemiş mühim bir müellif tanıtabiliyor; yahut bilinmeyen bir hususu ortaya çıkarabiliyor; yada çok değerli ve orijinal bir konuya dair olabiliyor. Meselâ, Kaşgarlı Mahmud'un 1072'de yazdığı *Dîvân-u Lügati't-Türk*'ünü düşünelim. Bu eserin bulunup tanıtılması, Türk dil, edebiyat, tarih ve kültürü için yeni bir çığır açmış, eşsiz bir keşif, olmuştur. Kitabın yegâne yazması, elli-altmış yıl önce Ali Emirî Efendi tarafından bir kadından satın alınmış ve sonra devlete

intikal etmiştir. Bu yazma harp, yangın, rutubet, ihmalkârlık gibi bir sebeple zamanımıza ulaşamamış olsaydı, kültürümüz bakımından ne kadar büyük bir kayıp olacağı ortadadır.

Demek oluyor ki, yazmaların millî kültürümüz için hayatî bir önemi vardır; dıştan gösterişsiz de olsalar küçümsenmemelidirler. Onların iyi korunması, herkesin faydalanabileceği bir statüye kavuşturulmaları, millî, hattâ dinî bir ödevdir. Yazmalar olmadan, atalarımızı, tarihimizi, kültür ve medeniyetimizi, bugünkü cemiyet ve çevremizi lâyıkıyla tanımak; sosyal ve kültürel meselelerimizi çözmek, ruhî ve mânevî kalkınmayı sağlamak adetâ mümkün değildir.

c. Netice

Yazmalar konusunda devlet, millet ve fert olarak hepimize mühim görevler düşmektedir. Bunların neler olduğunu incelemek, ayrı bir yazı konusudur. Kısaca söylemek gerekirse, bizce başlıca şunlar yapılmalıdır:

1. Yazmaların değeri ve önemi konusunda yaygın bir eğitim;

2. Yazmaların (veya mikrofilmlerinin) özel ellerden mutlaka toplanması;

3. Yazma eser kütüphanelerinin maddî imkân ve mütehassıs bakımından geniş bir şekilde takviyesi;

4. Yazmaların dağınık kütüphanelerden, her şehirden (veya kasabadan) gerekli imkânlara ve mütehassısa sahip tek bir merkezde toplanması;

5. Yurt (hattâ dünya) çapında tesbit ve tasnif çalışması.

(*İslâm Mecmuası,* München, B. Almanya, Ağustos 1976, s.185)

10. NİZÂMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET İDARESİNDE MÂNEVÎ GÜÇLERİN ROLÜ

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Aşağıda bir hatırasını anlatacağımız Nizamü'l-mülk, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ünlü vezirlerinden ve müslüman şarkın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarındandır.

1018-1092 yılları arasında yaşayan bu değerli insan, Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tûs şehrine bağlı, Nukan adlı bir kasabada dünyaya geldi. Asıl adı Hasan olup, babası kasabanın dihkanı, yâni idarecisi idi. Varlıklı ve itibarlı bir aileye mensub olduğundan; iyi bir tahsil yapma imkânı buldu. Onun tahsili bizim için hayli dikkat çekici ve mânidârdır: 11-12 yaşlarında Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyip hıfzını tamamladı. Kısa zamanda fıkıh ilminde temayüz etti. Edebiyat ve hitabette ileri bir seviyeye ulaştı. Kardeşi Ebü'l-Kàsım Abdullah da, o zamanların ünlü fakîhlerinden olmuştu.

İyi ve kuvvetli bir dinî tahsil temelinde, zamanla yüksek bir edebî kültür ve idarî kabiliyet kazanmış olan Nizamü'l-mülk, 1083 milâdî yılında Sultan Alparslan'ın vezirliğine yükseldi. Şehzade Melikşah'a da atabek olarak, siyaset ve idare işlerinde onun yetişmesine nezaret etti. Vezirliği, tahta geçmesine yardımcı olduğu Sultan Melikşah zamanında da devam ederek, toplam 29 yıl kadar sürdü.

Nizamü'l-mülk'ün askeriye, adliye ve devlet teşkilâtında yaptığı yenilik ve düzenlemeler, daha sonraki bütün İslâm-Türk devletlerine esas ve örnek olmuştur.

O, Selçuklu İmparatorluğu'nun idarî, siyasi, askerî, malî, içtimaî ve kültürel yönleri için kıymetli bir vesika mahiyetinde olan; devlet idaresi ve toplum yapısı hakkındaki kendi görüşlerini ve icraatının gerekçelerini ihtiva eden, *Siyâset-nâme* adlı, çok değerli bir eser de kaleme almıştır. Kendi sahasındaki diğer

te'lifattan muhtevaca çok yüksek olan bu kitabın, Farsça aslı birkaç defa neşredilmiş ve çeşitli garp dillerine tercümeleri yapılmıştır. Türkçe tercümesi de vardır. Fakat, mütehassısların incelemelerine göre, en doğru ve iyi yazma nüshası, Süleymaniye Eski Eserler Kütüphanesi, Molla Çelebi Kitapları, 114 numarada bulunuyor ve buna dayanılarak kitabın yeniden neşri ve tercümesi gerekiyor.

Tahsilinin ve yetişme tarzının tabiî bir sonucu olarak Nizamü'l-mülk, islâm dinine büyük hizmetlerde bulunmuştur. O zamanki Selçuklu İmparatorluğu'nun siyasî, dini ve fikri hasmı olan, bozguncu Mısır Fâtımîleri'ne ve ülke içindeki batınî anarşistlere karşı çalışmalar yapmış; ülke halkını sağlam ve hakikî İslâm inançları çevresinde toplamağa gayret etmiştir. O emsalsiz idarî dehasıyla, yükselmenin ancak, ilim ve ahlâk ile sağlanabileceğini görmüş; huzur ve nizamı temin için gerekli kadroyu ve diğer mânevî güçleri sağlayacak olan eğitime önem vermişti.

Bu maksatla, başta Bağdat olmak üzere, Basra, İsfehan, Nişabur, Belh, Merv, Amül ve Herat'ta kendi adıyla anılan, meşhur *Nizâmiye Medreseleri*'ni açtırdı, kütüphaneler tesis etti. Tasavvufa ve erbabına ilgi gösterdi. Böylece ilmî çalışmaya ve ahlâki terakkiye büyük hız ve canlılık kazandırdı.

İslâm Alemi bu hayırlı hamlenin, feyizli meyvalarından uzun zaman istifade etmiş; büyük alimlerin, ihlâslı bir kadronun yetiştirmesine, değerli eserlerin vücuda getirilmesine şahit olmuştur. Misâl olarak, Kuşeyrî, Gazzalî, Abdullah-ı Ensarî, Pezdevî, Serahsî, Ebû İshak-ı Şirazî, Cüveynî, Şehristânî... gibi dev isimleri zikredebiliriz.

Turtuşî'nin (1059-1131) *Sirâcü'l-Mülk* adlı eserinden öğrendiğimize göre Nizamü'l-mülk, medreseler ve diğer kültür faaliyetleri için sultanın hazinelerinden yılda 600.000 dinar harcamaktaydı. Bazı müzevirciler durumu Melikşah'a duyurup, bu para ile bir ordu teşkil edilse idi Bizans'ın başşehri Kostantiniye'nin bile fethedilebileceğini söyleyip, Sultan'ı vezir aleyhinde tahrik ettiler. Sultan çok kızdı ve Nizamü'l-mülk'ü sorguya çekmek için huzuruna çağırdı.

Devletin gücünü sadece maddede, asker, silâh ve orduda gören o zihniyete karşı tecrübeli vezirin cevabı ne kadar zarif ve isabetlidir:

"Sultanım! Ben, esir pazarlarında satılsa 5 dinar bile etmeyecek yaşlı bir kimseyim. Sen de savaşçı, güçlü bir Türk gulâmı olarak satışa çıkarılsan, belki 30 dinar edersin. Dünyadaki maddî değerin bu kadardır. Zevklere dalmış ve arzularına esir olmuş bulunduğundan, ahirette de Allah huzuruna taat ve ibadetlerden ziyade, günah ve measî ile çıkacaksın.

Düşmana felâketler yağdıran ordun, seni ancak iki arşın boyu kılıçları ve 300 arşına bile erişmeyen okları ile, bu kadar mesafe koruyabilir. Onlar da kusurlu ve günahkârdır; içki, oyun ve çalgıya düşkündürler. Seni mânevî dert ve belâlara karşı savunamazlar. Ben ise senin hem dünya, hem de ahiretini düşünerek, senin için bir mâneviyât ordusu kurdum. Senin ordun uykuya vardığında, bu mâneviyat erleri uyanıktır. Rablerinin huzurunda saf saf dizilir, gözyaşı döker, tazarruda bulunur, ellerini Allah'ın yüce dergâhına kaldırırlar. Aslında sen ve senin askerlerin onların himayelerinde yaşıyor, onların dinî, ahlakî ve irşadî çalışmalarıyla güçleniyor; onların bereketleriyle suya kavuşuyor ve çeşitli nimetlerle rızıklandırılıyorsunuz. Çünkü onların dua okları, tazarru ve niyazla tâ yedi kat göğü geçer, dergâh-ı izzete ulaşır."

Bu sözler karşısında Melikşah, çok duygulandı ve büyük vezirinin yerinde tedbirlerini takdirle karşıladı.

(*Diyânet Gazetesi*, s.153, 15 Kasım 1976, sf. 4)

Hac Mevsimi Dolayısıyla
11. NÂBÎ'NİN TUHFE-İ HARAMEYN'İNDEN BİR ŞİİR

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Bugünlerde birçok dindaşımız, yakınımız veya dostumuz, akın akın hac yolundadırlar. Bu hac farizası, İslâm dininin en muhteşem ve en hikmetli ibadetlerinden biridir ve her müslümanın gönlünde müstesna bir yer işgal eder. Daha önceden bu vazifesini yerine getirenler dahi, hac mevsimi gelince; veya çevresindeki bazı kimselerin hacca hazırlandıklarını görünce heyecanlanır; içinde tatlı bir tehassür, sıcak bir iştiyak, hüzünlü bir gıpta duygusunun kımıldadığını ve tekrar gitme arzusunun uyandığını hisseder.

Hac, dinimizce zengin ve güçlülere yöneltilmiş kesin bir emirdir. Yüce Mevlâmız, üzerlerine hac ibadeti terettüb edenlere, bu borcun ilk fırsatta îfâsını; o lezzetleri daha önce tatmış olanlara da tekrarını nasîb kılsın...

Aşağıda hac konusunda Nâbî tarafından yazılmış bir şiir ve açıklamasını veriyoruz. Bu konuyu, hac mevsimi içinde oluşumuz dolayısıyla seçtik. Şiirin de, müslüman kardeşlerimizin hislerine tercüman olacağını umuyoruz.

Asıl adı Yusuf olan Nâbî, Osmanlı Edebiyatının meşhur simalarındandır. Urfa'da doğmuş, 24 yaşlarındayken İstanbul'a gelmiş ve kabiliyetiyle kısa zamanda temâyüz etmiştir. Mazbut ve dindar bir divan şairi olan Nâbî, 1089 h./1678 m. yılında, devrin padişahından ve kendisinin hâmisi Musâhip Mustafa Paşa'dan izin isteyerek hac yolculuğuna çıktı. Dönüşünden bir zaman sonra da, bu seyahatini hikâye eden; geçtiği menzilleri, uğradığı şehirleri, karşılaştığı olayları, bazı müşahede ve duygularını anlatan *Tuhfe-i Haremeyn* adlı bir eser kaleme aldı. Mensur olup, yer yer Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerle de bezenmiş bulunan bu kitap, sonundaki ebced hesaplı:

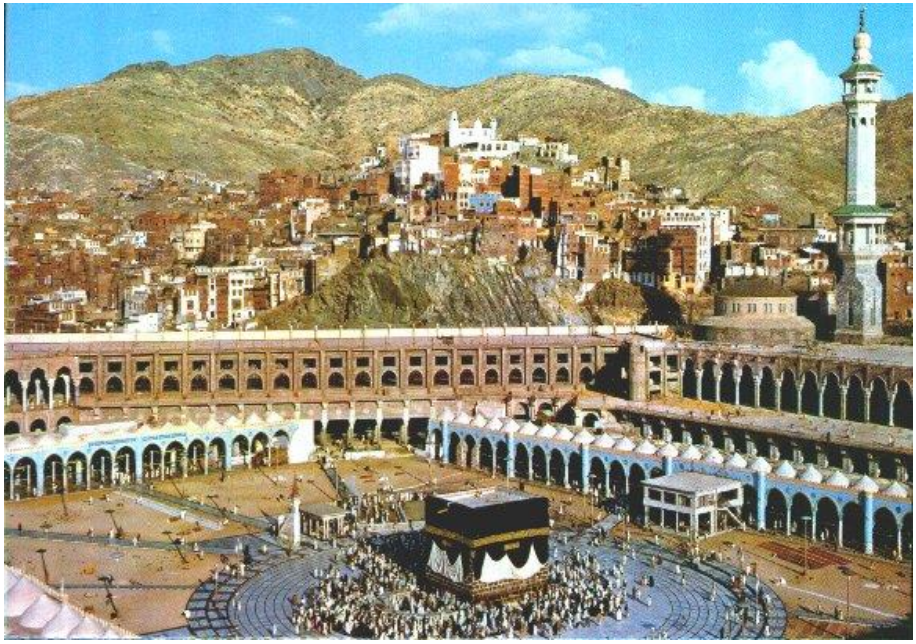

Didüm tamâmına Nâbî, bu nüshanun târih:
Bu Tuhfe-i Haremeyn'üm kabûl ide Mevlâ..

beytinin de gösterdiği üzere 1094 h. / 1683 m. yılında tamama ermiştir. (Kütüphanelerde birçok elyazma nüshası bulunan eser, 1265 h. / 1849 m. yılı Şa'ban ayında İstanbul, Matbaa-i Amire'de, orta boy 112 sayfa olarak basılmıştır.)

Tuhfe-i Haremeyn (Mânâsı: Mekke ve Medine Hediyesi)'in üslûbu münşiyâne, dili ağır, secîli bir nesirdir. Bütünüyle bugün bizim düşündüğümüz seyahatnameler edâsında değildir. Buna rağmen değerlidir; içinde yazarına ve devrine ait bazı orijinal bilgiler, his ve heyecan mahsulü, güzel bazı manzum ve mensur kısımlar ihtiva ediyor.

Aşağıda, eserin 18. sayfasından *Kasîde* başlıklı bir şiiri, bunlara bir nümûne olmak üzere kaydediyoruz:

KASİDE

1. *Gel gönül, azm-i reh-i Beyt-i Hudâ eyleyelüm!*
Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i sefâ eyleyelüm!

2. *İşimüz eylesün altun dü cihanda Mevlâ;*
Nâv-dân-ı zer'ün altında dua eyleyelüm!

3. *Arafât'un sürelüm hâkine yüzler, gözler,*
Surh-rûy olmağa iksîr recâ eyleyelüm!

4. *Leb-i lebbeyk-zen u çeşm-i sirişk-efşânı,*
Kûçe-i hâhiş-i rahmetde gedâ eyleyelüm!

5. *Kâse kâse çeh-i Zemzem'den içüp âb-ı hayat,*
Cân-ı pür-illeti leb-rîz-i şifâ eyleyelüm!

6. *Alalum gevher-i rahmet, virelüm nakd-i günâh;*
Dili, sevdâ-ger-i bâzâr-ı Minâ eyleyelüm!

7. *Bâb-ı sultân-ı serâ-perde-i lev lâk'e varup,*
Kaddimüz, bâr-ı tazarru'la dütâ eyleyelüm!

8. *Virelüm Ravza-i pâkine salât ile selâm;*
İllet-i cürme, şefâate devâ eyleyelüm!

9. *Olalum hâk-i der-i Ravza'sına nâsıye-sâ;*
Cebhemüz, maşrık-ı hurşîd-i hüdâ eyleyelüm!

10. *Geçürüp bendeleri defterine nâmumızı;*
Yirimüz Haşr'de de zîr-i Livâ eyleyelüm!

11. *Defter-i cürmi yakup eyleyelüm hâkister,*
Nâbiyâ! Ayine-i kalbe cilâ eyleyelüm!..

(Vezni: Fâilâtün-feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilun-fa'lün)

Şiirin Meali:

1. Gel gönül! Beytullah yoluna yönelelim; Merve'ye sa'y edip sefa hasıl edelim (veya: Safâ'ya ulaşalım)!

2. Altın Oluk'un altında dua edelim; Mevlâ, iki cihanda işimizi altın gibi değerli kılsın!

3. Arafat meydanının toprağına yüzlerimizi, gözlerimizi sürelim de, al yüzlü (veya şerefli, itibarlı) olmak için iksir dileyelim!

4. O rahmet pazarında, *lebbeyk* diyen dudakları, yaş saçan gözleri dilenci eyleyelim!

5. Zemzem kuyusundan kâse kâse âb-ı hayât içip, hastalık dolu olan ruhu, ağzına kadar şifâ dolduralım!

6. Para yerine günah verip, mukabilinde rahmet mücevherlerini alalım; gönlü Mina pazarında tüccar eyleyelim!

7. (*Lev lâke lev lâke le-mâ halaktu'l-eflâke*) "Habibim! Sen olmasaydın, sen olmasaydın, muhakkak ki gökleri yaratamazdım!" otağının sultanı o yüce Peygamberin kapısına varıp; boynumuzu tazarru ve niyaz yükü ile iki kat bükelim, huzurunda eğilelim!

8. Onun Ravza-i Mutahhara'sına salât ü selâm verelim, cürüm illetine onun şefaati ile devâ sağlayalım!

9. Ravza'sının kapısı toprağına alın sürelim, alnımızı hidâyet güneşinin doğuş yeri kılalım!

10. Adımızı onun bendeleri defterine yazdırarak, Mahşer yerinde de *Livâü'l-Hamd* sancağı altında yer tutma imkânını elde edelim!

11. Ey Nâbî! Cürüm ve günah dolu amel defterlerimizi bu suretle yakıp kül ederek, gönül aynasını cilâlandıralım! (Eskiden aynalar mâdeni olur ve kül ile ovularak parlatılırdı)

(*Diyanet Gazetesi*, s. 154, 1 Aralık 1976, s.10-11)

12. ANARŞİYE ÇARE, İMANA ÇAĞRI

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Çağımızın insanı, genellikle maddî varlığının gelişmesine, görülen dünyasının düzenlenmesine ihtimam gösterir de, mânevî varlığını, psikolojik cephesini ihmal eder. Zengin olmak için var gücüyle çalışır; iyi gıda, temiz hava ve bol güneş arar, gezilere, tatillere çıkar ama, mânevî yönünün zenginleşmesi, iç dünyasının aydınlığı, sağlık, denge ve düzeni için aynı çabayı harcamaz. Maddî sıkıntılarına çare, bedenî rahatsızlıklarına deva arayıp dururken, ruhunun en hayatî problemleriyle bile ilgilenmez. Çalışma ve didinmelerin yorgunluğunu, dinlenme ve eğlenmeyle bastırmaya çalışır da, günlük yaşantısının hızlı akışında manevî ihtiyaçlarını düşünme fırsatını bulamaz.

Halbuki insanın maddî varlığı ile beden sağlığı bile —çok büyük ölçüde— mânevî dengesine, ruhunun huzur ve sükûnuna bağlıdır. Hattâ kişinin, dış dünyasındaki tüm başarıları, mâneviyatının kuvvetli olması sonucudur.

Bundan dolayı, sağlıklı, aydın ve huzurlu bir iç dünyası kurmak, başta kendisine, sonra içinde yaşadığı topluma yararlı olabilmesi için vazgeçilmez şarttır.

Madde-mâna dengesi, ruh sağlığı ve mutluluk ise ancak iman ile sağlanabilir; çoklarının sandığı gibi, para ve madde ile değil... Mutlu fakirler ile, mutsuz zenginlerin her yerde görülegelmesi bunun delilidir.

O yüzden, Yunus:

Kem durur yoksulluktan nicelerin varlığı
Bunca varlık var iken, gitmez gönül darlığı...

diyor.

İç dünyamız sadece iman ile aydınlanır, ruhumuz iman ile sağlık ve canlılık kazanır. İnanan kimseler çevreleriyle iyi ve dostça

ilişkiler kurar, herkese fayda sağlamak ister, suçları bağışlar, "Yaratılanı hoş gör, Yaratan'dan ötürü." derler.

İmanlılar, varlıklara ve olaylara daha başka bir gözle bakar. Hayatın güçlükleri karşısında daha sağlam durur, dayanır. Göklerin ve yerin eşsiz düzenini sezer; ilâhî san'at ve güzellikler karşısında hayran olur; kuşları, çiçekleri, suları, dağları sevgiyle temaşa eder, coşar da,

Dağlar ile, taşlar ile,
Çağırayım Mevlâm seni;
Seherlerde kuşlar ile,
Çağırayım Mevlâm seni!

Deryalarda mâhî ile,
Sahralarda àhû ile,
Derviş olup "Yâ Hû!" ile,
Çağırayım Mevlâm seni!..

diye seslenir.

Dünya hayatının bir imtihan olduğunu, bir gün ettiklerinden sorguya çekileceğini düşünür; işini ve tasarılarını kontrol eder. Adaletten ayrılmamağa, haksızlık yapmamağa çalışır. İyi işlere yönelir, gönül kazanmaya çalışır,

Ben gelmedim da'vî için,
Benim işim sevi için,
Dostun evi gönüllerdir,
Gönüller yapmağa geldim...

diye düşünür.

Allah'a sevgiyle bağlanır; onun rızasını, sevgisini kazanmağa çabalar, azabından korkar. Onun dostlarıyla tanışıp dost olmak, düşmanlarından uzak durmak yolunu tutar. Alemlere rahmet olarak gönderilmiş olan sevgili Peygamberimiz'i tanıyıp, anlamağa çalışır; sözlerinde ve işlerinde ona uyar. Dinî bilgisini geliştirip, öğrendiklerini tatbik eder. Toplumun dirlik ve düzenini aksatmaz, aksine onu korur. Her türlü haksızlığa karşı çıkar, hakkı savunur. Gereğinde, *bir gül bahçesine girercesine şu kara toprağa girmeğe*, şehidlik mertebesine ermeğe can atar.

Hàsılı, iman insanı insan, hattâ sultan eyler; yararlı yöne, yüce ideallere ve erdemlere yöneltir. Bu ise hem fert, hem de cemiyet için aranan, özlenen bir husustur.

O halde toplumca imana değer vermeli, saygı göstermeli; inanç ve mâneviyat tohumlarını ta çocukluk çağında gönüllere ekmeli ve geliştirmeli, korumalıyız. Bu yoldaki eğitim, bilgi yığınından, kuru ilimden, maddî san'at ve hünerlerden çok önce gelir ve öne alınmalıdır. Çünkü inançsız ilim ve hüner şerre alet olur; boş gurura, suiistimale yönelir, insanlığa fayda sağlayamaz. Şair:

İlm kesbiyle pâye-i rif'at, àrzù-yı muhàl imiş ancak,
Aşk imiş her ne var àlemde, ilm bir kıyl u kàl imiş ancak.

derken bu ince noktaya işaret etmiş olmaktadır.

Ciddî incelemelere göre, modern ileri devletler de millî eğitimlerinde, mâneviyata ağırlık ve öncelik vermekte ve bu konudaki ihmalin, toplumları yıkıma götürdüğünü; uyumsuz, problemli, suça ve anarşiye meyyal tipler doğurduğunu, kesinlikle belirtmektedirler.

Dinî duygunun güçlenmesinden, inançlıların artmasından endişelenmek yersizdir. Bu endişe, yüzyıllarca önümüzde eğilmiş olan dış düşmanların, artniyetle ortaya saçtığı bir kuruntudur. Çünkü onlar, milletimizin, yüce dinimizden büyük güç aldığını bizden daha iyi biliyorlar. Milletimiz, dindarlıktan her zaman fayda görmüştür; tarihteki parlak zaferlerimiz yetiştirdiğimiz ve övündüğümüz saygıdeğer kişiler, Alpaslanlar, Yunuslar, Fatihler ve sayısız Türk-İslâm büyüğü bu gerçeğin tanıklarıdır.

Şu da var ki, doğru ve gerçek inanç fertlerden esirgenirse, yeri boş kalmaz; ya hurafeler, ya da gayrı millî düşünce sistemleri tarafından doldurulur. Toplum, kibir, kin, kıskançlık, zulüm, intikam ve haksızlıklarla yıpranır. Çağımızın bunalımları çoklukla, toplum yöneticileri bu gerçeği göremedikleri veya isabetli tedbirleri zamanında yürürlüğe koyamadıkları için ortaya çıkmıştır.

O halde, toplum olarak vakit geçirmeden, mâneviyatı güçlendirecek tedbirleri almaya girişmeliyiz.

O halde, ey daha önce yaşam uğraşı yüzünden ruhunun ihtiyaçlarını ihmal etmiş olan okuyucu! Sen de bu konuya gerektiği gibi eğil, ele geçen fırsatı değerlendir; yüce Rabbine, mânevî değerlerine ve gerçek mutluluk yoluna dön!.. Ne durumda olursan ol, çünkü Tanrı'nın engin rahmeti karşısında umutsuzluğa yer yoktur.

İçsen bu sudan bir daha dostum, susamazsın,
Bir hal gelir ağlayamazsın, susamazsın!

(*Diyanet Gazetesi*, 1 Ocak 1978, s. 180, sf. 8.)

13. ÖZGÜRLÜKLER SINIRSIZ DEĞİLDİR

Hepimiz özgürlüğü severiz ama özgürlük, sınırsız ve kontrolsüz değildir. Çünkü öylesinin, gerek kişiye gerek topluma yarar sağlamadığı denenmiş bir gerçektir. Bu yüzden ondan, kendi isteğimizle vazgeçtiğimiz yerler ve zamanlar çok olur. Söz gelimi toplulukta aklımıza her geleni, canımızın her istediğini yapmayız, yapamayız. Kişiliğimizin ve toplumun esenliği uğruna birtakım yasalar, kurallar koyup onlara uyar, sorumluluklar yüklenir, ödevlerimizi yapmaya, görevlerimizi başarmaya çalışırız.

Bu zorunlu olduğu kadar da doğal bir olaydır. Nitekim bilginler, deney için bir araya topladıkları ön bilgisiz çocukların, kısa zamanda iş birliği ve iş bölümüne yöneldiğini, işlerin, oyunların yürümesi için birtakım kurallar bulup koyduklarını tespit etmişlerdir.

Sözümüzün başka bir tanığı da karıncalar ve arılar gibi topluluk halinde yaşayan canlıların davranışlarıdır. Gerçekten de arı kovanlarında bilindiği üzere imrenilecek örnek bir düzen, ibret alınacak sağlıklı bir yaşam vardır. Her arı görevinin ne olduğunu bilir, durmadan çalışır. Çalışma kurallarına uymayanlar kovandan hemen uzaklaştırılır. Her arı, kovanına ve beyine içten bağlıdır, gerektiğinde topluluğu korumak veya görevini başarmak uğruna, içgüdüsüne uyarak kendisini feda eder.

Arının iç güdüsüne uyarak bağlandığı ve koruduğu düzeni, insan toplumlarında sevgi, şefkat, acıma, vefakârlık, adalet, sabır ve iyilikseverlik gibi duygulardan örülü olan "ahlâk sistemleri" ayakta tutar.

Demek oluyor ki insan toplumunun varlığını sürdürmesi ve ilerlemesi için ahlâk, doğal ve vazgeçilmez bir şarttır. Kişiler ne kadar sağlam ve güzel ahlâklı ise onların oluşturduğu toplum da o ölçüde düzenli, sağlıklı ve dolayısıyla mutlu olur.

Aksine, kişiler kendi rahatlarını ve özel çıkarlarını, toplumunkinden önde düşünür ve ahlâk dışı davranışlara saparsa o zaman dirlik ve düzen bozulmaya başlar. Sonunda kötü niyetli kimseler en iyi kuralları, en olgun yasaları bile işlemez duruma düşürür.

O halde kurallardan, yasalardan önce onları koyacak yahut da uygulayacak olan insana, özellikle onun mânevî yapısına eğilmek gerekmektedir.

Bizler de toplumumuzun dirliğini korumak, onu geliştirmek ve yüceltmek istiyorsak işe ahlâktan başlamalı, insanlara salt bilgi vermek yerine fertlerin zihniyet ve karakterini işlemeye, onları vicdanlı, ahlâklı eğitmeye çalışmalıyız.

İşte bu nedenlerle toplum düzenini her şeyin üstünde tutan ama ferdin hak ve özgürlüklerini korumayı da hiç ihmal etmeyen eşsiz dinimiz, ferdî eğilimler ile toplum yararı arasındaki dengeyi tatlılık ve sevgi yoluyla sağlayacak olan ahlâka büyük önem ve öncelik atfetmektedir. Nitekim Efendimiz Hz. Muhammed SAS:[6]

---

[6]Hàkim, *Müstedrek*, c.II, s.670, no:4221; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.X, s.191, no:20571; Kudàî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, c.II, s.192, no:1165; Temmâmü'r-Râzî, *el-Fevâid*, c.I, s.122, no:276; Ebû Hüreyre RA'dan.

Lafız farkıyla: İmam Mâlik, *Muvatta'* (Rivâyet-i Yahyâ), c.II, s.904, no:1609; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.II, s.381, no:8939; Buhàrî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.104, no:273; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.230, no:7977; İbn-i Sa'd, Tabakàtü'l-

بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ (ك. ق. عن ابى هريرة)

(*Buistü li-ütemmime mekârime'l-ahlâk*) "Ben, güzel ahlâkın insanlığa öğretimini tamamlamak için gönderildim." buyurarak güzel ahlâkın dinimizdeki yeri ve değerini pek açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Güzel ahlâkı öven ve teşvik eden Kur'an âyetleri ve hadîs-i şerîfler sayılamayacak kadar çoktur. Bunların incelenmesinden anlıyoruz ki İslâm dini güzel ahlâktan ibarettir.

Mü'minlerin en üstünü, ahlâkı en güzel olandır. İyi ahlâk, bir kulun suç ve günahlarının affedilmesine sebep olur. Bir müslüman, güzel ahlâkı sayesinde, her gün oruç tutan ve bütün gece namaz kılan kimse kadar sevap alır. O kadar yüksek mertebelere kadar yükselebilir. Hâsılı kulun işlediği iyiliklerin en üstün olanı iyi ahlâktır.

Sevgili Peygamberimiz dualarında çoklukla Allah'tan sağlık, dirlik ve bir de iyi ahlâk isterdi. Yine bir gece sabaha kadar:[7]

اَللَّهُمَّ أَحْسَنْتَ خَلْقِي ، فَأَحْسِنْ خُلُقِي (حم. عن عائشة)

(*Allàhümme ahsente halkî*) "Ey Rabbim! Benim dış görünüşümü güzel yarattın; (*feahsin hulukî*) bunun gibi içimi ve ahlâkımı da güzel eyle!" diye niyaz etmişti.

Ebu'd-Derdâ RA da aynı şekilde gecelemişti de yakınları kendisine;

"—Bütün gece hep iyi ahlâk konusunda dua ettiniz." deyince,

Kübrâ, c.I, s.192; Buhàrî, *Târih-i Kebîr*, c.VII, s.188, no:835; İbn-i Asâkir, *Târih-i Dimaşk*, c.XIX, s.252; Ebû Hüreyre RA'dan.

İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, c.VI, s.324, no:31773; Zeyd ibn-i Eslem RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.33, no:5217 ve c.XI, s.559, no:31969; *Keşfü'l-Hafâ*,c.I, s.243, no:638 ve s.339, no:916.

[7] Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.VI, s.68, 155, no: 24437, 25262; Hz. Aişe RA'dan.

"—Bir kul giderek ahlâkını düzenler ve güzelleştirir, nihayet o güzel ahlâk onu cennete sokar. Tersine bir kul ahlâkını günden güne çirkinleştirir, çirkinleştirir de en sonunda kötü ahlâk onu cehenneme sürükler. Öyle mü'minler vardır ki iyi ahlâkı yüzünden Allah tarafından, uyurken bile bağışlanır, yarlığanır." diyerek o, konu üzerinde neden bu kadar durduğunu açıklamıştı.[8]

Güzel ahlâk kolayca kazanılamaz, nadide bir çiçek gibi sürekli bakım, ihtimam ister. Yüce dinimiz, iyi ahlâkı sağlamak için nefis terbiyesini şart koşmuştur. Çünkü nefsin ihtirasları, sonsuz ve ölçüsüz istekleri insanı her zaman ahlâk dışı davranışlara itebilmektedir.

Nefsi terbiye etmenin ise birçok yolu vardır. Bunların en kestirmesi, iyi, olgun ve aydın kişilerle birlikte bulunmak, onlarla sohbet ve arkadaşlık etmektir. Sevgili Peygamberimiz'in, sağlığında uyguladığı eğitim metodu bu idi. Kişi böylece görerek yaşayarak kolaylıkla kendisini düzenleme imkânı bulur, kötülüklerden uzaklaşır.

---

[8] Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, c.VI, s.364, no: 8545.

İslâm'da, yapılması emredilen ibadetler de büyük ölçüde dinî şuuru canlı tutmak, nefsi terbiye etmek ve ahlâkı güzelleştirmek amacı taşırlar. Söz gelimi Kur'an okumak mânevî gerçekleri öğrenmeyi, düşünmeyi, ibret almayı ve uyanmayı sağlar. Allah'ı çok zikretmek, içte ilâhî bir sevgi, iştiyak ve güç uyandırır. Beş vakit namaz kılmak, günün belirli ve önemli dönemlerinde kulun Yaradan'ı ile bağlantısını tazeler, kulu kötülüklerden alıkoyar ve iyiliklere yöneltir. Ayrıca sabrı, vefakârlığı ve devamlılığı öğretir.

Sadaka ve zekât, şefkat ve yardım duygularını işler hale getirir, cömertliği aşılar. Oruç nefsi yenmeyi, aşırı arzuları dizginlemeyi öğretir. Hac ise tüm müslümanları birbirleriyle tanıştırır, evrensel yardımlaşma ve dayanışma şuurunu geliştirir. Günahları sildirip kulu temizlediği için kişiyi yeniler, önceden alıştığı kötülükleri bırakmaya, artık iyi insan olup iyi işler yapmaya yöneltir.

Görüldüğü gibi böylece öz anlamını kavrayıp tadını duyarak bütün ibadetlerini yapan bir müslüman giderek kötü huy ve alışkanlıklarından sıyrılır. Sonunda erdemli, olgun bir kul olur. Mevlânâlar, Yunuslar, Eşref-i Rûmîler, Erzurumlu İbrahim Hakkılar ve daha nice mânevî sultanlar o yüce mertebelere ve eşsiz, ölümsüz kişiliklere işte bu yoldan ermişler, insanlığın rehberleri ve sevgilileri olmuşlardır.

Bizler de aynı şekilde, ulu Allah'ın sevgisini kazanmak, ilâhî mutluluğu tatmak, özgür ve aydın bir yaşama ulaşmak, bunların yanı sıra toplumumuzu da dirlik ve düzene kavuşturmak istiyorsak muhakkak yüce dinimizin hikmet dolu buyruklarına uymalı, böylece nefis terbiyesini, güzel ahlâkı ve erdemliliği kendi üzerimizde mutlaka gerçekleştirmeliyiz.

Bu yol, dünya ve ahiretin huzur ve mutluluk yolu olduğu kadar vatana karşı borcumuzun ve millet sevgimizin de gereğidir.

Bu yolda başarılar, mutluluklar...

(*Diyanet Gazetesi*, sy. 191, 15 Haziran 1978, s. 4.)

14. AHLÂK VE DİN GÖREVLİLERİ

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Ahlâk, hayatta işlenmesi gereken hareket tarzlarının kaidelerini anlatır. Bu yüzden onu, "Beşer hayatının tanzimi ve idaresi ilmidir." diye tarif edenler olmuştur; "Hürriyetlerimizi iyi ve güzel kullanma ilmidir." veya "Hayırlı olma sanatıdır." şeklinde anlatanlar da vardır.

Sevgili Peygamberimiz, salât ve selâm ona:[9]

بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ (ك. ق. عن ابى هريرة)

(*Buistü li-ütemmime mekârime'l-ahlâk*) "Ben ahlâkın asil ve güzel olanlarını tamamlamak için gönderildim." buyurmakla, ahlâkın önemini belirtmiş ve İslâm dininin başlıca gâyelerinden birinin de ahlâkı güzelleştirmek olduğunu göstermiştir.

En eski çağlardan günümüze kadar, her insan cemiyetinde mutlaka bir ahlâk sistemi var olmuştur; tarih ve sosyoloji, bu gerçeği ortaya koyuyor. Merhum Prof. M. Karasan da Bergson'un, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı* adlı eserinin Türkçe tercümesi mukaddemesinde şöyle söylüyor:[10]

---

[9]Hàkim, *Müstedrek*, c.II, s.670, no:4221; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.X, s.191, no:20571; Kudàî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, c.II, s.192, no:1165; Temmâmü'r-Râzî, *el-Fevâid*, c.I, s.122, no:276; Ebû Hüreyre RA'dan.

Lafız farkıyla: İmam Mâlik, *Muvatta'* (Rivâyet-i Yahyâ), c.II, s.904, no:1609; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.II, s.381, no:8939; Buhàrî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.104, no:273; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.230, no:7977; İbn-i Sa'd, Tabakàtü'l-Kübrâ, c.I, s.192; Buhàrî, *Târih-i Kebîr*, c.VII, s.188, no:835; İbn-i Asâkir, *Târih-i Dimaşk*, c.XIX, s.252; Ebû Hüreyre RA'dan.

İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, c.VI, s.324, no:31773; Zeyd ibn-i Eslem RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.33, no:5217 ve c.XI, s.559, no:31969; *Keşfü'l-Hafâ*,c.I, s.243, no:638 ve s.339, no:916.

[10] Bergson, *Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı*, s. VII.

“—Her cemiyet bir canlıdır, bir uzviyettir; her uzviyet ise bir organizasyon ve koordinasyondur. Yâni; düzen, teşkilat, işbirliği ve işbölümüdür. Bu ise disiplinsiz olamaz, Bu yüzden, her cemiyet için mutlaka bir ahlâk edinmek lâzım ve zarûrîdir.”

Görülüyor ki ahlâk, cemiyet halinde yaşamanın vazgeçilmez bir şartı ve gereğidir. Cemiyette ahlâk bozulunca, organizasyon ve koordinasyon aksar ve kaçınılmaz netice olarak, cemiyet anarşi ve çatışmalar içine sürüklenir.

O halde, ülkemizi yükseltmek ve ilerletmek için, muhakkak ahlâka sarılmak mecburiyetindeyiz. Çünkü, isbat edilmiştir ki, sadece ilmî ve meslekî maharet ile, diğer mâlî ve maddî şartlar kalkınma için kâfi gelemiyor. Ahlâkî kusur ve zaaflar, her sahadaki ilerlemeyi ve başarıyı engelliyor, dolayısıyla büyük zararlara yol açıyor. Meselâ, tembellik, bencillik, hırs, kin, intikam duygusu, inat. menfaatperestlik, rüşvet alma, iltimas etme, şantaj, sabotaj, kişilerin görev, makam ve salâhiyetlerini kötüye kullanmaları, kibir, kendini beğenmişlik... gibi hususlar ve kötü huylar, en iyi bir

elemanı, birinci sınıf bir ilim adamı veya araştırıcıyı, en kabiliyetli bir idareciyi bile, ülkesi ve milleti için zararlı çalışmalara veya yönlere sürükleyebiliyor. O halde, her sahadaki vatandaşı; köylüyü, işçiyi, memuru, esnafı, tüccarı, sanatkârı, siyasetçiyi, talebeyi, öğretmeni... ahlâklı olarak yetiştirmek, çok önemli ve çok âcil bir vatan borcudur.

Fakat bu nasıl sağlanacaktır? Nasıl olacak da fertlere iyilik ve fazilet duyguları, yurt sevgisi, milletine bağlılık, insan kıymeti bilme, yardımseverlik, diğergâmlık, hakikate bağlılık, hakkı kabul, dürüstlük, namusluluk, vazifeşinaslık, çalışkanlık, sebat, fedakârlık, cesaret, sabır ve tahammül... gibi yüce vasıflar ve ahlâkı öğretip benimseteceğiz?..

Malûmdur ki, sadece "Ahlâklı ol!" demekle insanları ahlâklı yapmak mümkün değildir. Ahlâk bu kadar kolayca tesis ve temin edilemez; nazlı ve nadide bir çiçek gibi itinalı bakım ister. Onu besleyen bazı kökler ve birtakım unsurlar vardır ki, bunlar kesilirse ahlâk derhal bozulur, canlılığını hemen kaybeder.

İşte burada, "Ahlâkın kökleri, kaynakları nelerdir; onu neler ve nasıl güçlendirir?" sorusuna ulaşmış oluyoruz.

Hemen belirtelim ki, bütün akl-ı selim sahiplerinin kabul ettiği üzere, ahlâkın en başta gelen kaynağı dindir.

Şarkta ve Garpta, tarih boyunca dinsiz ahlâk isteyenler olmuş, fakat bu istek tatbikatta müsbet sonuç vermemiştir. Çünkü dindışı ahlâk, müessir bir müeyyideden mahrumdur, temelsiz ve köksüzdür.

Sevgili Türkiyemizde de bazı kimseler, sosyolojik gerçeklere ve ilme aykırı bir zihniyetle ahlâkı, yüce dinimizden ayırmağa ve din dışı, materyalist ve inkârcı temellere oturtmağa çalışmıştır. Eğitim ve matbuat sahasında maalesef bazı taraftarları da olan, bu yanlış ve zararlı tutum ve teşebbüs, tatbikatta bazı zümre ve gençleri dindarlıktan uzak yetişmeyi sağlamış, fakat ahlâklı yetiştirmeğe kâfi gelememiştir. Günümüzdeki bunalım ve kargaşalıkların temelinde bu ters zihniyet yatmaktadır.

Yıllar öncesi bu gerçeği büyük bir açıklıkla sezmiş ve görmüş olan millî şairimiz merhum Mehmed Akif, bu sebeple şöyle haykırmaktadır:[11]

Oyuncak sanmayın, ahlâk-ı millî ruh-ı millîdir;
Onun iflâsı en korkunç ölümdür, mevt-i küllîdir.

Ahlâkın en güçlü kaynağı din olduğuna göre, ahlâk eğitiminde en büyük sorumluluk da yine din görevlilerine ve samimî dindarlara düşmektedir. Bu onların hem dinî hem de millî görevleridir. Kuran kursu hocası, vaiz, imam, müezzin, müftü ve sâir dinî meslek erbabı ile bütün aydın müslümanlar, yaşayış ve faaliyetlerini, bu açıdan bakarak yeniden düzenlemeli; halen olduğundan daha aktif ve müessir çalışma sahaları ve metodları bulup geliştirerek, yurt çapında ahlâk eğitimine katkıda bulunmalı; ailenin ve mektebin yanındaki yerini ve rolünü almalıdır. Kalkınmamız ve dolayısıyla istikbalimiz buna bağlıdır.

Bu yolda sorumluluklarını bilen ve gayretini esirgemeyenlere başarılar, sevgiler ve saygılar!..

(*Diyanet Gazetesi*, 15 Haziran 1978, s. 191, sf. 4)

[11] Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, *Meâl-i Celîli 2*, 20.08.1330 (02.09.1914)

15. NASIL ÖMÜR SÜRDÜYSENİZ, ONA UYGUN BİR HALDE ÖLÜRSÜNÜZ

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

Muhterem bir din aliminden, "Nasıl ömür sürdüyseniz, ona uygun bir halde ölürsünüz." diye bir hadis-i şerif dinlemiştim. Affedici, lütfedici ve rahmeti bol olan Mevlâmız, hepimize hayatımızda iken iyi haller, ölüm vaktinde de hüsn-i hàtimeler nasib eylesin...

Meşhur Osmanlı din âlimi Molla Güranî, çevresinde toplanan dost ve talebelerin okudukları Kur'an sesleri arasında ruhunu teslim etmiş. İstanbul'da takvâ ehli bir imamın, Ramazan'da teravih namazı sonunda ve secde halinde; bir diğer hafız efendinin de Mekke-i Mükerreme'de, Harem-i Şerîf'te mukabele okurken irtihal ettiğini duymuştum. Bunlar gibi gıpta edilecek misaller, hiç şüphesiz daha da çoğaltılabilir.

Tabii bunun aksi de çok görülegelmiştir. Meselâ; Kastamonulu Latîfî, şairlerin hayat ve eserlerinden bahseden *Tezkire*'sinde (s.100) Bezmî adlı bir şairi anlatırken şunları yazmış:

"Bezmî, Rumeli'nden ehl-i işaret ve rind-tabiat kimesne idi. Sultan Selim (I) devrinin ahirlerinde ahirete nakl etti. Bir ayyaş-ı evbaş idi ki işreti müdâm ve sohbeti ale'd-devam idi."

Numûne olmak üzere verilen birtakım şiirleri arasında, şu beyit de yer alıyor:

Tevbe ettim ki etmeyem tevbe,
Tevbeye tevbe-i nasùh olsun!..

Bunlardan anlaşılıyor ki, zavallı Bezmî devamlı içerek ve bu yolda devam etmekten pişmanlık da duymayarak, hattâ daha da ileri gidip tevbekâr olmamağa da iyiden iyiye azmederek, ayyaş ve kalender bir ömür sürmüş.

Pekiyi ama, acaba ölümü nasıl olmuş?..

Şimdi yine müellif Latîfî'yi dinleyelim:

"—Bezmî, bu bezm-gâh-ı fenâdan, işret-hane-i bekàya, gûşe-i meykedede, câm elde iken ayağı götürüp, rindâne gitti."

Demek oluyor ki Bezmî, bir meyhane köşesinde, kadeh elde, sarhoş ve günahkâr bir vaziyette iken ölmüş. Sözümüzün başında kaydettiğimiz hadis-i şerifte beyan buyrulduğu gibi, tıpkı ömrü boyunca sürdürdüğü hal üzere ve ona uygun biçimde... İnsan ister istemez, "*Sadaka rasûlü'llàh, fî mâ kàl, ev kemâ kàl.*" demek zorunda kalıyor.

Mevlâm! Biz kimseyi kınamak istemiyoruz; sadece günahtan korkuyor ve günahkârlara acıyoruz. Senden bizleri kötü yollarda ömür tüketmekten korumanı, kötü hal üzere ölmek bahtsızlığından saklamanı dileyip, seven ve sevilen bir kul olarak sana kavuşmayı temennî ve niyâz ediyoruz; dileğimizi reddeyleme!..

(*Diyanet Gazetesi*, 15 Temmuz 1978, s. 193, sf. 4.)

16. HİLÂLİ GÖZETLEYİNİZ

İbn-i Ömer RA'dan Peygamber SAS'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:[12]

إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ ، لاَ نَحْسُبُ وَلاَ نَكْتُبُ ؛ وَإِنَّ الشَّهْرَ هَكَذَا ، وَهَكَذَا ، وَهَكَذَا ، ثُمَّ نَقَصَ وَاحِدةً فِي الثَّالِثَةِ (حم. عن ابن عمر)

(*İnnâ ümmeten ümmiyyetün*) "Biz Araplar, ümmî bir cemaatiz, (*lâ nahsubü ve lâ nektübü*) ne yazar ne de hesap yaparız. (*Ve inne'ş-şehre hâkezâ ve hâkezâ ve hâkezâ*) Bir ay kâh şöyledir, kâh böyledir, kâh şöyledir."

Râvî der ki:

"—Rasûlüllah, bununla ay bazen yirmi dokuz, bazen otuzdur, demek ister gibi mübarek parmaklarıyla işaret buyurdu."

Müslim'in rivayetinde ise;

"—Rasûlüllah bir keresinde iki elinin on parmağını açarak bir ay şöyle şöyledir diye buyurmuş ve üçüncüsünde serçe parmağını kısarak 'şöyledir' demiştir ki, bu yirmi dokuz gün demek oluyor. Sonra 'şöyle şöyle şöyledir' deyip on parmağını açıp kapayarak bazı ayların da otuz gün olduğuna işaret buyurmuştur."[13]

Fıtrat dini olan İslâm'ın ayların başlangıcını ve sonunu tespit için koyduğu hilali gözetleme kuralı, son derece sade ve pratik, cahil olsun alim olsun herkese uygun ve kolay bir çözümdür. Dağdaki, köydeki, şehirdeki tüm müslümanların kullanabileceği bir usul ve üsluptur. Ancak İslâm, yine de bu konuda doğabilecek bazı ihtilafların çözümü için tespit ve ilan noktasında şahitlerin konumunu, adedini ve diğer kapalı noktalarını sonuna kadar aydınlatmayı da ihmal etmemiş, son olarak olayı en yüksek dinî

---

[12] Buhârî, "Savm", 13; Müslim, "Sıyâm", 15; Ahmed b. Hanbel, II, 129, 122, 52, hadis no: 6129, 6041, 5137.

[13] Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, VI, 258.

otoriteye bırakmıştır. İşin burasında "*hâkim*" ve "*veliyyu'l-emr*" kelimeleri devreye girmektedir ki her ikisi de girilmesi yasak, dikenli telle çevrili bölgedir.

Öyleyse müslümanlar fert ve toplum olarak sözü ayağa düşürmeden kavga ve kırgınlıklara yol açmadan şu veya bu şekilde günaha girmeksizin ibadetleri eksiksiz ve kusursuz yapmanın yollarını aramalı, sağduyu ile hareket etmeli, ifrat ve tefrite düşmemelidir.

Tabii bunu yapabilmek için de hilali gözlemelidirler. Çünkü fıkıh kitaplarımız "bu konuda astronomların haberlerine başvurulamayacağı gibi sahih olan görüşe göre onların sözleri de kabul edilemez. Hatta bir astronomun bu hususta yaptığı hesapla kendisinin de amel etmesi caiz değildir." demektedir. Dolayısıyla bu işi uhdesine almış olup da Ramazan başlangıcını ve bayramı hesaba, takvime itibar ederek en az bir yıl öncesinden ilan edenler, büyük vebal içindedirler sorumluluktan kurtulamazlar.

Bugün müslümanlar, hesaba itibar edilmeyeceği gerçeğinde birleşmişlerken hilalin "nasıl gözleneceği" konusunda yeterli

bilgiye sahip olmadıklarından çeşitli anlaşmazlıklara, yanlışlıklara düşmektedirler.

Her şeyden önce bilmemiz gereken şudur: Ramazan hilalini ve Ramazan'ın sonunda Şevval'in hilalini görmeye gayret etmek farz-ı kifâyedir. Şürünbilâlî'nin "Hilali gözetlemek kifayeten vaciptir." sözünden açıkça anlaşılan bu davranışın farz-ı kifâye olduğudur. Çünkü bununla farz olan bir ibadete girişilmektedir.

Ramazan ayı kamerî aylardandır. Kamerî ayların başlangıcı ve sonu hilallerin, yani ayın görülmesiyle ya da ondan evvelki ayın günlerini otuza tamamlamakla tespit edilir. Onun için hilali gözetlemeye Şaban ayından değil, Receb ayından başlanmalıdır. "Sayısını tamamlamak için Şaban ayının hilalini, Receb ayının yirmi dokuzunda gözetlemek münasip olur." Hatta bu işte tecrübe kazanmak için daha önceki aylardan itibaren gözetleme işleminin uygulanması yerinde bir davranış olur.

Hilalin güneşin batmasından sonra görülmesine itibar edilir. Bundan dolayı, bir yerde hilal zevâl (öğle) vaktinden evvel veya sonra görülse bununla o gün ne oruca başlanır ne de oruçtan çıkılır. O hilal, bir önceki aya aittir. Muhtâr olan budur.

Hilali görünce üç kere tekbir (*Allahu ekber*), üç kere tehlîl (*Lâ ilahe illallah*) getirdikten sonra;

"—Ey hayır ve salâh ayı, ben yaratan Allah'a iman ettim." denmeli ve sonra da şu ayı –mesela Şaban'ı– götürüp bu ayı –Ramazan'ı- getiren Allah'a hamd olsun. Allahım, bu ayı bize emniyetle, iman ile, selamet ve selam ile hazırla!" diye dua etmelidir.

"Hilali görerek oruca başlayacağımız, hilali görerek bayram edeceğimiz" Ramazân-ı Şerîf'in hepimize hayırlı olmasını dileriz.

(*Diyanet Gazetesi*, sy. 196, 1 Eylül 1978, s. 4, 12.)

17. ECDADIMIZDA HOCAYA HÜRMET

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

İlerlemek ve yükselmek için hem ilme, hem de ahlâka ihtiyaç vardır. Bunlardan sadece birine önem verip, diğerini kaale almamak büyük bir hata olur. Tarih boyunca milletlerin felâketleri, devletlerin çökmeleri hep böyle hatalar yüzünden olmuştur. İlmin ihmali, gerçekleri zamanında görememeğe, yanılmağa ve gerilemeye yol açar. Ahlâkın ihmali zulme, haksızlıklara, fitne ve fesada, içtimâi bünyenin bozulmasına, bağların gevşemesine, sayısız maddî ve mânevî hastalıkların zuhuruna sebep olur. İlmi ve ahlâkı birlikte yürüten cemiyetler ise dirlikli, başarılı ve mutlu bir hayat sürerler. Bunun en güzel misallerinden biri, Osmanlıların durumudur.

Gerçekten de Osmanlı Devletinin ilk devirlerinde, cemiyetin her tabakasında, ilim ve ahlâka canlı bir alâka ve içten bir sevgi gösterilmiştir. İmparatorluğun günden güne gelişen maddî, medenî, ve ictimaî ihtişamının ve birbirini takib eden askeri zaferlerin temelinde, bu temiz zihniyetten doğan mânevî güçler bulunmaktadır.

Daha sonraki asırlarda görülen duraklama ve gerileme ise, idarecilerin ilme, dinî duygulara, ahlâka ve ahlâklı alimlere artık önceki kadar değer vermemesi ile başlamıştır. Önceleri söz muhterem alimlerde iken, saray ve ordu sadece icraatçı durumundaydı. Daha sonra saray, vezirler, paşalar ve diğer sorumlu, selâhiyetli kişiler başlarına buyruk olmuş, akl-ı selimin, olgun kişilerin kontrolü üstüne çıkmış, idarede mutlak hakimiyet sağlamışlar; böylece kaba kuvvet ve entrika, zamanla dinî, ilmî ve ahlâkî unsurların yavaş yavaş geri plâna itilip zayıflamasına yol açmıştır.

İlk devirlerde padişahlar, küçük yaşlardan itibaren bir din aliminin nezaretinde terbiye edilir, dinî ve millî ideolojilere uygun

şekilde yetiştirilirdi. Onlar Anadolu'ya niçin geldiklerini, nelere dayanarak hakimiyetlerini sürdürebileceklerini, kendilerini nelerin güçlendirdiğini dostlarını, düşmanlarını gayet iyi biliyorlardı. Hocalarına hürmet ve riayeti, tahta geçtikten sonra da devam ettiriyorlardı. İstanbul Fatihi Sultan Mehmed'in, hocaları Molla Gürânîler, Ak Şemseddinler ile olan münasebet ve muamelesi, bunun herkesçe bilinen misalidir.

Tarih kitaplarımızda, o devirlerde din âlimlerine, hocalara gösterilen hürmet ve itibara dair pek çok rivayet vardır. Biz aşağıda bunlardan, enteresan bulduğumuz birini nakletmek istiyoruz.

Osmanlı âlim, mutasavvıf ve şairlerini tanıtan kıymetli bir kaynak olan *Hadâiku'ş-Şakàik* adlı eserde, II. Murad devri alimlerinden Mevlânâ (Molla) Tâceddin'den bahsedilirken şöyle deniyor:

Hatiboğlu dimekle meşhur ve mezkûrdur. Zamânesinde olan ulemâ-i fazîlet-intimâdan Mevlânâ Yegân Hazretleri'nin hidmetlerine vâsıl olup, tahsîl-i fazîlet ve tekmîl-i meziyet eyledi...

Mevlânâ Tâceddin'in mahdum-ı saàdet-mahtumu Mevlânâ Muhyiddîn rivâyet eyledi ki:

"Mevlânâ Yegân Hazretleri ikdâm-ı azm-i sahîh ve ihrâm-ı hazm-i sàdık ile Mekke-i Müşerrefe'ye gider iken, Kasaba-i İznik'e uğradıkta, pederim Mevlânâ Tâceddin-i İbrâhim merâhil-i revâhil-i ikbâl ile istikbâl idüp, bir menzil-i bihişt-mümâsilde inzâl eyledi. Sünnet-i seniyye-i Nebeviyye üzre, emr-i ikrâm-ı dayfı itmâm içün fâzıl-ı merkùmu ziyâfet eyleyüp, kuble-i izar-ı azâradan ehlâ ve i'tinak-ı gül-ruyan-ı ra'nâdan eşhâ, et'ime-i zibâ ve nefâis-i na'mâ bezl eyledi...

Mevlânâ Yegân Hazretleri kasaba-i mezkûrede hammâma girüp, istîfâ-yı hazz eyledikten sonra hurûc eyledikte, vâlid-i mâcidim üstadlık hakkını riâyet içün, ol ser-firâz-ı sudûr-ı ulemânın mübârek ayaklarını âb-ı pâk ile gusl idüp, leb-i ta'zim ile telsîm ve şifah-ı tebcîl ile takbîl eyledi... Bu vaz'ın akabinde, Mevlânâ Yegân hevlnâk âvâz ile, 'Bâreka'llàh Mevlânâ Tâceddin!'

—Mısra: 'Lutf u ihsan u kerem ancak olur, var olasın!' didi; henüz anın mehâbet-efzâ sadâsı daha kulağımdadır..."

Kısaca açıklamak gerekirse: Molla Tâceddin, Molla Yegân'dan tahsil görmüş. Çok seneler sonra hocası hacca giderken, hac yolu üzerinde bir merhale olan İznik kasabasına uğramış. Molla Tâceddin onu ta uzaklardan karşılamış, cennet misali bir hanede misafir etmiş, çok zengin çeşitler ile süslü ziyafetlerle ağırlamış. Hoca hamama gidip çıkınca, Molla Tâceddin hocalık hakkına hürmet ederek, onun ayaklarına su döküp yıkamış; üstelik derin bir saygıyla ayaklarını öpüvermiş...

Bu parçayı zamanımız talebelerine ithaf ediyoruz.

Osmanlı, ulemaya, hocalara böyle hürmet ettiği için ilerlemiş, maddeten ve mânen yükselmişti. Biz, bu ahlâkı hor görüp bir yana bıraktığımız için, bugünkü hallere düştük.

İnançlı kimseler olarak bize düşen görev, ilmi ve ahlâkı, hem kendi şahsımızda, hem de yakın ve uzak çevremizde, yeniden hâkim kılmak için, olanca gücümüzü seferber etmektir. Tevfik Allah'tandır.

(*Diyanet Gazetesi*, s. 196, 1 Eylül 1978, sf. 4-12)

18. ECDADIMIZDA İLME HÜRMET

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Diyanet Gazetesi'nin bir önceki sayısında yer alan tarih sohbetimizde, ecdadımızın dine, ilme ve âlimlere verdiği değere bir misal olmak üzere, II. Murat devri Osmanlı alimlerinden Molla Tâceddin'in, hac yolculuğuna çıkan hocası Molla Yegân'ı İznik'te nasıl karşılayıp misafir ettiğini, müstesna bir şekilde ağırladığını, derin ve içten bir hürmet duygusuyla, nasıl elini bırakıp ayağını öptüğünü yazmıştık.

Bu yazımızda da, aynı konuyla alâkalı olarak Molla Tâceddin'in oğluna ait bir vakıayı zikretmek istiyoruz. Oğluna geçmeden önce, biraz babasından bahsedelim:

Molla Tâceddin, İznik Medresesi'nde müderris idi: *Hatiboğlu* lakabıyla dinî Türk edebiyatına hadîs, tefsir ve tasavvuf sahalarında mühim eserler bırakmıştır. Kaynakların ve bu eserlerin incelenmesinden, onun müteşerri', ihlâslı, samimî bir müslüman olduğu, sağlam bir ahlâka ve vakur bir görünüşe sahip bulunduğu anlaşılıyor. Çocuklarını da, kendisi gibi dindar, ilim haysiyetine sahip, eğilmez, onurlu kimseler olarak yetiştirmiştir.

Oğullarından Muhyiddîn-i Muhammed, ilk feyzini ve ilmini babasından almış, sonra ilim yolunda derece derece ilerleyerek Fatih Sultan Mehmed devrinin en büyük, en meşhur müderrislerinden biri olmuştu.

Hatibzâde diye şöhret kazanan bu Muhyiddin Efendi, Fatih'in meclislerinde bulunduğu gibi, ondan sonra II. Bayazıt'ın da hürmet ve teveccühüne mazhar olmuş; Arapça bazı dinî eserler yazmış, nihayet hicrî 901 (milâdî 1497) yılında ahirete irtihal eylemişti.

Osmanlıların bu devirlerine dair önemli bir tercüme-i hal kaynağı olan *Hadâiku'ş-Şakàik*'ta, bu Hatibzâde Muhyiddin Efendi hakkında bazı bilgiler yer alır. Bunlar arasında zikredilen bir vakıa bizim dikkatimizi çekti; çünkü Hatibzâde'nin, muasırları

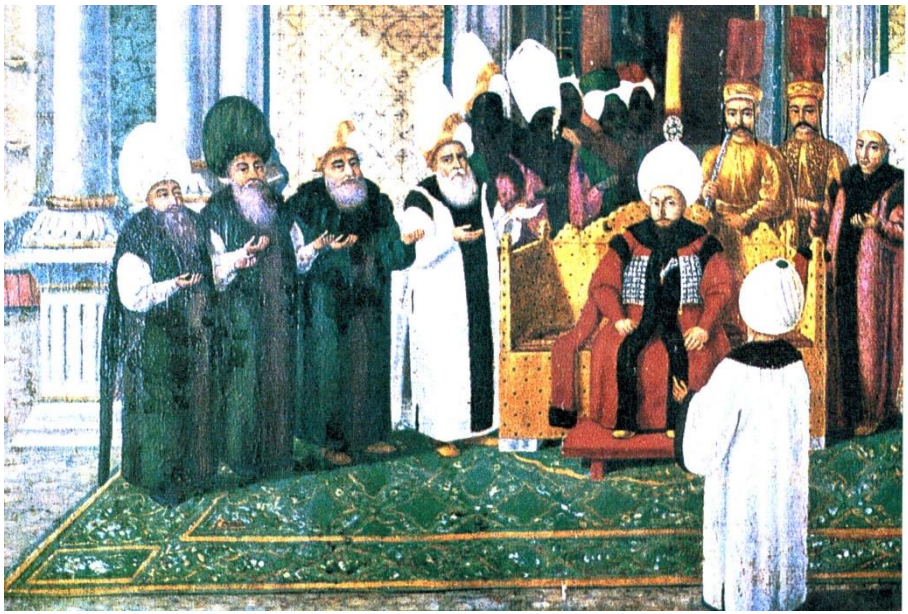

tarafından pek iyi değerlendirilememiş bazı ahlâki özelliklerini aksettiriyordu. Ayrıca babasının davranışlarıyla irtibatlandırılıp birlikte mütalâa olunduğunda, bir başka renk ve mânâ kazanıyordu. Hem o devrin zihniyetinin, hem de Hatibzade'nin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağından, sizlere anlatmayı uygun bulduk. Vâkıa şöyle:

Merhum Hatibzâde, iki seçkin ve yetişkin talebesini de, edeb-erkân öğrensinler diye, yanına alarak, bir bayram günü, Sultan II. Bayazıt'ın sarayına, bayram tebrikleşmesine gitmiş. Divân-ı Hümâyun'da, zamanın müftüsü Efdalzâde'nin, vezirlere eğilerek selâm vermesi üzerine, tenkid ve îkaz sadedinde ona şöyle diyor:

"—Niçün hetk-i ırz-ı ilm ü irfân ve fetk-i nâmus-ı fazl u ikan eyledün? Zira bu tàife (yâni vezirler) zümre-i ulemânın hüddâmıdur; mehâdîm-i kirâm, hüddâma iltifat eylemek, şüref-i şerefden sükùt ve rütbe-i izzetten tenezzüldür... Senün gibi sahîhü'n-neseb celîlü'l-haseb kimesneden bu makûle sû-i edeb sudur eylemek acebden acebdür..."

Nihayet padişahın huzuruna varmışlar. Padişah onları görünce, ecdadı gibi, ilme ve âlimlere hürmetinden dolayı, yedi adım öne yürüyüp karşılamış ve umulmayacak derecede riayet göstermiş.

Hatibzade, o zamanın saray adabına göre padişahın önünde eğilmesi gerekirken, baş eğmemiş; sadece sözle selâm vermekle iktifâ etmiş. Vezirler bile padişahın elini eteğini öperken o, musafaha (el sıkışma) ile yetinmiş. Hatta duà-yı bekà-yı devlete (hükümdarlığının devamı için dua) dair bir söz bile söylememiş.

Saraydan dönerken, beraberindeki talebeleri Hatibzâde'ye, padişah ile o şekilde tebrikleşmenin hürmetsizlik ve serkeşlik olabileceği yolunda îmada bulununca, şu cevabı veriyor:

"—Anun ayağına varmak, eştât-ı esbâb-ı mücahâtı şâmil ve esnâf-ı âlâf-ı mübâhâtı müştemil riayetdür; bu mertebe, rütbe-i kâfi ve bu kadar kadr-i vâfidür. Bundan ziyade tevkîri tevfir ve tekbiri teksir, keremde israf u tebzîrdür. Şehriyâr-ı mekrümetşiàrımuz bu iclâl ü i'zâma râzîdur, siz bilmezsiniz."

Anlaşılıyor ki Hatibzâde, tebrik için padişah sarayına kadar gitmeyi bile, bir din alimi için büyük bir fedakârlık ve tâviz sayıyor. El öpmek, eğilmek gibi hürmet ifadelerini ise, aşırı ve dînen hatalı buluyor. En mühimi ilmi, vezirlerin ve paşaların payesinden daha üstün görüyor.

Onun bu tarz düşünüş ve davranışları bizce, çağından ileri, asil, cesur ve vakur bir merhaledir. Bunların değeri, Hatibzâde'nin mensub olduğu aile ve hele babasının Molla Yegân'a gösterdiği olağanüstü hürmet göz önüne getirilince, daha iyi anlaşılmaktadır. Demek ki ecdadımız, kendisini yetiştiren hocasının ayağını öpmekten çekinmezken, padişahların, vezirlerin ve paşaların önünde kendi değerini korumasını biliyor; yerleşmiş saray törelerine uymama cesaretini gösterebiliyor.

Bu cins fazîletli alimler, o zamanlarda hiç de az değildi. Bunları —inşâallah— ileriki yazılarımızda anlatmağa devam edeceğiz.

(*Diyanet Gazetesi*, s.197, 15 Eylül 1978, sf. 4 ve 6)

19. OSMANLI DEVLETİ NASIL GELİŞTİ?

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Geçenlerde, *Târih-i Gülşen-i Maârif* adlı iki ciltlik eski harfli tarih kitabını okuyordum. I. Cildinin 417. sayfasında Sultan Osman'ın, oğlu Orhan'a vasiyetleri kaydedilmiş. Bu vasiyetlerin, *Diyanet Gazetesi* okuyucularıyla ilgili olduğunu düşünerek, Tarih köşesinde takdimini faydalı gördüm.

Önce eser hakkında kısa bir bilgi vereyim:

Gülşen-i Maârif, bir umûmî tarih kitabıdır. Önce Hazret-i Adem'den başlayarak peygamberleri kısaca anlatır. (Cümlesine hàlisàne salât ve selâmlarımızı arz ederiz.) Sonra Hazret-i Muhammed SAS'ı genişçe anlatarak Emevîler, Abbâsîler ve sair İslâm devletlerine geçer. I. cilt 407. sayfadan itibaren de Osmanlı devletini anlatmaya başlar; 2. ciltte Sultan Abdülhamid I devri sonuna kadar getirir.

Eseri Feraizcizâde diye tanınan Seyyid Mehmed Saîd Efendi kaleme almış ve muhtelif kaynak kitaplardaki malûmatın lüzumsuz teferruatını süzerek, mukayeseli çalışmalar yaparak, 10 yılda ikmal ve itmam eylemiştir. 1249 hicrî/1834 milâdî tarihinde bitirdiğini kendisi belirtiyor. İkinci cildin sonunda, Dersiam Ferâizî Mehmed Efendi'nin oğlu olduğunu, Bursa'da doğduğunu, hiç çocuğu bulunmadığını, Emir Sultan Cami-i şerifinde hatiplik vazifesi yaptığını beyan ederek, tahsil ve terbiyesini hangi hocalardan ikmal ettiğini açıklıyor. (Bk. s. 1685 vd.)

Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Müellif Mehmed Said Efendi'nin 1251 hicrî/1835 milâdî tarihinde vefat eylediğini ve Emir Sultan Camii hazinesine defnolunduğunu kaydeder. Allah rahmet eylesin...

Osman Bey'in aşağıya derc edilen vasiyetleri, hiç olmazsa XV-XVI. asırlara kadar samimiyet ve titizlikle tatbik edilmiştir. Devlet, ihlâslı bir dindarlığa dayanan bu temel felsefe ve zihniyetle idare

edildiği müddetçe yükselmiş ve ilerlemiştir. Hududların çok genişlemesi, haberleşme ve ulaşım imkânlarının azlığı, İslâm Alemindeki diğer devletlerle irtibat ve koordinasyonun sağlanamaması, düşman devletlerin daima müşterek hareketleri, Avrupa'nın coğrafî keşiflerle zenginleşmesi... gibi sebepler, hasım devletleri bizden daha kuvvetli ve ileri bir duruma yükseltmiş ve Osmanlıların Avrupa hareketinin duraklamasına yol açmıştı.

O zamandan beri, başta askerî tedbirler olmak üzere pek çok ıslahat çalışmaları yapılmış, eserler yazılmıştır. Bunlar arasında gözden kaçan ve ihmale uğrayan; hattâ şuurlu veya kasıtlı müdahalelerle tahrib edilen hep millî ve mânevî değerlerimiz, imanımız, kültürel ve moral güçlerimiz olmuştur. Halbuki varlığımızın ve muvaffakiyetlerimizin asıl sebepleri onlardı. Bugünkü buhranlarımızın ve anarşinin de temelinde, aynı tutumun devam ettirilmek istenmesi; yani bizi biz yapan, cihanın hayranlığını üzerimize çeken imanımızı, tarih şuurumuzu, millî ve mânevî değerlerimizi hor ve hakir görmek ve kurtuluşu başka reçetelerde aramak zihniyeti yatmaktadır.

Bu yanlış gidişi önleyecek ve milletimize gerekli moral güçleri ona verecek kadro ancak Diyanet teşkilâtı görevlileri ve imanlı, şuurlu münevverler olabilir. Ne mutlu bu asil görevin şuuruna erebilen; Milletimizin yükselmesi uğrunda olanca gücünü sarf etmekten kaçınmayan fedakâr himmet erbabına!..

***

Osman Bey, sade bir aşiret idarecisi olmasına rağmen, bir devletin ilerlemesi ve yükselmesi için gerekli prensipleri büyük bir açıklıkla görmüş, arif bir idareci olduğunu böylece isbat etmiştir. Şimdi sözü *Gülşen-i Maârif*'e bırakalım:

SULTAN OSMAN'IN OĞLU ORHAN-I GÂZİ'YE VASİYYETİ

Orhan-ı Gàzî, bâ-avn-i Cenâb-ı Müsteân Burûsa hisarını feth ettikten sonra, makarr-ı saltanat olan Yenişehir'e azimet ve

pederleri Osmân-ı Gàzî'nin meclis-i devletlerine vâsıl olduklarında, envâ-ı tevkîr ü ihtirâm ve nasâyıhdan sonra:

"— Oğlum, sana yedi nasihatim vardır:

Evvelâ: Cemî-i masâlihinden mukaddem, emri dininde ihtimam u dikkat eyle; zîrâ bâis-i kıvâm-ı dîn devlettir.

Sâniyâ: Emr-i dininde ihtimâmı olmayan, yahud mezheb-i ilhâd u i'tizâle mâil, ve kebâirden müctenib olmayan eşhâsı istihdam etme! Zîrâ, Hàlik'dan havf etmeyen mahlûkdan havf etmez. Ve mürtekîb-i kebâir olanın sadâkatı olsa, ümmeti olduğu Peygamber'e sadâkat edüp şeriattan hariç hareket etmez.

Sâlisâ: Umurunda adalet eyle, tâ ki sâyendeki reayaya, sâir mülûkün reâyâsı hased edüp, senin sâyene ilticâya çâre arayalar. Zira padişahlık reâyâ ve memleket ile olur; reâyâ ve memleket ise adâlet olmasa muzmahil olur.

Râbiâ: Zulümden ve bîvech bid'atden tehâşi eyle; ve seni zülm ü bid'ate tergîb edenleri, devletinden teb'îd eyle. Zirâ ma'nen seni zevâl-i devletine tergîb etmiş olurlar.

Hâmisâ: Dâima cihâd ile tevsî-i bilâd eyle. Zîrâ müddet-i medîd sefer olunmasa, askerin şecâatına ve rüesânın tedbîrine fütur gelür; ve hem umûr-ı seferiyyeden âşinâ olanlar vefat etdikde, yerine gelen mübtediler tedbîrde noksan etmeleriyle hezimete bâdî olur.

Sâdisâ: Sadâkatle tahsîl-i rızânda ifnâ-yı ömr eden ricâline riâyet eyle; ve ba'de vefâtihî evlâd u ıyâline himâyet edüp, emvâline taarruz etme! Bâhusus askerî taifesine in'âmla celb-i kulûba sa'y eyle.

Sâbiâ: Ülemâ ve fuzalâya ziyade ikram eyle; ve bir diyarda ki bir sâhibkemâli işitdin, bir takrîb getürüp ihsan eyle, tâ ki müddet-i saltanatında ulemâ çoğalup emr-i şeriat nizâm bula... Zinhar askere ve mâla mağrur olma ve şer'-i şerif ehlini dûr etme; ve benden ibret al ki, bu diyara bir mûr-ı zaîf gibi gelüp, min gayri istihkak bunca inâyete mazhar oldum. Bu takdirde benim meslekime gidüp bu dine ve ashâbına hürmet eyle..." deyü hikemâmîz vasâyâdan sonra kelime-i tevhîdle meşgul olup, kemâl-i teyakkuz u intibah üzre yedi yüz yirmi altı tarihinde âzim-i huld-i berin olduklarında, ba'de't-techîz ve't-tekfîn mahrûsa-i Burûsa'da Manastır nâm kubbe-i hümân derûnuna defn olundu...

Bu sade ve sevimli ibarenin anlaşılmasını şimdilik okuyucularımızın irfânına havale ediyoruz. Cenab-ı Mevlâ'mız ruhsat ve fırsat verirse, ileride bu nasihatleri açıklama sadedinde bir yazı daha kaleme almak niyetindeyiz.

(*Diyanet Gazetesi*, 15 Şubat 1979, s. 207, sf. 4.)

20. BÜYÜK BİR ŞEYHİN NAMAZ KILIŞI

İslâm dini kendisine aklı muhatap edinmiştir. Bütün mükellefiyetler, kulluk vazifeleri akıllı kimselere terettüp eder. Mesela çocuklar aklî tekâmülleri tamamlanmamış olduğundan sorumlu sayılmazlar. Hatta akıl ve irade sahibi bir kişinin, gâfillik ve cehaletle yapacağı kusurlar, günahlar bağışlanmış, kasıt ve taammüd ile sehv ve hatanın arası tefrik edilmiştir. Daha da ilerisini söyleyelim, bir kimse aklı yerindeyken hür iradesiyle sonu zarara varan bir hareket yapsa, doğru olduğuna inanmış ve iyi bir niyetle yapmışsa, yine suçlu sayılmaz. Çünkü amellere mükâfât ve ceza vermede esasen niyetin iyiliği veya kötülüğüne bakılır.

Demek ki hareketlerimizi iyi niyet ve duygularla akıl ve irademizi kullanarak yapmalıyız. İyi niyet olmayınca netice ne olursa olsun kişi günahkâr sayılıyor. Akıl ve irade hakimiyeti olmadan ihtiyarsız, şuursuz, duymadan, hissetmeden yaptığımız mihaniki fiillerin neticesi ise bir hiçten ve boşuna yorulmadan ibaret kalıyor.

Yukarıdaki hükümler, ibadetlerin her türlüsüne teşmil edilebilir. Bu duruma göre dinin emrettiği ibadetler –ve mesela namaz– acaba sırf şeklen icra olunmakla kabule şayan sayılır mı? Şüphesiz ki hayır! Derinden derine, hissetmeden arzusuz ve heyecansız yapılan ibadetler, renksiz, kokusuz çiçek, balsız petek, özü boşalmış kabuk, mânâsız söz ve ruhsuz ceset gibi değersizdirler.

O halde bütün benliğimizle duyarak ve yaşayarak ibadet etmeli, tekrar tekrar yapılan işlerin umumiyetle verdiği melâl ve mekanikliğe düşmekten çok şiddetle kaçınmalıyız. Sevgili Peygamberimiz kişinin namazdan elde ettiği faydanın ancak ve ancak anladığı ve akıl ettiği kadar olduğunu rûhen yüceltmeyen, kötülüklerden alıkoymayan namazın sadece sahibini Allah'tan uzaklaştırmaya yaradığını bildirmiştir.

Akıl başka fikirlerle doluyken kılınan namaz bizzat namaz kelimesinin mânasına da aykırı düşmektedir. Arapça'da da bu ibadeti ifade eden "salât" kelimesi dua anlamına gelir. Demek ki namazda her şeyden önce Allah'ın huzurunda olduğunu, O'na

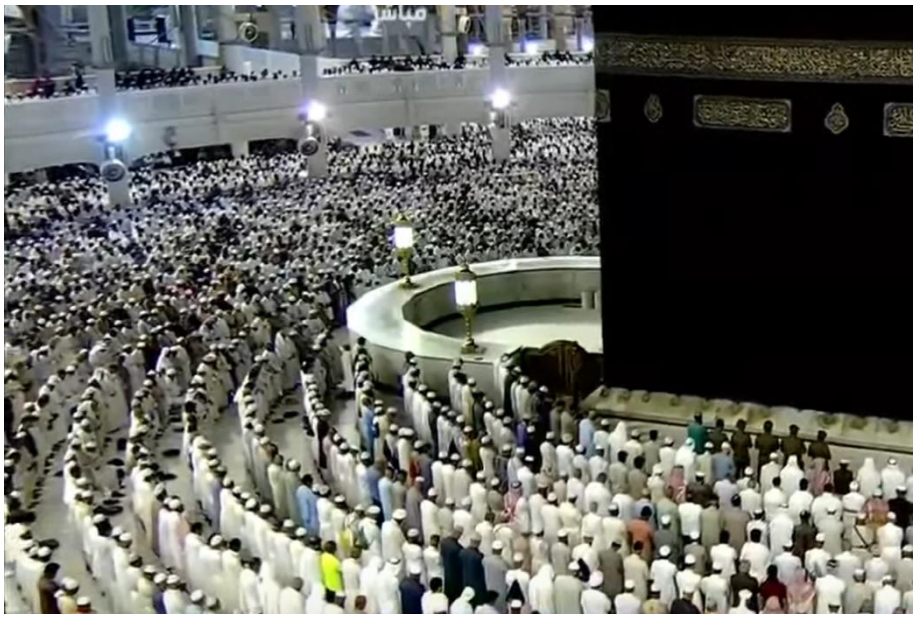

hitapta münâcâtta bulunduğunu, konuşup affı için yalvardığını, O'ndan bazı şeyler istediğini düşünmek, tevazu ve boyun büküklüğüyle durmak, ihtiram ifadesi olan bütün vaziyetlere dikkatle riayet etmek gerekir.

Bir hadis-i şerifte;[14]

لاَ يَزَالُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلاً عَلَى الْعَبْدِ فِي صَلاَتِهِ ، مَا لَمْ يَلْتَفِتْ ؛

فَإِذَا صَرَفَ وَجْهَهُ ، انْصَرَفَ عَنْهُ (حم. عن ابي ذر)

"Kul edeple namaza girer, gönlünü ve fikrini bu işe bağlar, etrafına bakmazsa, Allah, kudret ve rahmetiyle ona teveccüh eder. Gönlünü dağıttığı, çevreyle meşgul olduğu an, ilâhî rahmet geliyorken döner, geri gider." buyurulmuştur.

Bazı din büyükleri namazda en önemli şart olan kalp huzurunu temin ve gaileleri zihinden uzaklaştırmak için abdest almadan önce

[14] Ahmed b. Hanbel, V, 172, hadis no: 21547; Ebû Dâvûd, "Salât", 165, hadis no: 909; Nesâî, "Salât", 10, hadis no: 1195.

başlayan bir seri tedbire müracaat etmişlerdir. Mesela Şeyh Hâtem-i Esam diye tanınan meşhur velî ve büyük mutasavvıfa nasıl namaz kıldığı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

"—Namaz kılmaya karar verince önce herhangi bir sıkışıklığım varsa giderir, bedeni rahatlandırırım. Sonra ağır ağır tam bir abdest alır, namaz kılacağım yere gelirim. Bir müddet oracıkta oturur dinlenirim. Bu sırada zihnimi toplar, endişemi yatıştırır, dağdağaları dağıtır, ondan sonra edeb ve tevazu ile doğrulurum.

Kâbe-i Şerîf'i hemen karşımda, sırat köprüsü iki ayağım altında, cennet sağımda, cehennem solumda diye tahayyül ederim. Ölüm meleği Azrail ardımda beni bekliyor. Bu kıldığım sonuncu namazdır. Bundan başka bir namaz kılmaya erişemeyeceğim diye düşünerek korku ve ümit arasında heyecanlı bir durumda, ağlamayla tezellül ile tekbir alır, namaza girerim.

Sevgili Peygamber Efendimiz'in bildirdiği tarzda her rüknün hakkını vererek sükûnetle, edeple, ağır ağır namaz kılarım. Bütün bunlardan sonra yine de namazım kabul edildi mi edilmedi mi bilmem."[15]

Sevgili okuyucu! Böyle bir namazın verdiği tat ve fayda ne şekerde ne kaymakta bulunabilir. İsterseniz bir de siz deneyin.

(*Diyanet Gazetesi*, sy. 207, 15 Şubat 1979, s. 4.)

[15] Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-dîn, I, 178.

21. OSMAN-I GAZİ'NİN VASİYETLERİ

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Geçen sayıda, *Tarih-i Gülşen-i Maarif* adlı eserden naklen, Osmân-ı Gàzi'nin[16] oğlu Orhan-ı Gàzi'ye yaptığı vasiyetleri yazmıştık. Yapılan müracaatlardan, bu vasiyetler üzerinde durmak ve bazı açıklamalar yapmak gerektiği anlaşıldı. Bu yazımızda bu işi yerine getirmeğe başlamak istiyoruz.

Osmân-ı Gàzi Hazretleri, oğluna yedi madde halinde şu tavsiyelerde bulunuyor:

"*—Evvelâ: Cemî-i mesàlihinden mukaddem emr-i dîninde ihtimâm u dikkat eyle, zirâ bâis-i kıvâm-ı din devlettir.*"

Yâni, "Her işinden evvel, dinine dair hususlarda itinalı ve dikkatli ol. Çünkü dinin ayakta durmasına sebep devlettir." buyurmuştur.

Hemen belirtelim ki bu ifadenin altında fevkalâde önemli bir zihniyet ve samîmî bir iman duygusu yattığı seziliyor: O da, merhum Sultan Osman'ın her şeyden önce dine hizmeti düşündüğü; aslî görev ve gàyesinin dine hizmet olduğudur. Çünkü dinin ayakta kalabilmesi ve yaşamasını gàye olarak belirtip, devleti ona vesile ve vasıta olarak zikrediyor. Böyle düşünmeseydi başka bir ifade kullanır ve meselâ;

"—Oğlum, dine önem ver. Çünkü devletin ilerlemesi ve yükselmesi için din kuvvetli bir destektir, şahısların iman duygusuna hitap eder, onları sınırlarda cihada sürer, devletini geliştirir ve genişletirsin." der idi.

[16] Alışılmış, fakat hatalı şekli "Osman Gazi" olan bu terkib, aslında Farsça bir sıfat tamlamasıdır. Türkçesi Gazi Osman şeklinde olması gerekir. Neşredilen İslâmî eserlerde, umûmiyetle tarihî isimlerin yanlış tesbit edilip yanlış okunduğunu görüyoruz. Bu hususta bir ikaz olma ve konuya dikkati çekmek üzere burada "galât-ı meşhur"u değil, "lügat-ı fasîh"i kullandık.

Fakat bu, din vakıasına materyalist ve menfaatperest bir bakış tarzı olurdu. Esefle söylemek zorundayız ki, biz dini bugün bu menfaat açısından mütalâa ediyor ve hattâ muarızlarımıza dinin önemini kabul ettirebilmek için bu yolda müdafaada bulunuyoruz.

Şunu da söyleyelim ki, Osmân-ı Gàzi ve muasırları sözde kalmamış, bu imanın gereği olan faaliyetlerle ömür geçirmiş ve bu samîmî duyguları sayesinde büyük muvaffakiyetlere mazhar olmuşlardır. Gerçekten de ilk Osmanlı sultanları, kendilerini İslâm âleminin hudutlarını bekleyen birer mücahid olarak görmüşler ve "*sultànü'l-guzât ve'l-mücâhidîn*: gazi ve mücahidlerin sultanı, *gàzî*: din uğrunda savaş yapan, *çelebi*: ilâhî, *ebu'l-feth ve'l-megàzî*: fütuhat ve gazâlara sahip ve mazhar" gibi, hep dînî mânâ taşıyan sıfatlar kullanmışlar ve onlarla anılmışlardır.

Murad-ı Hüdâvendigâr'ın Kosova Savaşı'ndan önceki dua ve niyazı da, bunun bariz bir nümûnesi durumundadır. Nitekim rivayete göre, harbe tekaddüm eden gece sultan ibadet etmiş, yüzünü yere sürmüş ve:

"—Yâ Rabbi, dinin düşmanları, müslümanlar üzerine gökten gelme bir belâ gibi çöktü. Bu hususta benim bir suçluluğum söz konusu ise, beni afveyle... Senin ulûhiyyetine layık olanı yap! Bu belâyı def için canım feda olsun... Yeter ki, İslâm askeri zafer kazanıp bayram etsin... O bayram günü beni de kurban et!" diye çokça yalvarmıştı.

Fatih Sultan Muhammed Han'ın devrinde, Osmanlı Devleti'nin, gàzi devleti vasfı daha bariz bir hal almıştı. Ona atfedilen bir şiir, onun gàzilik zihniyetinin çok güzel bir şekilde aksettirdiği için, buraya derc edilmesi münasip düşmüştür:[17] (2)

İmtisâl-i câhidü fi'llâh olubdur niyyetüm,
Dîn-i İslâmun mücerred gayretidür gayretüm.

Fazl-ı Hakk u himmet-i cünd-i ricâlu'llàh ile,
Ehl-i küfrü ser-teser kahr eylemekdür niyyetüm.

Enbiyâ vü evliyâya istinâdum var benüm,
Lütf-i Hakdandur heman ümmid-i feth ü nusretüm.

Nefs ü mal ile n'ola kılsam cihanda ictihad,
Hamdü lillâh var gazâya sad-hezaran rağbetüm.

Ey Muhammed, mu'cizât-ı Ahmed-i Muhtàr ile,
Umarum gàlib ola a'dâ-yi dîne devletüm.

(*Diyanet Gazetesi*, 1 Nisan 1979, s. 210, sf. 4)

[17] Bu şiir Fatih'in müretteb divanında mevcud değildir. Eğri Fatih'i III. Mehmed'e ait olduğu da ileri sürülüyor. Bk. Kemâl Edip Ünsel (Kürkçüoğlu), *Fatih'in Şiirleri*, Ankara 1946, s. 81.

22. HZ. EBÛ BEKİR (RA)'IN BİR ŞİİRİ

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

Meşhur Arap şairi Şerefü'd-dîn Muhammed ibn-i Saîd el-Busîrî, 608-696 hicrî yılları arasında (m.1213-1296) Kahire'nin kuzeyindeki Bilbîs şehrinde yaşamıştı. Hadîs ilminde de şöhret kazanmıştı. Aynı zamanda mâhir bir hattat idi.

Yazdığı eserler içinde en meşhuru, asıl adı *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî Medh-i Hayri'l-Beriyye* olan ve Hazret-i Peygamber'i (SAS) medh sadedinde kaleme alınmış bulunan kasîdesidir. Mütehassısların ifadesine göre, İslâm âleminde bunun kadar yayılmış, tanınmış ve sevilmiş bir başka şiir gösterilemez. Arapça, Farsça, Türkçe, Berberî diliyle üzerine doksandan fazla şerh yazılmış, Latince, Fransızca, Almanca, Farsça ve Türkçe'ye tercüme edilmiş, sayısız tahmisleri, teslis ve ta'şirleri yapılmıştır. Bu meşhur kaside asıl adından ziyade, *Kasîde-i Bür'e* veya Hazret-i Peygamber zamanında şair Ka'b ibn-i Züheyr tarafından yazılan "*Banet Suadu...*" manzumesi gibi, *Kasîde-i Bürde* diye tanınır.

İşte Osmanlı diyarında metin, şerh veya manzum tercümeleriyle birlikte muhtelif ve müteaddit defalar tab'edilmiş olan bu emsalsiz şiirin bazı baskılarında, Hazret-i Ebû Bekr'e (RA) izafe edilen bir manzumeye de yer verilmiş.

Biz bu şiirin hangi kaynaktan alınarak *Kaside-i Bür'e* evveline konulduğunu merak ettik; elimizin altında bulunan kaynaklara baktık, tatmin edici bir neticeye ulaşamadık. (Muhterem okuyucular arasında belki, bu mevzûda bizi tenvir edici mâlûmatı verebilecek kimse bulunur ümidindeyiz.)

Şiirin ibret verici muhtevası bizi duygulandırmıştı. Eğer sahih ise, ümmet-i Muhammed'in (SAS) en önde gelen sîması, Aşere-i Mübeşşere'den, yâr-ı gâr, halife-i Rasûl, Hazret-i Ebû Bekr'in çok şâyân-ı dikkat olan zihniyeti ve hissiyâtını dile getiriyordu. Ona olan sevgi ve bağlılığımızın bir nâçiz nişânesi olmak üzere, kırık-

dökük kalemimizle bu şiiri, aynı vezin (yâni Bahr-i remel-i müsemmen: Fâilâtün/fâilâtün/fâilâtün/fâilün) ve aynı kàfiye ile nazmen tercümeye kalkıştık.

Aşağıda mezkûr şiirin Arapça aslını; ve tarafımızdan yapılan manzum tercümeyi yan yana arz ediyoruz:

قَصِيدَةُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ
(رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ)

جُدْ بِلُطْفِكَ يَا إِلهِي مَنْ لَهُ زَادٌ قَلِيلْ
مُفْلِسٌ بِالصِّدْقِ يَأْتِي عِنْدَ بَابِكَ يَاجَلِيلْ

ذَنْبُهُ ذَنْبٌ عَظِيمٌ فَاغْفِرِ الذَّنْبَ الْعَظِيمْ
إِنَّهُ شَخْصٌ غَرِيبٌ مُذْنَبٌ عَبْدٌ ذَلِيلْ

مِنْهُ عِصْيَانٌ وَنِسْيَانٌ وَسَهْوٌ بَعْدَ سَهْوْ
مِنْكَ إِحْسَانٌ وَفَضْلٌ بَعْدَ إِعْطَاءِ الْجَزِيلْ

قَالَ يَا رَبِّ ذُنُوبِي مِثْلَ رَمْلٍ لاَ يُعَدْ
فَاعْفُ عَنِّي كُلَّ ذَنْبٍ وَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلْ

كَيْفَ حَالِي يَا إِلهِي لَيْسَ لِي خَيْرُ الْعَمَلْ
سُوءُ أَعْمَالِي كَثِيرٌ زَادُ طَاعَاتِي قَلِيلْ

عَافِنِي مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَاقْضِ عَنِّي حَاجَتِي
إِنَّ لِي قَلْبًا سَقِيمًا أَنْتَ مَنْ يَشْفِي الْعَلِيلْ

قُلْ لِنَارِي ابْرِدِي يَا رَبِّ فِي حَقِّي كَمَا
قُلْتَ ”قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي“ أَنْتَ فِي حَقِّ الْخَلِيلْ

أَنْتَ شَافِي أَنْتَ كَافِي فِي مُهِمَّاتِ الْأُمُورْ
أَنْتَ رَبِّي أَنْتَ حَسْبِي أَنْتَ لِي نِعْمَ الْوَكِيلْ

رَبِّ هَبْ لِي كَنْزَ فَضْلٍ أَنْتَ وَهَّابٌ كَرِيمْ
أَعْطِنِي مَا فِي ضَمِيرِي دُلَّنِي خَيْرَ الدَّلِيلْ

هَبْ لَنَا مُلْكًا كَبِيرًا نَجِّنَا مِمَّا نَخَافْ
رَبَّنَا إِذْ أَنْتَ قَاضِي وَالْمُنَادِي جَبْرَائِيلْ

أَيْنَ مُوسَى أَيْنَ عِيسَى أَيْنَ يَحْيَ أَيْنَ نُوحْ
أَنْتَ يَا صِدِّيقُ عَاصِي تُبْ إِلَى الْمَوْلَى الْجَلِيلْ.

Hazret-i Ebû Bekir RA'ın Matbû Kasîde-i Bürde'nin Başında Yer Alan Şiirinin Manzum Tercümesi:

Lutf ile cûd eyle yâ Rab, bana kim, hayrım kalîl.
Müflisim gerçek, kapına geldim işte yâ Celîl!

Pek büyük olsa da zenbim, afvedip ört suçlarım;
Bir garîp, avâre, müznib kulunum, gàyet zelîl.

Benden isyan ve unutmak, peş peşe nice hatâ;
Senden ise fazl u ikram, bunca ihsân-ı cezîl.

Der içim: Yâ Rab, günahım sayısızdır, kum gibi;
Bunları sen afvedip geç, eyleyip safh-ı cemîl.

Nola halim, yâ ilâhi! Etmedim sàlih amel,
Bed işim pek çoktur amma, taat azığım kalîl.

Her çeşit emrâzı def et; hacetim eyle revâ,
Şâfi sensin, hasta kalbim; derman ister bu alîl.

Yakmasın nâr-ı cehennem ben kulunu, nitekim:
Yanmadı "Yâ nâru kûnî berden"[18] *emriyle Halîl.*

Şâfi sensin, kâfi sensin, her mühim işte bana,
Rabbim oldun, hasbim ol hem, seni edindim vekîl.

Kenz-i fazlı ver bana kim, bahşı çok Vehhâb'sın;
Gönlümün ver her murâdın, yolda ol bana delîl.

Bir ulu mülkü bağışla, korkudan kurtar bizi;
Rabbimiz! Mahşerde kàdı sen, nidâcın Cebraîl.

Nerde Mûsâ, nerde İsâ, nerde Yahyâ, nerde Nuh?
Suçlusun Sıddîk mâdem, tevbe et, Mevlâm Celîl.

(*Diyânet Gazetesi*, s. 215, 15 Haziran 1979, sf. 4)

[18] El-Enbiyâ Sûresi (21), ayet: 69'dan iktibas edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: "Biz Azîmü'ş-şân, yakılan o ateşe şöyle emreyledik: Ey ateş! İbrâhim'i yakma, onun için soğuk ve selâmetlik ol!"

23. HİCRÎ 15. ASIR İÇİN

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Hicrî 14. Asr'ın son senelerindeyiz; 9 Kasım 1980'de hicrî 15. Asr'a girmiş olacağız. Bu müstesna vakıa dolayısiyle dikkatler bir zamandır, Hazret-i Peygamber SAS'in şahsiyetine, hicret hadisesinin tarihi ve mânevî ehemmiyetine, İslâm dininin mahiyet ve prensiplerine yönelmiş bulunuyor.

Geçtiğimiz günlerde bu münasebetle birkaç beynelmilel toplantı da akdedildi; bazı kitap ve mecmua yayınlarına başlandı; yeni bir İslâmî faaliyet havası esmeğe, heyecan dalgası yayılmağa başladı. Halen birçok İslâm ülkesi ile, bazı kuruluş ve dernekler kutlama programları ve faaliyetleri üzerinde çalışıyor.

İslâm muhalif ve muarızları ile birçok mülhid ve münkirin geçen asırdaki hâkim zannı, umumiyetle dinlerin ve özellikle İslâmiyet'in, modern, ilmî ve teknolojik buluşlar ve gelişmeler karşısında er geç gerileyeceği ve zamanla sosyal hayattan silineceği merkezindeydi. Şimdi aradan geçen zaman, bu zann-ı fâsidin boş ve bâtıl olduğunu göstermiş bulunuyor.

Artık din ve mâneviyâtın, insanları ve cemiyetler için, ferdî ve ictimaî huzur ve mutluluk için taşıdığı önem, komünist ülkelerde bile kabul edilmekte ve din varlığını sürdürmeğe devam edecek görünmektedir.

Hele İslâmiyet, bunca açık ve gizli emperyalist baskıya, maddî, mânevî ve kültürel hücuma rağmen yine taptaze ve dipdiri ayakta durmaktadır. Asırlar ve ilmî gelişmeler onu yıpratmamış, aksine teyid ve takviye etmiştir. İslâm, günümüzde, İslâm ülkelerinde olduğu kadar, diğer ülkelerde, Avrupa, Afrika ve Amerika'da... gerçeği arayan bütün insanların yegâne ümidi ve nihaî melcei haline gelme yolundadır. İnsanlığı kurtaracak yolu, hak dini ve ruha huzur verecek sağlam mânevî kaynağı arayan birçok kimse, gerçek teselliyi, en nihayet onun bir ana kucağı gibi sıcak ve samimî

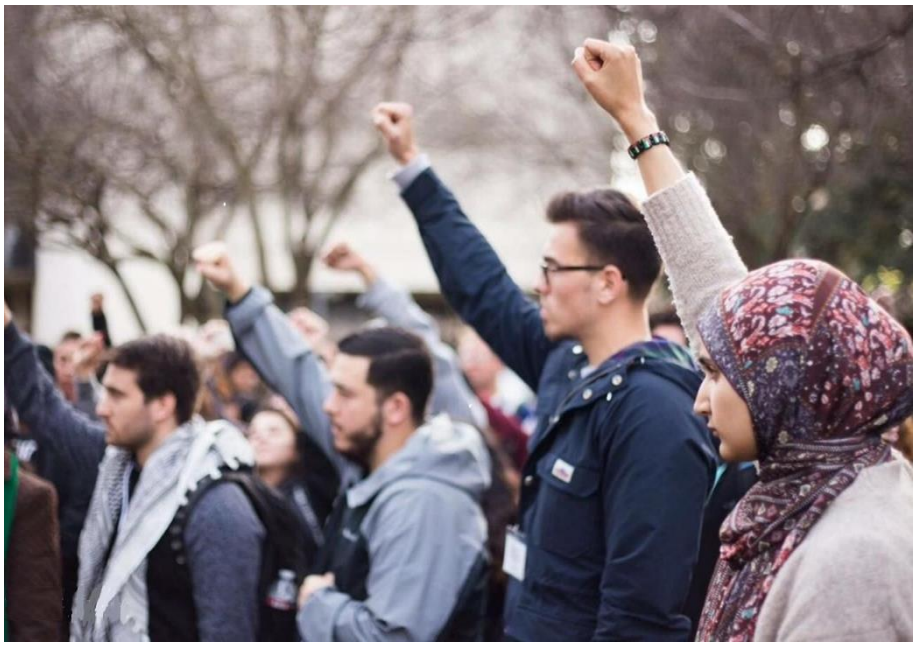

bağrına atılmakta buluyor.[19]

Fertler gibi bazı devletler de, buhranlardan kurtuluşu, İslâm nizamına yönelmek ve dönmekte bulmağa başlamışlardır. Çünkü denedikleri diğer beşerî, siyasî sistemler, milletlerini madde ve mânâlarıyla, adâlet ve hakkaniyet ölçüleri içinde saadete ulaştırmakta yeterli olamamışlardır. Dünyanın pek çok yeri çalkantı, kargaşalık ve buhran içinde çırpınmakta, huzursuzluk azalacak yerde yaygınlaşmaktadır.

Bugün artık pek çok kimse, çok net ve rahat bir şekilde, beşeriyetin kurtuluşunu İslâm'da görmekte, onun cihanşumul, adil ve kâmil prensiplerinin değerini anlamış bulunmaktadır.

---

[19] Bu vakıanın müşahhas delilleri ve numûneleri için bk. *Msi. Charm of İslâm*, Karachi 1960; *İslam: Our Choice*, Karachi 1967 ve bu sonuncu eserin tercümesi olan, *Niçin Müslüman Olduk*, İstanbul 1972. Bu eserlerde gayri müslimlerin İslâm hakkındaki takdîrkâr ifadeleri ve müslüman olan çeşitli Avrupalı, Amerikalı... münevverin, İslâm'ı tercih ediş sebeplerini anlatan ifadeleri derlenmiştir.

Bu fevkalâde mühim bir merhale ve iyi bir fırsat zeminidir. Bütün şuurlu ve samimî müslümanlar, bu oluşu kolaylaştırıcı, yeni bir mes'uliyet anlayışını benimsemeli, kendine teveccüh eden vazifeleri görüp, ona göre çalışmalıdır.

Kasıca söylemek gerekirse 15. Hicrî Asr'a yeni bir şevk, şuur ve canlılık içinde girmek için elden geleni yapmalıyız. Bunun için önce kendi düşünüş ve davranışlarımıza yeniden çekidüzen vermek, sonra da diğer insanlara İslâm'ı tanıtmak ve benimsetmek için kuvvetli bir kampanyaya girişmek gerekir.

Hicret kutlamaları ve 15. hicrî asrı karşılama çalışmaları kaçınılmaz bir fırsat ve güzel bir vesîle olabilir. Bütün din görevlilerini ve aktif müslümanları, bu hususun detaylarını düşünmeğe ve fırsatları değerlendirmeğe davet ediyoruz.

Şunu unutmamalıyız ki, bu bize göre, şahsî ve mânevî kazancımız için olduğu kadar, millî bekàmız, necat ve selâmetimiz için de tek çare ve yegâne devadır.

Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır!
Durmak zamanı geçti çalışmak zamanıdır.

(*Diyanet Gazetesi*, 15 Kasım 1979, s. 225, sf. 4)

24. NA'TLARIYLA TANINMIŞ OLAN ŞAİR NAZÎM VE BİR ŞİİRİ

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Şu sıralarda İslâm Alemi'nin her yerinde, Hicrî 15. Asr'ın gelişini[20] karşılama hazırlıkları ve kutlama çalışmaları yapılıyor; hicrete dair kitaplar, mecmualar, özel sayılar çıkartılıyor; toplantılar, konuşmalar tertip ediliyor. Böylece bu müstesna fırsattan faydalanılarak genellikle İslâm dininin, özellikle de Hazret-i Peygamber'in bütün dünyaya daha iyi ve daha doğru bir şekilde tanıtılması gayesi güdülüyor.

Bu gayretler meyanında biz de, hissemize düşen hizmeti îfâ için, Türk Edebiyatı'ndaki Hazret-i Peygamber AS ile ilgili mahsulleri incelemeyi; bunların bazılarını fırsat buldukça efkâr-ı umumiyeye tanıtmayı benimsemiş bulunuyoruz. Bu sebeple aşağıda, na'tlarıyla tanınmış olan bir şairimizi kısaca tanıtıp, eserlerinden seçtiğimiz bir parçayı sunacağız.

Türk Edebiyatı'nda Peygamberimiz Hazret-i Muhammed SAS ile ilgili pek çok ve çeşitli türden eser ibda edilmiştir: Siyerler, mevlidler, mi'raciyeler... vs. gibi. Bunlar arasında en bol rastlanan tür na'tlardır.[21]

Edebiyatımızda pek az müstesnâsıyla hemen her şairimiz bir veya birkaç na't yazmıştır. Bunlara divanların ve sâir eserlerin başlarında ve çeşitli şiir mecmualarında tesadüf olunur. Ama na't denince, birçok kimsenin hatırına ilk önce hemen şair Nazîm'in adı gelir. Çünkü bu şairimiz, şiir yazma faaliyetinin büyük bir kısmını na't türüne hasr ve tahsis ederek, miktar bakımından başka hiçbir şahsın erişemediği muazzam bir yekûne vâsıl olmuş, bu vâdide adeta bir rekor kırmıştır.

---

[20] Hicrî 15. Asır, 1980 yılı 9 Kasım'ında gelecektir. 1979 yılı 21 Kasım'ında girecek olan Hicrî 1400 Yılı, 14. Hicri Asr'ın sonudur. Bazı kimseler bu inceliği bilmemekte ve yanılmaktadır.

[21] Na'tlar hakkında bilgi için yine tarafımızdan yazılmış şu makaleye bakılabilir: *Türk Edebiyatında Na'tlar*; *Hakses Mecmuası*, yıl 15, sayı 177-178, Hicret Özel Sayısı s. 37 vd. Eylül-Ekim 1979.

1139 hicri (yâni 1727 milâdî) tarihinde 80 yaşına yakın iken ahirete irtihal eden Nazîm'in asıl adı Yahya'dır.[22] Babası 1103 hicrî (1692 milâdî) tarihinde ölen Ali Çelebi adlı biridir; Hüseyin adında bir kardeşi olduğu mâlûmdur. İstanbul Gedikpaşa'da doğmuş; genç yaşta Enderun-ı Hümâyun'a alınarak burada tahsil ve terbiye görmüştür. Aynı zamanda musikîşinas idi, sesi çok güzeldi, yeni nağmeler bulmakta usta idi; 500'den fazla bestesi vardı.

Şiirleri 5 adet müretteb divanda toplanmış ve bunlar 1257 (1841) yılında bir arada 500 sayfalık büyük ebatlı bir cild halinde basılmıştır. Bunun hakkında bir edibimiz;

"—O divan değil, bir berât-ı gufrandır." demektedir.

Bunlardan:

1. Divanda 30 na't,
2. Divanda 90 na't,
3. Divanda 56 na't,
4. Divanda 13 na't,

[22] Bursalı Beliğ, *Nuhbetü'l-Âsâr* adlı eserinde onu Kürkçübaşı-zâde Mustafa adıyla tanıtırsa da, bu bir yanılma veya karıştırma olsa gerektir.

5. Divanda 545 na't vardır ki, cem'an 724 adet eder.

Biz bunlardan bir tanesini numûne olarak aşağıda sunuyoruz (Matbu divan s. 182'den):

1. *Ey mefhar-ı dü âlem, fahr-i cihân, şefâat!*
   Kârım hatâ demâ-dem, sad el-emân, şefâat!

2. *Hurşîd-i maşrîk-ı râz, mâh-ı sipihr-i i'câz,*
   Şeh-bâz-ı Arş-pervâz, kurb-âşiyân, şefâat!

3. *Cedd-i dü kurretü'l-ayn, şâh-ı serîr-i kevneyn,*
   Sultàn-ı kàbe kavseyn, arş-âsitan, şefâat!

4. *Ey nâzenîn-i Mevlâ, mahbûb-i Hak taàlâ.*
   Mahlûka rûz-i ferdâ râhat-resân, şefâat!

5. *Lâhût, şâhrâhın; hayl-i rusül, sipâhın;*
   Hüddâm-ı bâr-gâhın kerrübiyân, şefâat!

6. *Naklolursa mu'cizâtın şerholmaya sıfâtın;*
   Cism-i vücûda zâtın rûh-i bevân şefâat!

7. *Ey şâh-ı mülki câvid mesned-tırâz-ı tevhid,*
   Senden iderler ümmid hep ins ü cân, şefâat!

8. *Ey nûr-i nevvîr-i zât, sana misâl-i zerrât;*
   Bin kafile tahiyyât olsun revân, şefâat!

9. *Lütfunla kıl nezâre hâl-i nazim-i zâra;*
   Bî-kesdir eyle çâre, ol nâ-tüvan, şefâat!

Mânâsı:

1. Ey iki alemin iftiharı, cihanın övüncü (Hz. Muhammed), bana şefaat eyle. İşim zaman zaman hataya düşmek, yüzlerce el-aman dilerim, bana şefaat eyle!

2. Ey sır şarkının güneşi, mucize göğünün mehtabı, Arş-ı A'lâlarda uçan ulu doğan kuşu, Hak Teàlâ'ya takarrubu yuva edinen yüce zât, şefaat eyle!

3. İki göz nurunun (yâni Hz. Hasan ve Hüseyin'in) dedesi, iki cihan tahtının sahibi olan şah, Mi'rac gecesi, Mevlâ'ya (*Kàbe kavseyn*) âyetinde (Necm Sûresi, ayet: 9) belirtilen derecede yakınlaşan Sultan, şefaat eyle!

4. Ey Mevlâ'nın nazik ve nazlı kulu, ey Hak Teàlâ'nın sevgilisi, ey yarınki gün (kıyamet günü) mahlûka huzur ve sükûn eriştirecek olan aziz insan, şefaat eyle!

5. Ey yürüdüğün ulu yol lâhût âlemi, peygamberler topluluğu askerin, ve yüce makamının hizmetçileri yüksek rütbeli melekler olan ulu Peygamber, şefaat eyle!

6. Gösterdiğin mucizelerin ne kadar anlatılsa da, yine güzel niteliklerin tam açıklanmış olamaz. Ey varlık aleminin vücuduna, zatının bir ruh mesabesinde olduğu (yâni kâinat sensiz ruhsuz ceset gibi kalırdı, ancak senin sayende hayat buldu) asil kişi, şefaat eyle!

7. Ey ebedî mülkün sultanı, ey tevhid akidesi makamını zatıyla süsleyen; insanlar ve cinler senden şefaat umarlar.

8. Ey zât-ı İlâhî'nin aydınlatıcı nuru, sana zerreler misali binlerce yığın salât ü selâm tarafımızdan gönderilmiş olsun; şefaat eyle!

9. Lütfun ile ağlayıp inleyen Nazîm'in haline nazar kıl, o dermansız bir kimsedir, kimsesiz ve hamîsizdir, onun derdine derman ve müşkülüne çare kıl, şefaat eyle!

(*Diyânet Gazetesi*, s.226, 1 Aralık 1979, sf. 4)

25. ECDADIMIZDA ANA BABAYA HÜRMET

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Baba evlâdına bir sevgi bakışıyla baksa, —onu kendisinden hoşnut edebildiği için— evlada, bir köle âzad etmiş kadar sevap yazılır. Dendi ki:

"—Yâ Rasûlallah! Eğer 360 defa bakarsa?.." Buyurdu ki:

"—Allahu ekber!" (yâni: Elbette, Allah sonsuz derece büyük ve cömerttir: her bir bakış için ayrıca ecir verir.)

Et-Taberânî, ibni Abbas'tan rivayet etmiştir.[23]

Yüce dinimiz evlâda ana-babasına hürmet ve hizmet etmeyi ısrarla ve sarahatle emreder. Bu mevzuda, Kur'an-ı Kerim'de ve hadîs-i şeriflerde pek çok delil bulunmaktadır. İslâm'da, ana-babaya, değil sert ve ağır söz söylemek, "öf" demek bile yoktur. Onların yüzüne sevgi ve şefkatle bakmak bile ibadetten sayılmıştır. Cennet, onlara iyi davranmak ve gönüllerini almakla kazanılabilir. Allah'ın rızası, ebeveynin rızasına bağlıdır. Onların darılma ve kırılmaları, insanı felâketlere uğratır; lânet ve beddualarının önüne geçip bertaraf edilmesi imkânsızdır. Onlar için yapılan masraflar, hediyeler, infaklar, Allah tarafından 700 misli ile mükâfatlandırılacaktır ki bu fî sebilillah cihadın sevabına denktir. Biz müslümanlar dinimizin bu gibi ahkâmı dolayısıyla ana-babamıza hürmeti manevi bir vecd içinde yapar; onlara hizmet etme fırsatlarını kaçırılmaz bir ganimet sayarız. Her vesileden faydalanarak onların gönüllerini almağa, hayır dualarını kazanmağa çalışırız.

Geçenlerde elime iki eski mektup geçti. Bunları, medresede okuyan bir talebe, köydeki babasına hitaben kaleme almış. Basit, olağan sanat ve edebiyat gayesi gütmeyen yazılar. Şu kadar var ki, başlığı, hitap tarzı, içinde kullanılan ifadeler bize eski kültür ve

---

[23] Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr, XI, 239, hadis no: 11608; a.mlf. *Mu'cemü'l-Evsat*, VIII, 283, hadis no: 8646; İbn-i Ebi'd-Dünya, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 74, hadis no:216. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 286.

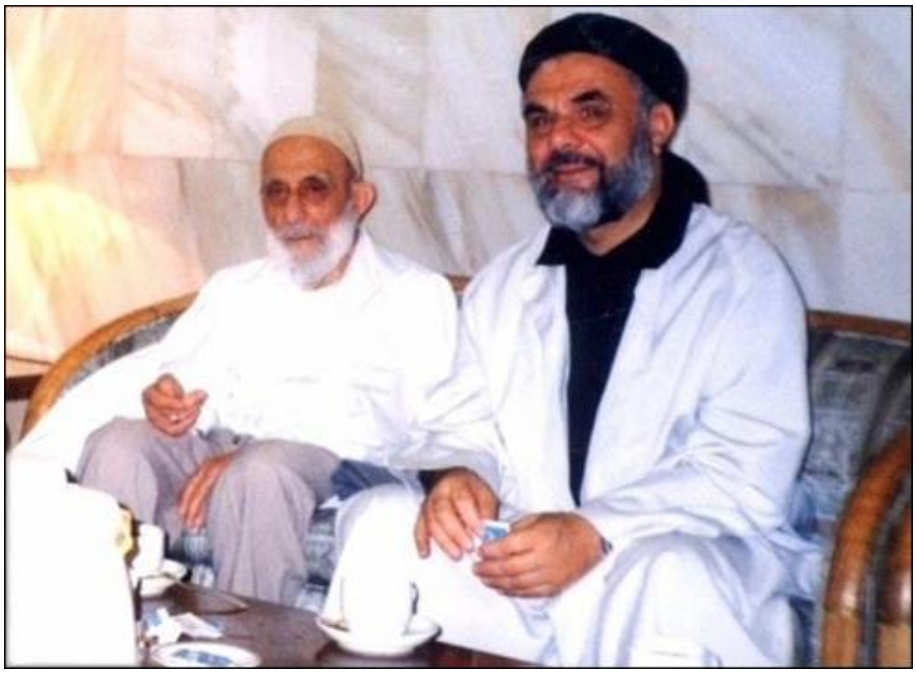

ahlâkımızda, aile bağlarının ne kadar sağlam manevi temellere oturduğunu, evlât ve ebeveyn arasıanda ne kadar derin bir sevgi ve saygı bağlantısı bulunduğunu çok açık bir seklide gösteriyor. Bu bakımdan, ders ve ibret alınması için meallerini aşağıda kaydediyorum:

"Bi'smi'llahi'r-rahmâni'r-rahîm,
Huzur-ı âlîlerine:
Sebeb-i hayat ve necâtımız efendimiz hazretleri,

Bu kere hâk-i pay-i âlîlerine yüzümüz ve gözümüz sürerek hâtır-ı âlîlerin istifsar eyleriz. Şefkatlü, hakikatlü validemiz hanımın dahi iki ellerinden öperek evkat-ı hamse akibinde dua-ı hayr ile yad buyurmanızı talep ve niyaz eyleriz; ve büyük ninemiz hanımın dahi ellerinden pûs ederek dualarını niyaz eyleriz; ve amucalarımız efendilerin ve eniştelerimiz faziletlü İbrahim Efendinin ve Mehmet Ağanın ve dayımız Mustafa efendinin yed-i şeriflerini pûs ederiz, ve hane halklarına selâm olunur; ve mahdumları Ahmed Çavuş ve Mehmed-şah ve Mustafa'ya ve Tahir

dayımıza ve Salim Onbaşıya ve Hüseyin'e ve dayımız oğlu Mehmed ve Yusuf'a hususi selamlar ederiz. Ve sair akrıba ve taallukatımızın, ve komşularımızın kâffesinin, büyüklerinin ellerinden ve küçüklerin gözlerinden pus ederiz. Ve akran ü emsale hâssaten selamlar ederiz. Baki Rabb-ı kadîre emanet olarak sıhhat ve afiyetinizi temenni eyleriz."

"Bi'smi'llahi'r-rahmâni'r-rahîm,

Huzur-ı âlîlerine:

Bâis-i hayatım ve sebeb-i necâtım, pederim efendim hazretleri,

Himem-i âliyeniz ve dualarınız berekâtı olarak mahdumunuz dâilerine beşinciden imtihan isabet etmiş olmasıyla, Bab-ı Seraskeri'ye istidâ olunarak her bir kalemde muamele-i kaydiyyesi icra olunduktan sonra, bileğimize bilezik şeklinde ip bağlanup, bağlanan yerini firenk mumu ile mühürleyip, "birkaç gün sonra imtihana gireceksin" deyü emr eylediler. Kendimi nısfi'l-leylde olan zulmetin içinde kalmış gibi zan ediyordum. Hamd olsun, bu sene-i mübarekede 324 senesi 2 Şubat Pençşenbe günü imtihana bed' olunup; himem-i âliyeleriniz ve dua-i pederaneleriniz berekâtı ve indallah dualarımızın kabulü sayesinde, Meclis-i Masalih-i İlmiyye Hoca Efendilerimiz, bende-i dâîlerini huzur-ı âlîlerine davet edüp, orta yerde vaz'olunan seccade üzerine cülusumu emr ederek sual etmeğe başladılar. Himem-i âliyelerinizin berekâtı ve dualarınızın indallah kabulü sayesinde suallerine cevaplarını tediye eyledim. Fakat kaç numara kazandığım meçhul olup itmi'nan-ı kalb hâsıl olmadığından düşünmekde idim. Şimdi ise biinayetillahi teàlâ 325 senesi 2 Mart Pazar ertesi günü isbat-ı ehliyet eylediğime dair, Harbiye Nezareti Erkân-ı Harbiye Dairesi Nüfus kaleminden yedime takdim olunan şahadetnameyi aldığım esnada dünyalar benim olmuş gibi sevinerek Medresemize nasıl geldiğimi anlayamadım. Hamd ü şükürler olsun Cenab-ı Mevlâ, bu abd-i âcizîye himmet ihsan eyleyüp, dost, düşman ve emsal meyanlarında yüzümü kara çıkarmadı. Gelecek imtihanımı da evvel Allah'ın lutf u ihsan u hidayetiyle; ve saniyen zât-ı âli-i velinimet-i pederanelerinin dua ve niyazlarının indallah kabuliyle feyzyâb oluruz inşallah..."

Aradan 60-70 sene kadar zaman geçmiştir. Bu günün evlat ve

ebeveyn münasebetlerini düşünelim. Evladın, şu asil mektuplarda görülen ana-babaya bakış açısı ve aile Fertleri arasındaki muhabbet bağları oldukça değişmiş ve tahribe uğramıştır; çünkü onları besleyen manevi güç kaynağı ihmal edildi.

Bugünün ailelerinde sık sık müşahede edilen acı ve hazin tablolar ve eski ile yaptığımız mukayeseler bize şu gerçeği bütün açıklığıyla gösteriyor:

Gerek fert, gerek aile, gerekse cemiyet olarak, varlığımız ve bekamızın, başarımızın ve mutluluğumuzun yegâne şartı İslâm dinidir; ona iman ve ihlasla sarılmaktır. Kuvvet aldığımız kökleri tahrip etmemeli; bindiğimiz dalları kesmemeliyiz. Aksine hareket bizi hüsrana, felakete, anarşi ve izmihlale götürecektir.

(Diyanet Gazetesi, s. 227, 15 Aralık 1979, sf.5.)

26. DÎNÎ NİKÂH ÖRNEĞİ

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm.

Allah-u Teàlâ'nın emri ve izni, peygamberimiz Muhammed-i Mustafâ SAS Hazretleri'nin sünnet-i seniyyesi, imamımız Ebû Hanîfe Hazretleri'nin ictihâdı ve hàzır olan cemaatin de şehadetleri üzere, tarafeynin aralarında teàtî ettikleri mihr-i muaccel ve ..... mihr-i müeccel ile, hàmiden ve musliyen ..... ve ..... kızı ..... ile, ... ve ..... oğlu ..... evlatlarımızın nikâh-ı şer'îlerini ..... yâni ..... günü akd eyledim.

Mevlâ meymûn ve mübârek eylesin... *Âmîn, bi-hürmeti Seyyidi'l-Mürselîn...*

Prof. Dr. Mahmud Es'ad COŞAN

Kızın vekili: Damat:

....

Şahitleri:

....

بسم الله الرحمن الرحيم

الله تعالى نك أمرى وإذنى ، پيغمبرمز محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم حضرتلرينك سنت سنيه سى ، إماممز ابو حنيفه حضرتلرينك اجتهادى و حاضر اولان صاعتك ده شهادتلرى اوزره وطرفينك آره لرنده تعاطى ايتدكلرى مهر مجّل و بش رشاد آلتونى مهر مؤجل ايله ، حامداً ومصلياً

كامل و نوريه قيزى گولاى ايله محمد واقبال اوغلى متين

اولاد لرمزك نكاح شرعيلرينى ١١ محرم ١٤٠٣ يعنى ٢٨ اكيم ١٩٨٢ پنجشنبه گونى عقد ايلدم . مولا ميمون و مبارك ايلسون آمين بحرمة سيد المرسلين

وانا الفقير الحقير والمعترف
بالعجز والتقصير محمود اسعد
عفرالله له و لوالديه آمين

قيزك وكيلى
على اوغلى عثمان ارقايا

داماد
متين أرقايا

شاهدلرى :

جعفر ارقايا

محمد ارقايا

نور الدين باى

حقى يلدرم

24. TÙBÂ

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

(Arapça t-y-b kökünden türemiş bir ad.)

Cennetteki bir ağacın adı. *Şecere-i Tùbâ* diye bilinen bu ağaç, el-Kurtubî gibi ciddî bilginlerce de sahih olduğu kabul edilen hadislerde anlatılmıştır. Tefsir kitaplarının Ra'd Sûresi 29. ayet açıklamalarında bu konuda bilgi verilir. Buna göre; Tùbâ ağacı, cennetin dışında görülen, harikulâde bir ağaçtır ki, gövdesinin büyüklüğünü akıl almaz. Allah onu özel olarak yaratmıştır ve ona kendi ruhunu üflemiştir. Çünkü Hazret-i Peygamber'in cennetteki köşkünden çıkar, dalları cennetin her yanındaki köşklere uzanır.

Bazı Arap sözlük bilginlerinin rivayetlerine göre *tùbâ* kelimesi Habeş dilinde "cennetin adı" olup Hint dilinde de "gülistan ve bostan" anlamına gelmektedir.

Cennette, böyle ulu bir ağaç oluşu sebebiyle tûbâ kelimesi Türkçe'de, (selvi, kavak, ar'ar ... ağaçlarıyla sevgilinin boyu arasında benzetme kurulmasına benzer bir tasavvuruna dayanılarak) kızlar için özel ad olarak da kullanılmaktadır.

(*Türk Ansiklopedisi*, MEB, Ankara 1982, c. 31, s. 441)

C. İLMÎ MAKALELER

01. BEHCETÜ'L-HADÂİK'IN YENİ BİR NÜSHASI

M. Es'ad COŞAN

Emekli hâkim İbrahim Tollu merhumun, muhterem vârisleri tarafından Fakültemize bağışlanan kütüphanesini, kitap ve müellif isimlerini havi bir liste tanzim ederek teslim alırken yazma bir eser dikkatimizi çekmişti. İbrahim Tollu Beyin kimliğini ve kütüphanesinin önem derecesini belirtmeyi, kitaplarını tanıtılmasını, —ileride inceleme imkânları tahakkuk ettiğinde hazırlamayı düşündüğümüz— mufassal bir yazıya bırakarak, burada bu Türkçe yazma hakkında bazı bilgiler vermekle yetineceğiz. Eser üzerindeki çalışmaların devam ettiği şu sıralarda yazımızın faydalı olacağını umuyoruz.[24]

Söz konusu yazma, yeni bir *Behcetü'l-hadâik* nüshasıdır. *Behcetü'l-hadâik*, içinde dînî, ahlâkî bilgiler bulunan ve yer yer manzum kısımlara sahip, 41 bölümlü (bölümler *meclis* diye adlandırılmıştır) bir vaaz kitabı olup, taşıdığı kelime ve sözdizimi özellikleri, ifade tarzı ve bedîî hüviyeti bakımlarından son derece kıymetli, eski bir dil yadigârıdır. Sayın Doç. Dr. Muharrem Ergin eserin önemini şu sözlerle belirtiyor:

"Son zamanlarda, Türkoloji sahasında büyük keşifler yapılmıştır. Bu keşiflerin başında *Bahcetü'l-hadâık* ile *Şerhü'l-menâr* gelir. Eski Türkçe'yi Batı Türkçesi'ne bağlayan, Batı Türkçesi'nin 13. asırdan önceki durumunu, başlangıcını içine alan, aşağı yukarı bir iki asırlık çok önemli devre, metinleri ele geçmediği

[24] Teslim alınan kitapların büyük bir kısmı şimdiki yer durumu ve sair sebeplerden dolayı bağlı ve paketli olduğu halde aralarından bu nüshayı ayırarak bize inceleme imkânı bahşeden ilimsever kütüphane müdürü sayın İhsan İnan'a teşekkürü bir borç bilirim.

için, Türk dilinin başlıca karanlık devresi olarak kalmıştır. Bu devrenin ilk metinleri olarak ele geçen bu iki eser işlendikten sonra bu karanlık devreyi geniş ölçüde aydınlatacaktır. Onun için, bu iki eserin ortaya çıkmasına, Türkoloji'de son zamanların en büyük keşfi, belki de *Dîvânu Lügàti't-Türk*'ten sonraki en önemli keşfi olarak bakmak yanlış olmaz."[25]

Eserin şimdiye kadar iki nüshası mâlûm olmuştur. Birincisi şimdi Bursa'da Orhangazi Camii'ne bitişik kütüphanede bulunan Kurşunluoğlu kitapları arasında, Tasavvuf Kısmı, No: 5'te kayıtlı olup, sayın Sadettin Buluç tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu nüsha 703 hicrî / 1303 milâdî senesinde, Şeyh Alî b. Muhammed tarafından istinsah edilmiş olup, dili değiştirilmemiş ve özellikleri iyi korunmuş olduğundan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından faksimile edilmiştir.[26]

İkinci nüsha, şimdi Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmış olan Fatih Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kitaplığı No: 354'te kayıtlı olup, Muharrem Ergin tarafından bulunmuştur. Bunun istinsahı daha muahhar olduğu gibi (hicrî 880), dil hususiyetlerini de kaybetmiş, tamamiyle XIV-XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi'ne çevrilmiş durumdadır.

Eser ve muhtevası hakkındaki ilk tanıtma yazısı ve tıpkıbasım olarak bazı sayfalar İsmail Hikmet Ertaylan tarafından neşredilmiş,[27] daha sonra Sadettin Buluç tarafından da belli başlı dil özellikleri belirtilmiş,[28] çeviriyazı ve tıpkıbasım olarak bazı

[25] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi c. 9 (1959), s.137.

[26] (*Behcetü'l-hadâik*, [yayımlayan] Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan, İstabul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 859, 7+353 s. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960.

[27] İsmail Hikmet Ertaylan, VII h / XIII m. Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yadigârı *Behcetü'l-hadâik fi mev'izet'il-halâik*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt III sayı 1-4 (1949), s. 275-294.

[28] Eski Bir Türk Dili Yadigârı *Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik*, aynı dergi, cilt VI (1955), 119-131.

kısımlarından örnekler verilmiştir.[29]

Eserin dil özellikleri ayrıca, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi bitirme tezi olarak talebe Mustafa Canpolat tarafından da incelenmiştir.[30] Şimdi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde asistan bulunan aynı şahıs, aynı konuyu doktora tezi olarak işlemektedir.

Nüshaları karşılaştırmak ve eleştirmek suretiyle tenkitli metnin hazırlanması üzerinde, halen Sayın Prof. Dr. Sadettin Buluç ve asistan Mustafa Canpolat ayrı ayrı çalışmaktadırlar.

Gerekli olan bu bilgileri verdikten sonra bizim nüshamızı tanıtmağa geçebiliriz:

Nüsha, kendisine ait olmadığı hemen anlaşılan, miklepli, sırtı meşin, eski bir cilt arasındadır. 15 x 20 cm ebadında, az saykallı kalın kâğıt üzerine, çerçevesiz, 15 satır halinde, harekeli, okunaklı bir nesihle yazılmış olup, söz başı olan kelimeler kırmızı mürekkepledir. Türkçe'den gayri ibarelerin üzeri kırmızı çizgi ile çizilmiştir. Yaprakları birbirine karışmış iken tarafımızdan düzene konulmuştur. 140. varaktan sonrası (20-41. meclisler) düşmüştür. Bununla beraber, son sayfalara hareke konulmadığı göz önüne alınarak, kitabın istinsahının tamama erdirilmediği de düşünülebilir.

Varak 1a'da, "*Bu kitap düstûr-i ekrem, müşir-i efham, vezîrü'l-azîm Hazret-i Murâd Paşa Hazretleri'nün... Abdü'l-kerim'in olup ...*" ibaresi ve 1b' de "*el-vâsik bi'l-melik.... el-fakîr Süheyl b. Abdi'llâh*" kelimeleri okunan bir mühür vardır.[31]

Kitabın adı, gerek 1b'deki kırmızı mürekkep başlıkta, gerekse 2a'da metin içindeki yazılışında, "*Behcetü'l-hadâik fi mev'izi'l-halâyık"* olarak tesbit edilmiştir. Nitekim, Bursa nüshasında da aynen öyledir. O halde, tanıtma yazılarında üçüncü kelimenin

---

[29] *Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik*'ten örnekler", aynı dergi, cilt VII 1-2 (1956), s. 17-44.

[30] Tez No. 532, Mustafa Canpolat, *Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik* incelemesi (1959-60), IV + 115 s.

[31] Nokta nokta kısımlar okunamayan kelimeler için kullanılmıştır.

mev'izet şeklinde kaydedilmesi esassızdır. Aslında ya *mev'iz,* veya şahsen daha uygun gördüğümüz *mevâiz* şeklinde olmalıdır.

Bu nüshayı baştan sona tetkik ettik. Maalesef, yazar hakkında burada da hiçbir ipucu mevcut değildir. Dil özellikleri Bursa yazması kadar muhafaza edilmemiştir. Arkaik unsurlar çoklukla Anadolu Türkçesi'ne çevrilmiştir. Yer yer dikkatsizlikler ve atlamalar da gözümüze çarptı. Bu durum nüshamızın daha çok karışık, ihtilaflı ve diğerlerince atlanan kısımların tesbitinde ve tenkitli metnin hazırlanmasında faydalı olacağını gösteriyor.

Bir fikir vermek ve diğerleriyle karşılaştırmayı mümkün kılmak üzere bazı parçaları takdim ediyoruz:

(Varak 1b)

"Hamd ü senâ ol Tanrı'ya kim yaratdı gökleri ay, gün, yılduzları birle. Döşedi yiri bir dürlü halk, dün ü gündüz birle. Arşı ana durak degül. Tahte's-serâ hem ana ırak degül. Kadîm durur hadesân ana irmes. Kadir durur ziyâdet ve noksan ana degmez. Mekân yaratdı, mekân durur muyı (durmadı?). Vardı, kayim zâtı birle, kimse anı var kılmadı. On sekiz bin âlemi yaratdı, kımsei kendüzine yâr kılmadı. Zatınun nihayeti yok. Sıfatınun gàyeti yok. Mevcûd durur vâcibu'l-vucüd, ilkine ibtıdâ yok. Bâkî durur dâyimu'l-vücûd, sonına intihâ yok. Zahir durur amma göze görinmez. Batın durur ammâ gönülden gàyib olmaz.

هُوَ الْاَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَئٍ عَلِيمٌ

(الحديد: ٣)

(*Hüve'l-evvelü ve'l-âhiru ve'z-zàhiru ve'l-bâtınü ve hüve bi-külli şey'in alîm*) [O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır; o her şeyi bilendir] (Hadîd, 57/3)

Cân u cihân-ı men, bu bir haber durur ma'rûf ve meşhur,

aydasın kim dürr-i mensûr, kitaplar içindedür mastûr, ol erden kim,

لَعَمْرُكَ (الحجر:٧٢)

(*Leamruk*) [Ömrüne yemin olsun ki] (Hicr, 15/72) anun hitabı,

عَفَا اللهُ عَنْكَ (التوبة:٤٣)

(*Afa'llàh*) [Allah seni affetti] (Tevbe, 9/43) anun kitabı, Kâ'be anun mihrabı,

لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ (البقرة:٢١٣)

(*Li-yahküme beyne'n-nâs*) [İnsanlar arasında hüküm vermeleri için] (Bakara, 2/213) anun dâdı, hüküm içinde bir dutar bilişi yadı, şefâat kuşakın biline badı, Muhammed Mustafâ anun adı, şekerden şîrîn durur anun sözi dadı.

Eyle haber virür kim, kaçan Ramazan ayınun evvel subhı yiri ağarsa, yimek içmek oruç dutanlara haram kılsa, andan mü'min muvahhid arı gönül ile, safî sirr ile ve dürüst i'tikàd ile oruç dutmak niyyetin kılsa, Melik(-i) zi'l-celâl, Pâdişâh(-ı) bî-zevâl nida kılur Rızvân'a kim, ol Uçmak hazinedarı durur:

"—Uçmak kapuların açgıl buların üstine, Ramazan ayı geçmeyince bağlamagıl!"

Dahi nida kılur Mâlik'e kim, [ol] Tamu hazînedârı durur:

"—Yâ Mâlik, Tamu kapuların bağlagıl oruç dutanlar üstine, dahi hışım itmesün bularun üstine, Ramazan ayı geçmeyince açmagıl!"

"—Ve yâ Cebrâil, sen yire ingil, şeytanları, dahı bularun oğlanları vesveselerin baglagıl kim, bularun oruç ve namâzın azdurmasunlar!"

"—Ve yâ Mikâil, sen değme bir gökde bir alem dikgil benüm

rahmetümden!"

"—Ve yâ ferişte lerüm, siz kamunuz yıgılın benüm kulluğumdan, ve namazunuz ve tâ'atunuz müzdin sevabın Muhammed ümmetine virün, dahı bularun içün yarlıganmak dilen!"

"—Yâ Uçmak, bezengil! Yâ mü'min, oruç dutmağa özengil! Yâ Rızvân, Uçmak kapusın açgıl! Yâ inâ[yet] yili rahmet saçgıl! Ve yâ Cebrâil, divleri bukagulagıl! Yâ Mâlik, Tamu kapusın bağlağıl! Ve yâ âsî, yazukun içün aglagıl!.. Ve yâ hùriler görklenün! Ve yâ gılmanlar yıyılanun! Ve yâ mü'minler dinlenün!.."

Ve Ramazan ayı doğdı, duàlar göge ağdı, rahmet yağmurı yağdı, dîvleri vesveseden yığdı, fâsıkları kaygudan boğdı. Bu ay geldügine mü'minler güvenürler, sàlihler sevinürler, àbidler kıvanurlar, fâsıklar gücenür(ler).

(88 a)

Bayram ol degül kimsen yeni ton geyse,
Bayram ol urur Çalab kulun yazuğın yuysa.

Bayram ol degül kimsen tâzî ata binse,
Bayram ol durur kim kul tevbe kılub Hakk'a dönse...

Bayram ol degül kimsen üd amber dütsü kılsa,
Bayram ol durur kim kimesne biş namaz kılsa;
İrte, ögle, ikindi, akşam, yatsu kılsa...

Bayram ol degül kimsen dürlü ni'met ise,
Bayram ol durur kimsen gûr içinde nîkbaht olsa,
Âhir ta Çalab rahmet kılsa...

(*A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1964, c.12, ss.159-161)

02. XV. ASIR'DAN TÜRKÇE DİNÎ BİR ESER: CİNÂNÜ'L-CENÂN

Dr. M. Esad COŞAN

Diğer Türk lehçelerinden X. Asır'dan önce tamamen ayrılmış olan ve zengin bir halk edebiyatına sahip bulunan Oğuzca, fetihte en mühim rolü oynayan Oğuz Türkleri vasıtasıyla Anadolu'ya geçmiş ve orada yerleşmişti. XI. Asır'dan XIII. Asır sonuna kadar devam eden Selçuklu hâkimiyeti zamanından, bugün elimizde pek az metin bulunmaktadır. Bu metinlerin bir kısmı, merhum Prof. M. Mansuroğlu tarafından yayınlanmıştı. En mühimlerinden biri olan *Behcetü'l-Hakâik* ise, sayın Prof. Sâdeddin Buluç tarafından neşre hazırlanmaktadır.

XIV. Asır'da, İran tesiri altında bulunan Selçuk sultanları yerine, sadece ana dillerini bilen basit Türkmen beylerinin geçmesi, ilim ve sanat dili olarak Türkçenin kullanılmasını teşvik etti. Birçok ilim adamı, müellif ve şair, Türkçe eserler yazmağa, Arapça ve Farsçadan tercümeler yapmağa gayret ettiler. Böylece tefsirler, dinî ve tasavvufî eserler, velîlerin menkıbeleri, tarih, tıp, avcılık... kitapları dilimize çevrildi. Ayrıca halkın zevkine uygun olarak dörtlüklerle (veya bazan aruz vezniyle) bir çok tasavvufî, dinî ve tarikat tâlimi gayesi güden didaktik şiirler yazıldı.

XV. Asır'da edebî ve resmî dil olarak Türkçenin önemi daha da arttı; vakıf kitabeleri, mezar taşları, fermanlar dahî Türkçe yazılmağa, medreselerde Türkçe kullanılmağa başlandı. Kastamonu'da Candaroğulları, Konya'da Karamanoğulları, Bursa ve Edirne'de ise Osmanlılar, müellif ve şairleri himaye ediyorlardı. Bilhassa II. Murad'ın sarayı alim, şair ve mûsikîşinasların merkezi durumuna gelmişti.

Bu devirlerde yazılan eserlerin bilhassa dinî mahiyette olanları, Osmanlı Beyliği'nin bir imparatorluk haline gelişinde, Türk halkının inanış, yaşayış ve düşünüşünün teşekkülünde çok mühim

rol oynamışlardır. Binâen aleyh; en canlı ve en verimli devresini XV. Asır'da yaşadığı anlaşılan bu dînî edebiyat mahsullerini bir bir incelemek, edebiyat ve dil tarihi için önemli olduğu kadar, kültür tarihimizi ve halkın görenek, duygu ve hayat felsefesini daha yakından tanımak bakımından da son derece faydalı olacaktır.

Bu sebeple biz bu yazımızda, XV. Asr'ın başına ait olan ve hakkında pek az şey bilinen bir kitap ve müellifi hususundaki kanaatlerimizi ve araştırmalarımızı okuyucuya arz etmek istiyoruz.

a. Eserin Tanıtılması

Bahis konusu kitap, içinde bizzat müellifin apaçık tasrih ettiğine göre *Cinânü'l-Cenân* (Gönül Bahçeleri) adını taşıyor. Besmeleden sonra:

"*Sıdk u ıhlâs birle hàlik-ı mevcûdât ve râzık-ı mahlûkat, àlimü's-sirri ve'l-hafıyyât Hak Taàlâ Hazratına hamd ü senâ kılup, seyyid-i kâinat ve hulâsa-ı beriyyât ve şefîu'l-usât fi yevmi'l-arasât Muhammed-i Mustafâ'ya salevât getürdüğümüzden sonra: İy habîb-i sàdık ve iy lebîb-i hàzık bilgil ve fehmeylegil, evvelâ farz u vâcib her şahsa oldur ki, Hak Taâlâ'nun birliğine ikrar eyleye...*" diye başlayan eser, imandan, ibadetlerden, sakınılması gereken kötülüklerden, yapılacak zikir ve dualardan, tatlı, akıcı ve çekici bir tarzda bahseden, —o devirde adet olduğu üzre— yer yer nükteler, şiirler ve hikâyelerle süslenmiş bir va'z ve öğüt kitabı mahiyetindedir.

Müellif, hàtimede: "*Bu latîf bilgileri ve emsalsiz ma'lûmatı toplamaktan maksud, okuyanların uyanmaları ve müstefîd olarak bu nasihatlere göre sàlih ameller işlemeleridir.*" diyor.

Müellifin üslûbu ve eserin mahiyeti hakkında bir kanaat hâsıl etmesi için kitaptan bir parçayı aynen iktibas ediyorum:

"... Pes imdi fursat eldeyiken kadrın bilüp dâyıma ibâdata tàata meşgul olmak gerek. Hikâyat olındı: Meşâyıhdan birisi müridlerîle giderken, nâgâh bir buz satıcı Arab'a uğradılar. Başında tablayıla

buz götürüp çağırur ki:

اِرْحَمُوا مَنْ يَذُوبُ رَأْسُ مَالِهِ يَا مُسْلِمِينَ !

(*İrhamû men yezûbu re'sü mâlihî yâ müslimîn*) Ya'ni: 'İy müslimanlar! Esirgen şol kişiyi ki, sermâyası eriyor. Esen yiller anı eridür ve güneş anı eridür.'

Şayh hemân ki bu Arabun âvâzın işiddi, âh idüp düşdi, aklı zâyıl oldı. Mürîdler elin ayağın ovdılar, bir zamandan sonra aklı yirine geldi. Mürîdler eyiddiler:

'—Yâ şayh! Ol buz satıcının avazın işidecek âh idüp ne acap hâla mübtelâ oldunuz?'

Cevap virüp didi:

'—Nice âh idüp aklum zâyıl olmasun! Ol esirgenici, sermâyası eriyen ben günahkâram ve sizlersüz. Ol sermâya ömrümüzdür; günler anı eridür, hefteler anı eridür, yıllar anı eridür, biz gaflet uyhusına mustağrak olmışuzdur.'

Pes, àkil olan kişi her nesneden bir ıbrat alsa gerekdür. Lokman

—*aleyhi's-selâm*— oğlına eydür ki:

'—İy oğulcığum! Zinhâr ölüler hâlından ıbrat algıl. Fikridüp gör ki, hezâr âh idüp bir gün ömür isterler, yahod ömürden elümüze girse diyü hasrat yirler, yahod bir kerre *Lâ ilâhe illa'llàh, Muhammedün rasûlü'llàh* diyecek mıkdarı vakt olsa diyü, feryâd idüp zârılıklar iderler.'

Pes, imdi àkıl oldur ki, ömri sermâyası eldeyiken kadrın bile; yıllar, aylar, hefteler, günler içindeyiken ganîmat göre; giceyi gündüze katup yoğiken var eyleyen, dürlü ın'amlar ve ihsânlar kılan Pâdişâh Hazratına lâyık tâatlar ve ıbâdatlar eyleye... Bir saat zikre, bir saat tesbîha, bir saat Kur'an okumağa, bir saat namaz kılmağa meşgul ola...

Nitekim Râbıatu'l-Adavıyya —*rahımaha'llàh*— sabah olıcak nefsine eydürdi:

'—İy nefs! Bugün âhır günündür, ayruk günün kalmadı. Bugün cehdidüp Hak Taâlâ Hazratına meşgul ol, ömrünile vedâ eyle!'

İmdi hay diyü, ol günün her bir sâatında bir dürlü ıbâdat eylerdi. Gice olıcak eydürdi ki:

'—İy nefs! Bir gicen kalmışdur, imdi sabaha değin ıbâdat eyle.'

Nâgâh sabah olurdı, eydürdi ki:

'—Hay bir günün dahi varımış, imdi ganîmat bilüp evvelinden ahırına değin ıbâdat eyle!' diyü kırk yıl nefsini aldayu aldayu, bu resme giceyi gündüze katup ibâdata meşgul oldı.

İmdi mümin olan kişinün hàlı nefsîle bu resme gerekdür, tâ ki yarın kıyâmatda nefsine zulmedenlerden olmaya... Peygamber —*aleyhi's-selâm*— eydür:

'—Âkil oldur ki, dünyeye niçün geldi, Hak taâlâ anı ne maslahatıçun yaraddı bile, ol maslahatda ola. Nitekim Kelâm-ı Mecîdinde,

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ (الذاريات:٥٦)

(*Ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ liya'budûn*) diyü buyurdu, ya'ni Hak Taâlâ eydür: 'Âdam oğlanlarını ve cinnîleri yaratmadum, illâ bana ıbâdat kılmak içun yaratdum.' (Zâriyât, 51/56)

Pes Âdam oğlanları ıbâdat içün halk olınca, gerekdür ki dayıma ıbâdatda olalar. Nitekim bir âyatda dahi,

اَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَا كُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لاَ تُرْجَعُونَ (المؤمنون:١١٥)

(*Efehasibtüm ennemâ haleknâküm abesen ve enneküm ileynâ lâ türceùn*) (Mü'minûn, 23/115) diyü buyurdı. Ya'ni: 'Âdam oğlanları, şöyle mi sanursız ki, biz sizi abas yire mi halk itdük, bel ki ıbâdat kılmak içün halk itdük. Niçün ıbâdatı terk idüp günah işlersiz? Sanur mısız ki bizüm hazratumuza getürinilecek değülsiz, elbette geleceksiz, amalınuza göre cezâ bulacaksız." (28a vd.)

b. Eserin Mevcut Yazma Nüshaları

Eserin yazarı hakkındaki araştırma ve kanaatlarımıza geçmeden önce, mevcut yazma nüshaları tanıtalım:

l. *Külliyat-ı Ahmed-i Dâî* adlı eserde, baş ve son sayfalarının fotoğrafı verilen ve Prof. Mundy tarafından satın alınarak Londra'ya götürüldüğü kaydedilen 836 (1432) tarihli yazma.

2. Aynı eserde, İstanbul, Ragıp Paşa Ktp. Yahya Ef. kısmında olduğu kaydedilen yazma ki, Kilisli Rıfat Bilge tarafından, Dil Kurumu'nun *Tarama Sözlüğü* II. cilt için taranmış ve 899 (1493) istinsah tarihli olduğu belirtilmekle beraber, te'lif tarihi teşhis edilememiştir.

3. Beyazıt, İnkılâp Ktp. Muallim Cevdet kitapları 371 numarada kayıtlı nüsha. İstinsah tarihi belli değildir.

4. Tarafımızdan tespit edilen Süleymaniye, Pertevniyal Sultan kısmı 438 numarada kayıtlı nüsha. Gayet temiz yazılmış, sayfa hamişleri hikmetli sözlerle doldurulmuş, müellifi tanımamıza yarayan çok kıymetli bazı kayıtlar ihtiva eden mühim bir yazmadır. İstinsah tarihi 1062 olup, serlevhada *Tenbîhu'l-Gàfilîn* adı görülmektedir.

5. Yine tarafımızdan tespit edilen, Süleymaniye, Hacı Mahmud Ef. kısmında 1692 numarada kayıtlı nüsha.

6. Yine tarafımızdan tespit edilen, Hacı Mahmud Ef. 1744 no.lu yazma.

7. Ahmed-i Dâî Külliyatında s. 175'de bahis konusu edilen ve metin kısmı s. 349-367 arasında tıpkı basımı verilen eser gerek hacim, gerek mevzu itibariyle farklı küçük bir risaledir; son sayfalarda siyak değişmektedir. Ayrıca en sondan bir evvelki sayfada mevzu bittiği halde, müteakip sonuncu sayfanın ilk cümlesi yarımdır. Bu, en sonuncu sayfanın oraya yanlışlıkla girdiğini açıkça gösterir. O halde, bizim incelediğimiz esere ait olan o sonuncu sayfaya bakarak, bu küçük risalenin *Cinânu'1-Cenân* nüshası olduğu hükmüne varmamak gerekmektedir.

c. Cinânü'l-Cenân'la İlgili İlmî Meseleler:

Eserin müellifi ve yazıldığı tarih şimdiye kadar kat'iyetle tesbit edilmiş değildi. Sadece, XV. Asr'ın ilk yarısında yaşamış şair Ahmed-i Dâî'nin hayatı ve eserleri konusunda *Külliyat-ı Ahmed-i Dâî* adlı hacimli bir araştırma neşretmiş olan sayın Prof. İ. H. Ertaylan, kitabının 169-176. sayfalarında *Cinânu'1-Cenân*'dan da bahsetmiş, eserin gördüğü birkaç nüshasını tanıtmıştır. Orada nüshaların, Eşref-zâde, Ahmed-i Dâî ve Muhammed ibn-i Hacı İvaz adlı üç muhtelif kimseye ait göründüğü anlatılır ve kat'i bir sonuca varılamadan, "Herhalde bu hususta ayrıca bir tetkik gerekir." denilerek söze son verilir.

Şimdi eserin bu şahıslardan hangisine ait olduğunu araştıralım:

Eserin Eşrefzâde'ye atfedilişi, yalnız bir nüshadan (l no.lu yazma) serlevhasında "*Hazâ Kitabı Cinânü'l-Cenân, Eşref-zâde*" kaydının bulunmasıdır. Bunun da metindekinden ayrı bir kalem ve değişik bir mürekkeple sonradan yazıldığı aşikârdır. Binâen aleyh, itimada lâyık değildir. Zaten eski yazmaların serlevhalarında bu cins yanlışlıklara çok sık rastlanır. Nitekim 4 no.lu yazmanın başında da *Tenbîhu'1-Gâfilîn* adı görülüyor. Halbuki metnin içinde, hatimede *Cinânü'l-Cenân* adı bütün nüshalarda mevcut

bulunmaktadır.

Eserin Ahmed-i Dâî'ye atfedilmesine gelince; nüshaların hiçbirinde Ahmed-i Dâî adı geçmiyor. Yalnız sonuncu sayfada, "Bu *Cinân-ı Cenân*'ı okuyanlar müellifi (...) duadan unutmasınlar." mealindeki cümle içinde, bazı yazmalarda isim bulunmamakta ve "abd-i cânı hakiri ve dâî fakîri" ifadeleri yer almaktadır. Buradaki *dâî*, duacı anlamına, sıfat olarak kullanılmıştır. Atıf edatından sonra gelmesi de bu hususu takviye etmektedir. Binaen aleyh, eseri Ahmed-i Dâî'ye isnad etmek için yeterli bir delil sayılamaz. Diğer nüshalarda bu sıfatların yanısıra, mevsuf durumunda "Muhammedi'bni'l-merhûm el-Hâcı İvaz el-Müfessir" adı da yer alıyor; o halde müellif olarak bu şahsı kabul etmek en mâkul yoldur.

Biz, Pertevniyal Sultan nüshasında (4 no.lu yazma), müellifin kim olduğunu kesin olarak ortaya koyan, şu mühim kaydı tesbit etmiş bulunuyoruz: Yâni: "Bu eserin telifi ve kâğıda çekilmesi, merhum Hacı İvaz (bu dünyada çektikleri, âhirette en şerefli bir karşılık ve ivaz ile telâfi edilsin)'in oğlu, kullarından en zayıfı ve kıyamet gününde Allah'ın rahmetine en ziyade muhtacı Muhammed tarafından, hicretin 835'inci yılının 5 Rebîülevveli olan pazar günü sona erdirildi."

Böylece şimdiye kadar bilinmeyen eserin tarihi ve şüpheli olan müellif adı kesinlikle tesbit edilmiş oluyor. Simdi müellifin kimliğini araştıralım:

d. Müellifin Kimliği:

Müellif Hacı Ivaz oğlu Muhammed adlı biridir. 2, 4, 5 ve 6 no.lu yazmaların son sayfalarında, okuyucudan dua taleb edilen cümlede ismin "Muhammedü'bnü'l-merhûm el-Hâcı Ivaz el-Müfessir" şeklinde kaydedilmesi onun, muhtemelen bir medresede tefsir ilmini tedris ettiğini ve belki henüz meçhulümüz olan bazı tefsir kitapları da yazdığını göstermektedir. (Bu *müfessir* sıfatı, Arapça nahiv kaidelerine göre ilk isim olan Muhammed'e râcîdir; ikinci

isme, yani Ivaz'a ait olamaz. Zaten onun sıfatları *el-merhûm*, *el-hâcı* kendinden evvel gelmiş bulunuyor.)

Müellifin babasını el-merhûm diye anmasından, onun eserin telif tarihi olan 835'ten evvel öldüğü anlaşılıyor. El-Hâcı sıfatından da, o devirde bir hayli zor ve masraflı olan hac farizasını îfa edebilecek zenginlikte, hatırı sayılır bir kimse olduğu çıkmaktadır.

Pertevniyal Sultan nüshasının, yukarıya aynen dercettiğimiz ferağ kaydında onun için, "Bu dünyada çektikleri âhirette en şerefli bir ivaz ile telâfi olunsun." denilmesi de, ömrünün son senelerinin biraz üzüntülü ve sıkıntılı geçtiğine bir delil gibidir. Maamafih bu duanın müellife raci olması da mümkündür.

Yukardaki malûmat ve verilen seneler hatırımıza derhal II. Murad'ın meşhur veziri Bursalı Hacı İvaz Paşa'yı getirmektedir. Hakikaten *Cinânü'l-Cenân* bu zatın oğluna ait olmalıdır; çünkü:

Hacı Ivaz'ın Muhammed adlı bir oğlu mevcuttur. İ. H. Uzunçarşılı'nın, İ. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi'ndeki (Cilt X, sayı 14) *Hacı İvaz Paşa'ya Dair* adlı makalesinde neşredilen, 22 Zi1hicce 827 tarihli bir vakfiyenin sonunda (*Şehide mazmûna hâzihi'l-vesîka ibnu'l-vâkıf Muhammedü'bnü Hacı Ivaz ufiye anhümâ.*) Yâni, "Bu vakfiyenin içindeki hususlara vakfedicinin oğlu Muhammed ibn-i Hacı Ivaz şahittir." ibaresi bulunuyor. Bundan, vezir Hacı Ivaz'ın, 827 tarihinde şer'an şahitlik yapabilecek yaşta Muhammed adlı, olgun bir oğlu olduğu neticesi çıkmaktadır.

Hacı ivaz 827 (1424) tarihinde vezirlikten azledilmiş ve gözlerine mil çekilmişti. Bundan sonra çok yaşamamış, Bursa'da bir taun salgınında vefat ederek, Pınarbaşı'nda, Kuzgunluğa çıkan yokuşun sağında bir hazîreye defnedilmiştir. Mezarı bugün tamir ettirilmektedir. Kabir taşında 9 Zi1hicce 831 (20 Ağustos 1428) tarihinde öldüğü yazılıdır.

Görülüyor ki bu malûmat, 835'de yazılmış olan *Cinânu'l-Cenân*'da "El-Merhûm el-Hacı Ivaz" denmesiyle de uygun düşmektedir.

Ivaz Paşa, mahir bir kumandan olduğu kadar geniş bilgili bir sanatkârdı. Yeşil Cami'nin planlarını onun yaptığı, bazı tarihçilerce iddia edilmektedir. Biz ayrıca Karagöz oyunlarının meşhur çelebi tipi Hacivat'ın, bu değerli vezirin halk hafızasında yaşayan bir gölgesi olduğuna inanıyoruz (Hacivat: Hacı İvad; Hacı Evhed değil).

Onun çocukları da gayet edip ve alim kimseler olmuşlardır. Ahî Çelebi adlı oğlu, *Atâyî* mahlasıyla şiirler yazmış ve zamanında çok takdir görmüştür. (Bk. Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri* Cild II, s. 553 vd.)

Güzel ahlâkı ve diğer meziyetleri sebebiyle II. Murad tarafından saraya alınmak istendiği halde o kabul etmemişti. *Cinânü'1-Cenân* müellifi Muhammed de gayet bilgili, edib ve müttaki bir kişi olarak görünmektedir.

Cinânü'l-Cenân, vezir Hacı Ivaz'ın oğluna ait olmakla, o asırdan bize intikal eden diğer eserler arasında müstesna bir mevki kazanmaktadır. Oğul, babanın arzusunca yetiştirilmiş ve onun direktifleriyle muayyen istikametlere yöneltilmiş olduğuna göre, *Cinânü'l-Cenân*'da ilk Osmanlı idareci sınıfına mahsus dünya görüşünün ve samîmî dindarâne duyguların vâzıh akisleri olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Bizim tezimiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sağlam mânevî temeller üzerinde inşâ edildiği ve ancak yüksek dînî duyguların ihmalinden veya dejenere olmasından sonra yıkıldığıdır.

(*İslâm Düşüncesi Mecmuası* Aralık 1967, s. 245-248.)

03. HOCAM NECATİ LUGAL

Dr. M. Esad Coşan

Bu yazıda, merhum Hocamın şahsı, bazı dostları ve davranışlarıyla ilgili birtakım mâlûmat ve hatıralar arz edilecektir.[32]

---

[32] Prof. Mehmet Necati Lugal, 2 Nisan 1878'de İstanbul'da doğdu. Babası Hüseyin Hüsnü Bey'dir. Küçük yaşta hafız oldu. Resmî okulun yanısıra özel hocalardan dersler aldı. Edebiyata derin bir ilgi duydu. Arapça ve Farsçayı öğrendi. Şeyh Sa'dî-yi Şirâzî'nin Gülistan'ından, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden yüzlerce beyit ezberledi. Eski Arap şiirinin inceliklerine vakıf oldu. 1907 Yılında Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. Muhtelif okullarda ve medreselerde 1917 yılına kadar dersler verdi. Bu arada çok genç yaşta, babası ile birlikte hacca gitti.

1917 Yılında Almanya'da okuyan Türk öğrencilere öğretmen olarak tayin edildi. 1919 Yılında Hamburg Üniversitesi Şarkıyat Enstitüsü'nde göreve başladı. 1939'da Türkiye'ye döndü. Beyazıt Kütüphanesi müdürlüğüne tayin edildi. Maaşı çok düşüktü, maddî sıkıntılar çekti. Ek görev olarak bazı okullarda Türkçe öğretmenliği yaptı.

Küçüklüğünden beri maddeye değil, ilme kıymet vermişti. İlâhiyat, edebiyat ve filoloji tahsil etmişti. Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve İngilizce biliyordu. Hele bu dillerden ilk üçünün edebiyatına iyice vakıftı. Urduca ve Afganca gibi diğer şark dillerinden de anlıyordu. Sayısız öğrenciler yetiştirmiş ve Türk kültürünü yabancı ülkelerde yaymağa çalışmıştı. Fakat birçok bilim adamı gibi, o da maddî sıkıntı içinde bırakılmıştı. Bazı dostlarının Millî Eğitim Bakanlığı'na müracaatıyla, 1943 Yılında AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Şarkıyat Enstitüsü profesörlüğüne getirildi. Burada pek çok ilim adamı yetiştirdi. Hemen herkesin eski metinlerdeki müşkillerini çözerdi.

1949 Yılında AÜ İlâhiyat Fakültesi'nin kurulmasında rol oynadı. Bu fakültenin öğretim kadrosunda fahriyyen görev olarak Arapça-Farsça profesörlüğü yaptı. 1952'de yaş haddinden emekliye ayrıldı.

1956-1957 ve 1959 yıllarında Bon ve Frankfurt Üniversitelerinde misafir profesör olarak çalıştı. 1960 Yılında, yeniden hazırlanan üniversiteler kanununda yaş haddi kaldırıldığından, AÜ İlâhiyat Fakültesi Klasik Dînî Türkçe Metinler Kürsüsü profesörlüğüne tayin edildi. 23 Mart 1964 Pazartesi günü hayata gözlerini yumdu. (*Prof. N. Lugal ve Eserleri*, AÜİF Dergisi, sayı: 12, s. 129-133, 1964)

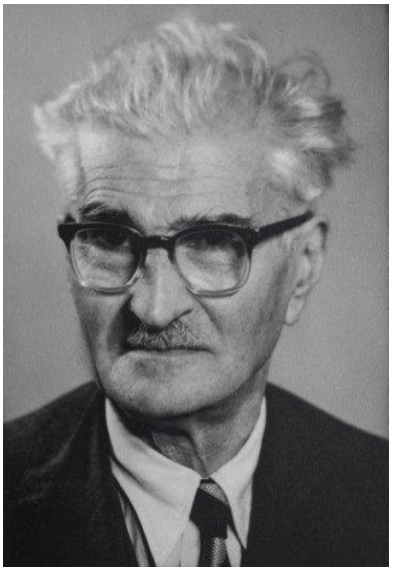

Yabancı menşeden geldiği ve pek yayılmış, tanınmış bir kelime olmadığı için, önce onun soyadı hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu hususta malûmatı, henüz İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde öğrenci iken meşhur şarkiyatçı H. Ritter'den dinlemiştim.

Sayın Prof. Ritter, Hocamı çok yıllar önce Almanya'da tanımış, Şark dilleri sahasındaki bilgisinin derinleşmesinde ve ilmî yayınlarında, onun engin kültüründen feyz almış bir kimseydi. Bir gün derste, Arapça "*heykel*" kelimesini açıklıyordu. Bunun Sümerce *egal*'den geldiğini, egal'in ise *e* (ev) ve *gal* (büyük) kelimelerinden teşekkül ettiğini, aslında "büyük ev" demek iken, zamanla mücessem tasvirlere de — çok kere büyük ev / tapınaklarda bulunduklarından, mecaz-ı mürsel olarak— *egal* (heykel) denmeğe başlandığını anlatmış ve sözü Necati Bey'in soyadına getirerek, "*Lugal* kelimesi de Sümercedir. *Lu* (adam) ve —*egal* (heykel) kelimesi sonunda da görülen— *gal* (büyük) kelimelerinden teşekkül etmiş olup, 'büyük adam' anlamını taşır." demişti.

Soyadı Kanunu çıktığı sırada hocam Almanya'da bulunuyordu. Bu kelimeyi yurttaki yakınları seçmiş, kabul etmişlerdi. Kendisi, kendi arzusuyla aynı kelimeyi seçer miydi bilmiyorum ama, anlamının onun zatına çok uygun düştüğü aşikârdır.

Hocam Necati Bey'in, seyrekleşmiş, bembeyaz saçları, kır bıyıkları, renkli sevimli yüzü, kalın çerçeveli gözlükleri ardından tatlı nazarlarla bakan zeki gözleri vardı. Bu haliyle, kendisini ilk defa görenlerde bile, içten bir sevgi ve derin bir hürmet hissi uyandırırdı. Nice yüksek mevki sahipleri, ordinaryus profesörler... seve seve elini öper, önünde saygıyla eğilirlerdi. Yakından

tanıdığım bir doçent hanım bir gün bana, "Eğer utanmasam boynuna sarılır, defalarca yanaklarından öperdim!" demişti. Bir davette, bir ecnebi hanımın, Hoca'ya olan sevgisini bu yolla izhar ettiğini de duymuştum,

Hocam vücutça sıhhatli ve dinçti. Kendisinin gülerek anlattığına göre, bir gün bir rahatsızlığından dolayı doktora gitmiş; durumunu anlattıktan sonra, bunun ne olabileceğini ona sormuş. Doktor, "Efendim! Siz bu önemsiz rahatsızlığın sebebini sormayı bırakın ve bunca yaşınıza rağmen, nasıl olup da bu kadar sağlam ve dinç bir vücuda sahip olabildiğinizin sırrını bize açıklayın!" diye cevap vermiş.

Sıhhatinin bozulmaması için, yemeklerine çok dikkat ederdi. Yağlı, ağır yemeklerden kaçınır, iştihayı keserek abur cubur yemekten korunmak maksadıyla, meyva ve salataları önce yemeyi ve su içmeyi tavsiye ederdi.

Dinçliğini borçlu olduğunu sandığım itiyatlarından biri de, çok yürümesiydi. Mecbur olmadıkça vasıtaya binmez, Kızılay'daki evinden, Cebeci'deki Fakülte'ye kadar, arka sokaklardan yürüye yürüye gelirdi.

Yaz tatilleri, sabahın erken saatlerinde, Boğaz'ın soğuk, akıntılı sularında çekinmeden denize girerdi. Merhum babası Hüseyin Hüsnü Efendi de yüzmeyi sever, hayli açıldıktan sonra, "Ya Rabbi ! Bütün dünyevî alâkalardan tecerrüt etmiş bir halde, denizler gibi rahmetine iltica ile senden diliyorum..." diyerek duada bulunurmuş.

Konuşması tekellüften uzak, samîmî bir şekilde cereyan eder, eşsiz buluşları, zarif ve nezih ifadesiyle dinleyenleri hayran bırakırdı. Sözlerini Arap ve İran edebiyatının, Almanca veya Türkçe'nin en güzel şiir parçaları, meselleri ve lâtîfeleriyle zenginleştirirdi. Ben bunları fırsat buldukça defterlerime not eder, hafızama yerleştirmeye çalışırdım. Birkaç misal vereyim :

Yeni bir daireye taşınmasında kendine yardım ediyorduk. Söz, oradan oraya taşınma konusuna intikal etti. O, "Gayet tabii..." dedi,

"...biz göçebe bir milletin göçebe çocuklarıyız" ve arkasından, "Biz, sükûn bulmadığımız ve dâimâ hareket halinde olduğumuzdan dolayı canlıyız. Dalgalar gibiyiz: Durgunluğumuz yok olmamız demektir." mealindeki şu beyti okudu:

ما زنده از انیم که آرام نداریم

موجیم که آسودگئ ما عدم ماست

Mâ zinde ez anîm ki ârâm nedârim,
Mevcim ki, âsûdegî-i mâ ademe mast.

Bir başka gün, yaşlı bir kimsenin ihtirasından ve dünyaya aşırı meylinden bahsedilirken, hemen, "Yıllanmış, yaşlı ağacın kökleri, genç fidanlarınkinden daha kuvvetli, kalın olur; bunun gibi, ihtiyarın da, yaşlandıkça gönlü dünyaya daha sıkı bağlanır." mânasına gelen,

ریشهء نخل کهن سال از جوان محکمترست

بیشتر دلبستکی باشد بدنیا پیر را

Rişe-i nahl-i köhne sâl ez civân muhkemterest,
Bişter-i dil-bestegî bâşed be-dünyâ pîr râ.

beytini zikredivermişti.

Kendini beğenen bir kimse hakkında, yine onun, söz arasında zikrettiği şu beyit ne kadar güzeldir:

ان تعیّن چون حباب از بسته چشمیها ی توست

چشم بگشا هیچئ خودرا در این دریا ببین

İn taayyün çün hubâb ez beste çeşmîhâ-yı tust,
Çeşm begüşâ hiçî-i hodra der in deryâ be-bîn.

Yâni, "Senin bu kendinde bir varlık görmen, su kabarcığı gibi, gözlerinin sımsıkı kapalı oluşundandır. Gözünü aç ve bu deryada kendinin bir hiç olduğunu gör!"

Onun hafızasında, böyle binlerce beyit, mesel... vardı. Yanından ayrıldıktan sonra sohbetinin tadı dimağdan, anlattıklarından hasıl olan tebessüm dudaklardan bir zaman gitmezdi. Çok dikkatli idi; sözündeki ifade ile karşısındakini incittiğini, kırdığını hiç görmedim. Dedikoduyu sevmezdi. Sevmediklerinin dahi aleyhinde konuşmaz, iyi taraflarını görmeğe, söylemeğe gayret ederdi.

Herkesle, onların seviyelerine göre ve ilgi duyacağı konulardan söz açarak konuşurdu. Erişilmez, yanına yaklaşılmaz yaşlılardan değildi. Rahatça gençler arasına da karışırdı; meselâ küçük bir çocukla, ciddî bir tavır takınarak, Fenerbahçe'nin mi, yoksa Galatasaray'ın mı şampiyon olacağı hususunda, uzun uzun mübahase ederdi. Kanaatime göre mânen zinde kalışı, bu intibak kabiliyetinden neşet ediyordu.

Tanıştığı kimselere yakınlık gösterir, onların isimleri, şahısları, aileleri, tahsilleri vs. hakkındaki malûmatı dikkatle dinler, eşsiz hafızasına yerleştirerek bir daha hiç unutmazdı. Okuttuğu talebeleri de, eski veya yeni, bir bir hatırlar, hayata atıldıktan sonra ne olduklarıyla meşgul olur, mümkün olduğu kadar arar, takip ederdi. Kendinin anlattığı aşağıdaki olay bunun bir misalidir:

Cebeci'de oturduğu zamanlarda, sokakta sık sık bir subayla karşılaşırlar, Hoca onu dikkatle süzer, fakat o tanımadığı için selâm vermeden geçermiş. Bir gün bir asker talebesi ziyaretine gelmiş. Konuşma arasında Hoca;

"—Kuleli'de, sizin sınıfta olan, ... numaralı, ... adlı arkadaşınız da bu sokakta oturuyor; arzu edersen görüş!" demiş.

O zat gidip görüşmüş;

"—Senin burada olduğunu bana hocamız Necati Bey haber

verdi." deyince, subay, çok seneler önce Kuleli Askerî İdadisi'nde kendisine bir veya iki sene hocalık yapmış olan Necati Bey'i nihayet tanımış ve ziyaretine gelerek özür dilemiş.

Kendi eski dost ve arkadaşlarını da hiç unutmaz, ihmal etmez, onlardan uzaklaşmazdı. İctimaî seviye, makam ve rütbe gibi hususlar, onun için mühim değildi. Şimdi pek nadir görülen ve eski, olgun nesle mahsus olan eşsiz bir vefa ile, dostluğunu her halükârda devam ettirirdi. Hocamın böyle, çok sevdiği eski dostlarından biri de, zevk, bilgi ve yaşça kendine uygun olan merhum Hafız Yusuf Ararat Bey idi. Bu yazıda ondan bir nebze bahsetmem, sanırım ki her ikisinin ruhunu da memnun edecektir.[33]

1961 yaz tatilinde beraberce İstanbul'a gitmiştik. Hocam, Çengelköy'de Sadullah Paşa Yalısı'nda kalır ve sık sık Hafız Yusuf Bey'le buluşurdu. Daha talebe iken şöhretini duyduğum, fakat henüz görüşemediğim bu zât, Çamlıca yolunda Altunîzâde durağında oturmaktaydı. Bir gün ziyaretine beraberce gittik. İkametgâhı, caddenin solunda, Boğaz istikametine sapan yolun sağ köşesindeki, tek katlı orta büyüklükteki dükkân idi. Necati Bey bana:

"—Bu senin ikinci hocandır, öp bakalım elini!" dedi.

---

[33] Hafız Yusuf Rey, çoğumuzun tanımadığı gizli kıymetlerimizden idi. Hakkında haftalık *Yeni İstiklâl Gazetesi*'nde, Mahir İz tarafından yazılmış olan yazının bir kısmını buraya alıyorum:

"Üç lisanın edebiyatında cidden mütehayyiz, mütebahhir olan bu sanatkâr kimdir? Merhum Evranos-zâde Sami Bey'in 'Yûsuf-ı Mısr-ı Fazilet' dediği bu zekâ şelâlesi, mürtecil, bedihegû şairin kıymetini kimler takdir ederdi?..

Devrinin fahru'l-ulemâsı merhum müfessir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve devrimizin benam ulemâsından Hasan Basri Çantay, âbide-i fazilet merhum Prof. Babanzade Ahmed Naîm ve Prof. merhum Ferid Kam ve ilim aleminde Şark u Garbın mercii İsmail Saib Efendi merhum ve değerli muakkibi kitapçı Raif Yelkenci ve kendisine 'Benim Efendi Ağabeyim!' diye hitap ettiği yâr-ı cânı üstadımız Prof. Necati Lugal ve kendisinden 15 senedir büyük istifade ve istifazalar eden Alman müsteşriklerinden Prof. Osman Reşer ve düne kadar yaşayan Naci devrinin erbab-ı kalemi hürmetkârane takdir ve sitayişlerini daima bezlederlerdi." (*Yeni İstiklâl*, sayı: 124, 8 Mayıs 1963)

Elini öptüm. Ufak tefek, alnı açık, başı takkeli, gözlük camları gayet kalın, ilgi çekici bir şahıstı. Etrafıma bakındım: Bir köşede — onun Kapalıçarşı'daki elmasçılığından kalmış olacak— bir tezgâh, çekiçler, kerpetenler, aletler; diğer köşede bir karyola, ortada raflara sıralanmış kitaplar; bir masa üzerinde elektrik ampullerinden yapılmış çaydanlık, demlik… vs. Bu enteresan manzarayı hiç unutmayacağım.

O gün, *Aruza İtiraz* adlı risalesini istinsah etmem için bana vermiş, bütün yaz boyunca da Arap şairi *el-Mütenebbî*'nin divanını okutmuştu. Bir mânayı izah için, elini alnına koyarak bir çırpıda Arapça, Farsça veya Türkçe birçok beyit, kıt'a vs. sıralayıverirdi. Necati Bey ise, ekseriya köşedeki karyolaya yaslanarak oturur, mütebessim bir çehreyle bizi dinler ve zaman zaman söze katılırdı. Hafız Yusuf Bey'in iç âlemi çok zengin idi; bilhassa Necati Bey geldiği zaman pek neşelenir, türlü latîfeler yapardı.

Müteakip 1962 yılı yazında ondan, —daha sonra İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü yayınları arasında Sabri Sözeri tarafından yayınlanan— *eş-Şanfarâ*'nın *Lâmiyyetü'l-Arab* kasidesini okumuştum. Aynı yaz içinde Necati Bey, Hafız Yusuf Bey, edebiyat öğretmeni Sayın Mahir İz ve diğer bazı zevat vapurla, 15 gün kadar süren turistik bir Akdeniz seyahati yaptılar; ayrıca ikisi Trabzon'a gittiler. Hocam bu gezileri daima gülerek anar, cereyan eden hadiseleri, nükteleri, latifeleri anlatır dururdu.

1963 baharında, Hafız Yusuf Bey'in 15 Nisan Pazartesi günü vefat ettiği haberi bize ulaşınca çok üzüldü; "Esad, bundan sonra artık İstanbul'un da tadı kalmadı!" diyerek teessürünü ifade etti.

Necati Bey'in dostları arasında her milletten şahıslar vardı. İyi bir insan olmak şartıyla herkesi sever, herkese yardım elini uzatır, yakınlık gösterirdi. Bu bakımdan taassubu yoktu. Uzun müddet Avrupa'da bulunduğundan dolayı, onları gayet iyi tanımıştı. Çalışmalarını, gayretlerini, intizam ve düzenlerini takdirle yad ederdi. Bununla beraber her zaman, bizim, mânevî olgunluk, insanlık, vefâ ve fedakârlık yönlerinden onlardan kat kat ileride

olduğumuzu, kesin bir dille belirtirdi.

Temizliği, düzeni ve çalışmayı çok sever, gördüğü hatalı bir iş, bir karışıklık, bir kötülük veya nizamsızlıktan rahatsız olurdu. Gerek zamanın, gerek maddenin israfına üzülürdü. Kırtasiyeciliği, imzalı mühürlü resmî işleri, yazışmaları hiç sevmez, mümkün olanların hepsini bana havale eder, benim hazırlamamı isterdi.

Derslerine tam vaktinde gelir, hiç ihmal göstermezdi. Birkaç talebe bulsa bile derse devam ederdi. Çalışkan ve anlayışlı talebe görünce çok memnun olur, onun kabiliyeti nisbetinde, daha teferruatlı, daha derin meselelerden söz açardı. Buna mukabil çalışmayan, çalışmadığı için anlamayan kimselere kızar, sert davranırdı. Onlar hakkında el-Mütenebbî'nin, "En büyük musibetlerden biri de yanlış yolunda ısrar edip, halini düzeltmeyen bir kimseye nasihat verip azarlamak ve anlamayan kimseye boş yere hitab edip durmaktır." mânasına gelen,

وَمِنَ الْمَصَائِبِ عَذْلُ مَنْ لاَ يَرْعَوِى

عَنْ غَيِّهِ وَ خِطَابُ مَنْ لاَ يَفْهَمُ

beytini söylerdi.

Resmî derslerinin haricinde evinde de ders verirdi. Hocamdan bu suretle feyz almış her yaştan birçok insan vardır. Bu teklifi çok kere kendi yapar, "Efendim, rahatsız olursunuz; vaktinizi almış olmayalım; belki dinlenmek istersiniz!" gibi sözlere gülerek cevap verir; "Bildiklerimi sağlamlaştırmış oluyorum, benim için de faydalı oluyor." derdi. Gelenleri neşeyle karşılar, bütün ısrarlara rağmen hizmette ve ikramda bulunur, ziyaretçilerini memnun ederek uğurlamayı başarırdı.

Kimseyi üzmek istemez; bu sebepten kendi rahatsızlık, üzüntü ve ızdırablarını açığa vurmazdı. Cerrahî bir müdahaleyi icab ettiren son rahatsızlığını, uzun müddet devam ettiği halde, birçok kimselerden —hattâ yakınlarından bile— gizlemeğe muvaffak

olmuştu. Hastahaneye yattığında bana:

"—Birkaç günlük mesele, kimseye söyleme; telâşlanmasınlar, üzülmesinler!" demişti.

Kuvvetli bir imanı vardı. Meşgul olduğu, eserlerini okuduğu Şark ve Garp filozofları onun inancını zedelememiş, bilâkis takviye etmişti. Hazret-i Peygamber SAS'e derin bir sevgi ve hürmet beslerdi. Gençliğinde muhterem pederi ile beraber hacca gitmişti. Herhalde bu hatıraları da canlandırdığı için, derslerde Çelebizâde İsmail Asım Efendi'nin,

Ey sârban, zimâmı çek semt-i kûy-i yâra;
Virâne dilde zirâ yer kalmadı karâra.

beytiyle başlayan ve Hazret-i Peygamber'e olan sevgisini, iştiyakını ifade eden uzun şiirini okuturken gözleri yaşarırdı. Mevlâna

Celâleddin-i Rûmî'yi ve onun *Mesnevî*'sini de çok severdi.

İmanın neticesi ölümü, korkulacak, tevahhuş edilecek bir son olarak görmezdi. Vefatına tekaddüm eden günlerde, ameliyat olduktan sonra yanına girdiğimde, sakin bir tavırla:

"—Ömrü birkaç yıl daha uzatmak için bu zahmeti ihtiyar etmeye değmezmiş!" demişti.

Anlıyordum Hocam, hissediyordum ruhundaki ebedî yolculuk hazırlığını! Olmuş bir meyvanın, ağacı ile ülfeti daha ne kadar sürerdi ki?.. Köklenip filizlenerek daha ulvî bir aleme doğru yükselmek için, toprağa düşmek mukadder değil miydi?.. Yüreğimizi tutuyorduk, duymak istemiyorduk; ama takdir en sonunda tahakkuk etti.

Muhterem Hocam! Bu dünyanın zaman zaman seni rahatsız eden keşmekeşinden kurtuldun; huzur ve saadet alemine göçtün. Ardından faziletlerin, iyiliklerin anılıyor. Bir fâni için ne mutlu bir son! Hâtıralarınla yine bizim rehberimiz, yine bizim imtisâl nümûnemizsin; nur içinde yat! Sâlih kimseler sohbetdaşın, cennet bahçeleri makamın olsun!..

(*Hocam Necati Lugal*, M. Esad COŞAN, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969)

04. HACI BEKTAŞ AND THE BEKTAŞI ORDER

by Dr. M. Es'ad COŞAN

Between the 12th and 14th centuries the Kırşehir area made a remarkable contribution to Turkish culture, producing such outstanding figures as Hacı Bektaş *(Ph. 110),* founder of the Bektaşi order; the famous poet and philosopher Aşık Paşa (1272-1333), author of the *Garibnâme;* Gülşehri, who produced a verse translation of Feriduddin Attar's *Mantıku't-Tayr;* Ahi Evren, the leader of merchants and craftsmen; Caca Bey, who conquered Smyrna; and Sheikh Edebali, father in law of Osman Gazi.

Hacı Bektaş and the Bektaşi doctrine have attracted particular interest both in Turkey and in other countries, since they played an important part in Turkish political and cultural history.

Unfortunately we know very little about the life of Hacı Bektaş, who is believed to have lived from 1208 to 1270. The story of his life is recounted in the book known as the *Velayetnâme* or *Menakıbnâme* of Hacı Bektaş of Khorasan. This work cannot, however, be entirely relied on, since it records various unusual events, miracles and other happenings which cannot be reconciled with the historical facts. This is mainly because it was written many years after Hacı Bektaş's death on the basis of oral traditions rather than reliable documents; and during the intervening years the sect had undergone considerable changes and lost its original identity under pressure of external circumstances.

The book tells us that Hacı Bektaş was a *hünkar* (gentleman), the son of İbrahim-i Sanî, a descendant of Ali, the fourth Caliph, who lived in Nishapur (Khorasan), and of Hatem Hatun. It also says that he was educated by a mystic named Lokman-i Perende and afterwards by the great Turkish *sheikh* Ahmet Yesevî, and that he came to Anatolia on Yesevî's orders. It is, however, impossible to take these statements at their face value, since Ahmet Yesevî died

in 1167.

The historical sources describe Hacı Bektaş as a Turkish *sheikh* from Khorasan, well versed in religion and mysticism. It is said that after much journeying and pilgrimage he returned to Anatolia with his brother Menteş and lived in Kayseri, Kırşehir and Sivas. His brother was killed in a battle and thereafter he was associated for some time with a Babai *sheikh,* Baba llyas, who also came from Khorasan. Hacı Bektaş then settled in Suluca Karahöyük, a hamlet of only seven houses 40 kilometres south-east of Kırşehir (now Hacıbektaş in Nevşehir province)

It was a common practice, based on social and religious motives, to establish settlements along the roads with the necessary accommodation and facilities to provide for the safety, overnight lodging and refreshment of travellers; and it seems likely that Suluca Karahöyük, situated at a reasonable distance from Kırşehir on a road which had been very busy in previous centuries, was built for this purpose.

Here Hacı Bektaş surrounded himself with a company of dervishes, many of whom he sent as missionaries to other countries. Although the *Menakıbnâme* tells us that he was associated with Akçakoca, Sarı Saltık, Ahmed Karaca, Tapdik Emre, Yunus Emre, Ahi Evren and Seyyid Mahmud Hayranî, as well as the young Osman Gazi, Alaeddin Keykubad and others, there is no confirmation of all this from other Hacı Bektaş died at Suluca Karahöyük in 1270, a date attested in various documents. His tomb is surrounded by a number of houses and other buildings erected at different dates in attractive architectural styles. The place is known as Pirevi, the "House of the Patron Saint", and here memorial services are held every year from 16th to 18th August, attracting large crowds of visitors.

Hacı Bektaş wrote a number of works on *tasavvuf* (mysticism), the best known and most important of which is the *Makàlât.* Although the vagueness and incompleteness of other historical

records has produced conflicting theories about his personality, the *Makalât* gives us a valuable account of his thinking, showing that he was a humble, sincere and mature student of mysticism.

The *Makàlât* contains eight chapters:

(1) The four categories of Moslem, their characteristics and manner of prayer. — (2) The grades of Şeriat. — (3) The grades of Tarikat. — (4) The grades of Marifet. — (5) The grades of Hakikat. — (6) The nature and circumstances of the heart. — (7) The devil and the bad habits which aid him in his work. — (8) The creation of man and his value.

According to Hacı Bektaş there are four stages in the approach to God:

(1) Şeriat: The divine commands (the laws of religion).

(2) Tarikat: The principles of the mystical orders.

(3) Ma'rifet: Enlightenment in religious and spiritual matters.

(4) Hakikat: Enlightenment in all the mysteries of religion, life and the universe.

On the basis of this classification Moslems are divided into four categories: the *abids* or followers of Şeriat; the *zahids* or followers of the mystical orders (the dervishes); the *arif s* or theistical philosophers; and the *mühibs,* the true lovers of God.

Hacı Bektaş defines the four categories as follows:

—*Şeriat* (rules): The ability to judge between clean and dirty, between right and wrong. A man must learn judgment, practising what God has prescribed in the *Koran* and avoiding what He has told us should be avoided. But knowledge alone cannot elevate a man.

—*Tarikat* (order): The way of the dervishes who pray night and day, calling on God's name. They are striving towards the future life, but must avoid a dull and listless manner; if a man's worship is not sufficiently active and he gives way to pride he cannot hope to achieve elevation.

—*Ma'rifet* (enlightenment): Enlightened mystics are like water, which is clean and makes other things clean. They are beloved by

God, for even if they do not look for worldly and heavenly interests they faithfully respect the rules.

—*Hakikat* (realities): Men who know realities are the highest of the four categories. They practise modesty, resignation and submission; they have effaced themselves in the presence of God; they have attained the level of constant contemplation and prayer *(münacat);* they are holy men who love God and are loved by Him.

Thus these four categories are like four successive gateways *(Dört Kapı)* through which man must pass to reach the highest level. Each is approached by ten steps or obligations, making a total of forty in all *(Kirk Makam).* No man can reach God without ascending each step. For example if a man prays without truly believing, or acts dishonestly in his charity, or changes his mind on returning from his pilgrimage, or does not have faith in Muhammed or one of his disciples, all is in vain.

In man the devilish and the angelic are always in conflict. The king of one side is wisdom, his chief deputy is faith, and his commanders are knowledge, generosity, decency, modesty, patience, the avoidance of sin, the fear of God, morality and other virtues. Each of these virtues has hundreds of thousands of soldiers under its command. The king of the other side is the devil, his deputy is man's self, and his commanders include pride, envy, meanness, avarice, anger, idle talk, buffoonery and loud laughter. Each of these also has hundreds of thousands of soldiers under its command.

It is not possible to win battles without knowing oneself and one's own good and bad qualities. Hacı Bektaş recommends men, therefore, to look into themselves. He emphasises that a man who does not know himself cannot know God either, since God is closer to man than is his own physical existence. He attributes great importance to this matter, and in one chapter of his book he analyses the human body, noting the similarities between the body and the external world and the universe, and concluding that man is a "world in little".

The faults which cause Hacı Bektaş most concern are ostentation, hypocrisy and inconsistency. “Poor wretch!” he cries. “Faith has lost its meaning for you. You say, ‘I have faith in God,’ but you do not follow His orders. You say, ‘I have faith in the angels/ but you commit sins when you are alone, out of the sight of others, not realising that there are three hundred and sixty angels within your own body. You say, ‘I have faith in the Book, the *Koran’* but in your heart and in your deeds are all kinds of evil. What book tells you to behave in this manner? Even the elect of God, going hungry one day and sated the next, spending day and night in prayer, cannot be sure of their future life: even they live in fear of the supreme judgment. You may be sure that your faults will rise up to confront you.”

Elsewhere he says: “It is of no avail to be clean outside if there is evil within your soul. In the same way if your pot is dirty inside and you close it up tightly, you may wash the outside thousands of

times a day for ten years, but the inside will still be dirty. It is a pity, therefore, that you are full of arrogance, envy, meanness, anger, calumny, loud laughter and folly. How is it possible to cleanse yourself with water when all the dirt is within you? If you commit only one of these sins all your prayers are vain. And if all eight are found within a man, what then shall be his punishment?"

Hacı Bektaş accordingly attached great importance to prayers which expressed the true desire and love for God; and it was for this reason that he regarded the *mühibs* ("lovers") as the highest category of believers. It is significant that Nishapur, his birthplace, was a centre of the Melamet sect of dervishes, who were known for their advocacy of love and harmony and the stress they laid on sincerity and the avoidance of hypocrisy and external show as a means of attaining God. His own thoughts on the love of God are given poetic expression in the following passage:

"When a man calls on God with the words 'O my Lord!' God answers, welcoming him. From this invocation and response comes a light, and from the beams of the light hundreds of thousands of flowers grow in the seventh level of Heaven; the sixth level is irradiated with the light of the flowers; the fifth is inundated with the smell of ambergris; the fourth with *abir;* the third with sweet basil; the second with musk; the first with roses. In the seventh heaven the angels pick these flowers and decorate the eight heavens. When a man loved by God comes to the end of his life the angels offer him these flowers to smell, and take away his life while he is enjoying the perfume.

"Such a man does not suffer the fears and pains of death. Faced with the beauty of the prophet Joseph, the ladies of Egypt cut their hands inadvertently instead of the apples they were eating."

Hacı Bektaş himself had infinite love for man and great tolerance. He taught that a mature person should be modest in his life on earth, should not despise the seventy-two nations, and should not criticise others. He should treat all creatures well, both

humans and animals, and should do them no harm.

Some students have suggested that he belonged to the Batinite sect; but this suggestion is incompatible with his ideas as summarised above. Eflaki's assertions that he did not follow the rules of Şeriat and that he did not even pray, although he had knowledge and insight, are likewise untenable in the light of his own clear and definite statements. Nor can it be accepted that he was attracted to the Shiite sect which believed in the Twelve Imams, *tevella* (the love of Ali and his family) and *tebarra* (the hatred of all those who do not love Ali).

The style of Hacı Bektaş's works, the frequent references to verses from the *Koran* and the traditions of the Prophet, and the fact that although addressed to Turks his works were written in Arabic, which was fashionable among the educated classes of the period: all these are indications of Hacı Bektaş's innate sense of conservatism.

Hacı Bektaş and his order were also associated with the Fütüvva, a society of young men distinguished by courage, generosity, unselfishness, self-sacrifice, abstinence, self-control, forbearance and other virtues. At an earlier period an order based on these qualities and associated with mysticism had developed on a considerable scale in Iran, Irak, Syria and Egypt; and there is evidence of the existence of this order in Anatolia in the 13th and 14th centuries. The famous traveller İbn Batuta was looked after by this order during his journeys, and speaks of the *fetas* (young men) who wore special dress and were ruled by a *sheikh* known as the Ahi. The members of this order were noted for their hospitality to travellers and strangers, providing armed escorts to ensure their safety, taking vigorous action to put down banditry and maintaining links with the guilds of merchants and craftsmen.

The early Bektaşis thus had intimate connections with the Ahi order. The Melamet sect in Khorasan to which Hacı Bektaş belonged, indeed, was connected with the Fütüvva from its earliest days, and many adherents of *tasavvuf* followed the rules of both

orders.

The *Velayetnâme* tells us that Hacı Bektaş and Ahi Evren, a leader of the guilds of merchants and craftsmen of Anatolia, were close friends; and Ahi Evren himself is recorded as saying: "He who has me as a *sheikh* also has Hacı Bektaş." Most of the early Bektaşis, indeed, were also members of the Ahi and moved into Western Anatolia with the Turkish forces who carried out the Ottoman conquest. Thereafter they continued westward to settle in the Balkans, taking Turkish culture with them.

It is also significant that the Bektaşi initiation ceremonies (kissing the saddle, putting on the belt, drinking from the same cup), together with the special dress worn and prayers said during these ceremonies, are wholly derived from those of the Ahi order.

The idea that Hacı Bektaş preached his doctrine to the Janissaries seems to have arisen from the fact that the founders of the Corps of Janissaries—Kara Rüstem, Seyyid Ali Sultan, Gazi Evrenos and a number of soldiers like Abdal Musa—had connections with the Ahi order and consequently with Hacı Bektaş. In fact Hacı Bektaş died long before the establishment of the Janissaries—indeed before the foundation of the Ottoman principality.

Nevertheless the Janissaries saw in Hacı Bektaş just the right patron for their corps. Some of the rulers of the Ottoman Empire and the commanders of their armies erected buildings or fountains in Hacı Bektaş's convent and made donations of money for the benefit of the Bektaşi order. The Janissaries were known as the "sons of Hacı Bektaş" and the 94th Orta (regiment) always had a member of the order attached to it; and during the ceremony of induction of a leader of the order he was crowned by the chief janissary.

These two closely associated organisations, the Janissaries and the Bektaşis, shared a similar fate; for when Mehmet II abolished the Janissaries he also put an end to the Bektaşi sect.

Hacı Bektaş was a contemporary of the famous Mevlâna Celaleddin-i Rumî, who was connected with the Melamet sect in Khorasan. The two men had much in common, both being remarkable for their tolerance and humanitarian spirit. Mevlâna, however, wrote in literary Persian and addressed himself to the educated classes, while Hacı Bektaş sought followers mainly among peasants and time-served soldiers. Mevlâna's influence spread through Cappadocia and made itself felt in Kırşehir, where two of his followers, Sheikh Süleyman Türkmenî and Muhammed Aksarayî, established convents of dervishes. The Emir Nureddin of Kırşehir, who built a mosque and school in 1273, was also a disciple of Hacı Bektaş. We are told by Eflaki (d. 1360) that Hacı Bektaş sent one of his *khalifs,* Sheikh Ishak, to Konya with some of his dervishes to see Mevlâna.

A well known anecdote illustrates the different characters of the two men—one a modest and dignified teacher who disliked all external show, the other a poet who was always in an exalted state of love, ecstasy and frenzy. Hacı Bektaş asked Mevlâna: "Why do you behave in this manner? What do you want? Why are you so restless? If you have found what you were seeking, you have achieved your goal: would it not then be better to rest and keep quiet? If you have not, is it not foolish to disturb the public order with such a noise and let everyone see you in this state?" To this reasonable criticism, however, Mevlâna replied only with a poem:

"If you have no lover, why should you not look for one? If you have won a lover, why should you not enjoy him? Sitting quietly at your ease, you say, 'What a strange way to behave!' But indeed you are the one who ought to be surprised that you do not desire to become involved in this strange but delightful situation."

The connections between the Bektaşi and Mevlevi orders continued after the deaths of Hacı Bektaş and Mevlâna. In the 15th century a Mevlevi *sheiklı,* Divane Mehmet Çelebi, accompanied by members of the Bektaşi order, visited the town of Hacıbektaş; and in the *Velayetnâme,* written in the 15th century, there are very

friendly references to Mevlâna.

In the poems of Yunus Emre (d. 1320), one of the greatest poets in Turkish literature, we find some of Hacı Bektaş's ideas expressed. Like Hacı Bektaş, Yunus Emre speaks of the forty steps and the four gateways, the value of continuous prayer and contemplation of God, the need to avoid disdaining the seventy-two nations, the continual struggle between the satanic and divine forces within men, the commanders and soldiers on both fronts, the good and bad habits of men. It is now generally agreed that some of these references were added by Yunus at a later date, and some others were introduced into *El Risaletül Nushiyye*. It is clear, therefore, that there was a close relationship, either direct or indirect, between Hacı Bektaş and Yunus Emre.

Another 14th century poet, Said Emre, also refers to Hacı Bektaş with respect and uses some of his ideas and expressions. Clearly the poems of these followers of Bektaşi doctrines matched the national taste, and accordingly they played an important part in the development of Turkish language and literature from an early stage.

The Bektaşi doctrines spread rapidly through the conquered countries, particularly under the influence of the Janissaries; but within a short time, lacking strong leaders, an established corpus of literature and body of doctrine, and any centralised authority, the sect admitted numerous deviations from its basic ideals. In later years the admission of various persecuted heretical groups like the Haydariye, Edhemi, Kalenderiye and Hurufi sects into what had earlier been a pure and carefully selected order, contacts with other religions and cultures, the influence of converts and intensive Shiite propaganda from Iran in the 16th century changed the strict Bektaşi order into an ill-defined, heterogeneous and cosmopolitan association which satisfied the needs of the most diverse types of people, from the practitioner of canon law to the atheist. Recent studies have stressed this aspect and drawn attention to the great difference between the purity, fervour and practical helpfulness of

the earlier dervishes and the Bektaşis of later periods who misunderstood their attitudes and deviated from their purposes and ideals.

As a religious leader and ethical teacher Hacı Bektaş must count among the greatest of those who prepared the way for the Ottoman Empire. While Mevlâna wrote for the educated classes and influenced scholars, poets and artists, Hacı Bektaş was the recognised spiritual leader of the soldiers and peasants, inspiring their imagination and arousing their emotions. His reputation spread into many countries and continents; he dedicated himself to the people, serving directly as their educator and indirectly as a promoter of Turkish language and literature, and accordingly surviving in the hearts of millions of people down the centuries.

(*Arts Of Cappadocia*, s.190-194, Genova /Switzerland 1971)

05. HACI BEKTÂŞ-I VELÎ VE BEKTAŞÎ TARİKATI

Dr. M. Es'ad COŞAN
(İng.den Tercüme: *Hasan H. ERKAYA*)

XII. ve XIV. Yüzyıllar arasında Kırşehir bölgesi, Türk kültürüne çok önemli katkılarda bulunmuş, çok önemli şahsiyetleri yetiştirmiştir. Bu şahsiyetler arasında Bektâşî tarikatı kurucusu Hacı Bektâş-ı Veli; şair ve felsefe ustası, *Garibnâme*'nin yazarı Aşık Paşa (1272-1333); Feridüddîn-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserini şiir olarak tercüme etmiş olan Gülşehrî; esnaf ve sanatkarın piri olan Ahî Evren, Izmir'i fethetmiş olan Caca Bey; ve Osman-ı Gàzi'nin kayınpederi olan Şeyh Edebali sayılabilir. Türkiye'nin siyasi ve kültürel tarihinde önemli bir rol oynamış olmasından dolayı, Hacı Bektaş ve Bektaşî doktrini hem Türkiye içinde hem de Türkiye dışında ilgi çekmiştir.

1208-1270 yılları arasında yaşadığına inanılan Hacı Bektâş-ı Veli'nin hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Horasan'lı Hacı Bektaş'ın *Velâyetnâme* veya *Menâkıbnâme* olarak bilinen kitabında hayatından bahsedilmektedir. Ancak, orada verilen bilgiler tamamen doğru olarak kabul edilemezler; çünkü, içinde bazı olağanüstü olaylar, kerametler ve tarihsel bilgilerle çelişen haberler mevcuttur. Bunun nedeni, yazılı belgelerden ziyade sözel olarak rivayet edilmiş olan bilgilerin, Hacı Bektaş'ın ölümünden çok sonra yazıya geçirilmiş olmasıdır. Dış şartların etkisiyle, arada geçen yıllarda tarikat ciddî değişikliklere uğramış, özgün kimliğini kaybetmiştir.

Bu kitaba göre Hacı Bektaş, Dördüncü Halife Hz. Ali'nin soyundan gelen, Nişapur (Horasan)'lı bir Bey olan İbrâhim-i Sanî ve Hatem Hatun'un oğlu olan bir hünkârdı. Yine bu kitaba göre, Hacı Bektaş, önce Lokman-ı Perende adlı bir mutasavvıf tarafından, sonra Şeyh Ahmed-i Yesevî tarafından eğitilmiş ve Şeyh Ahmed-i Yesevî'nin emriyle Anadolu'ya gelmiştir. Ahmed-i

Yesevî 1167 yılında vefat ettiği için, kitaptaki ifadeleri aynen kabul etmek mümkün olmaz.

Tarihi kaynaklar, Hacı Bektaş'ı İslam ve tasavvuf konularında çok bilgili, Horasanlı bir şeyh olarak ifade eder. Rivayetlere göre, pek çok yeri dolaştıktan sonra hacca gider ve kardeşi Menteş ile Anadolu'ya dönerek Kayseri, Kırşehir ve Sivas illerinde yaşar. Kardeşinin bir savaşta şehid olmasından sonra, yine Horasan tarafından gelmiş olan bir Babaî şeyhi Baba İlyas'ın yanında kalır. Daha sonra, Kırşehir'in 40 km güneydoğusunda kalan, sadece yedi haneden ibaret olan, Suluca Karahöyük mezrasına yerleşir (Şimdi burası Nevşehir'e bağlı Hacıbektaş ilçesidir.)

Sosyal ve dini geleneklere göre, önemli yolların kenarlarında, yolcuların güvenle kalabilecekleri ve ihtiyaçlarını giderecekleri yerler yapılırdı. Muhtemelen, Suluca Karahöyük, Kırşehir'den yeteri kadar uzakta, geçmişte çok işlek olan bir yol üzerinde kurulmuş, böyle bir konaklama yeriydi.

Hacı Bektaş'ın pek çok dervişi vardı ve bu dervişlerin bir kısmını diğer ülkelere misyoner olarak gönderdi. *Menâkıbnâme* adlı kitapta, Hacı Bektaş'ın Akçakoca, Sarı Saltık, Ahmed Karaca, Tapdık Emre, Yunus Emre, Ahî Evren ve Seyyid Mahmud Hayranî ile, hatta genç Osman Gazi, Alaeddin Keykubad ve başka şahsiyetlerle görüştüğü yazılıdır; ancak, bunu doğrulayan başka kayıtlar yoktur.

Çeşitli kaynaklarda, Hacı Bektaş'ın 1270 yılında Suluca Karahöyük'te vefat ettiği belirtilmektedir. Türbesi, farklı zamanlarda ilginç mimarı tarzlarla yapılan evler ve diğer binalarla çevrelenmiştir. Bu yer "Pir evi" olarak adlandırılır ve her yıl 16-18 Ağustos tarihlerinde pek çok kişinin katıldığı anma törenleri yapılır.

Hacı Bektâş-ı Velî tasavvuf konusunda çeşitli kitaplar yazmıştır. Bu kitaplar arasında en önemlisi *Makàlât* kitabıdır. Eksik ve belirsiz bir takım tarihsel belgeler, onun kişiliği

hakkında çelişkili ifadeler içermekle birlikte, *Makàlât* kitabı onun düşüncesi hakkında bize önemli bilgiler verir. Onun alçak gönüllü, samimi ve olgun bir derviş olduğunu gösterir.

Makàlat kitabında sekiz bölüm vardır:

1. Müslümanın dört çeşidi, özellikleri ve namaz kılma biçimleri
2. Şeriatın dereceleri.
3. Tarikatın dereceleri.
4. Marifetin dereceleri.
5. Hakikatın dereceleri.
6. Kalbin tabiatı ve halleri.
7. Şeytan ve ona yardımcı olan alışkanlıklar.
8. İnsanın yaratılışı ve değeri.

Hacı Bektâş-ı Veli'ye göre Allah'a yaklaşmada dört aşama vardır:

1. *Şerîat*: İslami hükümler.
2. *Tarîkat*: Tasavvufi yolun prensipleri.
3. *Ma'rifet*: Dini ve mânevi konularda bilgi sahibi olmak.
4. *Hakîkat*: Dinin, hayatın ve evrenin bütün gizemlerini öğrenmek.

Bu sınıflandırmaya göre, Müslümanlar dört guruba ayrılır: Şeriata uyan *àbidler*, tarikat yolunda olan *zâhidler*, ma'rifet ilmine sahip *àrifler* ve Allah'ı gerçekten seven *muhibler*.

Hacı Bektâş-ı Veli, bu dört grubu şu şekilde açıklar:

Şerîat: Temizi kirliden doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği. İnsan bilgi sahibi olarak, Allah'ın Kur'an'da emrettiği şeyleri yapmalı, yasaklarından da kaçınmalıdır. Ama bilgi sadece tek başına insanı yükseltemez.

Tarîkat: Dervişlerin gece gündüz ibadet ve zikirle meşgul olmaları. Onların ahiret hayatı için hazırlanmaları, amaçsız ve gayesiz bir hayat tarzından kaçınmaları gerekir. İbadetler yeteri kadar canlı değilse ve kendisinde kibir varsa, dervişin yükselmesi beklenmez.

Ma'rifet: Allah'ın bilgisine erişmiş olan dervişler su gibi, hem temiz hem de temizleyicidirler. Onlar Allah'ın sevgili kullarıdır. Dünyada ve ahirette herhangi bir menfaat beklemeden, kurallara uyar, emirleri tutar ve yasaklardan kaçınırlar.

Hakîkat: Gerçeğe ermiş olan kişiler en yüksek makamdadırlar. Alçak gönüllüdürler, kendi hallerinde ve hallerinden razıdırlar. Allah'ın huzurunda kendilerini hiç yerine koyarlar. Dâimâ Allah'ın huzurunda olduklarının bilincindedirler ve münâcaat halindedirler. Onlar Allah'ı, Allah da onları sever.

Bu dört aşama dört kapı gibidir. İnsanın yükselmesi için bu kapılardan geçmesi gerekir. Her kapı on adımda veya yükümlülükle geçilir. Böylece kırk makam aşılmış olur. Bu makamları birer birer geçmeden Allah'a erişilmez. Meselâ, gerçekten inanmadan namaz kılanın, zekâtını eksik verenin, haccını tam yapmayanın, Hazret-i Muhammed'e inanmayanın

yaptığı ibadetler tamamen boşa gider.

İnsanda şeytanî ve melekî duygular sürekli bir çatışma halindedir. Bir tarafın hükümdarı hikmet, başveziri iman, komutanları bilgi, cömertlik, edeb, alçak gönüllülük, sabır, haramdan kaçınmak, Allah'tan korkmak, takvâ, güzel ahlâk ve diğer faziletlerdir. Bu faziletlerin her birinin emrinde yüzbinlerce asker vardır. Diğer tarafın hükümdarı ise şeytan, başveziri nefistir. Komutanları arasında ise kibir, hased, kabalık, hırs, tamah, cimrilik, gazap, mâlâyâni konuşmak, soytarılık ve kahkaha vardır. Bu komutanların emrinde de yüzbinlerce asker bulunur.

İnsanın kendisini, kendi iyi ve kötü taraflarını bilmeden savaşı kazanması mümkün değildir. Bu nedenle, Hacı Bektaş, insanların kendilerine bakmalarını tavsiye eder. İnsanın kendisini bilmeden Allah'ı bilemeyeceğini vurgular; çünkü, Allah insanın kendisine kendi varlığından daha yakındır. Hacı Bektaş bu hususa çok önem verir ve kitabının bir bölümünde insan vücudunu inceler. İnsan vücudu ile dış alem ve evren arasındaki benzerliklere işaret ederek, insanın "küçük bir evren" olduğu sonucuna varır.

Hacı Bektâş-ı Veli'nin ele aldığı kötü huyların başında gösteriş, ikiyüzlülük ve tutarsızlık gelir. "Ey Zavallı!" der. "Senin için imanın bir anlamı kalmamış. Hem 'Allah'a imanım var!' dersin, hem de emirlerini tutmazsın. Hem 'Meleklere imanım var!' dersin, hem de insanların görmedikleri yerde, fakat vücudundaki üç yüz altmış meleğin farkına varmadan günahlar işlersin. Hem 'Kitab'a, Kur'an'a imanım var!' dersin, hem de kalbinde kötü niyetler tutarsın. Hangi kitap sana böyle olmanı emreder? Allah'ın seçkin kulları bir gün oruç tutup bir gün iftar edip, gece gündüz ibadetle meşgul oldukları halde, geleceklerinden emin olamazken, mahkeme-i kübrâda adaletten korkarken, sen ne halde olacaksın?.. O günde günahlarının seni karşılayacağından emin olabilirsin."

Hacı Bektaş, başka yerlerde şunları söyler: "İçinde kötülük varken, dışının temiz olmasının hiçbir yararı yoktur. Bir kabın içi kirli ve kapağı sıkıca kapalı olsa, on yıl süresince günde bin defa

kabın dışını yıkasan, kabın içi yine kirli kalır. Ne yazık ki senin için kibir, hased, cimrilik, gazap, iftira, kahkaha ve budalalık dolu. Bütün bu kirler içinde dururken, dışını suyla yıkaman seni nasıl temizler?.. Bu günahlardan sadece birini yaptığında, kıldığın namaz boşa gider. Bunların sekizi birden bir kimsede bulunursa, onun cezası ne olacaktır?"

Hacı Bektâş-ı Veli, Allah'a olan sevgi ve istek ifade eden niyaza çok önem vermiştir. Bu nedenle muhibleri, inananların en üst grubunda saymıştır. Doğum yeri olan Nişapur'un Melâmet tarikatının merkezi olması ve bu tarikatta sevgi ve harmoninin teşvik edilmesi, riya ve gösterişten kaçınılmasının Allah'a ulaşmak için gerekli sayılması, önemli bir gerçektir. Allah sevgisi konusunda kendi görüşlerini aşağıdaki kesitte görmek mümkündür:

Bir kişi "Ya Rabbi!" diye Allah'a yönelirse, Allah da ona yönelir. Bu duadan ve cevaptan bir nur çıkar. Semanın yedinci katında, bu nurun huzmelerinden yüzbinlerce çiçek açar; semanın altıncı katı bu çiçeklerden gelen ışıkla aydınlanır. Beşinci kat sema esmer amber kokusuyla; dördüncüsü, abir; üçüncüsü, reyhan; ikincisi, misk; birincisi, gül kokusuyla dolar taşar. Sekizinci semada melekler çiçekleri toplayıp bütün sekiz semayı donatırlar. Allah dostu birisi hayatının sonuna geldiği zaman, melekler o kişiye bu çiçekleri koklamaları için verirler ve o güzel kokulardan zevk alırken ruhunu alırlar.

"Böyle bir kimse ölüm korkusu veya acısı yaşamaz. Hazreti Yusuf'un güzelliği karşısında kadınlar elma soyacağız diye ellerini doğramışlardı ve bir şey hissetmemişlerdi."

Hacı Bektâş-ı Veli'de insana yönelik sonsuz bir sevgi ve hoşgörü vardı. Olgun bir insanın bu hayatta alçak gönüllü olması gerektiğini, yetmiş iki milleti hor görmemesi gerektiğini ve başkalarını ayıplamaması gerektiğini öğretmiştir. Olgun insan, bütün yaratıklara, insan olsun hayvan olsun, iyi davranmalıdır ve hiçbir şeye zarar vermemelidir.

Bazı araştırmacılar Hacı Bektâş-ı Veli'nin Batınî görüşünde olduğunu iddia etmişlerdir, fakat bu iddia yukarıda verilen görüşlerle uyuşmaz. Eflâkî'nin, Hacı Bektaş hakkında "Bilgisine rağmen şeriat kurallarına uymaz, namaz bile kılmazdı" iddiaları da Hacı Bektaş'ın kendi sözleri yanında geçersiz kalır. Benzer şekilde, On iki İmam'a, *tevellâ* (Hz. Ali ve ailesini sevme) ve teberrâ (Hz. Ali'yi sevmeyenleri sevmeme) ilkelerine inanan Şii mezheblerine yakınlığı da kabul edilemez.

Hacı Bektaş'ın eserlerindeki stili, Kur'an ayetlerini ve hadis-i şerifleri sık sık dile getirmesi, Türklere hitab etmesine rağmen eserlerini, eğitim görmüş sınıf arasında adet olduğu üzere Arapça yazması, onun muhafazakâr duygular taşıdığına bir işarettir.

Hacı Bektaş ve tarikatı aynı zamanda cesareti, cömertliği, nefsine hâkim olması, sabırlı olması ve diğer güzel meziyetleri ile bilinen gençlerin oluşturduğu *Fütüvve* adı verilen bir cemiyetle de ilgili idi. Daha önceki bir dönemde, bu özelliklere ve mistisizme dayalı bir tarikat İran, Suriye ve Mısır'da oldukça yaygın bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu tarikatın 13. ve 14. Yüzyıllarda Anadolu'da var olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Ünlü seyyah İbn-i Batuta'ya, seyahatleri sırasında bu tarikat tarafından sahip çıkılmıştır. İbn-i Batuta, Ahî olarak bilinen bir şeyh tarafından yönetilen ve özel bir kıyafet giyen fetâlardan (genç erkeklerden) bahseder. Bu tarikatın üyeleri, yolculara ve yabancılara, onların güvenliği için silahlı koruma sağlamakla, haydutları etkisiz hale getirmekle ve esnaf ve zanaatkarlara iş bağlantıları sağlamakla ünlüdürler.

Bu nedenle, eski Bektaşîlerin Ahî tarikatıyla sıkı bağları vardı. Hacı Bektâş-ı Veli'inin bağlı olduğu Horasan'daki Melâmet tarikatı, aslında, ilk günlerinden beri Fütüvve'ye bağlıdır ve tasavvufun birçok taraftarı her iki tarikatı da izlemiştir.

Velâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın ve Anadolu'nun esnaf ve zanaatkarlar loncalarının lideri olan Ahî Evren'in çok iyi arkadaş olduğunu söylenir. Ahî Evren bizzat kendisi demiştir ki: "Kim beni

şeyhi olarak tanırsa, Hacı Bektâş-ı Veli'yi de öyle tanır." Eski Bektâşîlerin çoğu, aslında, Ahîliğin de üyesiydiler ve Osmanlı fethini gerçekleştiren Türk kuvvetleri ile Batı Anadolu'ya taşınmışlardır. Daha sonra Balkanlara yerleşmek için Türk kültürünü de alarak batıya doğru devam etmişlerdir.

Bektâşî üyeliğine kabul töreni (eğer öpme, kemer takma, aynı kupadan içme), bu törende giyilen özel giysi ve edilen dualar tamamen Ahî tarikatından gelmedir.

Hacı Bektâşî'nin doktrinini Yeniçerilere aktarması, Yeniçerilerin kurucularının —Kara Rüstem, Seyyid Ali Sultan, Gazi Evrenos ve Abdal Mûsâ gibi bir çok askerin— Ahî tarikatıyla ve dolayısıyla Hacı Bektaş ile ilgili olmasından kaynaklandığı sanılır. Esasında Hacı Bektaş, Yeniçeriler kurulmadan çok önce, hatta Osmanlı Beyliği kurulmadan çok önce vefat etmiştir.

Bununla beraber Yeniçeriler, Hacı Bektâş-ı Veli'de teşkilatları için doğru insanı görmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin bazı hükümdarları ve ordu kumandanları Hacı Bektâş-ı Veli'nin anısına binalar ve çeşmeler yaptırmışlar ve Bektâşî tarikatının yararına bağışlarda bulunmuşlardır. Yeniçeriler "Hacı Bektâş-ı Veli'nin oğulları" olarak bilinirdi ve 94. Orta (ordu, alay) daima tarikattan bir üyeye sahipti ve tarikat lideri seçim töreninde yeniçeri ağası tarafından ödüllendirilirdi.

Bu iki birbiri ile ilgili organizasyon, Yeniçeriler ve Bektâşîler, aynı kaderi paylaştılar; II. Mahmud Yeniçerileri kaldırdığında, Bektâşî Tarikatı'na da bir son verdi.

Hacı Bektaş, Horasan'daki Melâmet tarikatıyla ilgisi olan ünlü Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî ile aynı çağda yaşamıştır. Bu iki insanın, hoşgörüleri ve insancıl yönleri açısından birçok ortak noktası vardır. Bununla beraber, Mevlânâ eğitimli sınıflara hitap edip, edebî Farsça yazarken, Hacı Bektaş daha çok köylülere ve askerlere hitap etmiştir. Mevlâna'nın etkisi Kapadokya'da ve iki müridi Şeyh Süleyman Türkmenî ve Muhammed Aksarayî'nin tekkeler kurduğu, Kırşehir civarında hissedilmiştir. 1273'de bir

okul ve cami yaptıran Kırşehir'li Emir Nureddin de Hacı Bektâş-ı Velî'nin müridlerindendir. Hacı Bektâş-ı Veli'nin halifelerinden birisi olan Şeyh İshak'ı, Konya'ya Mevlânâ'yı görmesi için, bazı dervişleri ile birlikte gönderdiği Eflakî tarafından (d.1360) söylenir.

Hacı Bektâş-ı Velî ve Mevlânâ arasında geçen meşhur bir olay, bu iki şahsiyet arasındaki farkı ortaya koyar. Birisi alçak gönüllü, vakur ve gösterişten hoşlanmayan bir hoca; diğeri ise aşkın, sevginin en yükseğiyle kendinden geçen ve coşan bir şair... Hacı Bektaş Mevlânâ'ya sorar:

"—Niçin böylesin? Ne istiyorsun? Niçin yerinde duramıyorsun? Aradığın şeyi, maksudunu, bulduysan, amacına eriştin demektir; oturup sessiz durman gerekmez mi?.. Amacına ulaşmadıysan, niye böyle gürültü yapıp insanları rahatsız ediyorsun?"

Bu eleştiriye Mevlânâ bir şiirle karşılık verir:

"—Eğer senin yârin, dostun, sevgilin yoksa, neden taleb etmiyorsun?.. Eğer yârını, sevdiğini, dostunu bulup ona kavuştuysan niçin tarab etmiyorsun?.. Oturmuşsun yerinde sessizce 'Ne acaib davranıştır' dersin. Asıl şaşılacak kişi sensin ki böyle aşk, vecd, ve coşkunluk içine girmezsin."

Bektâşî ve Mevlevî tarikatları arasındaki ilişki, Hacı Bektâş ve Mevlânâ'nın ölümünden sonra da devam etti. XV. Yüzyıl'da bir Mevlevî şeyhi, Divane Mehmet Çelebi, Bektâşî tarikatı dervişleriyle Hacıbektaş kasabasını ziyaret etti. XV. Yüzyıl'da yazılan *Velâyetnâme* adlı kitapta da Mevlâna hakkında çok iyi şeyler yazılıdır.

Türk Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden olan Yunus Emre'nin (ö. 1320) şiirlerinde, Hacı Bektaş'ın bazı görüşlerinin ifade edildiğini görebiliriz. Hacı Bektâş-ı Veli gibi, Yunus Emre de kırk basamak ve dört kapıdan bahseder, Namazın ve Allah'ı tefekkürün değerini anlatır, yetmiş iki milleti hor görmemek gerektiğini vurgular? İnsan içinde süregelen şeytànî ve melekî kuvvetlerin çatışmasını ele alır. Bu kuvvetlere ait komutan ve askerlerden, insanın iyi ve kötü alışkanlıklarından söz eder. Genelde kabul

gören bir görüşe göre, bu ifadeler Yunus tarafından daha sonraları bir tarihte ilave edilmiştir. Bazı hususlar da *el-Risâletü'n-Nushiyye* kitabına alınmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre arasında doğrudan veya dolaylı yakın bir ilişkinin var olduğu açıkça görülür.

Başka bir XIV. Yüzyıl şairi, Said Emre de Hacı Bektâş-ı Velî'den saygıyla bahseder ve ona ait fikir ve ifadelere yer verir. Açıkça görüldüğü gibi, Bektâşî doktrinini takip eden bu şairlerin şiirleri milli zevke uymuş ve erken dönem Türk Dil ve Edebiyatı'nın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bektâşî doktrini, yeni fethedilen yerlerde, özellikle Yeniçerilerin etkisi altında hızla yayıldı, fakat kısa bir süre içinde, kuvvetli liderleri olmaması, doktrine ait oturmuş yazılı edebî eserlerin yoksunluğu ve merkezi bir otoritenin olmaması nedenleriyle, tarikatın temel ilkelerinden sapmalar başladı. Sonraki yıllarda, Haydariye, Edhemî, Kalenderiye ve Hurufi tarikatları gibi dışlanmış görüşlerin, saf ve temiz olan Bektâşî Tarikatı'na

alınması, başka din ve kültürlerle olan ilişkiler, başka dinden dönenlerin etkisi ve XVI Yüzyıl'da İran'dan gelen yoğun Şii propaganda, Bektâşî Tarikatı'nı iyice tanımlanmamış, heterojen ve kozmopolit, değişik kesimlerden gelen insanların ihtiyaçlarını karşılayan, Şeriat kurallarının terk edilip, ateist kuralların benimsendiği bir birlik durumuna düşürmüştür.

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu hususu vurgulamaktadır ve ilk Bektâşî dervişlerinin saflığı, şevk ve gayretleri ile, daha sonradan gelen Bektâşî dervişlerinin temel prensipleri yanlış anlamaları, temel gaye ve ideallerden sapmaları arasındaki farka dikkat çekmektedirler.

Dinî bir lider ve bir ahlâk hocası olan Hacı Bektaş-ı Velî, Osmanlı Devleti'ne gidişi hazırlayan önemli şahsiyetler arasında sayılmalıdır. Mevlânâ eğitim görmüş sınıflara, alimlere, şair ve sanatçılara hitap ederken; Hacı Bektâş-ı Velî de askerlerin ve köylülerin muhayyilelerine ilham katarak ve duygularını yükselterek, onların mânevî lideri olmuştur. Ünü pek çok ülke ve kıtaya ulaşmıştır. Doğrudan bir eğitimci olarak veya dolaylı olarak Türk Dil ve Edebiyatı'nı teşvik ederek, kendini halka adamıştır. Bu şekilde, yüzyıllar boyunca milyonlarca insanın gönlünde yaşayagelmiştir.

(*Arts Of Cappadocia*, s.190-194, Genova /Switzerland 1971'den tercüme edildi.)

06. BAZI YAZMALARDA GÖRÜLEN BİLMECELİ TARİH KAYITLARI

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

"Bu kitabın yazılması, çok bağışlayıcı olan hâkim-i mutlak Tanrı'nın yardımıyla, Hicret'ten itibaren onuncu onun, üçüncü onunun, altıncı onda birinin, birinci yarısının, ikinci altıda birinin, ikinci üçte birinin, dokuzuncu onda biri olan cuma günü tamam olmuştur. Kim benim bu ibâremde kasdedilen tarihi bulup çıkarır ve sonucu ulaşırsa, büyük alimlerin çoğunun başaramamış olduğu bir işi başarmış olur."
Kemalpaşa-zâde Şemseddin Ahmed (1468-1434)

Yazımıza girişmeden önce, bazı tâbirleri kısaca îzah edelim:

Bilindiği gibi matbaa ortaya çıkmadan önce, şarkta ve garpta kitaplar elle yazılırdı. Bu usül bizde, matbaa yurda girdikten sonra bile, hattâ 20. Asr'a kadar devam etmiştir. İşte, yazısı bir şahıs eliyle yazılan ve taşbasması (litografya), faksimile, ofset... gibi bir baskı tekniği ile tab' edilip çoğaltılmış olmayan kitap veya varaklara *elyazması eser* veya kısaca *yazma* (*mahtûta, manuscript, manuscrit, handschrift, codex* vs.) denir.

Ferağ kaydı; bir müellif tarafından eserinin sonuna eklenen ve kendi adı, babası, soyu, doğduğu ve yaşadığı yer, meslek ve mezhebi, o eseri nerede, ne kadar zamanda yazıp bitirdiği... gibi hususlarda bilgi veren kısımdır.

İstinsah kaydı ise, bir yazma eserin sonuna müstensihi (yâni katibi) tarafından (müellifi tarafından değil) eklenen ve o nüshayı hangi nüshadan kopya ettiği, nerede, ne kadar zamanda yazıp bitirdiği, kendisinin, babasının... adı, sanının ne olduğu... vs. hakkında bilgi ihtiva eden kayıtlardır.

Biz, yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız çalışma ve araştırmalar esnasında, bazı ferağ ve istinsah kayıtlarında bulunan tarihlerin, yukarıdaki ibarede de görüldüğü gibi, bilmeceli

(lugazlı) bir tarzda verildiğini tesbit ettik. Böyle ibarelerin çözülüp anlaşılması, bazı kütüphane ilgilileri ve okuyuculara güç gelmekteydi. Hattâ, bu konuda açıklayıcı bir yazı hazırlamam benden istenmişti. Bu yazı istek üzerine kaleme alınmıştır.

Özel bir grup teşkil eden, bu tarz bilmeceli tarih kayıtlarını çözebilmek için, belirli birtakım mâlûmatı göz önünde tutmak gerekmektedir. Mezkûr mâlûmat, genellikle rakamlar olmak üzere, hicrî senenin ayları, bu ayların teşkil ettiği gruplar, ayların bölümleri ve haftanın günleriyle ilgilidir.

Çok kısa ve özlü olarak söylemek gerekirse, bu bilmecelerin kuruluşundaki hâkim fikir, sene, ay, hafta, gün gibi zaman birimlerini, kendisi veya paydası 10'dan küçük rakamlar haline dönüştürüp ifade etmektir: 1/10, 1/7, 1/4, 1/3, 1/2 gibi.

Şimdi her zaman biriminin nasıl ifade edildiğini ve bölümlendirildiğini daha geniş olarak açıklayalım:

a. Haftanın Günleri

Bir hafta 7 gündür. O halde haftanın her bir günü, haftanın bütününe nazaran 1/7 = yedide bir (*sübu'*) demektir. Buradan hareketle, meselâ haftanın altıncı günü sayılan cuma için, "altıncı yedide bir" (*es-sübu' es-sâdis*) denmektedir.

Bir kolaylık olması için, bütün hafta günlerinin bu esasa göre nasıl ifade edildiğini bir cetvel halinde verelim:

1. gün: Pazar (*yevm el-ehad*) = Birinci yedide bir (*es-sübu' el-evvel*)

2. gün: Pazartesi (*yevm el-isneyn*) = İkinci yedide bir (*es-sübu' es-sânî*)

3. gün: Salı (*yevm es-sülesâ'*) = Üçüncü yedide bir (*es-sübu' es-sâlis*)

4. gün: Çarşamba (*yevm el-erbiâ'*) = Dördüncü yedide bir (*es-sübu' er-râbi'*)

5. gün: Perşembe (*yevm el-hamîs*) = Beşinci yedide bir (*es-sübu' el-hàmis*)

6. gün: Cuma (*yevm el-cumuah*) = Altıncı yedide bir (*es-sübu' es-*

sâdis)

7. gün: Cumartesi (*yevm es-sebt*) = Yedinci yedide bir (*es-sübu' es-sâbi'*)

b. Ayın Günleri

Hicrî takvime göre, bir ay en çok 30 gün olabilir. Araplar bir ayı kabataslak üç bölüm halinde düşünürler; ayın ilk 10 gününe (*evâil*) "baştaki günler", ikinci 10 gününe (*evâsıt*) "ortadaki günler", son 10 gününe de (*evâhir*) "sondaki günler" adını verirler. Bu taksimden hareketle, bilmeceli tarih kayıtlarında ilk 10 güne "birinci üçte bir" (*es-sülüs el-evvel*), ikinci 10 güne "ikinci üçte bir" (*es-sülüs es-sânî*), son 10 güne de "üçüncü üçte bir" (*es-sülüs es-sâlis*) denmiştir.

Ayın bir günü, mezkûr üçte birlere kıyasen 1/10 nisbetinde kaldığından "onda bir" (*el-öşr*) kelimesiyle ifade edilmiştir Böylece meselâ ayın 4'ü için, "birinci üçte birin dördüncü onda biri" (*el-öşr er-râbi' mine's-sülüsi'l-evvel*) denir.

Bir kolaylık olmak üzere, ayın bütün günlerini bu üçte bir – onda bir esasına göre, bir cetvel halinde verelim:

Ayın 1. günü: Birinci üçte birin birinci onda biri (*el-öşr el-evvel mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 2. günü: Birinci üçte birin ikinci onda biri (*el-öşr es-sânî mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 3. günü: Birinci üçte birin üçüncü onda biri (*el-öşr es-sâlis mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 4. günü: Birinci üçte birin dördüncü onda biri (*el-öşr er-râbi' mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 5. günü: Birinci üçte birin beşinci onda biri (*el-öşr el-hàmis mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 6. günü: Birinci üçte birin altıncı onda biri (*el-öşr es-sâdis mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 7. günü: Birinci üçte birin yedinci onda biri (*el-öşr es-sâbi'mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 8. günü: Birinci üçte birin sekizinci onda biri (*el-öşr es-*

sâmin mine's-sülüsi'l-evvel)

Ayın 9. günü: Birinci üçte birin dokuzuncu onda biri (el-öşr et-tâsi' mine's-sülüsi'l-evvel)

Ayın 10. günü: Birinci üçte birin onuncu onda biri (*el-öşr el-âşir mine's-sülüsi'l-evvel*)

Ayın 11. günü: İkinci üçte birin birinci onda biri (*el-öşr el-evvel mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 12. günü: İkinci üçte birin ikinci onda biri (*el-öşr es-sânî mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 13. günü: İkinci üçte birin üçüncü onda biri (*el-öşr es-sâlis mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 14. günü: İkinci üçte birin dördüncü onda biri (*el-öşr er-râbi' mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 15. günü: İkinci üçte birin beşinci onda biri (*el-öşr el-hàmis mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 16. günü: İkinci üçte birin altıncı onda biri (*el-öşr es-sâdis mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 17. günü: İkinci üçte birin yedinci onda biri (*el-öşr es-sâbi' mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 18. günü: İkinci üçte birin sekizinci onda biri (*el-öşr es-sâmin mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 19. günü: İkinci üçte birin dokuzuncu onda biri (*el-öşr et-tâsi' mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 20. günü: İkinci üçte birin onuncu onda biri (*el-öşr el-àşir mine's-sülüsi's-sânî*)

Ayın 21. günü: Üçüncü üçte birin birinci onda biri (*el-öşr el-evvel mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 22. günü: Üçüncü üçte birin ikinci onda biri (*el-öşr es-sânî mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 23. günü: Üçüncü üçte birin üçüncü onda biri (el-*öşr es-sâlis mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 24. günü: Üçüncü üçte birin dördüncü onda biri (*el-öşr er-râbi' mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 25. günü: Üçüncü üçte birin beşinci onda biri (*el-öşr el-hamis mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 26. günü Üçüncü üçte birin altıncı onda biri (*el-öşr es-sâdis mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 27. günü: Ücüncü üçte birin yedinci onda biri (*el-öşr es-sâbi' mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 28. günü: Üçüncü üçte birin sekizinci onda biri (*el-öşr es-sâmin mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 29. günü: Üçüncü üçte birin dokuzuncu onda biri (*el-öşr et-tâsi' mine's-sülüsi's-sâlis*)

Ayın 30. günü: Üçüncü üçte birin onuncu onda biri (*el-öşr el-àşir mine's-sülüsi'l-evvel*)

Yazımızın sonunda verilen misallerin birinde ise, tarihin ay kısmı daha başka bir şekilde ifade edilmiştir. Orada ay, herhalde dört hafta olması itibariyle dörde bölünmüş ve günler bu dörtte birlerin (*rubu'*) yedide biri (*sübu'*) olarak gösterilmiştir. Meselâ ayın ikinci haftasının ikinci günü için: (*Es-sübu' es-sâni mine'r-rubui's-sânî*) "ikinci dörtte birin ikinci yedide biri denmiştir" ki, bundan o ayın 9'u anlaşılabilir. Fakat bu şekilde sarahat yoktur; çünkü çok kere haftanın ilk günü ayın 1'ine rastlamaz. Ayrıca, l ay dörde ayrıldığına göre 4 x 7 = 28 edecektir; o ay'ın 29 ve 30'unu ifade imkân dışı kalmaktadır.

c. Yılın Ayları

Bir sene içinde on iki ay bulunur. Bilmeceli tarihlerde bunları 10'dan küçük rakamların kesri halinde ifade edebilmek için sene, sun'î olarak 2'ye ayrılmakta ve ilk 6 aylık kısma ilk yarı (*en-nısf el-evvel*), ikinci 6 aylık kısma ise ikinci yarı (*en-nısf es-sânî*) denmektedir. Bu durumda her ay, bu yarılardan birinin altıda biri (*südüs*) olur ve meselâ Ramazân ayı için, "ikinci yarının üçüncü altıda biri" (*es-südüs es-sâlis mine'n-nısfi's-sânî*) denir. Bu esasa göre bütün ayları bir arada gösterelim:

1. Muharrem: 1. yarının 1. altıda biri (*es-südüs el-evvel mine'n-nısfi'l-evvel*)

2. Safer: 1. yarının 2. altıda biri (*es-südüs es-sâni mine'n-nısfi'l-evvel*)

3. Rebîul-evvel: 1. yarının 3. altıda biri (*es-südüs es-sâlis mine'n-nısfi'l-evvel*)

4. Rebîul-âhir: 1. yarının 4. altıda biri (*es-südüs er-râbi' mine'n-nısfi'l-evvel*)

5. Cumâde'l-ûlâ: 1. yarının 5. altıda biri (*es-südüs el-hàmis mine'n-nısfi'l-evvel*)

6. Cumâde'l-ahire: 1. yarının 6. altıda biri (*es-südüs es-sâdis mine'n-nısfi'l-evvel*)

7. Receb: 2. yarının 1. altıda biri (*es-südüs el-evvel mine'n-nısfi's-sânî*)

8. Şa'bân: 2. yarının 2. altıda biri (*es-südüs es-sâni mine'n-nısfi's-sânî*)

9. Ramazân: 2. yarının 3. altıda biri (*es-südüs es-sâlis mine'n-nısfi's-sânî*)

10. Şevval: 2. yarının 4. altıda biri (es-südüs er-râbi' *mine'n-nısfi's-sânî*)

11. Zi'l-ka'de: 2. yarının 5. altıda biri (*es-südüs el-hàmis mine'n-nısfi's-sânî*)

12. Zi'l-hicce: 2. yarının 6. altıda biri (*es-südüs es-sâdis mines'n-nısfi's-sânî*)

Makalemizin başında kaydettiğimiz Kemalpaşa-zâde'ye ait tarih kaydını açıklamak için, küçük bir risale yazmış olan Ismâîl Hakkı-i Burûsevî, seneyi 2 ana gruba ayırmak yerine Tevbe sûresi'nin 36. ayet-i kerimesinde:

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا ... مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ

(التوبة:٣٦)

(Mânâsı: Allah indinde ayların sayısı on ikidir... onlardan dördü haram aylardır.) (Tevbe, 9/36) ayetine uygun düşeceğini ileri sürerek, dörder dörder olmak, üzere üç ana gruba bölmeyi teklif etmektedir.

Buna göre Muharrem, Safer, Rebîu'l-evvel, Rebîu'l-âhir "ilk üçte bir" (*es-sülüs el-evvel*); Cumade'l-ûlâ, Cumâde'l-âhire, Receb, Şa'bân "ikinci üçte bir" (*es-sülüs es-sânî*); Ramazân, Şevval, Zî'l-ka'de, Zi'l-hicce de "üçüncü üçte bir" (*es-sülüs es-sâlis*) dahil olur. Senenin aylarını da, bu üç ana grubun kesri olarak "dörtte bir" (*rubu'*) diye ifade etmek gerekir. Bu yeni şekli de bir cetvel halinde verelim:

1. Muharrem : 1. üçte birin 1. dörtte biri (*er-rubu' el-evvel mine'n-nısfi'l-evvel*)
2. Safer : 1. üçte birin 2. dörtte biri (*Er-rubu' es-sâni mine'n-nısfi'l-evvel*)
3. Rebî'ul-evvel : 1. üçte birin 3. dörtte biri (*er-rubu' es-sâlis mine'n-nısfi'l-evvel*)
4. Rebî'ul-âhir : 1. üçte birin 4. dörtte biri (*er-rubu' er-râbi' mine'n-nısfi'l-ev*vel)

5. Cumâde'l-ûlâ : 2. üçte birin 1. dörtte biri (*er-rubu' el-evvel mine'n-nısfi's-sânî*)
6. Cumâde'l-âhire : 2. üçte birin 2. dörtte biri (*er-rubu' es-sâni mine'n-nısfi's-sânî*)
7. Receb : 2. üçte birin 3. dörtte biri (*er-rubu' es-sâlis mine'n-nısfi's-sânî*)
8. Şa'bân : 2. üçte birin 4. dörtte biri (*er-rubu' er-râbi' mine'n-nısfi's-sânî*)

9. Ramazân : 3. üçte birin 1. dörtte biri (*er-rubu' el-evvel mine'n-nısfi's-sâlis*)
10. Şevval : 3. üçte birin 2. dörtte biri (*er-rubu' es-sâni mine'n-nısfi's-sâlis*)

11. Zi'l-ka'de : 3. üçte birin 3. dörtte biri (*er-rubu' es-sâlis mine'n-nısfi's-sâlis*)

12. Zi'l-hicce : 3. üçte birin 4. dörtte biri (*er-rubu' er-râbi' mine'n-nısfi's-sâlis*)

d. Sene Rakamları

Bir tarih kaydında sene rakamları, birler, onlar, yüzler ve bazan da binler hanesini ihtiva eder. Bilmeceli tarihlerde bunları da, haftanın ve ayın günleri gibi, l'den 10'da kadar olan rakamlar veya kesirleri halinde ifade etmek gerekmektedir. Bu şu suretle tahakkuk ettirilir:

Bir'ler hanesi: Birler hanesindeki 1-9 arası rakamların her birine "onda bir" (*el-öşr*) denir. Bu esasa göre meselâ 7 rakamına "yedinci onda bir" (*el-öşr es-sâbi'*), 10 rakamına, "onuncu onda bir" (*el-öşr el-àşir*) denilecektir.

On'lar hanesi: 1-100 arasında 10 tane onluk (*el-aşr*) vardır. Bunlar: "Birinci, ikinci, üçüncü.... onluk (*el-aşr el-evvel, es-sânî, es-sâlis...*) diye ifade olunur ve meselâ 51-60 arasına "altıncı onluk" (*el-aşr es-sâdis*) 91-100 arasına "onuncu onluk" (*el-aşr el-àşir*) denir. Burada dikkat edilecek nokta, meselâ 61 rakamının, altıncı onluktan değil, yedinci onluktan ve yedinci onluğun ilk rakamı olduğudur.

Yüz'ler hanesi: Yüzler hanesinde 101'den 1000'e kadar olan rakamlar da yine 10 gruba bölünerek, ifade edilir; ve her birine yine "onluk" (*el-aşr*) adı verilir. Meselâ, 1-100 arasındaki rakamlar "ilk onluk" (*el-aşr el-evvel*); 701-800 arasındaki rakamlar ise, "sekizinci onluk" (*el-aşr es-sâmin*) içindedir.

Buradaki "onluk" (*el-aşr*), 1'leri 10 tane l ihtiva eden onluktur. Aslında -rakam yüz'ler hanesi olduğundan- burada on (*aşr*) kelimesi yerine yüz (*mi'eh*) kelimesini kullanmak, matematik yönünden daha doğru olacaktı. Nitekim Kemalpaşa-zâde'nin bilmeceli tarihini şerheden İsmâil Hakkî burada *aşr* sözü yerine

akd sözünün kullanılmasını, meselâ 401-500 arası için (*el-akd el-hâmis*) denmesini teklif etmektedir.[34]

Şu kadar var ki, *aşr* sözü kullanıldığı takdirde bilmece daha karışık görünmekle, dolayısiyla maksada daha uygun bir durum husule gelmektedir.

Binler hanesi: Hicrî tarih yönünden henüz ikinci binin içinde bulunduğumuzdan, binler hanesinde bir çeşitlilik yoktur. 1000'den sonraki tarihler için sadece "ikinci bin = el-elf es-sânî" veya "binden sonra = ba'de'l-elf" sözü kullanılmaktadır.

Yukarıda mufassalan anlatılan esaslar dairesinde, misal olmak üzere bazı rakamların nasıl ifade edileceğini gösterelim:

1 : Birinci on'un ilk onda biri (*el-öşr el-evvel mine'l-aşri'l-evvel*)

5 : Birinci on'un beşinci onda biri (*el-öşr el-hàmis mine'l-aşri'l-evvel*)

10 : Birinci on'un onuncu onda biri (*el-öşr el-âşir*)

11 : İkinci on'un birinci onda biri (*el-öşr el-evvel*)

22: Üçüncü on'un ikinci onda biri (*el-öşr es-sâni mine'l-aşri's-sâlis*)

33 : Dördüncü on'un üçüncü onda biri (*el-öşr es-sânî mine'l-aşri'r-râbi'*)

44 : Beşinci on'un dördüncü onda biri (*el-öşr er-râbi' mine'l-aşri'l-hâmis*)

55 : Altıncı on'un beşinci onda biri (*el-öşr el-hàmis mine'l-aşri's-sâdis*)

66 : Yedinci on'un altıncı onda biri (*el-öşr es-sâdis mine'l-aşri's-sâbi'*)

77 : Sekizinci on'un yedinci onda biri (*el-öşr es-sâbi' mine'l-aşri's-sâmin*)

88 : Dokuzuncu on'un sekizinci onda biri (*el-öşr es-sâmin minel-*

[34] bk. *Şerh-i Târih-i İbn-i Kemâl Makàlât-ı İsmâil Hakkî kuddise sırruh*, s.11-14, Bulak 1257.

aşri't-tâsi')

99 : Onuncu on'un dokuzuncu onda biri (*el-öşr et-tâsi' mine'l-aşri'l-àşir*)

100 : Onuncu onun onuncu onda biri (*el-öşr el-àşir mine'l-aşri'l-àşir*)

101 : İkinci akdin (veya: on'un) birinci on'unun birinci onda biri (*el-öşr el-evvel mine'l-aşri'l-evveli mine'l-akdi [*veya *'l-aşri]'s-sanî*.)

112 : İkinci akd'in (on'un) ikinci on'unun ikinci onda biri (*el-öşr es-sâni mine'l-aşri's-sânî mine'l-akdi ['l-aşri]'s-sâni*)

234 : Üçüncü akd'in (on'un) dördüncü on'unun dördüncü onda biri (*el-öşr er-râbi' mine'l-aşri'r-râbi' mine'l-akdi ['l-aşri]'s-sâlis*)

765 : Sekizinci akd'in (on'un) yedinci on'unun beşinci onda biri (*el-öşr el-hàmis mine'l-öşri's-sâbi' mine'l-akdi ['l-aşri]'s-sâmin*)

800 : Sekizinci akd'in (on'un) on'uncu on'unun on'uncu onda biri (*el-öşr el-àşir mine'l-'aşri'l-àşir mine'l-akdi ['l-aşri] 's-sâmin*) veya kısaca: Sekizinci akd (on) (???)

999 : On'uncu akdin (veya: On'un) on'uncu on'unun dokuzuncu onda biri (*el-öşr et-tâsi' mine'l aşri'l-àşiri mine'l-'akdi [veya 'l-aşri]'l-àşir*)

e. Bilmeceli Tarih Kayıtlarından Numûneler

Bilmeceli tarihlerden bulmuş olduğumuz misaller çoğunlukla Arapça'dır. Biz, kolay anlaşılmayı temin için, tesbit ettiğimiz yegâne Türkçe misali en önde zikrederek müşahhas numunelerin açıklanmasına başlıyoruz:

1. İdrîs-i Bitlîsî'nin Yavuz Selîm adına Arapça olarak kaleme aldığı *Risâletü'l-ibâ' an Mevâkıı'l-vebâ* adlı eserinin, Seyyid Mehmed Salih tarafından yapılarak Sultan I. Mahmud'a sunulan *Hısnu'l-Vebâ'* adlı tercümesi sonundaki Türkçe ferağ kaydı:

(İstanbul Üniversitesi Ktp. ty. 7053 numarada kayıtlı bulunan eseri ve içindeki ferağ kaydını bana, muhterem hocam Prof. Dr. Nihad ÇETİN ve Doç. Dr. Nazif HOCA göstermişti. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.)

"*Hàtime: İşbu risâle-i mergûbe-i makbûlenin tercemesi Hicret-i Nebeviyye'den elf-i sânînin, mie-i sâlisinin, aşr-i râbiinin ikinci*

senesi, Saferü'l-hayr'ın on beşinci pençşenbih gicesi, Dâru's-saltanati's-seniyye olan mahmiye-i Kostantiniyye'de, bi-avnihî taâlâ resîde-i hayyiz-i hitâm bulup..."

İzâhı: *Hicret-i Nebeviyye'nin elf-i sânîsi*, eserin hicrî ikinci binde, yâni 1000 yılından sonra yazıldığına işarettir: *Mie-i sâlis*, üçüncü yüz, yâni 201-300 arasını; *aşr-ı râbi'*, dördüncü on, yâni 31-40 arasını gösterir. "İkinci sene" denildiğine göre, 31-40 arasındaki rakamlarından birler hanesi 2 olan, 32 rakamını seçmemiz lâzımdır. O halde tarih: 1232 Hicrî yılı 15 Safer Perşembe günüdür. Mütercim aynı tarihi bir de ebcedle tesbit etmiş ve bunun için:

لج و دعوا ی وبا بولد ی ختام

(*Lec ü da'vâ-yı vebâ buldı hitâm*) mısraını söylemiştir. (30 +3 + 6+ 4 + 70 + 6 + 1+ 10 + 6 + 2 + 1 + 2 + 6 + 30 + 4 + 10 + 600 + 400 + 1 + 40 = 1232)

2. Bursalı İsmail Hakkı'nın bildirdiğine göre, meşhur Osmanlı alimi ve tarihçisi Kemalpaşa-zâde, telif ettiği kitaplardan birinin sonunda şöyle demiştir:[35]

تم الكتاب بعون الملك الوهاب فى يوم الجمعة وهو العشر

التاسع من الثلث الثانى ، من السدس الثانى ، من النصف

الاول ، من العشر السادس ، من العشر الثالث ، من العشر

العاشر ، من الهجرة النبوية

"Bu kitabın yazılması, çok bağışlayıcı olan hâkim-i mutlak Tanrı'nın yardımıyla, Hicret'ten itibaren onuncu onun, üçüncü

[35] bk. *Makâlât-ı İsmâil Hakkı* s. 11-14, Eser *Dîvân-ı İsmâil Hakkı*'nın sonuna mülhaktır.

onunun, altıncı onda birinin, birinci yarısının, ikinci altıda birinin, ikinci üçte birinin, dokuzuncu onda biri olan cuma günü tamam olmuştur.

İzahı: İbârenin başında bulunan ve cuma gününe tekabül ettiği tasrih edilen (*el-öşr et-tâsi'*), yâni dokuzuncu onda bir, hemen anlaşılacağı üzere, ayın günlerine ait rakama işarettir. (Buradaki *el-öşr* kelimesinin ayın harfi mutlaka ötreli okunmalıdır; üstün ile *el-aşr* okunması yanlış olur ve mânayı bozar)

(*El-öşrü't-tâsi' mine's-sülüsi's-sânî*), yâni "ikinci üçte birin dokuzuncu onda biri" dendiğine göre gün, ayın 19'udur. Çünkü ayın günlerine ait rakamın onlar hanesi *sülüs-i sânî* (11-20 arası); birler hanesi *öşr-i tâsi'* (yâni 9) ibaresi ile tebellür etmektedir.

(*Mine's-südüsi's-sânî mine'n-nısfi'l-evvel*) "İlk yarıdan ikinci altıda bir", yukarıda verdiğimiz aylar listesinde görüleceği üzere Safer ayıdır.

(*Mine'l-öşri's-sâdis*) "Altıncı onda birden" sözü, sene rakamlarının birler hanesinin 6 olduğunu ifade eder (Buradaki *el-öşri* kelimesinin ayın harfi, mutlaka ötre okunmalıdır).

(*Mine'l-aşri's-sâlis*) "Üçüncü on'dan" sözü, 21-30 arasındaki 6'lı rakam yâni 26'yı seçmemiz gerektiğini gösterir. (Buradaki *el-aşri* kelimesinin üstün okunacağına dikkat edilmelidir)

(*Mine'l-aşri'l-àşir*) "Onuncu on'dan" denmesi, yukarıda bulduğumuz 26'nın 901-1000 arasında bulunan 26 olduğuna işaret eder. Demek ki, anlatılmak istenen tarih şudur: Hicrî 19 Safer 926 Cuma günü.

3. Konya Mevlana Müzesi Yazmaları arasında 2520 numaralı mecmuatü'r-resailde bir *Risâle-i Muammâ* vardır ki, anlaşıldığına göre yine Kemalpaşa-zâde'ye ait bir bilmeceli tarihi açıklamaktadır. Varak 87a'dan bu şerhi Molla Tevfîkî el-Gîlanî'nin (!) yazdığı anlaşılıyor. Varak 86b'de 922 hicrî yılının 5 Şevval Cumartesi günü saat 9'da bitirildiğine dair bir ferağ kaydı vardır ki, galiba Molla Tevfîkî'nin te'liften ferağ vaktini gösteriyor. Arapça olan risaledeki İbn-i Kemal'in bilmeceli tarihi,

قد وقع الفراغ من التقرير بعون الملك القديم بتاريخ

النصف الاول...

kelimeleriyle başladığına göre bizim yukarda açıkladığımızdan başkadır. Biz bu risaleyi incelemeğe imkân bulamadık.[36]

4. İsmâîl Hakkî-i Burûsavî, Kemalpaşa-zâde'nin yukarda 2 numarada izah ettiğimiz tarihini şerh edip zaman zaman da eksik ve kusurlu yerlerini belirttiği risaleciğinin sonunda, aynı usulü kullanarak şu bilmeceli ferağ kaydını yazıyor:[37]

وقد وقع التحرير يوم الثلاثاء ، وهو العشر الثانى من الثلث الثانى

من السدس الثالث من النصف الثانى من العشر الثامن من العشر

عاشر من العقد ، الاول من الالف الثانى من الهجرة النبوية على

حاجها ا كمل التحية.

Tercümesi: "Bu risalenin yazılması, Hicret'in ikinci binin ilk akdinin, onuncu onunun sekizinci onda birinin, ikinci yarısının üçüncü altıda birinin, ikinci üçte birinin ikinci onda biri olan salı günü vuku' buldu."

İzahı: *Yevmü's-sülâsâ'*, salı günüdür. (*El-öşrü's-sânî mine's-sülüsi's-sâni*) İkinci üçte birin ikinci onda biri, ayın 12'sine işarettir. (*Mine's-südüsi's-sâlisi mine'n-nısfi's-sâni*) İkinci yarıdan üçüncü altıda bir, yılın ikinci yarısındaki altı aydan üçüncüsüne, yani Ramazan'a delâlet eder. (*Mine'l-öşri's-sâmin*) Sekizinci onda bir, tarihin birler hanesinin 8 olduğunu gösterir. (*Mine'l-aşri'l-àşiri*

[36] bk. Gölpınarlı, A., Konya Mevlana Müzesi Yazmaları Katalogu, II/421.

[37] bk. "*Şerh-i Tarih-i İbn-i Kemâl*" gösterilen yer, s. 14.

mine'l-akdi'l-evvel) İk akdin onuncu onluğu, bu 8 rakamının, ilk 100'ün onuncu onluğunda, yani 91'den sonra olacağına, dolayısıyla 98'e işarettir. (*Mine'l-elfi's-sâni*) ise bu 98'in 1000'den sonra geldiğini bildirir. Demek ki, söylenmek istenen tarih: 12 Ramazan 1098 Salı günüdür.

5. Yine İsmâil Hakkî tarafından telif edilen, *Furûk-ı Hakkî* adlı eserin sonunda da şu ferağ kaydı vardır:[38]

...يوم الاحد وهو العشر الاول من الثلث من السدس

الخامس من النصف الاول من العشر الخامس من العشر

العاشر من العقد الاول من الالف الثانى من الهجرة...

Tercümesi: "Bu eser, Hicret'in ikinci bininin birinci akdinin onuncu onunun beşinci onda birinin ilk yarısının beşinci altıda birinin üçüncü üçte birinin birinci onda biri olan pazar günü yazıldı."

İzahı: (*Yevmü'l-ehad*) haftanın birinci günü, yâni pazardır. (*El-öşrü'l-evvel mine's-sülüsi's-sâlis*) Ayın üçüncü üçte biri olan son on günün birincisi, yâni 21'i demektir. (*Mine's-südüsi'l-hàmisi mine'n-nısfi'l-evvel*) Senenin birinci yarısı olan ilk altı ayın beşincisi, yâni Cumâde'l-ülâ'yı belirtir. (*Mine'l-öşri'l-hàmis*) Yılı gösteren rakamın birler hanesinin 5 olduğunu; (*mine'l-aşri'l-àşir*) onlar hanesinin 9 olduğunu (yâni senenin, 91-100 arasında bulunduğunu); (*mine'l-akdi'l-evvel mine'l-elfi's-sânî*) "ikinci binin ilk akdinden" sözü ise, senenin 1000'den sonraki ilk yüz rakamı dahilinde olduğunu göstermektedir. Demek oluyor ki, verilen tarih: 21 Cumade'l-ûlâ 1095 Pazar günüdür.

[38] Bursa-Harraççıoğlu yazmaları 1414; Fatih 5349, varak 60 b; Halet Ef. 567 varak 157 a.

6. *Tertîb-i Cemîl fî şerhi't-Terkîbi'l-Celîl*'in ferağ kaydı:[39]

اتفق الشروع لترتب جميل فى شرح التر كيب الجليل فى السبع
السادس من الربع الثالث من السدس الرابع. وافق تبييضه ايضًا
فى السبع الثالث من الربع الثانى من السدس الخامس. و كلا
السدسين من النصف الثانى من العشر الخامس من العشر العاشر
بعد الالف من هجرة من له العز والشرف.

Tercümesi: "*Et-Terkîbü'l-Celîl*'in şerhi olan bu *Tertîb-i Cemîl*'in yazılmasına başlamak, dördüncü altıda birin üçüncü dörtte birinin altıncı yedide birine rastladı. Müsveddelerin temize çekilmesi ise, beşinci altıda birin ikinci dörtte birinin üçüncü yedide birine tesadüf etti. Mezkûr her iki altıda bir ise, Hicret'in bin yılından sonraki onuncu onun beşinci onda birinin ikinci yarısındadır."

İzahı: İlk defa bu kayıtta karşımıza çıkan (*er-rubu'*) "dörtte bir" sözü, *südüs* diye adlandırılan bir zaman parçasının (yâni ay'ın) bölümü olup, *sübu'* kelimesinden de anlaşılacağı gibi kendi içinde 7'ye ayrılmaktadır.

O halde, (*fi's-sübui's-sâdisi mine'r-rubui's-sâlis*) "üçüncü dörtte birin altıncı yedide birinde", ayın üçüncü haftasının altıncı gününde demek olur. Şu kadar var ki, bu bilgiye rağmen günün, ayın kaçına rastladığı sarih olarak anlaşılamamaktadır (Çok zayıf bir ihtimal olarak, ilk haftanın ilk günü, ayın ilk günü ile aynı kabul edilse, bu ibare ayın 20'si demek sayılabilirdi)

(*Mine's-südüsi'r-râbi'*) (ki nısf-ı sânî'den olduğu bir sonraki cümlede tasrih ediliyor) "dördüncü altıda bir", senenin ikinci yarısındaki altı aydan dördüncüsü olan Şevvâl'dir.

[39] Bk. İstanbul Üniversitesi Ktp, Ay 3023, varak 54 a.

Müsveddelerin temize çekilmesi, (*fi's-sübui's-sâ1isi mine'r-rubui's-sânî mine's-südüsi'l-hàmis*) beşinci altıda birin ikinci dörtte birinin, üçüncü yedide birinde; yâni, Zi'l-ka'de ayının ikinci haftasının 3'ünde olmuş.

Sene rakamlarına gelince: (*el-öşr el-hàmîs*) 5; (*el-aşr el-àşir*) 9; (*ba'de'l-elf*) "binden sonra" demek olduğuna göre, 1095'tir.

Demek ki, eserin yazılmasına 1095 Şevvâl'inin, 3. haftasının 6. gününde başlanmış; aynı yılın Zi'l-ka'de ayının 2. haftasının 3. gününde eser temize çekilmiş.[40]

f. Netice:

Şimdiye kadar bulduğumuz misallerden anlaşıldığına göre, bu cins tarihlemeyi ilk önce galiba Kemalpaşa-zâde ortaya çıkarmıştır.

[40] Bu son iki tarihi, hocam Prof. Dr. Nihad ÇETİN vermek lütfunda bulundular.

Bir tarihini İsmâil Hakkî-i Burusavî'nin şerh etmesi; Konya Mevlana Müzesi 2520 numaradaki mecmuada, başka bir tarihine dair şerhin bulunması, onun sık sık böyle tarihler tertiplediğini göstermektedir.

Acaba İbn-i Kemâl bu usulü kendisi mi bulmuş, yoksa başka bir yerden mi ilham almıştır?.. Bu soruya cevap vermek için vakit erkendir; kütüphanelerdeki yazmaların taranarak çeşitli devirlere, muhtelif kimselere ait başka tarih kaydı nümûnelerinin toplanması lâzımdır. Yalnız İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi doçentlerinden muhterem Dr. Nazif Hoca bize şifahen, böyle tarihlemelerin Ortaçağ Sırp tarih literatüründe de görüldüğünü bildirmişti. Konunun, bu yönünün araştırılarak, — varsa— aradaki ilişki ve tesirlerin ortaya çıkartılması uygun olur.

İbn-i Kemâl'in, "Kim bu tarihi çözerse, büyük alimlerden çoğunun başaramadığı bir işi yapmış olur." diyerek konuya bir müsabaka havası vermesi, bu cins tarihlere karşı duyulan ilgiyi genişletmiş olmalıdır. Bu yüzden onun ortaya attığı tarihleri şerh için, muhtelif yazarlar tarafından risaleler kaleme alınmağa başlamıştır. Nihayet konu İsmâil Hakkı'nın eline geliyor. Onun hem İbn-i Kemâl'in bir tarihine şerh yazması, hem de birçok risalesini bu cins bilmeceli tarihlerle donatması, bir ara gevşemiş olan alâkanın tekrar canlanmasına yol açmış görünüyor.

(*A.Ü.İ.F. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1975, sayı 2, s. 55-65)

07. BİLMECELİ BİR TE'LİF TARİHİ

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Eski devirlerde, bir eser te'lif eden kimseler, eserin te'lifini bitirdikleri tarihi, yeri ve sâir bilgileri son kısma yazarlardı. Bu gibi kayıtlara "te'liften ferağ kaydı" adı verilir. Meşhur Osmanlı âlimi ve tarihçisi Kemal-paşa-zâde de (tam adı; Şemse'd-din Ahmed ibn-i Süleyman'dır ve 1468-1534 yılları arasında yaşamıştır) yazılmasını bitirdiği bir kitabının sonunda, o eserin te'lif tarihini açık olarak değil, bilmece tarzında kaydetmiş; sonra da şöyle demiştir:

"—Kim benim bu ibaremde kasdettiğim tarihi bulup çıkarır ve doğru neticeye ulaşırsa, büyük bilginlerin pek çoğunun başaramamış olduğu bir işi başarmış olur."

Biz, bu bilmeceli tarih ibaresini ve tercümesini, çoğunlukla dine ve Osmanlı kültürüne vâkıf kimselerden meydana gelen *Diyanet Gazetesi* okuyucularına sunup, onlara bilgi ve zekâlarını göstermek konusunda bir fırsat hazırlamayı münasip gördük. Doğru cevap ile açıklamayı, inşâallah ileriki sayılarda vereceğiz. Bu tarz hareketle, zaman zaman bize sorulan bu konuyu, geniş kitlelere de tanıtmış olacağımızı sanıyoruz. Bakalım kaç kişi, bu bilmeceyi çözmeyi başarabilecek. Tabii, doğru cevap verenleri mükâfatlandırmak da Başkanlığa ait bir hususdur.

Bahis konusu ibare şöyle:

تم الكتاب بعون الملك الوهاب فى يوم الجمعة وهو العشر

التاسع من الثلث الثانى ، من السدس الثانى ، من النصف

الاول ، من العشر السادس ، من العشر الثالث ، من العشر

العاشر ، من الهجرة النبوية

Tercümesi:

"Bu kitabın yazılması, Melik-i Vehhab olan Allah'ın yardımıyla Peygamber SAS Efendimiz'in hicretinden itibaren onuncu onun, üçüncü onunun, altıncı onda birinin, birinci yarısının, ikinci altıda birinin, ikinci üçte birinin, dokuzuncu onda biri olan cuma günü tamam olmuştur."

(*Diyanet Gazetesi*, s. 194, s. 4, 1 Ağustos 1978)

08. XVII. ASIR'DA İSTANBUL-MEKKE ARASINDAKİ HAC YOLU

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

Bu günlerde birçok müslüman, muhtelif diyarlardan kalkıp otobüs veya otomobillerle hacca gitmekte... Gidenler yolların ne kadar güzel ve emniyetli olduğunu müşahede etmişlerdir. Dikkatli ve ihtiyatlı davranmak şartıyla asla su, yakıt ve gıda sıkıntısı çekilmez; yol, can ve mal emniyeti tamdır; maddî durumu veya yol hazırlığının iyiliği nisbetinde herkes için, bir yerde rahatça yatma ve geceleme imkânı mevcuttur. Hattâ, ... ve güzel malzeme hazırlığı yapmış olmak şartıyla, sâkin bir kara yolculuğunun çok daha hoş ve feyizli olduğu söylenebilir.

Acaba atlarla, kervanlarla yapılan eski hac yolculukları nasıldı?.. Yolcular hangi yolları takib eder, günde ne kadar yol alır, nerelerde konaklar, neler görür, ne gibi zahmetler çeker, neler düşünürlerdi?.. Bu tarz soruları kısmen cevaplandıran, enteresan bir risaleye tesadüf ettik. Aşağıda hakkında bilgi verecek ve muhteviyatını aynen nakledeceğiz. Böylece karadan hac yolculuğu yapmış okuyucularımız hâtıralarını tazelemiş ve eski ile yeninin bir mukayesesini yapmış olacaklar. Gördüğü sıkıntılardan yakınan ve halinden şikâyetçi olanlar da kendilerinin, üzerlerinde bulunan nimetleri iyi takdir edemediklerini, sabırsız ve tahammülsüz olduklarını anlayıp ibret alarak durumlarına şükür edecekler, inşâallah.

Bulduğumuz kitapçık Münih (München), Bayerische Staatsbibtiothek, cod. turc. 18 numarada kayıtlı olup, *Levâzımât-ı Hac* adını taşıyor; 14 satırlı, harekesiz nesihle tamamı 20 varaktır. Baş ve sondaki metin harici sayfalarda "Hasanağazâde Molla Ali'nin denginde l çakşır, l uzun entari, l gömlek; Süleyman Ağa'nın dengi derûnunda l çakşır, l uzun entari..., tahtırevan bükkâmına yevmiye 45; çadırcıya bahş l altın, bir çift mahfe-i mükeffa 330..."

gibi yazılar var. Bunlar meçhul müellifin dönüşte aldığı hediyeleri kimlerin denklerine taksim ettiğini, nerelere ne kadar masraf yaptığını gösteriyor.

Demek ki, eserin içinde yazılanlar teorik değil; hâtıra üslûbunda kaleme alınmamış olmasına rağmen, gerçek bir yolculuğun müşahedeleri. Bu bakımdan okuyan, sade ve basit mâlûmatı ilgiyle takib ediyor, yolculuğu bizzat yapıyormuş gibi heyecanlanıp duygulanıyor.

Eserin son sayfasında kısa bir ferağ tarihi var: sadece fî 20 zl. sene 34 denmiş. Bu 34 senesi herhalde 1034 hicrî yılı olmalıdır; zaten eserin üslûbu ve içinde bahsi geçen şahıslar da bunun böyle olması gerektiğini gösteriyor. Zl. yâni *zel* ve *elif* harfleri de, Arabî aylardan Zilhicce'ye delâlet eder. O halde, eserin yazılış tarihi 20 Zilhicce 1034, yani: milâdî 1624 yılıdır.

LEVÂZIMÂT-I HAC

Kartal

4 saat. Bir hoşça mahaldir. Derya kenarında vâki olmuştur, Muazzam hanları ve hamamları ve camileri ve bağ ve bahçeleri vardır. Lâkin havası gayet ağırdır, arslan suyu (!) çoktur.

Gibze (Gebze)

5 saat. Bir büyük kasabadır. Bir mâmur cami-i şerifi vardır; içinde Hazret-i Osman hattıyla bir Kelâm-ı Kadîm vardır. Muazzam hanları ve hamamı vardır.

Kız Derbendi

6 saat. Dere içinde vâki olmuştur. Bir hanı vardır. Sâfi keferedir.

İznik

6 saat. Bir büyük şehirdir, içinde muazzam camileri ve hamamları ve hanları ve muazzam kalesi vardır. Lâkin sarpdır. Ve havası ağırdır. Ve bir kenarında bir muazzam gölü vardır. Ve içinde Eşrefoğlu medfundur. Ve bağ ve bahçeleri çoktur.

Nefke (?)

6 saat.

Vezirhanı

6 saat. Bir kasabadır. Camileri ve hanları ve hamamları ve bağ-bahçeleri mâmurdur.

Söğüt

12 saat. Bir kasabadır. Camileri ve hanları ve hamamları ve bağ ve bahçaları mâmurdur. Kasaba kurbunda bir türbe vardır, içinde

Osmancuğun pederi Ertuğrul medfundur.

Menzil-i Eskişehir

9 saat. Oturak kasaba. Eskişehir bir hoşça mahaldir. Yağmur eksik olmaz. Ve ahali ekseri lüle yaparlar. Akarsuyu ve pak ılıca hamamı vardır. Çoban Mustafa anda bir cami bina eylemiştir. Ve Âl-i Osman'ın cedd-i âlileri şeyh Edebali anda medfundur. Ziyaret oluncak makamdır.

Menzil-i Seyyid Gàzi

9 saat. Seyyid Gazi ile taş uran kız bir türbe içinde yatırlar. Mihal oğulları taşra bir türbedir. Ve çoban er dahi kapı yanında bir türbedir. Ve sultan Aliyüddin'in (Alâaddin Keykubat) validesi yukarıda zîr-i zeminde bir türbedir. Cümle ziyaret oluna.

Menzil-i Hasan Paşa

12 saat. Hasan Paşa (!) bir harabe yerdir. Ve suyu azdır. Bir şey bulunmaz. Heman bir hanı var haraptır. Ve bir cami-i şerifi vardır. Ahalisi kilim işlerler.

Bayad

6 saat.

Bolvadin

6 saat. Bolvadin kasabası bir dağ kurbunda vâki olmuştur. Yolu gayet mahûftur (korkunç), in önü tâbir olunan mahalden geçilir. Ve yol üzerinde Bayat nâmında bir karye vardır, iktiza ettikçe konak ederler; ahalisi kilim işlerler.

Menzil-i İshaklı (Şimdiki Sultandağı)

6 saat. Konak etmedi. İshaklı; küçük kasabadır, lâkin bahçaları çoktur. Ve akar suları firâvândır. Meyvası ve bağ ve bostanı mubahtır. Ve ağaçlıktır. Âb u havası dahi güzeldir. Sultan Aliyüddin (!) anda bir han bina eylemiştir, ve esnayı tarikta bir cisr-i azîm (büyük köprü) vardır, Bolvadin köprüsü tâbir olunur. 540 adem adımıdır. Dahi Ahmed-i Zenci medfundur.

Menzil-i Akşehir

9 saat. Bir güzel kasabadır. Hanları mükelleftir. Çarşısı ve cami-i şerifi vardur. Ve latîf kaymak olur ve merhum Hâce Nasreddin kasaba kurbunda medfundur, ziyaret oluna.

Menzil-i Ilgın

9 saat. Ilgın dahi bir güzel kasabadur. Çarşusı ve hanları mükellefdir ve anda Mustafa Paşa'nın bir camii şerifi vardır ve

suları firavandur. Taşrada bir güzel ılıca vardur, lâkin yaz günlerde havası ağırcadır.

Menzil-i Lâdik

10 saat. Karye-i Lâdik bir kebir karyedir. Akar suları vardur ve âb havası lâtif ve sâibandur. Medhleri çokdur, süd ve yoğurt ve rügan-ı sâde mubahdur. Ahalisi seccade işlerler.

Menzil-i Konya

12 saat. Oturak şehir Konya, bir muazzam şehirdir. Ve büyük kal'asu vardur. Hanları ve hamamları ve camileri çokdur ve mîyvesi gàyet mubahdur. Hazret-i Mevlânâ KS aziz medfundur, âsitânesi andadur. Her cuma anda azîm cem'iyyet olur. Şems-i Tebrizî, Sadreddîn-i Konevî dahi anda medfundur. Ziyarette gaflet olunmaya.

Menzil-i İsmîl

9 saat. İsmîl karyesi bir büyük karyedur. Her şey anda bulunur. Ahalisi hüccacı karşulayub hànelerine indürürler. Lâkin suları cümle kuyu suyıdur ve yaz günlerde hevâsı gayet ağır olur ve kış günlerde hatab bulunmaz.

Menzil-i Karabınar

13 saat. Karabınar bir kebîr karyedur. Merhum Sultan Selîm'un bir muazzam iki minareli bir camii şerifi vardur. Ve imaratı ve hanları vardur, hamamı dahi vardur. Mukaddema Sultan Aliyyu'd-din'un (!) tahtı anda imiş. Ba'dehû Molla Hünkâr geldikte, Konya bina olunup taht oldı.

Menzil-i Erekli

9 saat. Nısf-ı Sam kasaba Ereğli bir muazzam kasabadur ve gàyet hubdur. Akar sular firavandur ve âb havası lâtif yirdür, her şey bulunur.

Menzil-i Ulukışla

6 saat. Ulukışla bir köydür, Öküz Mehmed Paşa'nın binası bir muazzam han vardur; lâkin suyı kalîl, yolları sarbdur.

Menzil-i Çifte Han

7 saat. Çiftehan bir dağ içi yirdür. İki h andur, bir şey yokdur, lâkin suları çokdur, öninden bir böyük çay akar. Karye yakın olmağla her şey getürüb satarlar.

Menzil-i Ramazanoğlu Yaylası

9 saat. Bir böyük yayladur. Ve suları vâfirdür. Ve Şeker Bunarı

dahi bu yoldadır. Ve gayet lâtif ve havadar mahaldür. Hatta Adana ahalisi yaz günlerinde bunda yazlarlar.

Menzil-i Adana

12 saat. Adana bir kebîr karyedür. Her şey bulunur, önünde bir azim su akar, dolablarla şehre su çıkarurlar ve su içinde değirmenleri vardur ve azîm köprüsü vardur, iki ucında kapusı vardur, bâc alırlar. Lâkin havası gàyet ağır olmağla, içinde sıtma eksük değüldür ve ahalisi yaz günlerinde Ramazanoğlu yaylasına giderler.

Menzil-i Çakıt Hanı

9 saat. Çakıt Hanı bir ıssuz yirdür. Bir han ve bir camidür ve öninde bir azîm çay cereyan ider, etrafında olan köylerden her şey getürüb satarlar.

Menzil-i Kurtkulağı

11 Saat. Kurtkulağı bir küçük palangadur. İçinde cami var, ahalisi vardur. Ve birkaç ufak timur dopları (demir topları) var; yaz günlerde haccac taşra konarlar. Havası sakildur.

Menzil-i Payas

9 saat. Bir böyük kasabadur. Derya kenarında vâki olmuşdur. Sehîldur, lâkin havası gayet sakildur. Bağ ve bağca çokdur ve miyvesi ve turunç ve limon mübtezeldür. Suyı vardur, lâkin alçakdur ve merhum İbrâhim Han'un azim hanlaru ve cami ve hamamu vardır.

Menzil-i Belen

9 saat. Bir nâzik kasabadur. Akar suları gayet çokdur ve âb

havası lâtifdir. Merhum Süleyman Hazretleri'nin bir muazzam hanu vardur ve bir camii ve hamamı vardur, mahuf yirdir. Bu Belen'le Payas mabeyninde, derya kenarında İskenderun dedikleri iskele vardur.

Menzil-i Antakya

9 saat. Oturak Antakya kal'ası gayet muazzam kal'adur. Yidi dağı çevremişdür, lâkin içinde şenliği ancak bir tarafa düşüp, çok yirleri ıssuz ve harabdur. Lâkin bağ ve bağça ve mîve ve bostan ve incir gayet mebzuldür ve Âsi, önünden cereyan ider. Ve bir kebîr cisr vardur. Ve Habib-i Neccâr ve Şem'un Hazretleri anda camii şerifde, zir-ı zeminde medfunlardur, ziyaret oluna...

Menzil-i Şuur

11 saat. Şuur bir nâzik kasabadur. Âsi su önünden akar ve bir

kebîr cisr vardur ve Köprüli merhum bir muazzam camii şerif ve bir Han bina eylemişdür ve bağçaları ve bostanı ve mîvesi, üzümi çokdur.

Menzil-i Maduk

11 saat. Maduk (?) bir kal'adur, bir dağ tepesinde vâkî olmuşdur. Aşağısında bir han bina etmişlerdür, önünden bir nehr-i azîm akar, lâkin bir şey bulunmaz. Ab havasu alçakdur. Rahma ile Maduk arasında bir azîm köprü vardur, Âsi su içinden akar.

Menzil-i Hama

12 saat. Oturak bir azîm kasabadur. Âsi su içinden akar. Muazzam dolablar ile şehre su çıkarırlar. Ve Muhammedi dolab andadur ve bağ ve bağçaları ve mîvesi çokdur. Her şey bulunur. Panbuk ipliği ve ihramluk bez ve meta' çıkar, lâkin havasu

sakildur.

Menzil-i Hımıs (Hums)

10 saat. Hama ile Hımıs mabeyninde bir karye var, muazzam köydür. Yol üzerinde bir han ve bir cisr var. Gayet mahuf ve muhaldür. Bayezid-i Bistamî KS Hazretleri anda medfundur. Ziyaret oluna.

Ve Hımıs dahi bir muazzam kal'adur. Kal'a içinde evler çokdur ve taşrasında bir azîm nehr akar. Ol nehrin karşı yakasında azîm bir bölük kasabası vardur. Ahalisi dürlü dürlü peşkirler ve (makrama) mahramalar ve sâir şeyler yapub satarlar, her şey bulunur. Bağ ve bağçası ve bostanu çokdur. Enbiya-ı izamdan ve evliya-ı kirâmdan çok kimse medfundur ve Baba Ömer dahi anda medfundur, ziyaret oluna. Ve Hazret-i Osman hattıyla bir Kelâmullah var kal'a içinde, ziyaret oluna.

Menzil-i Kapulu

9 saat. İki kapulu dedikleri yer; palangadur, sahrada vâki olmuşdur. içinde bir han ve bir mescid ve birkaç evler vardur. Asla bir şey bulunmaz. Suyu dahi alçakdır.

Menzil-i Nef

9 saat. Nef bir nâzik karyedur. Bir lâtif cami-i şerifi vardur. Ve bir muazzam hanı vardır, önünden bir azîm nehr akar, Ba'lbek'ten gelür derler. Ve havası lâtifdir.

Menzil-i Kudeyfe (Kadife?)

9 saat. Kudeyfe bir karyedir. Merhum Sinan Paşa'nun bir böyük camii var, hanı ve imâratı var. Abdulkadir-i Gîylanî anda medfundur (!) Ziyaret oluna. Şam'a karîb olmakla her şey bulunır.

Menzil-i Şâm-ı Şerif

Şâm-ı Şerîf, bir muazzam ve bir ma'mur şehrdür ki dünyada misli bulunmaz; âb u havası latîfdür, suları firavan ve bağ u bağçaları bir vechle vasfı kabil değildür ve ale'l-husus kal'ası gayet metîn ü müstahkem vâcibü's-seyr kal'adur ve Cami-i Emeviye gayet kebîrdür ve muazzam u mübarek mahal olup merkad-i Hazret-i Yahya AS orta bir yer içinde vâki' olmuşdur. Ve kurbunda bir kuyu vardır, zülâle benzer latîf ve buz gibi su vardur. Ve Hazret-i Osman RA hattıyla bir Kelâm-ı kadîm vardur ve Hazret-i Ali Kerrema'llàhu vecheh Hazretleri'nün mushaf-i şerifleri andadur ve Hazret-i Hud AS, cami-i şerîfde mihrab divarı kurbunda medfundur deyü rivayet olunmuşdur.

Ve Hanefî mihrabı önünde bir mahal vardur, Hazret-i Hızr'ın makamıdur. Ol mahalde hatt-ı Yâkut ile bir cüz-i şerif vardur. Taşrada gayet çok mübarek makamlar vardur. Hazret-i Bilâl-i Habeşi ve Muaviye ve ezvac-ı mutahharından Hazret-i Aişe ve Zeynebe (!) ve Rukayye *rıdvanu'llàhi aleyhim ecmaîn*, Hazret-i

Muhyiddin-i Arabî ve bunlar emsali cümle ziyaret oluna. Ve hadîs-i şerifle olan beyne'l-Erzet ve'l-Berzeb (?) yetmiş bin enbiyayı izam —salevatu'llahi âlâ nebiyyinâ ve aleyhim ecmaîn— medfun oldukları cibal ve Makàm-ı Erbaîn ve Makàm-ı Seb'a ve Makàm-ı Selâse tabir olunan makamlar cümlesi ziyaret olunup dua oluna.

Menzil-i Kubbetü'l-Hacc

Konmadı, Şam-ı Şerif kenarında olmağla; suları ve bostanları ve suffe şeklinde bir kubbe vardur; ve surra ve sakkâbaşılar ziyafet olunur, bir gece müks ederler.

Menzil-i Sahrâ-i Tarkan

Konmadı. 4 saat. Bu dahi sahrâ-ı azimdür ve suları ve bir mescid ve matbah var. Tarhana çorbası pişürüp varan kimselere taam ederler.

Menzil-i Del Selâmeyn

Konmadı. 8 saat. Bu dahi bir sahra-ı azîmedür, kûçe yolları lâkin gayet taşlıkdur ve yol üzerinde iki cisr vardur, kış ayyamında gayet çamur olur.

Menzil-i Sahra-i Müzeyrib

11 saat. Bir küçük harab kal'adur, âb u havası güzel. Etrafında bağ ve bağçe ve meyve çokdur ve etrafında urban gelür, her şey bulunur.

Menzil-i Sahrâ-i Remne

5 saat. Bir azîm, vâsi sahrâdur ve lâkin asla bir şey bulunmaz. Suyu dahi yokdur.

Menzil-i Sahrâ-i Mefrak

8 saat. Konmadı. Bu dahi sahra azîmedür, asla bir şey bulunmaz, suyu dahi yokdur.

Menzil-i Zerka

5 saat. Bir latîf nehr-i azîmdür. Ve bir harabe kal'a vardur nehrin kenarında yeşil ufak ağaçlar vardur ve kırmızı şükûfeler çokdur, lâkin yolu taşlıkdur ve akabelidur.

Menzil-i Pilata

13 saat. Oturak etmedi. Bir sahrâ-i azim e, berr u yabandur, asla bir şey bulunmaz. Mukaddem bir han var imiş, lâkin harab olmağla haliya eser-i binası vardur. Suyu çokdur. Ayn-ı Zerka'dan getirirler.

Menzil-i Sahr-i Belka

12 saat. Bu dahi sahrâ-i azimedür, berr ü yabandur, çöldür, Osman Paşa bir kal'a, bir birke bina etmışdür.

Menzil-i Kal'a-i Katran

13 saat. Bir gök kal'adur, kurbunda iki birkesi var, suyu yağmur suyudur. Bir şey bulunmaz, ancak urban otluk ve şaar getirirler.

Menzil-i Tabut Kurusı

13 saat. Bir dere içi yerdür, berr ü yaban çöldür. Lâkin Osman Paşa bir kal'a, bir bilke (birke) bina etmişdür. Kuds-i Şerif yakın olmağla, bazı vakt urban zahire şey getirirler.

Menzil-i Vâdî Anzer (Uneyse)

10 saat. Berrü yaban çöldür, şey bulunmaz. Bir kalası var, bir birkesi var yağmur suyu ile dolar. Gayet mahûf ve muhâldür ve ziyade hatarnâkdür.

Menzil-i Kal'a-i Maan

18 saat. Oturak. Maân bir güzel, iki kat kal'adur ve suyu vardur ve havası güzeldür. Halîlu'r-Rahman'a yakın olmağla, her şey bulunur ve meyve gelir. Azim ordu pazar olur.

Menzil-i Akabetü'r-Re's

18 saat. Bir dere içi, seng yoldur, berr ü yaban çöldür. Osman Paşa bir kal'a, bir birke bina etmişdür. Bu mahalle "Akabe Başı" derler.

Menzil-i Cugayman (?)

13 saat. Bir sahra-i azimedür, berr ü yaban çöldür. Bir kal'ası, bir birkesi vardur. Kerbelâ Çölü derler, iki saatlik yerden sonu görünür, derya gibi mevc eder, amma safi kumdur.

Menzil-i Kal'a-i Eşmeler

12 saat. Berr ü yaban çöldür, asla bir şey bulunmaz, bir küçük kal'adur, önünde iki birkesi var. Suyu kal'ası içinden gelür, ve bazı yerleri açarlar, kum içinden su çıkar, lâkin içilmez, hayvanata dahi kerhen içirürler.

Menzil-i Ka' Sahrası

14 saat. Bu sahraya "Kazık Tutmaz" dahi derler. Sahra-i azime dür, berr ü yaban çöldür, asla bir şey bulunmaz. Suyu dahi yokdur,

mahûf mahaldür.

Menzil-i Kal'a Âsî Hurma (Tebük)

12 saat. Oturak. Bir gök kal'adur, lâkin hub mahalldür, önünden su akar ve bir birkesi vardur. Kal'anın etrafı kûmistan (!) misilli ağaçlıkdur. Etrafında urban evleri var. Bazı zahire ve karbuz getirip satarlar ve baytaran çokdur.

Menzil-i Sahrâ-i Meğàbir (Mekàbir)

12 saat. Bir sahrâ-i azimedür, beyaban çöldür. Asla bir şey bulunmaz, suyu dahi yokdur.

Menzil-i Kal'a-i Haydar (Uhaydır)

16 saat. Dere içinde bir kal'adur, etrafı dağdur ve taşlıkdur. Kal'a içinde bir kuyu vardur ve taşrada kal'a dibinde bir birke var, suyu gayet hafif ve lezizdür. Kal'a içinde Baba Haydar namında bir veli medfundur. Ve bir mescid var. Ve Eyyüp Peygamber AS Hazretleri'nin kurdu derler, taş gibi bir şey anda olur.

Menzil-i Birke-i Muazzama

15 saat. Bir muazzam kal'adur, içinde kal'a kulları var. Kurbunda bir birke-i muazzama var, yağmur suyu gelir dolar. Taşradan urban bazı zahire getirip satarlar.

Menzil-i Dârul-Hamra

5 saat. Bir sahra-i azîmedür, berr ü yaban çöldür. Asla bir nesne bulunmaz, suyu dahi yokdur. Bir ismine "Pirinç Ovası" derler. Şakku'l-acûr nam mahalle varınca, beş saat kumdur.

Menzil-i Medâin-i Sàlih

17 saat. Oturak. Berr ü yaban çöldür. Boğazlar ve akabeler çokdur. Hazret-i Salih Peygamberin, deve deyip, mucizât-ı risâlet ile, bir kayadan deve çıkardığı mahalldür ve gazabullah gelip, kavm-i mezkûr hazf olduğu mahalldür. Safi kumlukdur. Suyu vardur, bir metin kal'ası vardur. Bir nesne bulunmaz. Gayet mahûf ve hatarnak yerdür. "Köçek Kayası" dahi derler.

Menzil-i Âlâ Kal'ası

7 saat. Bir acaip boğazdur. iki tarafı taş ve kaya dağlar. Ad ve Hûd ve Salih kavmi günlerinde şehirler ve karyeler var imiş, alâmetleri zâhirdür. Bir harab kalası vardur, lâkin içine girilmez. Mahûf ve gayet muhatardür. Limon ve durunç çokdur ve bağ u bağçeleri dahi vardur, latif hurma olur. Lâkin ahalisi bedfial olmağla gayet mahûf ve muhataralı mahaldür ve suyu çokdur.

Menzil-i Sahrâ-i Hidran (Fidran?)

18 saat. Sahrâ-i azimedür, berr ü yabandur, çöldür. Gayet mahûf ve muhataralı yerdür ve gayet sarp boğazlar vardur. Yolları ekseriya bir tarafı tarfetü'l-aynlık orman ve bir tarafı sarp dağlar. Suyı yokdur. Asla bir şey bulunmaz. Ekseriya huccac bu yolda zahmet çekerler.

Menzil-i Sahrâ-i Yeni Kuyular

20 (30) saat. Bir sahra-i yaban çöldür Merhum Valide Sultan bir muazzam kuyu yapdırmış ve kurbında bir harab mescid gibi var. Asla bir şey bulunmaz ve ba'zı mahallerde kuyular kazılmış su çıkmış, lâkin gayet alçakdur. (!) Ekser-i huccac anda ishal olurlar.

Menzil-i Hediyye Çeşmesi

18 Saat. Oturak Bu dahi bir sahra i azimedür. Berr ü yaban çöldür ve her ne mahalde kazarlar ise su çıkar. Huccac kondıkda nice bir yerlerde kazarlar heman su çıkar. Lâkin gayet alçak sudur, içmemek mümkin değüldür. Lâkin içmezler, zira insanı hasta ider ve ishal ider. Ol mahalde sinameki hâsıl olur, anun te'sirüdür. Ehl-i Medine bu mahalde huccacı karşılarlar.

Menzil-i Fahleteyn

8 saat. Berr ü yaban, cevanib-i erbaası dağdur. Anda yedi kuyu vardur, suları âb-ı zülâl gibidir. Huccaca hayat virür. Havası lâtifdür. Huccac-ı müslimîn Âla'dan bu mahalle gelince, su hususunda azîm zahmet çekerler. Ve badehu bu konağa bir azîm birke yapılmışdur ve suyı kal'a içinden hayvanlar çeküp birkeyi doldururlar.

Menzil-i Dâru'l-Karar

18 saat. İki dağdur. Orta yiri ova çölüdür. Bir şey bulunmaz, suyı çokdur.

(*İslâm Mecmuası,* München, B. Almanya, Ocak, Şubat, Nisan, Haziran 1976 Sayıları)

09. AHTERÎ'NİN KIRK HADÎS KİTABI

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

İslâmî Türk edebiyatında, muayyen sayıda hadîs-i şerîf seçerek, bunları nazım veya nesir halinde tercüme etmek ve açıklamak suretiyle meydana getirilmiş pek çok esere rastlanır. Meselâ, hadîse dair Türkçe te'lifat arasında bugün bilinenlerin en eskisi durumunda olan ve 759 hicrî (1358 milâdî) senesinde Altınordu devleti sahasında yazılan *Nebcü'l-Ferâdîs*, bir kırk hadîs kitabıdır. Buna yakın zamanlarda Anadolu'da yazılmış *Mensur Yüz Hadis*, *Yüz Hikâye* kitabı vardır ki, kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı sarahatle tesbit olunamamıştır. (Bu ve bunun, Hatîboğlu adlı bir Osmanlı alim ve şairi tarafından 829 hicrî, 1426 milâdî tarihinde Sultan II. Murad'a takdim edilen aynı, fakat manzum şekli üzerinde bizim etüdlerimiz devam etmektedir.)

Daha sonra, aralarında Nevevî ve Fuzûlî'nin de olduğu pek çok şair veya yazar da hadîs tercümeleri yapmışlar; 40, 100, hattâ 1000 hadisten meydana gelen manzum veya mansur eserler meydana getirmişlerdir. Fakat Türklerin, daha ziyade 40 hadîsten müteşekkil eserler yazmağa rağbet ettikleri müşahede olunuyor. Bu hususta, kısa olma keyfiyeti ile, "Ümmetimden her kim ki 40 hadîsimi okur, ezberlerse, Allah onu ulema zümresinden sayar." tarzında nakledilen sözden alınan şevk ve ilham müessir olmuştur.

Muhterem Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN, *İslâmî-Türk Edebiyatı'nda Kırk Hadîs Toplama, Tercüme ve Şerhleri* adlı 500 sayfaya yakın hacimli tetkikinde, Arap, İran ve Türk edebiyatlarındaki bulabildiği bütün kırk hadis kitapları hakkında güzel ve mufassal bilgiler verir.[41]

Fakat orada sayılanlar arasında makalemizin mevzuu olan

[41] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımlarından no. 587. XXVIII önsöz + 364. s. metin LXXIII fotokopi 22 s. Arapça önsöz, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1954.,

Ahterî'nin *Kırk Hadîs* kitabı zikredilmemiş. Bu sebeple biz, henüz tanınmayan bu yeni eseri neşredip tanıtmayı uygun gördük.

Benim bu neşirde faydalandığım nüsha, Münih, Bavyera Devlet Kitaplığı (*Bayerische Staatsbibliothek*) yazmaları arasında bulunan "cod. turc. II" numaralı Mecmuatü'r-resailin 148b-155a sayfaları arasındadır. Yazısı harekesiz talik kırmasıdır. Eğer yanlış hatırlamıyorsam, eserin diğer bir nüshası da Konya Mevlâna Müzesinde olacaktı.

Ahterî, kendi eserini, Fars diliyle yazılmış başka bir Kırk Hadîs kitabından faydalanarak tercüme suretiyle meydana getirdiğini, manzum mukaddemesinde beyan ediyor. O, önce her hadîsin Arapça asıl metnini verip, sonra iki beyit ile hadisin mealini ifade etmiş, sonra da 10 beyittik bir hatime ile eseri bitirmiş ve maalesef yazılış tarihi, kendi asıl adı... vs. gibi tafsilâtı yazmamıştır.

Lisanı oldukça sâdedir. Biz burada, daha iyi anlaşılması için Arapça metnin bugünkü dille mealini parantez içinde vermek ve eserin manzum kısımlarını ise aynen kaydetmek suretiyle neşri tamamlayacağız.

Okuyucularımız bu çalışmamızdan faydalanır, verilen hadîsleri ve Türkçe meallerini kısmen veya tamamen ezberler, hele hadislerin mânâ ve mefhumlarına uygun istikamette ahlâk ve hareketlerini, yeniden düzenlerlerse bahtiyâr olacağız. Malûm olduğu üzere, ilim satırlarda değil, sadırlarda (yani hafızalarda) yer almalıdır. Yine bilinmelidir ki, ilimsiz amel dalâl, amelsiz ilim ise vebaldir. *Ve mina'llàhi't-tevfîk.*

KİTÂB-I KIRK HADÎS

a. Mukaddime

Her sözün ger evvelinde dene Hak,
Âhir eder, ebter etmez anı Hak.

Cânile gel imdi "Bismi'llâh" de!

Şevk ile ihlâs ile "Allah" de!

Her nefeste Hakk'ı gel zikr et hemîn,
Tâ bulasın kurb-ı Rabbi'l-àlemîn.

Ko gururu, kibri; yâdeyle ânı
Yoğiken var eyleyen oldur, seni.

Çün seni ma'dûm iken ol etti var,
Din(ü) îmânile kıldı aşikâr.

Cûd u ihsânile kıldı terbiyet
İlm ü ..... verdi ma'rifet.

Hem sana kıldı atâ her ni'meti,
Âhiri kıldı Muhammed ümmeti.

Rûz u şeb hamd eylegil bu ni'mete,
Kim seni tûş etti Hak bu devlete.

Zî saadet, zî safâ, zî i'tibâr,
Anı kim ümmet kılur Perverdigâr.

Her ki cânile ana ümmet olur,
Şüphesiz ol dâimâ rahmet bulur.

Ümmetiysen sen dahi ey Ahterî,
Ver salevat, şâd kıl Peygamber'i.

Tâ şefî olup sana yevme'l-kıyâm,
Göstere Cennât-ı Firdevs'in makam.

Der sebeb-i nazm-ı in ehâdîs-i Nebevi SAS

Dinle imdi, ol Rasûl-i ins ü cân,

Kim hadîsinde ne kılmıştır beyân.

Cân u dilden sıdk ile ol müstemi',
Tâ olasın sözlerimden müntefi'.

Ol saàdet ahteri [yıldızı], din serveri,
Enbiyâlar evliyalar mihteri [en büyüğü].

Ümmetimden, dedi, her kim cehd eder,
Kırk hadîsim okuyup ezber eder

Hak anı, àlim deyü defter ede
Zühd ü takvâ ehline mihter ede.

Haşr edip ashàb-ı ilm ile Hüdâ
Eyleye cennât-ı Firdevs'i atâ.

Çün bu ma'nâyı kulağım etti gûş,
Can u dilden eyledim cûş u hurûş.

Ol Habîb'in sözlerinden rûz u şeb [gündüz ve gece]
Hoş tetebbu' eyledim kıldım taleb.

Ahiri Hak bu kitabı kıldı tûs,
Göricek cânım be-gayet oldu hoş.

Intihab etmiş meğer bir merd-i dîn
Kırk hadîsi cem' edip, etmiş güzîn.

Hem lisân-ı Fürs ile mânâsını,
Nakledip yazmış kamu fehvasını.

Ben de kıldım bu kitabı ihtiyâr,
Türkîce ma'nâsın ettim âşikâr.

Olmayan me'nus, zebân-ı Fürs ile
Bilmeyip maksudu, düşer müşkile.

Müstefîd olsun deyü her hâs u âm,
Eyledim Türkî dilince intizam.

Akl u fikrim sarfedüp kıldım ayan,
Kırk hadîsin ma'nisin kıldım beyân.

Ger hatâsın bula bunun ehl-i hâl,
Lutf ile ıslâh ede ol hoş-hisâl.

Mümkin oldukça anı tahkîk ede,
Lâfzını ma'nâsına tatbîk ede.

Etmeye hergiz nazar bunun noksanına,
Sır ede, fâş etmeye, noksanı ne!

Çün garaz bundan duâ oldu, duâ
Cehd ede ol da duada buluna.

Ol Muhammed hürmetiyçün ey Basîr
Ahterî bîçâreye ol dest-gîr

Cürm ü isyanına yoktur gerçi aded,
Rahmetinden afv edip, eyle meded.

Gerçi kılmıştır nihayetsiz zelel,
İ'tikadında anın, yoktur halel.

Dâr-ı dünyâ-yı dûndan kıl halâs,
Kalbini zerk [ikiyüzlülük] u riyâdan eyle hâs.

Cümle-i ebrâr ile yevme'l-cezâ,
Haşr edip göster yüzün, yâ Rabbenâ!..

b. Hadis-i Şerifler

بِسْـــــمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قَالَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

لَايُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِاَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

(خ. حم. ق. ت. ن. ه. عن أنس)

1. (Peygamber AS buyurdu ki:[42]

Sizden biriniz kendisi için sevip istediği bir şeyi, müslüman kardeşi için de nasîb olmasını temenni edecek seviyeye gelmedikçe, kâmil îmanlı bir mü'min sayılamaz.)

Der hadîsinde o Fahr-i enbiyâ:
Mü'min adı olmaz ol şahsa revâ;

Tâ ki kendi nefsine sandığını,
Sanmayınca halka dahi, ol anı.

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ (خ . عبد بن حميد عن ابن عمرو ؛ م . عن جابر ؛ حب. ك. ت. ن. حم . عن أبي

[42] Buhârî, *Sahîh*, c.I, s.21, no:12; Müslim, *Sahîh*, c.I, s.158, no:64; Tirmizî, *Sünen*, c.IX, s.55, no:2439; İbn-i Mâce, *Sünen*, c.I, s.75, no:65; Neseî, *Sünen*, c.XV, s.214, no:4930; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.III, s.272, no:13901; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VII, s.500, no:11125; Neseî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.VI, s.534, no:11747; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, c.VIII, s.167, no:8292; Abd ibn-i Humeyd, *Müsned*, c.I, s.354, no:1174; Tayâlisî, *Müsned*, c.I, s.268, no:2004; Dârimî, *Sünen*, c.II, s.397, no:2740; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c.V, s.327, no:2950; Enes ibn-i Mâlik RA'dan.
Kenzü'l-Ummâl, c.I, s.41, no:96; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.XVI, s.491, no:17362.

هريرة ؛ حم. طب. هب. البزار عن فضالة بن عبيد ؛ حم. حب.

ع. عن أنس)

2. (Müslüman, diğer müslümanların onun elinden ve dilinden zarar görmeyip emniyette bulundukları kişidir.)[43]

Müslüman ol kimsedir kim, müslimûn
Kavl ü fi'linden olalar sâlimûn.

Hem elinden, hem dilinden ey kişi,
Olmaya rencîde andan bir kişi.

مَنْ اَحَبَّ لِلّٰهِ وَاَبْغَضَ لِلّٰهِ وَاَعْطٰى لِلّٰهِ وَمَنَعَ لِلّٰهِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ اِيمَانَهُ

(د. طب. هب. ض. عن ابى امامة)

---

[43] Buhàrî, *Sahîh*, c.1, s.13, no: 10; Abd ibn-i Humeyd, *Müsned*, c.1, s.135, Abdullah ibn-i Amr RA'dan;

Müslim, *Sahîh*, c.1, s.65, no: 41, Câbir RA'dan;

Tirmizî, *Sünen*, c.IX, s.215, no: 2551; Neseî, *Sünen*, c.XV, s.182, no: 4909; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, cII, s.379, no: 8918; İbn-i Hibbân, *Sahîh*, c.I, s.406, no: 180; Hàkim, *Müstedrek*, c.I, s.54, no: 22; Bezzâr, *Müsned*, c.II, s.475, no:8941; Ebû Hüreyre RA'dan;

Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.VI, s.22, no: 24013; Taberânî, *Kebir*, c.XVIII, s.309, no: 796; Beyhakî, Şuabü'l-İmân, c.VII, s.499, no: 11123; Bezzâr, *Müsned*, c.II, s.58, no: 3752; Abdullah ibn-i Mübârek, *Müsned*, c.I, s.30, no:29; Abdullah ibi Mübârek, *Zühd*, c.I, s.285, no:826; Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, c.III, s.589, no:5625; Fudàle ibn-i Ubeyd RA'dan;

Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, cIII, s.154, no:12583; İbn-i Hibbân, *Sahîh*, c.II, s.264, no:510; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c.VII, s.199, no: 4187; Bezzâr, *Müsned*, c.II, s.357, no: 7432; Kudàî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, c.I, s.109, no:130; Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, c.I, s.215, no:168; İbn-i Adiy, *Kâmil fi'd-Duafâ*, c.II, s.263; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c.III, s.24; Enes RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.I, s.149, no:739; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.XXII, s.102. no:24428.

3. (Sevdiğini Allah için sevip, kızdığına yine Allah için buğz gösteren, Allah için verip, Allah için alan velhasıl her işini Allah'ın rızasını düşünüp gözeterek yapan imanını kemale erdirmiş demektir.) (RE. 396/7)[44]

Hubb u buğz ile atâ vü men'ini,
Hakk için etse kişi her birini,

Şübhesiz îmanına ere kemâl,
Hak anı hıfzeyleyüp vermez zevâl.

خَصْلَتَانِ لاَ يَجْتَمِعَانِ فِى الْمُؤْمِنِ: اَلْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ (ط. عبد

بن حميد. خ. فى الادب، ت. ع. هب.عن ابى سعيد)

4. (Şu iki haslet mü'min kimsede bulunmaz: Cimrilik ve kötü huyluluk.) (RE. 277/13)[45]

İki şey müslimde bulmaz ictimâ,
Mü'min olan andan eder imtinâ:

Birisi buhl u biridir hulk-ı bed;
Mü'min isen, bunları sen eyle red!

دُمْ عَلَى الطَّهَارَةِ يُوَسَّعْ عَلَيْكَ الرِّزْقُ

5. (Temiz halde bulunmaya devam et ki, rızkın genişletilsin.)

---

[44] Ebû Dâvud, *Sünen*, c.XII, s.291, no:4061; Taberani, *Mu'cemü'l-Kebir*, c.VIII, s.134, no:7613; Taberani, *Müsnedü'ş-Şamiyyin*, c.II, 223, no:1260; İbn-i Ebi Şeybe, *Musannef*, c.XIII, s.358, no:35875; Begavi, *Şerhü's-Sünneh*, c.VI, s.295; Heysemi, *Mecmaü'z-Zevaid*, c.I, s.268, no:310; Ebû Ümâme RA'dan.
Kenzü'l-Ummal, c.IX, s.10, no:24677; *Camiü'l-Ehadis*, c.XLI, s.380, no:45328.

[45] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.106, no:282; Ebû Saîd el-Hudrî RA'dan.

Diler isen ola rızkın bî-şumar
Ol tehâret üzre dâim üstüvar,

Bî-tehâret olma, rızkın kem eder
Fakr u fâka bendini muhkem eder.

اَلصُّبْحَةُ تَمْنَعُ الرِّزْقَ

6. (Sabah vaktinde uyumak, rızka nâil olmayı engeller.)

Diler isen arta rızk u devletün,
Her seher gözden gidergil gafletûn.

Subh-hîz ol kim bulasın ta felâh,
Kim ana mâni olur nevm-i sabah.

مَنْ لاَ يَرْحَمُ النَّاسَ لاَيَرْحَمُ اللهُ تَعَالَى (ط. حم. خ. م. ت. وابن خزيمة عن جرير ؛ حم. ت. حسن غريب عن ابى سعيد ؛ ابن النجار عن ابن مسعود)

7. (Bir kimse ki başka insanlara merhamet göstermez, Allah-u Teàlâ da ona merhamet etmez.) (RE. 446/14)

Her ki halka ehl-i şefkat olmaya,
Hàlik'ın kendüye müşfik bulmaya.

Ol ki nâsa rahm edüp şefkat eder;
Hak, günahın afv edüp rahmet eder.

خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ

8. (İnsanların en hayırlıları, insanlara faydalı olanlarıdır.)

Bihterîn [en iyi] ol kimsedür ey müstemi',
Halk-i àlem ola andan müntefi'.

Hayri gàlib ola şerri terk ede,
Dilde bu hoş sîreti ol perk ede.

آفَةُ السَّمَاحَةُ الْمَنُّ (ابن لال ، والقضاعى ، هب. وضعفه ، والديلمى عن على)

9. (Cömertliğin afeti, onun sevabını hiçe indiren şey; başa kakmaktır.) (RE. 4/4)

Ger tasadduk eyleyüp, etsen minen;
Cümle mahveyler sevabın Zül-minen

Kılma, ihsan eylesen, menn ü ezâ,
Yuyma anı kim, kabul ede Hüdâ.

كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا (طب. عن عمَّار)

10. (İnsanoğluna vaiz ve nasihatçi olarak ölüm yeter.) (RE: 340/6)

Nush u pend ister isen, merd-i Hudâ!
Vâiz u nâsih, ölüm yeter sana.

Çün ecelden kimseye yoktur güzer,
Àkil isen eyle isyandan hazer.

تَهَادَوْا تَحَبُّوا (رواه ابن عسا كر)

11. (Birbirinizle hediyeleşin, aranızda muhabbet doğar.) (ME. 478)

Ver hedâyâ kim kamu halk-ı cihan,
Can ile muhibbün ola her zaman.

İhtiyar eyler seni bî-ihtiyâr,
Her kime kılsan atâ, ey şehriyâr.

اَلْغَنِیُّ الْیَائِسُ مِمَّا فِی اَیْدِی النَّاسِ

12. (Asıl zengin; diğer insanların elindekilerden tamaı kesen, onlara göz dikmeyendir.)

Ger ganî olmak dilersen ey amû,
Kes ümîdün, kimseden etme umu.

Kes recâyı, nâsa etme dest-dirâz,
Ta olasın halk içinde ser-firâz.

اَلْجَنَّةُ تَحْتَ اَقْدَامِ الْاُمَّهَاتِ (م. د. خط. فی الجامع ، والقضاعی عن انس)

13. (Cennet, anaların ayakları altındadır.) (RE. 200/16)[46]

---

[46] Kudàî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, c.I, s.102, no:119; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, c.II, s.116, no:2611; Hatîb-i Bağdâdî, el-*Câmiü'l-Ahlâk*, c.IV, s.461, no:1714; Ebü'ş-Şeyh, *el-Fevâid*, c.I, s.26, no:25; Ebü'ş-Şeyh, *Tabakàtü'l-Muhaddisîn*, c.IV, s.19, no:1034; Enes ibn-i Mâlik RA'dan.

İbn-i Adiy, *Kâmil fi'd-Duafâ*, c.VI, s.348, no:347; İbn-i Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, c.VI, s.128, no:442; Abdullah ibn-i Abbas RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.XVI, s.461, no:45439; *Keşfü'l-Hafâ*, c.I, s.335, no:1078; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.XII, s.80, no:11476.

Vâliden olsa, hakın gey gözle sen,
Ta olasın yarın anda şen, esen.

Yüzünü sür ayağına hâkî ol,
Ta bulasın Cennet-i Firdevs'e yol.

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ

14. (Kadın erkek, her müslümana, ilim öğrenmeğe çalışmak bir farzdır.)

İlme sa'y ile, dürüşmek ey kişi
Mümine farzdur, eğer erkek, dişi.

Gece gündüz cehd edüp eyle taleb,
Tâ müyesser ede lütfundan Çalab.

اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ

15. (İlmi, tâa Çin'de olsa bile gidip öğrenmeğe çalışınız.)

"Utlubû"dedi çü Hatmü'l-mürselîn
İste ilmi sen dahi, ey merd-i dîn!

Ger ana Maçîn u Çin olsa makam,
Sa'y ile bulmak gereksin, ey hümâm.

تَعَلَّمُوا حَتَّى السِّحْرَ

16. (İlim öğreniniz, sihir bile olsa.)

Her ne dürlü ilm ola àlemde pes

Öğrenip bilmekliğe eyle heves.

Sihr u efsun olsun öğren ey peder,
Lâkin anı işlemekten kıl hazer.

اَلنَّاسُ اثْنَانِ عَالِمٌ وَمُتَعَلِّمٌ ، وَالْبَاقِى هَمَجٌ

17. (İnsanlardan iki zümre makbuldür: 1. Alimler. 2. İlim öğrenenler. Geride kalanlar ise ahmaklar gürûhundandır.)

Nâs iki sınf üzredir ey pür-safâ,
Bâkîsi anın hemec der Mustafâ.

Biri àlimdir, birisi öğrenen;
Kendini cehd eyle, kıl ikiden.

Not: *Hemec*; sivri, ufak bir sinek çeşitidir. Koyun ve keçilerin yüzlerine, gözlerine konar, üşüşürler. Türkçe'de bunlara yavsı denir. Hemec bir de, çolpa, beceriksiz ve ahmak kişilere denir.

اَهْلُ الْقُرآنِ اَهْلُ اللهِ وَخَاصَّتُهُ

18. (Kur'an ehli, yâni Kur'an'ın ihtiva ettiği ahkâm ve esrara vâkıf olup, ilm ile de âmil bulunan kimseler, Allah'ın dostu ve has kullarıdır.)

Ehl-i Kur'ân oldu çün kim ehl-i Hak,
Rûz u şeb cehd eyle andan al sebak.

Ehl-i Kur'an ol, dürüş ey merd-i dîn;
Tâ bulasın kurb-i Rabbi'l-àlemîn.

لاَغِنَاءَ مَعَ الزِّنَا ، وَلاَ فَقْرَ مَعَ الضُّحَى

19. (Zina etmeğe mübtelâ bir kimse için zenginlik; kuşluk namazı kılmağa alışkın bir kul için de fakirlik bahis konusu olamaz.)

Her ki zânîdir, gınâsı yoğ olur,
Mihnet ü fakr u anâ'sı [meşakkati] çoğ olur.

Her fakir olan kılursa kuşluğu,
Gide fakrı, arta anın hoşluğu.

اُطْلُبُوا الْحَوَائِجَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوه

20. (İhtiyaçlarınızın karşılanmasını güzel, güleç yüzlü kimselerden taleb ediniz.)

Her ki şekli hûb ola, hulku hasen;
Hâcetin arz et ana, kem etme sen!

Bed-likàya, key sakın ey ser-firâz;
Hacetin arz eyleyüp, keşfetme râz. [sır]

Not: Hadîsin, kaynaklarda değişik rivayetleri vardır. O rivayetlere bakarak metinde düzeltme yaptık.

مَنْ طَلَبَ شَيْئًا وَجَدَّ وَجَدَ ، وَمَنْ قَرَعَ بَابًا وَلَجَّ وَلَجَ

21. (Bir şeyi isteyip, o hususta sa'y ve gayreti de ihmal etmeyen kimse, sonunda murada erer. Bir kapıyı çalıp da inat ve ısrarla netice almaya çalışan da, nihayet onu açtırıp geçmeyi sağlar.)

Her ki dilerse murâda erişe
Cidd ü cehd ile gerek ol dürüşe

Bağlu kapu sa'y ile bulur güşâd
Cidd ü cehd ile bulunur her murâd

كَثْرَةُ السُّؤَالِ تَجُرُّ اِلَى الْفَقْرِ

22. (Çok dilenmek, başkalarına çok el açmak, kişiyi sonunda fakirliğe götürür.)

Fakrı artar, varını hem yoğ eder;
Der-be-der her kim suali çoğ eder.

Sâil olma, kanî' ol ey nev-civân,
Tâ bulasın fakr u kılletten emân.

اَلْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لاَ يَفْنَى

23. (Kanaatkârlık, bitmez tükenmez bir hazinedir.)

Ser-firâz olmak dilersen ser-firâz,
Kanî' ol, gel, varını terk eyle az;

Her ki bulmuştur kanâat gencini,
Çekmeyiserdir o dünya rencini.

اَلْغِنَى غِنَى الْقَلْبِ لاَ غِنَى الْمَالِ

24. (Asıl zenginlik, gönül zenginliğidir; malca zenginlik değil.)

Gel gınâ-yi dil dile ey dil-nüvâz
Tâ olasın âlem içre bî-niyâz

Her ki malı çoğ ola, kalbi fakir
Olmaya ma'nada ol erden hakîr

حُبُّ الدُّنيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٌ

25. (Dünyayı sevmek, her hata ve günahın başıdır.)

Hubb-i dünya kim, ser-i isyân ola
Ana dil vermek kati hüsrân ola

Bî-vefâdur sevgüsin terk eyle terk,
Ahiret endişesin perk eyle perk.

تَرْكُ الدُّنيَا رَأْسُ كُلِّ عِبَادَةٌ

26. (Dünyayı terk etmek her ibadetin başıdır.)

Terk-i dünyâdur ibâdet mâyesi,
Hizmeti odur Hak'un sermâyesi

Terk-i dünyâ eyle, uzlet kıl güzîn
Tâ bulasın kurb-i Rabbi'l-âlemîn

اَلدُّنيَا قَنْطَرَةٌ فَاعْبُرُوهَا ، وَلاَ تَعْمُرُوهَا

27. (Dünya bir köprüdür; bu sebepten oradan iyi geçmeğe bakın, yerleşip kalmaya çalışmayın!)

Çün ki dünya köprüdür didi Rasûl;
Kıl ubûr ol köprüden ey pûr-usûl

Anı ma'mur etme kim olur harâb,
Bî-bahâdur eyle andan ictinâb.

اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ

28. (Dünya ahiretin tarlasıdır.)

Dâr-ı dünyâ çün mezâri'dür ne şekk;
Ek amel tohmunu bunda, çek emek.

Hayr u şerden her ne eksen ey cevân,
Hàsılun ol olisar yarın hemân.

اَلْبَخِيلُ لاَيَدْخُلُ الْجَنَّة وَلَوْ كَانَ عَابِدًا ، وَالسَّخِيُّ لاَيَدْخُلُ النَّارَ وَلَوْ كَانَ فَاسِقًا

29. (Hasis ve cimri olan àbid de olsa, cennete giremez; cömert de, fâsık bile olsa cehenneme girmez."

Cennete girmez pahîl olsa kişi,
Gerçi Hakka tâat etmekdür işi.

Her ne denlü fâsık olsa ehl-i cûd,
Yarın anda olmayan Nâr'a vakûd.

مَنْهُومَانِ لاَ يَشْبَعَانِ: مَنْهُومٌ فِى مَالٍ ، وَمَنْهُومٌ فِى عِلْمٍ

30. (İki aç gözlü vardır ki, asla doymak bilmezler: 1. Mala hâris olan. 2. İlme hâris olan.)

İki kimse ikiye muhtaç olur,
Sîr olmaz gece gündüz aç olur:

Biri àlimdür, birisi ehl-i mâl;
İlm ü mâla bu iki doymak muhâl.

اَكْرِمُوا الضَّيْفَ وَلَوْ كَانَ كَافِرًا

31. (Misafire, kâfir bile olsa ikramda bulununuz.)

"Ekrimu'd-dayfe" dedi çün kim Rasûl,
Gör ganîmet cânile eyle kabûl.

Gerçi kâfir de ola mihmanunuz,
Önine gelmek gerekdir nânunuz.

اَلضَّيْفُ اِذَا نَزَلَ نَزَلَ بِرِزْقِهِ ، اِذَا خَرَجَ خَرَجَ بِذُنُوبِ اَهْلِهِ

32. (Misafir haneye indiğinde kendi nasibi ve rızkı ile iner; ayrılırken de hane sahibinin günahlarını silip götürerek çıkar.)

Hànesine ger kimün mihman gele,
Rızkını verür anun Allah, bile.

Gidicek, ev ıssınun isyanını
Bile alur gidiserdür bil anı.

شَرُّ النَّاسِ مَنْ اَكَلَ وَحْدَهُ

33. (İnsanların en kötüsü, oturup tek başına yemek yiyendir.)

Şerr-i nâs ol kimsedür ey merd-i din,
Buhl edüp yer yalınuz, ol etmeğin.

Hak içün gel, halka varun kıl atâ
Ta makàmun ola Firdevs-ü Hudâ.

مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ ، وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ

34. (Kim Allah rızası için tevazu gösterirse, Allah onun şeref ve itibarını artırır; tekebbür edeni de alçaltır.)

Hakk içün her kimse kendin hâk ede,
Hak makamın ol kulun eflâk ede.

Kibr edüp her kimse görse kendüzin,
Gece eyler Hak anun her gündüzin.

اَلتَّكَبُّرُ مَعَ الْمُتَكَبِّرِ صَدَقَةٌ

35. (Mütekebbir kimseye karşı tekebbür etmek bir sadakadır.)

Kıl tevazu, kibri terket ey püser,
Ta olasın halk içinde muteber.

Kibri, kibr ehline etmeklik yine,
Mü'mine geçer tasadduk yerine.

اَلشُّهْرَةُ آفَةٌ ، وَالْخُمُولُ رَاحَةٌ

36. (Şöhret sahibi olmak bir âfettir. Nâmı, nişânı olmamak ise rahatlıktır.)

Ko gurur u şöhreti, âfetdür ol;
Tut humûle sûreti, râhatdur ol.

Kesreti terk eyle, vahdet bulasın;
Mihnet ü gamdan feragat bulasın.

طُوبَى لِمَنِ شَغَلَهُ عَيبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِي

37. (Kendisinin kusur ve ayıplarını düşünüp düzeltmeğe çalışması sebebiyle, başkalarının kusur ve ayıplarıyla meşgul olmayan kimseye ne mutlu!)

Kıl tefahhus kendi aybun ey püser,
Kimse ayıbına nazar kılma nazar.

Aybı çok olsa kişinin bî-gümân,
Aybını gözler olur halkun heman.

اَلْبَلاءُ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ

38. (Belâ kişiye, dili ve konuşması yüzünden gelir.)

Her ne kim erse kişeye, hayr u şer,
Ekserine dil anun illet düşer.

Söylemekden erişür derd ü belâ,
Söylemekdür mücîb-i cevr ü cefâ.

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ ، اِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِى يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ

39. (Pehlivan güreşte karşısındakini yenen değil, gazablandığı anda kendi nefsine hakim olabilendir.)

Pehlivanlık ol değüldür ceng ede,
Àlemi halkın güzine teng ede;

Pehlivan odur dedi, ol Nûr-i Rab;

Nefsine gàlib ola inde'l-gazab.

عِزُّ الدُّنْيَا بِالْمَالِ ، وَعِزُّ الْآخِرَةِ بِالْاَعْمَالِ.

40. (Dünyadaki izzet ve itibar mal ile; ahiretteki itibar ise iyi ameller iledir.)

İzz-i dünyâdür gınâ-yı mal ile;
Ahiret i'zazıdur a'mâl ile.

Şol kişi kim mâli yok, hem tâatı
Dünya vü ukbâda olmaz rahatı

اَلدُّنْيَا حَرَامٌ عَلَى اَهْلِ الْآخِرَةِ ، وَالْآخِرَةُ حَرَامٌ عَلَى اَهْلِ الدُّنْيَا

41. (Dünya, ahiret ehline; ahiret de dünya ehline haramdır.)

Ol seni terk etmeden terk eylegil!
Sevgüsin kalbünden ihrâc eylegil!

Oldu dünya ehline ukbâ harâm
Şöyle kim aksi harâm oldu, harâm!

Her dü àlemden Hüdâ ehli firâr,
Ettiler Hakk'un cemâlin ihtiyar.

Ger dilersen yarın anda izz-i tâm,
Kıl ibadet Rabbuna her subh u şâm!

Ger dilersen bulasın bâki hayat,
Hıdmet eyle sıdk ile kable'l-memât.

Tâatı ihlâs ile et ey refîk,
Kim ola tevfîk sana hem-tarîk.

Hıdmete ger sıdk ile etsen kıyâm,
Hak makàmun ediser Dâru's-Selâm.

Kıl ibadet Ahterî ihlâs ile,
Haşr olasın ta ki merd-i hâs ile.

Gel bu dünya işlerinden kıl ferağ,
Hazret-i izzetde olsun yüzün ağ.

Bî-vefadur, mihrine aldanmagıl!
Zehrine baldur deyü el sunmagıl!

Ser-te-ser dünya nedür: Endûh u gam,
Mihnet ü derd ü belâ vu hüzn hem.

Bî-vefâdur andan eyle ictinâb,
Hak budur va'llàhu a'lem bi's-sevâb.

c. Eser ve Nâzımı Hakkında

Münih nüshasından faydalanarak, yayınladığımız Ahterî'nin *Kırk Hadis*'i, Konya'da da vardır. Merhum İzzet Koyunoğlu'nun kütüphanesinde bulunan o nüsha 1180 hicrî (1766-67 mîlâdî) senesinde istinsah olunmuştur. Biz Konya nüshasını incelemeğe imkân bulamadık.

Ahterî'nin kim olduğuna gelince; maalesef nüshalarda bu hususta bir ipucu yoktur. İzzet Koyunoğlu'nun, Konya nüshası başında Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin bir eseri olmasına bakarak, bu kırk hadis kitabını da ona ait, sayması kabule şayan değildir; çünkü seçilen hadîsler, bazan zayıf ve hattâ asılsız diye tavsif edilen cinstendir; Ebussuud Efendi gibi büyük bir alim ve şeyhülislâm, öylelerini asla seçmezdi.

Biz muhtelif edebiyat tarihî kaynaklarını araştırdık, Ahterî

mahlâslı iki şair tesbit ettik. Birisi XIX. Asır saz şairlerinden Gedayî'nin şiirlerinde, onun çağdaşı olarak zikri geçen bir diğer saz şairidir; zamanının muahharlığı sebebiyle bizim *Kırk Hadîs* kitabı onun tarafından yazılmış olamaz.

Diğer Ahterî'nin ise hayatı meçhul olup, elimizde sadece 4 şiiri kalmıştır (Bk. Sadettin Nüzhet Ergün, *Türk Şairleri*, c. 1, s. 386-387)

Bu iki Ahterî'nin dışında, bir de meşhur *Ahterî Lügatı*'nın müellifi Muslihüddin Mustafa b. Şemsiddin Muhammed el-Karahisârî vardır ki, 968 (1561)'de vefat etmiştir. Kaynaklar onun şiirle iştigalini veya kırk hadîs tercümesi nazm ettiğini yazmıyorlarsa da, gerek zaman, gerekse üslûb ve muhtevaları bakımından, manzum *Kırk Hadis* kitabı ile, bulunan diğer şiirlerin bu Muslihüddin Mustafa b. Şemsiddin Karahisârî'ye ait olması, bizce muhtemel ve mümkün görünmektedir.

(*İslâm Mecmuası,* München, B. Almanya; Ocak, Şubat, Mayıs, Haziran, Temmuz 1976 Sayıları.)

10. EBCED HESABI İLE TARİH DÜŞÜRME SANATI (1)

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Ecdadımız, olayların tarihlerini çeşitli usüllerle kaydetmişlerdir. En yaygın şekil; sade, açık ve sanatsız olarak tarihi bilmektir. Öğretici veya halka hitap edici eserlerde genellikle bu yol kullanılmıştır. Nitekim tarih kitapları hadiseleri kronolojik sırayla anlatır, gün, ay ve yılı açıkça yazarlardı: "Niğbolu Zaferi 21 Zi'l-hicce 798'de vukû buldu." "Çelebi Sultan Muhammed, 824 senesi Cemâde'l-ûlâsı evâilinde (başlarında) Edirne'de irtihâl-i dârı bekà eyledi."... gibi.

Bunun yanı sıra, bilhassa edebî eserlerde, tercüme-i hal kaynaklarında ve kitâbelerde, daha başka sanatkârâne, saklı ve örtülü ifadelerle tarih kaydetme usüllerinin bulunup geliştirildiğini ve çok kullanıldığını görüyoruz.

Bu değişik ve sanatlı usüllerden biri de, ebced hesabıyla tarih düşürmektir. *Ebced* kelimesinin izahında pek çok söz söylenmiştir. Biz bu teferruata girmeyeceğiz. Kısaca söylemek gerekirse *ebced*; alfabe mânâsına kullanılmış ve meselâ mektebe yeni başlayan ve henüz alfabeyi öğrenme durumunda olan çocuk için *tıfl-ı ebced-hân* denmiştir.

Ebced hesabında da esas; alfabenin her harfine bir rakam değeri vermek; ve bir kelimeyi teşkil eden harflerin toplam rakam değerini, anlatılmak istenen bir hadisenin tarihine denk düşürmektir. Böylece, ebced hesabıyla belirli bir tarihi anlatan kelimelere veya satırlara baktığımızda, karşımızda herhangi bir rakam göremeyiz; kâğıdı, kalemi de ele alıp, o kelime veya satırın her harfinin rakam değerini birbiriyle toplaya toplaya sonucu bulmamız gerekir.

Bu ince usûl, çeşme, cami, medrese, han, hamam, kale, mezar... kitabelerinde; birçok tarihî olayların, kitap te'lif ve istinsahlarının,

şahısların doğum ve vefatlarının tesbitinde o kadar çok kullanılmıştır ki, ebced hesabını bilmeden onları anlamak ve onlardan faydalanmak imkânsız hale gelmiştir. Biz bu hususu düşünerek, muhterem din görevlilerimiz ile Osmanlı harflerini bilen meraklı okuyucularımıza ebced konusunda bazı bilgeler vermeyi, çeşitlerini ve inceliklerini kısaca da olsa belirtmeyi uygun ve faydalı bulduk.

Ebced hesabında harflere verilen rakam değerleri birkaç çeşittir. Osmanlı sahasında en çok kullanılmış olan yaygın sistemde bu değerler şöyledir:

(ا آ ء) *Elif*, medli *elif* ve *hemze*: 1

(ب ، پ) *Be* ve *pe*: 2

(ج ، چ) *Cim* ve *çe*: 3

(د) *Dal*: 4

(ه) *He*: 5

(و) *Vav*: 6

(ز ، ژ) (Keskin z) ve *je*: 7

(ح) *Hà* (noktasız): 8

(ط) *Tı*: 9

(ی) *Ye*: 10

(ك ، ک) *Kef*, *kâf-ı Fârisî* ve *sağır kef* : 20

(ل) *Lâm*: 30

(م) *Mim*: 40

(ن) *Nun*: 50

(س) *Sin*: 60

(ع) *Ayn*: 70

(ف) *Fe*: 80

(ص) *Sad*: 90

(ق) *Kaf* (iki noktalı, kalın k): 100

(ر) *Rı*: 200

(ش) *Şın*: 300

(ت) *Te* (iki noktalı): 400

(ث) *Se* (peltek se): 500

(خ) *Hı* (noktalı ve hırıltılı h): 600

(ذ) *Zel* (peltek z): 700

(ض) *Dad*: 800

(ظ) *Zı* (direkli, bir noktalı t): 900

(غ) *Gayn*: 1000

Bu cetveli kolay hatırda tutmanın bir yolu vardır:

أَبْجَدْ هَوَّزْ حُطِّي كَلَمُنْ سَعْفُصْ قَرَشَتْ ثَخَذْ ضَظِغِ

(*Ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fas, kareşet, sehaz, dazığı*)

kelimeleri yazılıp, baştan itibaren her harfin altına 1'den 10'a; sonra onar onar 20'den 100'e; en son da yüzer yüzer 200'den 1000'e kadar rakamlar kaydedilir. Daha başka okuyuşlar da vardır. Tabii birbirine benzeyen sesleri iyi ayırmak ve yerini şaşırmamak gerekir.

Bu hesaplama işinde önemli olan, kelimenin yazılışı ve imlâsıdır, telaffuzu değil; binâen aleyh şeddeli harf tek hesap edilir. Harekeler hesaba katılmaz, harf-i tarifteki okunmayan elifler ve huruf-u şemsiyye önündeki lâmlar hesaba katılır; elif-i maksûre — *ye* ile yazıldığı için— *ye* olarak hesaplanır... vs.

Basit misallerden başlayarak açıklamaya başlayalım:

Timur Anadolu'ya geldiğinde Sivas'ı 803 hicrî yılında yakıp yıkmış; buna tarih olarak;

خراب

(*Harâb*) kelimesi düşürülmüş ki, *hı*: 600 + *re*: 200 + *elif*: 1 + *be*: 2 = 803 etmektedir.

Meşhur mutasavvıf ve şair Şeyh Galib'in doğum tarihine,

اثر عشق

(*Eser-i ışk*) terkibi düşürülmüş; gerçekten de *elif*: 1 + peltek *se*: 500 + *re*: 200 + *ayn*: 70 + *şın*: 300 + *kaf*: 100 = 1171 hicrî yılıdır.

Bir başka tarihçi de yine Şeyh Galib'in doğumu için,

جذبة الله

(*Cezbetu'llàh*) terkibini bulmuştur ki o da: *Cim*: 3 + *zel*: 700 + *be*: 2 + *te*: 400 + *elif*: 1 + *lâm*: 30 + *lâm*: 30 + *he*: 5 = 1171 etmektedir.

İstanbul'un Türkler tarafından fethi olarak,

بلدةٌ طيبةٌ

(*Beldetün tayyibetün*) terkibi meşhurdur ki, hicrî 857 eder: *Be*: 2 + *lâm*: 30 + *dal*: 4 + *te*: 400 + *tı*: 9 + *ye*: 10 + *be*: 2 + *te*: 400 = 857.

Rivâyete göre; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye yaşını sormuşlar,

"—Hüdâ'dan bir küçüğüm, varın siz hesaplayıp bulun!" diye cevap vermiş.

خدا

(*Hüdâ*) Hı: 600 + dal: 4 + elif: 1 = 605 eder. Bu rivayete göre Mevlânâ 604 hicrî yılında doğmuş oluyor. Mevlânâ Hazretleri'nin ölümü ise:

عبرة

(*İbret*)'tir): Ayn: 70 + be: 2 + re: 200 + te: 400 = 672.

محمد

(*Muhammed*) kelimesi ebcedle 92 eder. *Mim*: 40 + *hâ*: 8 + *mim*: 40 + *dal*: 4 = 92.

امان

(*Amân*) sözü de aynıdır: *Elif*: 1 + *mim*: 40 + *elif*: 1 + *nun*: 50 = 92. Bu eşitliği göz önünde tutan bir şair, Peygamber SAS Efendimiz'e yazdığı na'tında şöyle diyor:

Amân lafzı senin ism-i şerifinle müsâvîdir;
Anınçün àşıkın zikri amândır yâ Rasûla'llàh!

Buraya kadar verilen misaller, ebcedle tarih düşürmenin en basit kademesi olan kelime veya ibare ile tarih düşürme kısmına girer. Bunda da önce, lügat mânâsı olmayan harf yığınından, mânâsı bir nükte ifade eden kelimeye; tek kelimeden de, birkaç kelimelik münasib bir ibareye doğru gelişme olmuştur. Halbuki, daha sonraları ne kadar ince buluşlar ortaya çıkmıştır.

Onları da inşâallah ileriki sayılarda anlatacağız.

(*Diyânet Gazetesi*, s.198, 1 Ekim 1978, sf.4)

11. EBCED HESABI İLE TARİH DÜŞÜRME SANATI (2)

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Geçen sayıda, ebcedle tarih düşürme konusunu anlatmağa başlamış ve en basitlerinden başlayarak bazı misaller vermiş; hesabın nasıl yapılacağını anlatmıştık. Bu yazımızda daha mütekâmil misaller ve çeşitleri anlatmak istiyoruz.

Belirttiğimiz gibi, ebced hesabı ile tarih düşürme, önce harf gruplarından tek kelimelere, sonra tek kelimelerden nükteli ibarelere doğru gelişme göstermiştir.

Böylece ebcedli tarihler önceleri nesir halinde iken, daha sonra manzum olarak da tertip edilmeğe başlanmıştır. Bu nazmen tarih düşürmenin, daha zor ve ileri bir sanat merhalesi olduğu aşikârdır. Zira tarihi düşüren şahıs (ki müverrih diye adlandırılır) hem şiirin veznine, kafiyesine uymak; hem de belirtilmek istenen tarih rakamına muvafık anlamlı, nükteli bir ibare bulmak zorunda kalmaktadır.

Rivayete göre, ilk manzum tarih mısraını Fatih devri ulemasından Hızır Bey söylemiş. Bilindiği üzere bu Hızır Bey 1 Rebiulevvel 810-863 (6 Ağustos 1407-1458, 59) yılları arasında yaşayan büyük bir Türk alim ve şairidir. Nasreddin Hoca'nın torunlarından imiş. Fetihten sonra İstanbul'un ilk kadısı oldu. Tazarruat adlı edebî şaheserin sahibi olan Sinan Paşa'nın babasıdır. Akaide dair *Kasîde-i Nûniyesi* çok meşhurdur, İstanbul'un karşı yakasında geniş bir arazisi vardı ki bugün orası onun adına izafeten Kadıköy diye adlandırılır.

Fatih Sultan Mehmed'in, fetihten önce yaptırmış olduğu bir cami için söylendiği zikredilen o mısra şöyledir:

جامع زيد عمر من عمره

Okunuşu: (*Câmiun zîde umru men amereh*.)

(Vezni: Fâilâtün-mefâilün-feilün)

Mânâsı: "Bir cami ki, yaptıranın ömrü ziyade olsun!"

Ebced hesabıyla 850 hicri yılını gösteriyor ki, İstanbul'un fethinden 7 sene önce demektir. Görüldüğü üzere bu ibare Arapça'dır.

Türk dili ile söylenmiş ilk manzum tarih olarak ise, İstanbul'un fetih tarihi için söylenmiş şu mısra gösteriliyor:

اهل دین استانبولی آلد ی جدال وجنکله

(*Ehl-i din İstanbul'u aldı cidâl ü ceng ile*)

(Vezni: Fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün)

İstanbul'un fethi için ehemmiyetine binâen pek çok tarih söylenmiş, geçen yazımızda söylediklerimize ilaveten

آخرون ، عون خالق ، کفاره قیامت ، کافره قیامت

(*Âhirûn*), (*avn-i Hàlık*), (*küffâra kıyâmet*) veya (*kâfire kıyâmet*)

زهی عون لله آلند ی ستانبول

(*Zehî avn-i li'llâh alındı Stanbûl*),

ینصرك الله بنصرٍ عزیز

(*Yensuruke'llàhu bi-nasrin azîz*)

Mânâsı: "Allah sana aziz bir nusret ile yardım eyler, veya eylesin!"

Bu tarihlerden *âhirûn* sözünü, bizzat Fatih Sultan Mehmed'in bulup söylediği rivayet ediliyor. Bu hususta bir de beyit vardır:

Feth-i İstanbul'a fırsat bulmadılar evvelûn,
Feth idüp Sultan Muhammed didi târih: "Âhirûn"

Fatih'in ve çevresindeki ulemânın böyle ebced hesabına karşı bariz bir ilgi göstermesi, kanaatımızca, Osmanlı diyarında ebcedle tarih düşürmeye revaç vermiş olmalıdır. Gerçekten de bu sahadaki mahsullerin İstanbul'un fethinden sonra birdenbire dikkati çekecek kadar çoğaldığı görülüyor.

Bazı Misaller:

انگروسی منهزیم قلد ی سلیمان زمان

(*Üngürûsı münhezim kıldı Süleymân-ı zaman*) = 932
1+50+20+200+6+60+10 = 347
40+50+5+7+10+40 = 152
100+30+4+10 = 144
60+30+10+40+1+50 = 191
7+40+1+50 = 98

Toplam: 932

آلد ی قبرس آطه سن شا ه سلیم

(*Aldı Kıbrıs adasın Şâh Selim*) = 978
1+30+4+10 = 45
100+2+200+60 = 362
1+9+5+60+50 = 125
300+1+5 = 306
60+30+10+40 = 140
Toplam: 978

اهل سنة منزلی اولد ی روان

(*Ehl-i Sünnet menzili oldı Revân*) = 991
1+5+30 = 36
60+50+400 = 510
40+50+7+30+10 = 137
1+6+30+4+10 = 51
200+6+1+50 = 257
Toplam: 991

قیلد ی ابراهیم افند ی ارتحال

(*Kıldı İbrâhîm Efendi irtihàl*) = 1198
100+10+30+4+10 = 154
1+2+1+200+1+5+10+40 = 259
1+80+50+4+10 = 145
1+200+400+8+1+30 = 640
Toplam: 1198

جان شیرینی ویرد ی فرهاد

(*Cân-ı şîrînini virdi Ferhâd*) = 1204
3+1+50 = 54
300+200+10+50+10+50+10 = 630
6+10+200+4+10 = 230
80+200+5+1+4 = 290
Toplam: 1204

اوچ گمی یول بولد ی ، گمسز آت گبی قوشد ی یمه

(*Üç gemi yol buldı, gemsiz at gibi koşdı yeme*) = 1213
1+6+3 = 10
20+40+10 = 70
10+6+30 = 46
2+6+30+4+10 = 52
20+40+60+7 = 127
1+400 = 401
20+2+10 = 32
100+6+300+4+10 = 420
10+40+5 = 55
Toplam: 1213

اولد ی صالح افند ی دفتردار

(*Oldı Sàlih Efendi defterdâr*) = 1214
1+6+30+4+10 = 51
90+1+30+8 = 129
1+80+50+4+10 = 145
4+80+400+200+4+1+200 = 889
Toplam: 1214

گچد ی غالب دده جاند۱ن یا هو

(*Geçdi Gàlib Dede cândan yâ hû*) = 1214
20+3+4+10 = 37
1000+1+30+2= 1033
4+4+5 = 13
3+1+50+4+1+50 = 109
10+1+5+6 = 22
Toplam: 1214

ایلد ی رحلة ، گلوپ قدسی افند ی کعبه دن

(*Eyledi rıhlet, gelüp Kudsî Efendi Kâ'be'den*) = 1221
1+10+30+4+10 = 55
200+8+30+400 = 638
20+30+6+2 = 58
100+4+60+10 = 174
1+80+50+4+10 = 145
20+70+2+5+4+50 = 151
Toplam: 1221

Tarih düşürmenin diğer çeşitlerini, ileriki sayılarda anlatmaya devam edeceğiz inşâallah.

(*Diyanet Gazetesi*, s.199, 15 Ekim 1978, sf. 4)

12. TÜRK EDEBİYATINDA NA'TLAR

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

İslâmî Türk Edebiyatımız çok köklü ve çok zengindir. İslâm dinine bütün kalbiyle bağlanan, onun pâk îmanından büyük feyz ve şevk alan ecdadımız, bu yolda sayısız fikir ve sanat şaheserleri ibdâ etmişlerdir. Bunların, sevgili peygamberimiz Hazret-i Muhammed SAS Efendimiz'le ilgili olanları ise; daha muhteşem olup, umumiyetle yüksek sanat değerine ve coşkun bir lirizme sahiptirler. Çünkü ona karşı duyulan engin ve samimî muhabbetten güç almışlardır.

Edebiyatımızdaki, Hazret-i Peygamber'le doğrudan doğruya ilgili olan eserleri şöyle gruplandırabiliriz:

1. Onun tercüme-i hâlini ve faaliyetlerini anlatan *sîret (siyer)* ve *megâzî* kitapları,

2. Söz ve işlerini konu edilen *sünnet* ve *hadîs* kitapları,

3. Bedenî evsafını ve bazı ahlâkî hususiyetlerini anlatan *hilye* ve *şemâil* kitapları,

4. Doğumu (ve kısaca hayatının bazı olayları) konusundaki *mevlid* kitapları,

5. Mî'racını konu edinen *mî'râciye*'ler,

6. Mû'cizelerini ve peygamberliğine dair delilleri anlatan *mû'cizât, şevâhid* ve *delâil-i nübüvve*... kitapları,

7. Onun hakkındaki *salat-ü selâm* ve *dua* kitapları, tercümeleri,

8. İsimlerine dâir *Esmâü'n-Nebî* kitapları,

9. Faziletlerinin zikri ve medhi için yazılan *na'tlar* ve doğduğu, yaşadığı yerler, ebeveyni, hanımları, çocukları, ashabı, eşyaları, kabri, mescidi, vasiyetleri, ahlâkı... gibi sayısız konuda irili-ufaklı, manzum-mensur, tercüme-te'lif nice eser...

Biz bu yazımızda, na't hakında bilgi vermek ve bazı örnekler sunmak istiyoruz.

Na't: Arapçada, *tavsif etmek* mânâsına masdar, *sıfat* ve *vasıf*

mânâsına da isim olarak kullanılır. Aynı şekilde Arap gramerinde de, sıfata; *na't*, mevsûfa; *men'ût* denmektedir.

Edebiyat sahasında ise, *na't* denince ilk önce, Hazret-i Peygamber Efendimiz'i övmek, evsafını zikretmek, ona duyulan saygı, sevgi ve şevki dile getirmek, ondan şefaat dilemek... gibi maksatlarla yazılan manzumeler anlaşılır. Bunların nazım şekilleri muhteliftir: *Gazel, kaside, mesnevî, terkib-i bend, terci-i bend, müstezad*... vs. olabilir, beyitler veya dörtlüklerle yazılabilir; Beyit sayısı 6-7'den, yüzlerce beyte kadar değişir.

Na't, hasseten Hazret-i Peygamber için yazılan manzum eserdir; maamafih "Çar yâr-ı Güzîn" bazı veliler ve tarikat pirleri için de aynı minval üzre na'tlar yazıldığı olmuştur: *Na't-ı Hazret-i Ali, Na't-ı Mevlânâ* gibi...

Edebiyatımızda —pek az istisnası ile— hemen her şair birkaç na't yazmıştır. Zira, İslâmî an'aneye göre, başlanan bir işte önce besmele, sonra hamdele, sonra salvele ve âl ü ashaba dua edilerek

asıl maksada geçilirdi. Zamanla edebî eserlerin mukaddime kısımlarında ise, besmele ve hamdele "tevhid bölümü", salvele (veya tasliye) de "na't bölümü" haline dönüştürülmüş; Rasûlüllâh'ın âline ve ashabına dua kısmı da "ashaba na't" olmuş, iltica ve niyazlar ise; "münâcat bölümü" halinde tezahür etmiştir.

Binaen aleyh, her müellifin umumiyetle mukaddimede bir na't ortaya koyması anlaşılmıştır. Bunlardan farklı olarak kendini na't yazmaya daha çok vermiş ve bu yüzden şöhret kazanmış şairler de vardır. (Böylece *na't-gû* lâkabı verilirdi.)

Na'tların beğenilen ve şöhret bulanları türlü makamlarda bestelenmiş, toplantılarda, tekke ve camilerde okunagelmiştir. Mevlid okuyana *mevlid-hân* denildiği gibi, na't okuyanlara da *na't-hân* denilmiştir.

a. Mevlânâ'nın Bir Na'tı

Anadolu'da gelişen tasavvufî Türk edebiyatında, Mevlevî Tarikatı yoluyla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî büyük bir tesir icra etmiştir. Aynı tesir na't konusunda da aynen vâki ve câridir. Çünkü Mevlânâ bu vadide de birçok şiir yazmış, bunlar büyük mûsikî üstadları tarafından bestelenerek Mevlevî tekkelerinde zevk ve şevkle okunmuştur. Yazma eser kütüphanelerimizde onun na'tlarını toplayan *mecmua*lar vardır.

Mevlânâ'ya ait olduğu söylenen (Yenikapı Mevlevîhanesi'ne ait bir yazma eserde, hakkında "meşkûktür" deniyor. Bk. Süleymaniye Nafiz Paşa Ktp. No: 1249, s. 2) ve büyük şöhret kazanan, İtrî tarafından şâhâne bir şekilde bestelenen Farsça na'tın metnini ve mealini aşağıda veriyoruz:

Yâ Habiba'llàh! Rasûl-i Hàlik-ı yektâ tuî
Ber-güzîn-i zü'l-celâli pâki bi-hemtâ tuî

"Ey Allah'ın sevgilisi, yegâne Yaratıcının elçisi sensin; benzersiz, pâk ve celâl sahibi Allah'ın seçtiği mümtaz kişi sensin!"

Nâzenin-i Hazret-i Hak, sadr u bedr-i kâinât,
Nûr-i çeşm-i enbiyâ, çeşm ü çerağ-ı mâ tuî

"Hak Teâlâ Hazretleri'nin nazlısı, kâinatın en kâmil ve yüksek mertebelisi, peygamberlerin gözü nuru, bizim de gözümüz ve meş'alemiz olan kişi sensin!"

Der şeb-i Mi'râc bûde Cebrâil ender rikàb
Pâ-nihâde ber şer-i nüh künbed-i hadrâ tuî

"Mî'rac Gecesinde Cebrâil mâiyyette olduğu halde, dokuz mavi kubbenin üstüne ayak koymuş olan kişi sensin!"

Yâ Rasûlallah, tu dânî ümmetânet âcizend
Reh-nüma-yı âcizân-ı bî-ser ü bî-pâ tuî

"Ey Allah'ın elçisi! Sen biliyorsun ki, ümmetlerin âcizdirler ve başsız-ayaksız âcizlerin yol göstericisi ise sensin!"

Serv-i bustân-ı risâlet, nev-bahâr-ı ma'rifet
Gül-bün-i bâğ-ı şerîat, bülbül-i bâlâ tuî

"Risalet bahçesinin selvisi, ma'rifetullah vadisinin ilkbaharı, şeriat bağının gül fidanı ve kadri yüksek bülbülü sensin!"

Şems-i Tebrîzî ki dâred na't-ı Peygamber zi-ber
Mustafâ vü müctebâ ân seyyid-i bâlâ tuî

"Şems-i Tebrizî (yâni Mevlânâ'nın kendisi) Hazret-i Peygamber'in na'tını (tasvir ve tavsifini) nice ihata ve ifade etsin ki, seçilmiş ve mümtaz olan o en yüce asil sensin!"

b. Molla Câmî'nin Na'tına Tahmis

Bazı meşhur na'tlara daha sonra gelen şairler, nazireler yazmış veya onlar üzerinde tahmis, tesdis... yoluyla işlemişlerdir. Meselâ Aydınlı meşhur şeyh Dede Ömer-i Rûşenî (ö. 1487)'nin "*Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi*" diye başlayan sevilen ve bestelenmiş na'tına, Beylikci İzzet Bey (ö. 1809)'in yazdığı tahmisi; ve yine *Nefehâtü'l-Üns* yazarı İranlı büyük alim, şâir ve mutasavvıf Molla Abdurrahmân-ı Câmî'nin (1414-1492) Arapça mülemmâlı Farsça na'tına, Türk şairi Hoca Neş'et'in (ö. 1807) yazdığı tahmis... vs. gibi. Ki bu sonuncudan bazı kısımları aşağıda sunuyoruz:

Bezm-i Câmî'de mey-i ışkın olup cür'a-keşi
Olmuşam mest-i mahabbet, akıdup kanlı yaşı
Ururam na're-i mestâne hemen subb u aşî
Lî habîbün medeniyyün arabiyyün kureşî
Ki büved derd ü gàmeş mâye-i şâdi vü haşî

"Molla Câmi'nin meclisinde aşk şarabının yudumlayıcısı olarak, gözümden kanlı yaş akıtarak muhabbet sarhoşu olmuşum, sabah akşam sarhoşlar gibi nâra atmakta, feryad etmekteyim. Benim Medineli, Arap soyundan, Kureyş kabilesine mensup bir sevdiğim var ki, onun dert ve gamı bana neşe ve hoşluk sermayesidir."

Bundan a'lâ nedir uşşâkına ihsân u kerem
Olalar devlet-i didâr ile hoş-dil, hurrem
Suretâ firkat ü ma'nâda visâle her dem
Gerçi sad merhale dûrest zi-pîş-i nazarem,
Vechuhû fi nazarî külle gadâtin ve aşî.

"Onun aşıklarına bundan daha âlâ iyilik ve kerem ne olabilir; eğer onun didarına bakmak devletiyle gönülleri hoş ve sevinçli olsalar. Dışardan ayrılık gibi görünse bile, aslında onunla vuslat ve beraberlik her zaman devam etmekte. Gerçi, o benim gözümün önünden yüz fersah uzaktır ama, cemâli her sabah ve her akşam benim gözümdedir."

Sûziş-i ışk-ı Nebî ile aleyhi's-salevât
Söyle dil-teşne gidem mahşere, buldukda hayât
Ola sirâb dil-i huşk-lebân-ı Arasât
Maslahat nist merâ sîr ez-în âb-ı hayât
Dâafa'llàhu bihî külle zamânin ataşî

"Hazret-i Peygamber'in —ona salat ü selâm olsun— aşkına yanarak mahşere şöyle gönlüm susamış olarak gideyim. Haşr ve ba's olduğu zaman, dudağı kurumuşların gönülleri Arasat'ta onun cemâliyle doysun ve kansın. Bu âb-ı hayata doymak ve kanmakta bana bir fayda yok; onun için, Allah her zaman ona karşı olan susuzluğumu artırsın."

c. Sultan II. Mustafa'nın Bir Na'tı

Son bir nümûne olarak da Sultan II. Mustafa ibn-i IV.

Muhammed Han'ın (1664-1703 yine Hazret-i Peygamber'in medhi ve na'tı vadisinde yazdığı bir *murabba*'ı kaydedelim:

El-meded ey Fahr-i àlem, vey şefîa'l-müznibîn!
Nâzil oldu hakkına hem "rahmeten li'l-àlemîn"
İşidelden vasfunı budur lisânımda hemîn
Es-salâtû ve's-selâm, ey sàdıka'l-va'di'l-emîn!

Çağlayub her dem akar bu çeşm-i giryânum benüm
Fikr idüp nazr-ı cahîmi havf ider cânum benüm
Umaram rûz-ı cezada ola hem-râhûm benüm
Es-salâtû ve's-selâm, ey sàdıka'l-va'di'l-emîn!

Dolmuşam bahr-i şekàvet içre, kârım seyyiât;
Ya ilâhi, sen hidâyet eyle bana, ver necat...
Sen şefâat kıl garibe, ey Rasûl-i kâinât,
Es-salâtû ve's-selâm, ey sàdıka'l-va'di'l-emîn!

Ey Rahîm-i lâ yezâl etme hisâbı bendene
Cân u dilden özlerem ol cismi pâki görmeğe
Yâ Habîb-i Kibriyâ cem et Livâ-yı Hamd'üne
Es-salâtû ve's-selâm, ey sàdıka'l-va'di'l-emîn!

Ümmetünden en hakîr ü bî-kesem ben yâ Rasûl,
Hazretüne etdüğüm vird-i salâtı kıl kabûl,
Âciz u Meftûni'i cennât-i adne et vusul,
Es-salâtü ve's-selâm, ey sàdıka'l-va'di'l-emîn!

(*Hakses Mecmuası*, Hicret Özel Sayısı, Eylül-Ekim 1979, s.37-39.

13. BİR NA'T-I ŞERİF

Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan

Ankara'da bizim kardeşlerimiz *Son Uyarı* diye bir gazete çıkartırlar, çok güzel bir şiir almışlar; onu da okuyacağım, konuşmayı öyle bitirmek istiyorum.

Bu şiir bir na't-ı şerif... Peygamber Efendimiz'in medhini anlatan şiirlere *na't-ı şerif* denir. Yazan, Abdü'l-ehad-ı Nûrî Hazretleri...

"—Abdü'l-ehad-ı Nûrî Hazretleri kim?"

Abdü'l-ehad-ı Nûrî Hazretleri benim çok sevdiğim, evliyâullahtan, mübarek, yüksek, kutbü'l-aktâb bir şahıs... Çok büyük bir zât, Allah şefaatine erdirsin... Kerametleri çok yaygın. 1594-1651 yıllarında yaşamış. Eski devrin insanı bu Abdü'l-ehad-ı Nûrî Hazretleri. Kabri İstanbul'da, Eyüp'te... Çok güzel, mâmur, yapılmış bir türbesi var. Ben onu çok seviyorum.

Onun bir şiirini dergide [İslâm dergisi] yazmıştık, arkadaşlar da buraya almışlar, iyi yapmışlar. Çünkü, bu çok kıymetli bir şiir... Şiirden anlayan birisi, ben bunu neşredince bayılmış, demiş ki:

"—Bu şiir başka şiirlere benzemiyor."

Benzemez tabii... Yazarı Abdü'l-ehad-ı Nûrî Hazretleri, evliyânın şahlarından, büyüklerinden bir kimse de ondan... İkincisi de edib insan, çok güzel bir şahıs...

DER NA'T-I HAZRET-İ RASÛL-İ KİBRİYÂ...

Şiir okumaya geçtik; hadisleri okuduk, şimdi bir de şiir okuyoruz. Ne şiiri bu? Bir âşık-ı sàdıkın, bir Rasûlüllah âşıkı evliyâdan mü*bare*k zâtın, Rasûlüllah için yazdığı, âşıkâne sevgisini anlatan, muhabbetini gösteren bir şiir... Kandil gecesinde şiir okuyoruz. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i de şiir değil mi? O da şiir. Şiir okuyoruz...

Çok güzel bir şiir, edebiyattan anlayanlar bilirler. Ben izahına

geçeyim. Diyor ki:

Ey habîb-i Hak, kerîmü'ş-şân Muhammed Mustafâ,
Nâzenîn-i Hazret-i Yezdân Muhammed Mustafâ...

"Ey Cenâb-ı Hakk'ın sevgilisi, şanı yüksek olan, soylu olan Muhammed Mustafâ! Cenâb-ı Yezdan olan Allah'ın nazlı, nâzenin kulu olan Muhammed Mustafâ..."

Ravza-i cennet gülüsün, "lî mea'llàh" bülbülü,
Canlara cânân, cihâna cân Muhammed Mustafâ...

"Sen cennet bahçesinin bir gülü gibisin, gül gibisin yâ Rasûlallah! Ama cennet gülü gibi, dünya gülleri gibi değil..."

"*Lî mea'llàh*" uzun izah isteyen bir şey. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde buyurmuş ki:

لی مع الله ساعةٌ لا یقرّبنی ملكٌ مقرَّب

(*Lî mea'llàhi sâatün lâ yukarribunî melekün mukarreb*) "Benim Allah'la öyle bir yakınlık hallerim oluyor ki, ma'rifetullahtan, muhabbetullahtan, tecellî-yi ilâhîden Allah'la benim öyle hallerim oluyor ki, o duruma Allah'ın en yakın melekleri bile yaklaşamaz."

Hakîkaten de öyle... Biliyorsunuz Mi'rac'a giderken Cebrâil AS yoldaşlık etti, etti, etti... Yedi kat gökleri geçtiler, bilgi verdi. Dedi: "Bak bu Adem Atandır, selâm ver buna! Bu İbrâhim Atandır, selâm ver buna!" vs. vs. Gittiler gittiler, Sidre-i Müntehâ'ya kadar gittiler. Oraya varınca melek-i mukarreb olan, Allah'ın en yakın meleği olan Cebrâil AS ne dedi:

"—Yâ Rasûlallah, benden bu kadar. Bundan öteye ben bir adım atamam! Biraz daha gitsem, çatır çatır yanarım. Bundan sonraya benim yaratılışım tâkât getirmez, ben oradaki feyzin, o nûraniyetin ağırlığını çekemem." dedi, kaldı orada...

Orada Peygamber Efendimiz Refref'e, yeşil bir nura bindi,

Sidre-i Müntehâ'dan *Kâbe kavseyni ev ednâ*'ya, Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'in huzûr-u âlîsine kadar vardı. Yetmiş bin nurdan, yetmiş bin zulmetten perdeler geçip, Allah-u Teâlâ Hazretleri'nin huzur-u ilâhîsine vardı. Bunlar ne demek? Kelime kelime böyle insan anladıkça, tüyleri çivi gibi diken diken oluyor. Öyle haller yâni...

Âşikâre gördü Rabbü'l-izzeti,
Âhirette öyle görür ümmeti.

Allah-u Teâlâ Hazretleri'ni âşikâre gördü Peygamber Efendimiz Mi'rac'da; ahirette biz de göreceğiz. Nasib etsin Mevlâ'm bize... Nasıl göreceğiz?

"—Yâ Rasûlallah, Allah-u Teâlâ Hazretleri'ni nasıl göreceğiz; birimiz bakarken ötekisini engellemez mi?"

"—Engellemez. Ayın ondördü olduğu zaman, mehtab olduğu zaman birbirinizi engelliyor musunuz? Engellemiyorsunuz, herkes nasıl görüyor, öyle göreceksiniz." buyurdu.

Şeş cihetten ol münezzeh Zü'l-celâl,
Bî-kem ü keyf ona gösterdi cemâl.

Bu öyle bir beyit ki, ağırlığınca altını koy bir tarafa kilolarla, bu beyit daha ağır bastırır. *Şeş*, altı demek... "Altı cihetten münezzeh olan Allah..." Ne demek altı cihetten Allah'ın münezzeh olması? Ön, arka, sağ, sol, yukarı, aşağı olmaksızın... Mekândan münezzeh ya Allah. "*Bî-kem ü keyf*, niceliksiz, niteliksiz Allah cemâlini Rasûlüllah'a gösterdi." Nasıl gösterdi? Niceliksiz, yâni nasıl diye sorulmaz. Edebini takın, sus, anlamayacağın şeyi sormağa bile burada hakkın yok!

Bî-hurûf u lafz u savt ol pâdişâh,
Mustafâ'ya söyledi bî-iştibâh.

"Harfler olmadan, kelimeler olmadan, sözler olmadan o Zü'l-celâl, bu Muhammed-i Mustafâ ile konuştu." Nasıl konuştu?

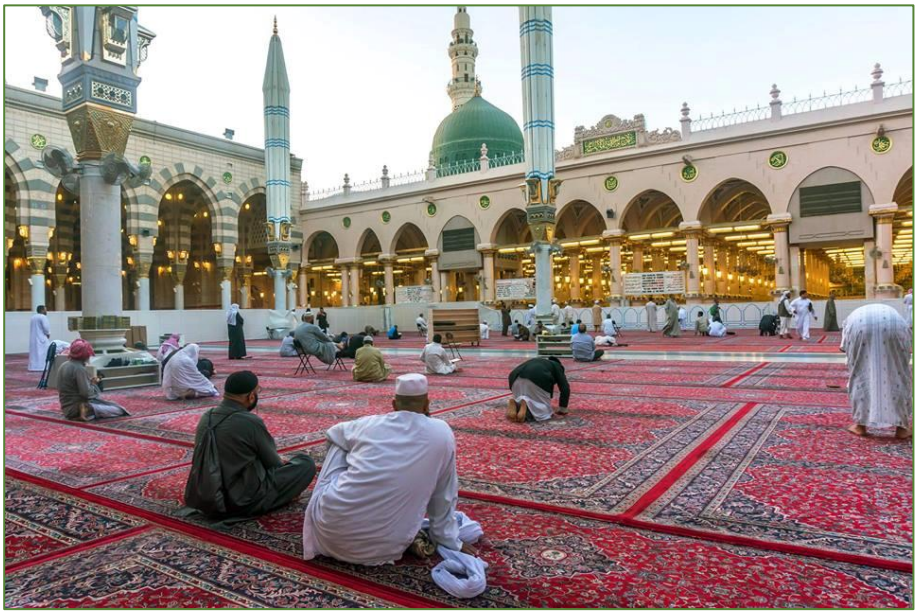

Harflerle, sözlerle değil; gönlüne mânâlar doğdu, anladı, idrak etti; öyle konuştu. Anlaşılmaz, anlatılmaz.

Na'tımıza dönelim:

Ravza-i cennet gülüsün, "lî mea'llàh" bülbülü,
Canlara cânân, cihâna cân Muhammed Mustafâ!

"Cennet bahçesinin gülü gibisin. *Lî mea'llàh* bülbülü; hani Allah'la öyle hallerin varmış ya, o zaman Allah'la bülbül gibi nasıl konuşuyorsan, işte o makamın bülbülü olan kişisin sen...

Sen canlara cânânsın! Hepimizin canı var, yaşıyoruz el-hamdü lillâh. Canlarımızın cânânı, sevgilimiz sensin. Bu cihanın da ruhu, canı Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafâ'dır."

Bûy-i enfâsın mutayyeb etti nâsût ehlini,
Doldu àlem ravh ile reyhân Muhammed Mustafâ!

"Senin şu nefeslerinin güzel kokusu, insanların yaşadığı bu alemi hoş kokulu eyledi, misk kokularıyla doldurdu. Alem sanki, bir güzel rahatlıkla reyhan kokusu doldu."

Reyhan şöyle uzun yapraklı, erik yaprağı gibi yeşil yaprağı olan bir çiçektir. Elini şöyle sürersen çok güzel kokar. Hattâ Güneydoğu Anadolu'da, Urfa'da filân reyhanı alırlar, çiğköfte ile beraber ikram ederler.

Yaşlılar sarıklarının kenarına koyarlardı, zaman zaman koklarlardı. Eskiden çiçeği çok severlerdi. Zevk vardı, adamlarda güzellik duygusu vardı. Mübarek insanlar, olgun insanlardı.

Zâtını meddâh olan o Hazret-i Hak olıcak,
Nice bilsin kadrini insan, Muhammed Mustafâ!

"Seni medheden Cenâb-ı Mevlâ olunca, insanoğlu senin kadrini nereden bilsin? Allah seni medhediyor. İnsanoğlunun anlayışının üstünde senin kadrin, kıymetin..."

Sözlere bak, harika...

Ümmet üzre ulu minnettir vücudun ni'meti,
Cümle halka rahmet-i Rahmân Muhammed Mustafâ...

"Senin peygamber olarak gönderilmen, ümmet için büyük bir nimettir. Cümle halka sen Rahmân'ın rahmetisin, *rahmeten li'l-àlemîn*'sin!"

Çok güzel söylemiş mübârek şeyhim, Abdül'had-i Nûrî Hazretleri... Çok seviyorum, eski şeyhlerimden benim.

Âline, ashâbına, ezvâcına, etbâına
Hâzır olsun ravza-i rıdvân, Muhammed Mustafâ....

"Senin ailene, ashabına, hanımlarına, kıyamete kadar sana tâbî olan ümmetine cennet bahçesi, rıdvân bahçesi hazır hale getirilsin yâ Rasûlallah! Hepsi cennete girsinler."

Ne güzel!

Nûrî miskini unutma Rabb-i izzet hakkı içün,
Ey nebîler hizbine sultan Muhammed Mustafâ...

"Şu şiiri yazan Abdü'l-ehad-i Nûrî miskini unutma, o aziz olan Allah aşkına ey Rasûlallah! Ey peygamberler zümresine sultan olan Muhammed Mustafâ!"

Şimdi gelelim bunları ilâhî ile ifade etmeye:

Canım kurban olsun senin yoluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.
Gel şefaat et bu kemter kuluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.
Allàhümme salli alâ Muhammed.

Mü'min olanların çoktur cefâsı,
Ahirette ola zevk ü sefâsı,
On sekiz bin àlemin Mustafâsı,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.
Allàhümme salli alâ Muhammed.

Yunus ne eylesin cihânı sensiz,
Sen hak peygambersin şeksiz, gümansız,
Sana uymayanlar gider imansız,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.
Allàhümme salli alâ Muhammed.

Ve alâ âlihî ve sahbihî ve men tebiahû bi-ihsânin ecmaîn...

Aşkın ile àşıklar, yansın yâ Rasûlallah!
İçip aşkın şarabın, kansın yâ Rasûlallah!

Çün seni sevdi Sübhan, oldun kamuya sultan,
Canım yoluna kurban, olsun yâ Rasûlallah!

Şol seni seven kişi, verir yoluna başı,
İki cihan güneşi, sensin yâ Rasûlallah!

Aşık Yunus'un cânı, ilm ü şefâat kânı,
Alemlerin sultanı, sensin yâ Rasûlallah!

16. 07. 1997 - Mekke

XV. Asır Türk Yazarlarından
14. MUSLİHU'D-DİN HAMİDOĞULLARI VE HIZIR BEY

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

GİRİŞ

Beylikler devrinin siyasî ve kültürel tarihini aydınlatan vesikaların az olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yüzden hâlâ bazı beyliklerin hükümdar silsilelerinde dahi karanlık kısımlar, kesintiler ve boşluklar bulunabilmektedir. Ele geçen yeni bir kitâbenin, bir mezar taşının, bir el yazmasında yer alan birkaç satırın bazen tarihin karanlık bir noktasına ışık tuttuğu çok görülür.

Kütüphanelerde yazmalar üzerinde çalışırken, biz de, Anadolu Beylikleri devri tarihi ile ilgili bazı mühim kayıtlar bulmuştuk; bunları aşağıdaki yazımızda ilgililere arz etmek istiyoruz. Kanaatimizce, verdiğimiz bilgiler ve açıklanan vesikalar, Hamidoğulları Beyliği'nin bilinen şeceresini değiştirecek ve meçhul kalmış bir beyi tanıtacak mahiyettedir.

A. MESELENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ankara İli Halk Kütüphanesi - Eski Eserler Bölümü (Cebeci) 329 numarada [Eski tasnife göre: 5/42] Türkçe, mensur bir Mülk Sûresi Tefsiri bulunmaktadır.[47] Bu eser, lisanının eskiliği (14. Asr'a ait) ve ithaf edildiği beyin kimliği dolayısıyla dikkati çekmiş; çeşitli

[47] Sûrenin diğer bir ismini kullanmak suretiyle, "*Tebâreke Tefsiri*" de deniyor ki kasdedilen, Kuran-ı Kerîm'in 67. sûresi olan Mülk Sûresi'dir. Bazı makalelerde "Mülk" kelimesinin "Melek" şeklinde okunması ise (Msl. *Yeni Türk Mecmuası* sayı: 4. s. 283'de olduğu gibi), açık bir yanılmadır.

makalelerde zikredilmiştir.[48]

Nitekim mezkûr nüshanın[49] mukaddimesinde, besmele, hamdele, salvele ve dua ibârelerinin arkasından şu sözler gelmektedir:

"... çün mahdûm-zâde, melikü'l-ümerâ'i ve'l-ekâbir, iftihâru'l-emâsili ve'l-efâhir, sâhibü's-seyfi ve't-takrîr, vezîr ibnü'l-vezir Hızr ibn-i Göl Beği —ahsena'llàhu avâkıbehû ve zâde uluvvehû— bu zaîf duacısından Tebâreke tefsirin Türkçe kılmak diledi kim, anun müstakîm zihnine hoş gele, anın ma'ânîsi serbetîle cânına gıdâ vire ve, ümîddür kim, okıyub anûnile yol vara, tamudan kurtılmağa sebeb ola; bu za'if dahi muvafakat yolın dutub, muhâlefetden kaçub ... bu risâlei yazdı." (varak 1b)

Araştırıcılar bu Hızr (Yahut da: Hızır veya Hıdır) b. Göl Beği'nin kimliğini bulmağa çalışırken, "Göl Begî" sözünün delaletiyle onu, 14. Asır başlarından itibaren Göller Bölgesine hükmetmiş olan Hamîd-oğulları Beyliği sahasında aramışlardır.[50]

Biz bu Hızr b. Göl Beği'nin kimliğini araştırmağa geçmeden önce, mezkûr tefsirin müellifini, kısaca tanıtmak istiyoruz.

B. MÜLK SÛRESİ TEFSİRİ'NİN MÜELLİFİ

---

[48] Bk. Köprülü F. "turc" maddesi, *Ancyclopaedia of İslam* C. IV. s. 940: Aynı mlf. *Yeni Türk Mecmuası* (İstanbul Halk Evinin neşriyatıdır) sayı: 4, s. 283; Levent, A. S., *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları,* s. 23; Uzunçarşılı İ. H. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 213 (İlk baskıda s. 81) ve aynı müellifin diğer bazı eserleri... vs.

[49] Bu elyazması nüsha, harekeli, güzel bir nesihle; saykallı, su çizgili. Avrupa imali kağıtlara yazılı 37 varaktan ibarettir. İçinde müellifinin adı, istinsahının tarihi, müstensihi (kâtibi)nin kimliği zikredilmemiştir. Biz, kağıt, lisan ve imlâ özelliklerine bakarak, yazmanın 15. asırda istinsah edilmiş olduğunu tahmin ediyoruz.

[50] Nitekim Köprülü, Hamîd-oğlu Felekü'd-din Dündar Bey'in, belki de Göl Beyi lakabıyla anıldığını ileri sürmüş, o zamanın Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Turgal da, bu şahsın kimliğinin tesbiti için, durumu, lsparta Halk Evi Mecmuası "ÜN"e yazmış: bunun üzerine mezkûr mecmuada, bu konuda Tahir Erdem tarafından bir araştırma neşredilmiş ve az ilerde bahsedeceğimiz bir kitabe tanıtılmıştır. (Bk. *Ün Mecmuası*, C. IV. Sayı: 37. s. 518 v.d. Nisan 1937.)

1. Müellifin Adı:

Mülk Sûresi Tefsiri'nin bu Ankara nüshasında müellifinin adı zikredilmemiştir. Biz araştırmalarımız esnasında, bu tefsirin daha başka nüshalarını da tesbit ettik. Bunları birbirleriyle mukabele ederek, eserin bir tenkidli ve tahkikli metnini (*edition critique*) hazırladık. Bu çalışmalarımıza dayanarak, müellif ve eser hakkında kesin bazı bilgiler verebiliriz. Şöyle ki:

Müellifin adı: Mustafa ibn-i Muhammed'dir. Eserinin değişik nüshalarını, zamanının muhtelif beylerine, ayrı ayrı hediye etmiş olduğu, mevcut nüshaların tedkikinden anlaşılıyor. Nitekim, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 7 numarada kayıtlı, fevkalâde önemli nüshası mukaddimesinde şöyle söylemektedir:

"... Amma bu duàcılar kemteri, yazuklular bedteri, Rahman Tanrı'dan rahmet umucı, el-vâsık bi's-Samed MUSTAFÂ ibn-i MUHAMMED —gafara'llâhu lehû ve li-vâlideyhi ve ecra'l-hayra alâ yedeyhi— diledi kim, kadim muhabbetin ve dostlık maddesin .... SÜLEYMAN BEG [b. ORHAN] b. OSMAN rahima'llàhu zıllehümâ[51] *ve e'azze vefdehümâ ve nasara cündehümâ âlî hazretine arz eyleye ve ol hazreti sevdüğin bildüre..."*

Bu nüshanın, gerek iç kapak durumunda olan ilk sayfasında, gerekse eserin hatimesi nihayetlerine "731" rakamı bulunmaktadır. Bu, eserin, müellif tarafından yazıldığı seneyi gösteriyor olmalıdır.

Eserin, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî-Şer'iyye kısmı 821 numarada bulunan nüshası mukaddimesinde ise aynı mahal ve makamda "MURAD BEG b. ORHAN BEG b. OSMAN" ismi yazılmış olduğuna göre; ayrıca o zaman şehzade olan Murad Bey'e de takdim edilmiş olduğu anlaşılıyor.

Burdur Halk Evi (Şimdi: Burdur Eski Eserler Kütüphanesi)

[51] Süleyman Bey, Orhan Gazi'nin büyük oğlu olup, 716/1316 yılında doğmuştu (Bk. *Oruç Bey Tarihi* s. 14). 731 tarihi doğru ise, eser ona, henüz 15 yaşında iken sunulmuş olmaktadır.

nüshası ile: İstanbul Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kütüphanesi 3779 numarada kayıtlı nüsha ise, Denizli İnanç-oğulları'ndan İshak Beg b. Murad Arslan Beg'in adını ihtiva ediyorlar. Bu, eserin, o şahsa da ithaf ve takdim edildiğini göstermektedir. Bbunlara kıyasla eserin, o devirde yaşamış daha başka beylere de takdim edilmiş olabileceği düşünülebilir.

Bu nüshaların hepsinde, beyin adı zikredildikten sonra gelen Arapça dua cümlelerinde, tesniye sigasıyla ve (*ebka'llàhu zıllehümâ, eazze kadrehümâ, nasara cündehümâ, ebbeda'llàhu devletehümâ*....) gibi ifadelerin kullanılması; eserin bu şehzadelere, genç yaşlarında ve babalarının sağlıklarında verildiğine delâlet eden mühim ipuçlarıdır.

Süleyman Bey'in 1357 veya 1358'de babasının sağlığında bir av esnasında attan düşüp ölerek, Bolayır'a gömüldüğü; ve Murad Arslan ibn-i İnanç Bey'in 735/1335'den sonra bey olup, 763/1361'den bir miktar evvel vefat ettiği düşünülürse, eserin 14. Asr'ın ilk yarılarında yazıldığı belli olur ve yukarda zikredilen 731/1331 tarihinin sıhhatli olma ihtimali artar.

2. Müellifin Lakabı:

15. Asır Osmanlı alim ve şairlerinden biri olan Hatib-oğlu Muhammed, bu *Mülk Sûresi Tefsîri*'ni, 817/1414 tarihinde nazma çekmiş ve *Letâif-Nâme* adını verdiği eserinin mukaddimesinde müellifimiz Mustafa b. Muhammed hakkında bazı bilgiler vermiştir.[52] Şöyle ki:

Kimdür ol medh itdüğüm iy şehriyâr?
'İlmile meşhur u bellü, âşikâr

Kaziye'l-kuzât-ı şehr-i Lâzikî
Hükm içinde saklar idi yazıkı,

[52] Hatib-oğlu Muhammed hakkında geniş bilgi, bizim Doktora tezimizde bulunmaktadır. Bk. Coşan, Esad, *Hatib-oğlu Muhammed ve Eserleri,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Doktora tezi s. 30 v.d. Ankara 1965.

Muslihu'd-dîn-i Muhammed'dür hemân
Tayyeba'llàhu sera [hu] dur âmân
.....
Sûre-i Mülk tefsirin fikr eylemiş,
Hoş hikâyetler bile zikr eylemiş,

Ben dahi çün okıdum buldum safâ,
Vüs'u tâkat ol yola kıldım vefâ,

Nazm kıldum hep kamu uçdan uca,
Okıyanlar göreler kim hâl nice[53]

Bu beyitlerden, Hatib-oğlu zamanında çoktan ölmüş bulunan müellifimizin, bir zaman Lâziki, yani Denizli'de baş kadılık (Kâdı'l-kudatlık) yaptığı, ve daha ziyade "Muslihu'd-din" lakabıyla tanındığı[54] anlaşılıyor.

3. Müellifin Diğer Eserleri:

Muslihu'd-din Mustafa b. Muhammed'in, *Mülk Suresi Tefsiri*'nden başka daha birçok, Türkçe eserler yazdığını biliyoruz. O kadar ki, bu son derecede faal ve velûd şahsın hayatı ve arifane eserleri üzerinde müstakil bir etüd yapmak, bir kitap yazmak

[53] Yegâne nüshası, İst. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. kısmı 3326 numaradadır. Bu beyitler vr. 6a'da yer alır.

[54] Üçüncü beyitteki Muslihu'd-din-i Muhammed, Muslihu'd-din İbn-i Muhammed mânâsına gelen Farsça bir tamlamadır: Zâl oğlu Rüstem için Farsça'da Rûstem-i Zâl denildiği gibi. O devirlerde Sinanü'd-dîn, Feleküd'd-din. Necmü'd-din... gibi lakaplar, beyler ve alimler için çokça kullanılırdı. Bu lakapların ardında daima şahsın asıl ismini aramak, düşünmek gerekir: Mübarizü'd-din İSHAK, Tacü'd-din İBRAHİM... gibi. Yalnız bu ikinci isim izafet kesresi ile bağlanmış ise muhakkak baba adı olur (Beyitteki gibi). Muslihu'd-din'in adı. kendi kitapları mukaddimesinde Mustafa olarak tasrih edilmiştir. (Süleyman ve Murad beylere sunulan nüshalarda)

gerekir. Biz, —bu teferruatı bir başka yazımıza bırakarak— burada sadece onun diğer Türkçe eserlerini sıralamak ve onların ithaf edildikleri beylerin adlarını göstermekle iktifa edeceğiz:[55]

a. Fatiha Sûresi Tefsiri:

Kur-an-ı Kerîm'in ilk sûresinin Türkçe tefsiridir. İthaf edildiği bey Çelebi Murad Arslan b. İnanç Beg'dir.[56]

b. İhlâs Sûresi Tefsiri:

Kur'an-ı Kerîm'in 112. sûresinin Türkçe tefsiridir. Yine Murad Arslan Beg'e ithaf edilmiştir. Bir nüshası Ankara İl Halk Ktp. Eski Eserler bölümü (Cebeci) 145 numaradadır.[57] Eserin diğer mühim bir nüshası, az sonra geniş olarak bahis konusu edilecektir.

c. Yasin Sûresi Tefsiri:

Kur'an-ı Kerîm'in 36. sûresinin Türkçe tefsiridir. Tarafımızdan çeşitli nüshaları bulunmuştur.[58] Bunlar el-Hacı Hızr Beg Çelebi'ye ithaf edilmiştir. A. S. Levent, Süleyman b. Orhan b. Osman adına, Mustafa b. Muhammedî adlı birinin Türkçe Yasin Sûresi Tefsiri yazdığını söylüyor.[59] Böyle bir ithaf ihtimali, imkânsız değilse de biz

---

[55] Bu konuda geniş bilgi için bizim yukarda zikri geçen doktora tezimize bakılmalıdır: s. 50-53.

[56] Bk. Köprülü F. "*Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar*", *Türkiyat Mec.* C. II. s. 1-32 (1026); Kocatürk, V. M., *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi,* s. 188: Levent, A. S., *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları,* s. 22... vs. (V. M. Kocatürk'ün müellifimiz için "Ankaralı" demesi açık bir yanılmadır)

[57] İmlâsi çok bozuk ve yanlışlıklarla dolu olan bu nüshanın mukaddimesinde ve s. 128'de Murad Arslan Bey zikrediliyor.

[58] İstanbul Üniversitesi Ktp. Ty 252. 7298, 7299... vs.

[59] Bk. Levent A. S. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları* s. 24. Müellifin baba ismi yanlış tesbit edilmiş ve eserin yeri de gösterilmemiş olmasına bakılırsa. bu mâlûmatı bir başka yerden karıştırarak aktardığı, onun faydalandığı kaynağın aslında *Mülk Sûresi Tefsiri*'nin Süleyman Bey'e sunulduğunu söylediği anlaşılır.

araştırmalarımızda böyle bir nüshaya rastlayamadık.

d. Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Diğer Eserleri

Biz bu eserler hakkında, yeni ve orijinal bilgiler ihtiva edecek olan ayrı bir makale hazırlamak üzereyiz. Sadece bu *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Feridü'd-dîn-i Attar'dan ve Aydın-oğlu Mehmed Bey (Ölümü: 734/1334)'in isteği üzerine tercüme edildiğini, — müellifimizin yaşadığı muhiti ve zamanı tayinde göz önüne alınsın düşüncesiyle— zikretmemiz gerekiyor.

C. MUSLİHU'D-DİN VE HIZR BEY'İN KİMLİĞİ

a. Muslihu'd-din'in Eserlerinde Hızr Bey

Muslihu'd-dîn Mustafa b. Muhammed'in eserleri içinde, üç farklı görünümde Hızr adlı bir bey bahis konusu edilmektedir. Bunları sırayla zikrettikten sonra, Hızr Bey'in kim olduğu meselesini çözmeğe çalışacağız:

1. *Türkçe Mensur Mülk Sûresi Tefsiri*'nin Ankara nüshası mukaddimesinde ve "Hızr b. Göl. Begi" tarzında bunu yazımızın başında anlatmış ve ibareyi aynen vermiştik.

2. *Yâsin Sûresi Tefsiri* mukaddimesinde ve "el-Hacı Hızr Beg Çelebi" tarzında. Diğer unvan ve vasıfların da iyice görülmesi için, ibareyi aynen kaydedelim:

"*.....dahi Mahdûm-ı muazzam, sâhibu's-seyfi ve'l-kalem, el-Hâcı Hızr Beg Çelebi, bu duacı zaiften iltimas kıldı ki bunı Türkîceye idinem (Türkçe eyidem?) ki, fâ'idesi àmm ola; işidenler bu sûreyi okımağa rağbet ideler. Bu zaif dahi ol mahdumun emrine muvafakat kılup....*" (14)

(14) Bk. Millet Ktp. Ali Emirî, Şer'iyye Kısmı 821 numaralı yazma. vr. 2b. Aynı cildin içinde, müellifimize ait *Mülk Suresi Tefsiri* de bulunmaktadır**.**

3. *İhlâs Sûresi Tefsiri* sonlarında ve "Bedrü'd-din Hızr Beg b. İshak Beg" tarzında.

Bu *İhlâs Sûresi Tefsiri*'nin Ankara nüshasının, Murad Arslan b.

İnanç Bey'e ithaf edildiğini yukarda belirtmiş idik. İkinci bir nüshasını da İst. Ü. Ktp. Ty. 471 numarada bulduk, ve bu ikinci nüshanın sonlarında (vr. 155b - 156a), ilk nüshada bulunmayan üstelik de son derece önemli olan bir ifade ile karşılaştık. Eserin o kısımlarında. Sultan Mahmud-ı Gaznevî ile ona imamlık yapan bir âlimin arasında geçen bir hâdise hikâye edilirken söz, başka bir noktaya çevrilerek şöyle deniliyor:

"*... Pes sultân (Yani Mahmûd-ı Gaznevî) anun 'özrin kabul eyleyüp atàlar buyurdı ve azım nuvâht eyledi.*

Melikü'l-ümerâ'i ve'l-ekâbir, kehfü'l-küberâ'i ve'l-efâhir, nâsırü'l-adl, bâsitu'l-fazl, mugîsü'l-halâyik, münîrü'l-hakàyik, şerifü'l-elkâb, mefharü ülî'l-elbâb, BEDRÜ'D-DEVLETİ VE'D-DİN, cemâlü'l-İslâmi ve'I-müslimîn HIZR BEG. b. İSHAK BEG — eazza'llàhü ensàrahû ve kahara a'dâehû, ve şeraha sadrehu, ve eyyehehû bi-Ruhi'l-kudüs— Pes diledüm ki, emîrü'l-ümerâ' Hızr Beg hazretine bir kitâb iledem ..."

Bu üç ayrı görünümü nasıl yorumlayabiliriz?

Kanaatimize göre; aynı müellifin ayrı ayrı eserlerinde, yukarda gösterildiği tarzda zikri geçen bu Hızr Bey, tek bir şahsiyettir. Ünvanların ve vasıfların —küçük farklara rağmen— medlulleri birdir. Farklılıklar, aradan geçen zamanlar zarfında, meydana çıkan değişme ve gelişmelerden doğmuştur. Hızır henüz "bey" unvanını kesb etmediği bir çağda, müellifimizden, *Mülk Sûresi Tefsiri*'ni yazmasını rica etmiş; o da "Göl Beyi"nin bu dindar oğlunun isteğine uymuştur. Mülk Sûresi mukaddimesinde müellifimiz ona "*bey*" demiyor, "*mahdum-zâde*" diyor; "*iftihàrü'l-emâsil*: akranlarının medâr-ı iftiharı" sıfatından ve —Allah àkıbetini güzel eylesin, yüceliğini artırsın— dualarından hep onun gençliğini sezinliyoruz.

Daha sonra hacca gitmiş olmalıdır ki, *Yâsin Tefsiri* mukaddimesinde el-Hacı Hızr Beg Çelebi diye anılıyor. Çelebi sıfatı, hem dindarlığına, hem de Mevlevi tarikatına intisab veya muhabbetine işaret sayılabilir. *Yâsin Tefsiri* de Hızr Bey'in ricası üzerine kaleme alınmış. Bu tanışıklıklarının eskiliğini gösterir.

Orada artık "mahdum-zade" değil de, "mahdum" (kendisine hizmet edilen itibarlı kişi) diye anılması, rütbe ve makamının diye anılması, rütbe ve makamının nisbeten arttığına delâlet ediyor.

Üçüncü kayıt ise, daha da sonraki bir zamana aittir. Hızr Bey mevki bakımından, daha da yükselmiş ve itibarlanmıştır. "Emirü'l-ümerâ" olmuş, herkesin himayesine sığındığı, àdil, fâzıl ve iyiliksever bir kimse olarak tanınmıştır.

Hızr Bey'in bütün eserlerde, "*sàhibü's-seyfi ve'l-kalem, sàhibü's-seyfi ve't-takrîr*" diye anılması, hem komutan, hem de bilgili ve ilimsever bir kimse olduğunu gösterir. Hattâ "*münîrü'l-hakâik*" (hakikatleri aydınlatan, söyleyen) ve "*mefhar-i üli'l-elbab*" (gönül erbabının medâr-ı iftiharı).... gibi ifadelerle tavsifi, onun tasavvufla (muhtemelen Mevlevîlikle) ilgisine, mânevî bakımdan gönlü uyanık bir kimse olduğuna işarettir.

Ayrıca biz, *bedrü'd-din* (dinin mehtabı) ve *cemâlü'l-islâm* (islâm dininin güzelliği, süsü) diye lakaplandırılmasından, kendisinde dindarlık ve ahlâk güzelliği yanısıra, yüz ve vücut güzelliği de bulunduğunu hissediyoruz.

b. Muslihu'd-din Devrindeki Muhtelif Hızr Bey'ler

Müellif Muslihu'd-din'in daha ziyade, 14. Asr'ın ilk yarısında yaşamış kimselerle temasta bulunduğu (Aydın-oğlu Mehmed Bey, İnanç-oğlu Murad Arslan...vs.) eserlerinden anlaşıldığına göre, gerek Hızr Bey'i, gerekse babası Gölbeyi lakaplı İshak Bey'i, bu zamanlarda aramak uygun olacaktır.

Gerçekten de 14. Asr'ın ilk yarısında yaşamış bazı Hızr Bey'ler vardır. Bunları bahis konusu ederek, hangisinin aradığımız kişi olduğunu tesbite çalışalım:

1. Hamîd-oğullarından Sinânü'd-din Hızr Beg:

Bu beyin tam adı Hızr b. Yûnus b. İlyâs b. Hamîd'dir. Lakabının Sinânü'd-din olup 719/1319'da Korkuteli'nde emîr bulunduğu,

oradaki medresenin kitabesinden anlaşılıyor.[60] Meşhur seyyah İbn Battûta, Antalya'ya uğradığında (1330'dan sonra, muhtemelen 1333'te) gördüğü bu şahsın hasta olduğunu beyan ediyor.

Baba adının Yûnus olduğu, kaynaklardan sarih olarak anlaşıldığından, bizim Hızr b. Gölbeği'nin bu şahıs olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

2. Hamîd-oğullarından Hızr b. Dündar (?):

Hamîd-oğullarından Felekü'd-din Dündar Beg'in Hızr adında bir oğlu olduğu ve onun, Dündar Beg'in öldürülmesinden sonra ortaya çıktığı eski ve yeni tarih kitaplarında kaydedilmiştir.[61]

Onlara göre bu Hızr Beg, Dündar Beg'in oğlu İshak Beg 728/1328'de Mısır'da babasının kanı davasını takip ettikten sonra gelip Eğridir'e hakim oluncaya kadar beyliğin başında bulunmuş, Eğridir Ulu Camii'ni tesis etmiş ve ona adını vermiş, beyliğe Eşrefoğullarına ait Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir gibi yerleri katmıştır.

Birtakım araştırmacılara göre ise de, bu bilgiler bir iltibas ve karıştırma sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihçilerin Dündar Beg'in oğlu vehmettikleri Hızr Beg, aslında Dündar Beg'in biraderi olan Yûnus Beg'in oğlu Hızr Beg'dir.[62]

Bizim bu hususdaki kanaatimiz ise bu yazımızın (E) bölümünde tafsilatıyla anlatılacaktır.

3. Aydın-oğlu Hızr Beg :

Aydın-oğlu I. Mehmed Beg'in Hızr adlı bir oğlu vardı. Babasının sağlığında Ayasuluğ (Efes, Selçuk) ile Sultanhisar Begi iken,

---

[60] Bk. Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. H. *Anadolu Beylikleri* 2... s. 67 ayn. mlf. Kitabeler II s. 249. Korkuteli kitabesindeki "*Câlis*" şeklinde okunan kelime, herhalde "Hızr" veya "*Çelebi*" olsa gerektir.

[61] Bk. yukarıda zikredilen kaynaklar ve "Hamld-oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*; Yiğitbaşı. Süleyman Sükuti, *Eğirdir-Felekabâd Tarihi* s. 33-34. istanbul 1972; Mehmed Arif, "*Anadolu Tarihinden: Hamidoğulları*. TOEM c. 1, s. 938-947... vs.

[62] Bk. mesela: Uzunçarşılı I. H. *Osmanlı Tarihi* c. 13 s. 50; Erdem Tahir. "*Hamidoğuları Tarihi*" *Ün Mecmua*sı c. 5, sayı 49 (Nisan 1938). s. 702

kardeşi Umur Beg'in 749/1348 de vefatı üzerine, Aydın-oğlu "ulu-beyi" yani hükümdarı olmuştu. Müellifimizin, Aydın-oğlu Mehmed Bey'le tanıştığı ve görüştüğü bilindiğinden, bu Hızr Bey'i de tanıdığı muhakkaktır. Fakat Hızr b. Göl Begi, baba isimlerinin farklılığından dolayı bu zat olamaz.

4. Saruhan-oğlu Hızırşah Bey :

Bu zat, babası Muzafferü'd-din lakaplı İshak Bey'den sonra 790/1388'de onun yerine geçmiş ve 813/1410'da Manisa'da, Osmanlılar tarafından öldürülmüştü. Baba adı uygunluğuna rağmen, aradığımız Hızır Bey bu şahıs da olmasa gerektir. Zira:

Evvelâ bu şahsın adı Hızr değil, Hızırşah'tır; sonra zaman bakımından müellifimiz ile arasında farklılık ve uzaklık görülüyor. Şahsî ve ahlakî evsaf bakımından da Saruhanoğlu Hızırşah Bey, başka bir şahsiyet manzarası arzediyor: Hızr b. Göl beyi, âlim, âdil, fâzıl, ve kâmil bir kimsedir; Hızırşah ise, zulme mail, sefîh ve işrete münhemik olduğundan, pederinin ümerâsı ve ahali kendisinden nefret etmiş ve Yıldırım Bayezid'e baş vurmuşlardı.[63]

5. Diğer İhtimaller:

Karaman-oğullarından Bedrü'd-din İbrahim'in 1332'den sonra beylikten çekilmesini müteakip yerine Alâü'd-din Halil, Lârende beyi olmuştu. Bunun, kendi namına para da bastırmış olan Hızr adlı bir oğlu olduğunu biliyoruz.[64] Bunun yaşadığı bölge ve baba adı da farklıdır, binaenaleyh Hızr b. Gölbeyi olamaz.

Bir de İshak Bey adlı kimseler üzerinde teemmül ederek, onlardan birinin, tarihlerde zikri geçmemiş Hızır adlı bir oğlu olup olmadığı yönünden araştırma sürdürülebilir.

Meseleye bu açıdan bakınca da karşımıza başlıca iki ihtimal çıkıyor.

Bunlardan biri müellifimizin kendisine Mülk Sûresi'nin bir nüshasını ithaf etmiş olduğu İshak Bey b. Murad Arslan b. İnanç

---

[63] *Câmiü'd-düvel*'den naklen bk. Uzunçarşılı, I. H., *Kitabeler II*, s. 64.

[64] Bk. Uzunçarşılı I. H. *Anadolu Beylikleri 2*, s. 10 ve aynı sayfa not 2.

Beydir.

Bu İshak Bey'in doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Kendisinin 762/1360 tarihli gümüş bir sikkesi vardır.[65] Kütahya'daki Germiyan-oğlu II. Yakub Bey'in inşa ettirdiği medrese kitabesinde:[66]

"*....Tonuzlu'nun Hôber (Hûbyâr) kapusındaki iki bahçeyi Bayezid-i Hüdavendigâr, İnanç oğlu İshak Bey'den aldı.*" deniyor.

Yıldırım Bayezid, 792/1389'da tahta geçtiğine göre, İshak Bey bu tarihlerde sağ ve hükümdar idi. Yerine geçen bir kimse bilinmiyor. Hızır adlı bir oğlu olup onun yerine geçse idi herhalde, o devri artık iyi takip edebilen tarihler bunu kaydederdi. Ayrıca bu İshak Bey'e "Göl Beyi" lakabı da uygun düşmemektedir.

İkinci ihtimal ise, yine Hamid-oğullarından İshak Bey'in Hızır adlı bir oğlu olmasıdır. Şimdi bu ihtimali geniş bir şekilde takip edelim.

Gerçekten de Hamid-oğlu İshak Bey'den sonra gelen bir Hızır Bey'in varlığına dair birtakım tarihî rivayetler ve emâreler vardır. Biz bunların açıklamasına ve münakaşasına geçmeden önce İshak Bey'in devresini açıklamayı faydalı görüyoruz:

D. HAMİD-OĞLU İSHÂK B. DÜNDAR BEY

Hamîd-oğullarından İshak Bey diye bilinen bir hükümdarın varlığı münakaşasız bellidir.

Eğridir'i istila edip Dündar Bey'i öldüren Moğol valisi Demirtaş b. Emir Çoban'ın, İlhanlı Devleti'ne isyan ederek Memlûk Sultanı Melik Nasır Mehmed'e ilticasından sonra; Dündar Bey'in oğlu İshak Bey 728/1328, Eğridir şubesinin başına geçip Hamideli beyi olmuştu.[67]

Bu şahıs, babasının sağlığında Mısır'da bulunmuş, hacc'a gitmiş, dindar bir kimse idi.

---

[65] Bk. *Kitabeler II*, s. 198 ve *Anadolu Beylikleri* 2, s. 57.

[66] Bu kitabenin tam metni için bk. Uzunçarşılı I. H. *Kütahya Şehri*, s. 80 vd.

[67] Teferruat için bk. *Kitabeler II*, s. 243 - 245.

Seyyah ibn-i Battuta, 733/1333 civarında Eğridir'e uğradığı zaman bu İshak Bey'e misafir olmuş ve yanında Ramazan ayını geçirmişti.[68]

Lakabı tarih kitaplarında Necmü'd-din ve ilerde zikri geçecek bazı kitabelerde ise Mübarizü'd-din şeklinde geçiyor. Beyliğine, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir gibi yerleri ilave ettiği; Antalya mıntıkasına hakimiyetini yaydığı nakledilir. Nitekim kardeşi Mehmed (Doğrusu: Muhammed) Çelebi'nin, Gölhisar beyi olduğu bilinmektedir.

İbn-i Battuta, Eğridir'e geldiğinde Ulu Cami'nin karşısındaki medreseye misafir edilmiş. Buranın müderrisi, âlim, fâzıl, fakîh, hacı, Mekke – Medine'de mücavir olmuş, Mısır'da, Şam'da okumuş, Irak'ta ikamet etmiş, düzgün ve güzel Arapça konuşabilen, hoşsohbet, arif, eşine ender rastlanan bir zat imiş. Lakabı "Muslihu'd-din" olan bu zata. Eğridir Sultanı Ebu (!)[69] İshâk Beg b. Dündar Bey, herkesten ziyade iltifat ve ikram eder, meclislerde hemen sağ yanına oturturmuş.

İbn-i Battûta'nın belirttiğine göre bu İshak Bey, her gün ikindi namazında Ulu Cami'ye gelir, namazdan sonra hafızlara Feth, Mülk, Amme sûreleri okutur, dinlermiş.[70]

Ayrıca cömert, hayırsever bir kimse imiş. İbn-i Battuta'ya bazı bağışlarda bulunmuş.

Uzunçarşılı, bütün eserlerinde İshak Bey'in vefat tarihinin bilinmediğini söylüyor, sadece *Seyahatü'l-Kübrâ* s. 43'e atıfla, kabrinin Eğridir'de, Baba Sultan Türbesi civarında, mescid ile

---

[68] *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*'nin Arapçası : Rihle c. l, s. 183 vd. Kahire 1358/1938.

[69] Bey adındaki bu yanlışlık, her halde İbn-i Battuta'nın kendisinden neş'et etmiş olamaz. Bu hata nüshalarda katiplerce yapılmış veya baskı esnasında ortaya çıkmış görünüyor.

[70] İbn-i Battûta o sırada, sultanın bir oğlunun vefat ettiğini yazıyorsa da, ismini, yaşını zikretmiyor.

sakahane arasında ve avluya açılan kapının sol tarafındaki çukurluk içinde olduğunu ve bir zamanlar kitabesinin de bulunduğunu yazmakla iktifa ediyor.[71]

Halbuki İshak Bey'in vefat zamanı ile ilgili bir vesikaya sahip bulunmaktayız. Şöyle ki:

İshak Bey Yazla'da bir hanekah yapılmasını vasiyet etmiş ve bu bina da 736/1335-6'da inşa olunmuştur. Yakın zamanlara kadar ayakta duran bu binanın macerası şöyle anlatılıyor:

"Eğirdir'de Yazla'da, otuz-otuz beş sene evveline kadar dimdik ayakta duran .... hanekah maalesef, bilgisiz, insafsız eller tarafından, yekpare kaya halini almış kubbe ve duvarları dinamitle tahrip edilmek suretiyle yok edilmiştir"[72]

Kitabeden haberdar olmayan, fakat eserinin (Kitabeler II'nin) yazılış tarihinden evvel (1929) bu yapıyı gördüğü anlaşılan Uzunçarşılı da şöyle der:

"Eğirdir'e on beş dakika mesafede Yazla mevkiinde hanikah ismi verilen bir yer vardır. Burada tek kubbeli, muazzam ve ortası havuzlu bir bina görülür .... Bunun karşısında harap olmuş hamam enkazı ve bir de türbe görülür. Hanikahın büyük olan cümle kapısı göçmüştür. Kitabesi olmadığından bu binanın kime ait olduğu bilinemedi."[73]

Halbuki bu kitabe Isparta Halk Evi'ne nakledilmiş ve orada hıfzolunmuştur. İki parça taş üzerine yazılı olup, 1. ve 2. satırları 51x53 cm. ebadında ve kemer şeklinde bir taş üzerindedir; diğer satırları (3 satır) 79x63 cm ebadlıdır. Metni ve tercümesi şöyledir:[74]

---

[71] Bk. Uzunçarşılı I. H. *Kitabeler II*, s. 245

[72] Bk. Yiğitbaşı Süleyman Sükuti, *Eğridir-Felekabad Tarihi,* s. 44 ve 49-50.

[73] Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, s. 233.

[74] Kitabenin fotoğrafı ve okunuşu için bk. Erdem, Tahir. "*Hamidoğulları Tarihi*" *Ün Mec.* C. V, sayı 49 (Nisan 1938). Kitabe İsparta Halkevi Müze kısmı 38 numarada kayıtlıdır; ebad ve tasviri, eski Konya Müzesi Müdürü M. Zeki Oral tarafından, şimdi İlahiyat Fekültesi Kütüphanesine hediye edilmiş kitapları arasında bulunan Uzunçarşılı'nın *Kitabeler II* kitabının 233. sayfasına kendi

بســـــم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله لخالق الانسان

الرازق المنَّان وصلى الله على نبيه محمدٍ وآله

وبعد : فقد اوسى بعمارة هذ ه الخانقا ه المبارك

الامير المرحوم مبارز الدين اسحاق بيَّض غرَّته فى سنة

ستٍّ وثلثين وسبعمائة

Okunuşu:

1. (*Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm.*
2. *El-hamdü-li'llâhi li-hàliki'l-insan*
3. *er-râziku'l-mennân, ve salla'llàhu alâ nebiyyihî Muhammedin ve âlihî*
4. *ve ba'dü: Fekad evsâ bi-imâreti hazihi'l-hanekahi'l-mubârek [eti]*
5. *el-Emîrü'l-merhùm Mübârizü'd-din İshak beyyaza[llà]hu gurretehû, fi seneti sittin ve selâsîne ve seb'i-mieh.*)

Tercümesi:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

İnsanı yaratan, rızık verici ve bağışlarda bulunucu olan Allah'a hamd olsun.

Bundan sonra: Bu mübarek hanekahın inşasını, merhum emir Mübârizü'd-dîn İshak vasiyet etmişti; Allah onun alnını ak eylesin...

---

elyazısı ile eklenmiş bulunan bir nottan nakledildi. Bu nottaki okunuş ile, *Eğridir Felekabad Tarihi* s. 49-50'deki okunuşlarda bazı eksiklik ve hatalar vardır. Biz bunları fotoğrafa da bakarak düzelterek yazdı: ikinci satırdaki *li-haliki* ve dördüncü satırdaki *el-mübârek* kelimelerinin- doğru şekilleri —Arap grameri bakımından— *hâlikı* ve *el-mübâreketi* olmalıydı.

(İnşâsı) 736 /1335-6] tarihindedir."

Bu kitâbe, İshak Bey'in 736'dan evvel vefat etmiş bulunduğunu isbatlayan bir vesikadır. Ayrıca lakabının burada *Necmü'd-dîn* değil *Mübârizü'd-dîn* olduğu da dikkati çekiyor.

Bu, İshak Bey'in bir oğlu ile bir kızı bulunduğunu da, yine bazı mezar taşı kitabeleri isbat etmektedir. Uzunçarşılı bunları da görmemiş ve eserlerine geçirmemiş olduğundan, biz burada metinlerini vermeyi uygun bulduk.[75]

İshak Bey'in oğlunun mezar taşı:

فاعتبروا يا اولى الالباب. قد ارتحل من دار الفناء الى اللقاء

المرحوم المغفور العبد المحتاج الى رحمة الله تعالى زكريا بك ابن

المرحوم مبارز الدين اسحاق بك رحمهما الله فى تاريخ سنة

خمسٍ وخمسين وسبعمائة.

Okunuşu:

(*Fa'tebirû ya üli'l-elbâb, kad irtehale min dâri'l-fenâi ile'l-likà el-merhùmu'l-mağfur, el-abdü'l-muhtâcü .... ilâ rahmeti'llâhi taâlâ Zekeriyyâ Beg ibnü'l-merhum Mübârizü'd-dîn İshak Beg rahimehüma'llàhu fi târihi seneti hamsin ve hamsîne ve seb'i-mieh.*)

Tercümesi:

"Ey akıl sahipleri, ibret alınız!

Merhum Mübârizü'd-dîn Ishâk Bey'in oğlu, merhum, mağfur, Allah'ın rahmetine muhtaç kul Zekeriyya Bey, bu fanilik yurdundan (Allah'a) kavuşmak üzere 755 senesinde (1354) irtihal etti.

---

[75] Bk. (Köse, Neşet), "*Hamidoğulları Sülâlesine Alt Mühim Vesikalar*", *Ün Mec.* c. 1, sayı:4, s. 55 vd.

Allah her ikisine de rahmet etsin...”

İshâk Bey’in kızının mezar taşı:

بسمه الرمن لمغفورة حوا خاتون بنت مبارز الدين

اسحاق رحمهما الله. اللهم ارحمها وتجاوز عنها.

فى سنة اربعٍ واربعون وسبعمائة.

Okunuşu:

(*Bismihi’r-rahmân. Li-mağfûreti [doğrusu: El-mağfûreti] Havvâ Hàtun binti Mübârizi’d-dîn İshàk —rahi-mehüma’llàh— Allàhümme’rhamhâ ve tecâvez anhâ. Fi seneti erbain ve erbaùne [doğrusu: erba’îne] ve seb’i-mieh.*)

Tercümesi:

“Rahman olan (Allah)’ın ismiyle, (bu kabir taşı), Mübârizü’d-dîn İshak’in kızı mağfure Havva Hàtun’undur; Allah her ikisine de rahmet eylesin...

Ey Allahım! Bu hatuna rahm eyle ve günahlarından geç. 744 [1343-4] senesinde.”

Bu iki kitabeden de İshak Bey’in lakabının Mübarizü’d-dîn olduğu teyyüd etmektedir. Fakat, her üç kitabeden de, İshak Bey’den sonra beyliğin başına kimin geçtiğini anlatacak bir ipucu çıkmıyor.

E. ŞİMDİYE KADAR BİLİNMEYEN YENİ BİR HAMİD-OĞLU BEYİ: BEDRÜ’D-DİN HIZR BEG B. İSHAK BEG

Makalemizin başında bahsedip şahsiyetini araştırdığımız Hızr b. Göl Begi veya İhlâs Süresi’ndeki deyişle, Bedrü’d-din Hızr Beg

ibn-i İshak Beg, işte bu İshak Beg ibn-i Dündar'ın oğlu olsa gerektir. Buraya kadar teferruatla kaydettiğimiz vesikalar ve bilgiler bizi, bu kanaata sevk etmiştir. Hacı, dindar, àdil, faziletli Hızr Beg Çelebi ile; yine hacı olan, dindar ve faziletli İshak Beg'in evsaf ve şemâili, bu iki şahsı baba-oğul olarak görmeye fevkalâde müsaittir. İbn-i Battûta'nın Eğridir'i ziyaretinde karşılaştığı müderris Muslihu'd-dîn de, herhalde bizim müellifimiz Muslihu'd-dîn Mustafa b. Muhammed olsa gerektir.[76]

Hızr Beg, babası İshak Beg'in her ikindi vakti hafızlardan zevkle dinlediği Mülk Sûresi'nin mealini merak etmiş ve tefsirini yazıvermesini müderris Muslihu'd-din'den rica etmiş olmalıdır. Bu tanışıklık, samimiyet ve ricalar, diğer eserlerin de te'lifine sebep olmuştur.

İleri sürdüğümüz bu tez, tarih kitaplarındaki şimdiye kadar daima tereddütle karşılanan, yanlış sanılan ve cerhine çalışılan bazı ifadelerle de uyumlu olup, onları doğrulayacak mahiyettedir. Şöyle ki: Dündar Beg'in öldürülmesinden sonra, Hamid-oğlu Beyliğinin başına Hızr Beg'in geçtiği muhtelif yeni ve eski tarih kitaplarında yazılmışsa da, son devir araştırıcıları bunu kabul etmek istememişlerdir (32). Halbuki bizim tezimize göre bu durum kolaylıkla izah edilebilir:

(32) Bakınız not 16, 17.

Moğol valisi Demirtaş, Hamideli Beg'i Dündar'ı takip ederken o esnada muhtemelen Mısır'da bulunan İshak'ın oğlu olan; ve dolayısıyle Dündar Beg'in de torunu bulunan Hızr'a —herhalde genç olduğu için dokunmamış; ama Dündar Beg'i, Antalya'ya kadar takip ederek ele geçirmiş ve öldürmüştür. Bu tarihten itibaren birkaç yıl Eğridir'in idaresi Moğol yüksek hakimiyeti altında ve onların müsaadesiyle genç Hızr Beg'e kalmış olabilir. (Nitekim Antalya şubesinde de Yunus Beg oğlu Mahmud, Demirtaş

[76] Eğridir Nis adasında Muslihu'd-din adlı birisine ait eski bir türbe vardır. Bu şahsın müellifimiz olması muhtemeldir. Fakat biz mahallinde yaptığımız incelemede herhangi bir kitabe elde edemedik.

tarafından beylikte ibkà edilmişti.)

Fakat İshak Beg, babası Dündar'ın kan davasını Memlûk sarayında hallederek 728 [1328]'lerde Mısır'dan Eğridir'e geri dönünce, tabii olarak oğlu Hızr Beg'in muvakkat birinci emirliği nihayet bulmuştu.

İşte tarih kitaplarında Dündar Beg'den sonra Eğridir'de Hızr Beg adının biraz görünüp birden kayboluvermesi, böylece makul bir olay durumuna gelir. Kitaplarda bu şahsa Hızr ibn-i Dündar denmesi de, o devirlerde görülen bir olaydır. Nitekim *Mülk Sûresi Tefsiri'*nin bir nüshası mukaddimesinde onun Süleyman ibn-i Osman'a ithaf edildiği kayıtlıdır ki doğrusu "Süleyman ibn-i Orhan ibn-i Osman" olmak gerekirdi.

Hızr Beg, babası İshak Beg'den evvelki ilk emirliğinde Eğridir'deki Ulu camii tesis etmiştir. (Binanın kiliseden camiye çevrildiği de söylenir.[77]

Hızr Beg, İbn-i Battuta'nın Eğridir'i ziyaretinden sonra (yani 733 den sonra) ve babası İshak Beg in 736 da veya az önce vefatı üzerine, ikinci bir defa bir müddet Eğridir'e hakim olmuş olmalıdır. Beyliğin tarihini yazan eserler İshak Beg'den sonraki durumun mübhem olduğunu belirtirler ve İbn-i Battuta'dan o esnada Göl Hisar hakimi bulunduğunu Öğrendiğimiz Mehmed Beg'in oğlunu Hamideline hakim gösterirler. Bu Mehmed Beg'in oğlu Muzafferü'd-din Mustafa, Burdur'da 745/1344'de Muzafferiye medresesini yaptırmıştı. Kitabede "*el-Emirü'l-muazzam*" diye vasıflandırılıyor.

Mustafa Beg Burdur dolaylarına hakim iken, bizim Hızr Beg'in de baba mülkü olan Eğridir'de hüküm sürmesi pekâlâ mümkündür. 759/1357 yılında Eğridir'in Yazla mevkiinde yaptırılmış olan Baba Sultan (veya Dede Sultan) türbesi kitabesinden o esnada Eğridir'e,

---

[77] Bk. Yiğitbaşı S. S. *Eğridir-Felekabad Tarihi*, s. 134. Uzunçarşılı I. H. Anadolu Beylikleri 2, e. 63; Böcüoğlu, Süleyman Sami. *Eğridir - İsparta Tarihi* s. 213 vd. Halil Hamit Paşa Ktp. lsparta yazmaları arasında.

Emîr-i kebir lakabıyla Hüsame'd-din İlyas Beg'in hakim olduğu anlaşılmaktadır. *Şubbu'l-A'şa* adlı tarih kitabına göre bunun babası, Burdur Muzafferiye medresesi banisi Muzafferü'd-din Mustafa'dır. İlyas Beg'in 767/1365 de Mısır hükümdarıyla yazışması vardır.

Eğridir idaresindeki bu gelişmelerin yanısıra 14. asrın ortalarından sonra bile hâlâ oralarda Hızr Beg adlı birinin bulunduğunu gösteren kayıtlar vardır. Bunlardan birisi Şeyhu'l-İslâm Berda'î Sultan hakkındaki rivayetler arasında bulunuyor.[78] Bu rivayetlere göre:

"Hamid-oğlu Hızr Beg 765/1364 tarihi sıralarında Hicaz'a gittiğinde, Şeyhü'l-İslâm Berdaî Hazretleri'ne tesadüf edip onu Eğridir'e davet etmiş; o da istihareden sonra müsbet cevap vermiş ve haccı müteakip ailesi, çocukları ve dervişleri ile Semerkant'dan Eğridir'e müteveccihen hareket etmiş."[79]

Bu rivayet, 765 tarihleri sırasında Hamid-oğullarından Hızr Beg adlı birinin varlığını göstermesi bakımından fevkalade önemlidir.

Aynı mahiyette olan ve tezimizi destekleyen diğer bir vesika da, bölge olarak coğrafî yönden Eğridir'e bağlılığı aşikar olan Şuhut kasabasındaki Kubbeli Mescid'in kitabesidir. Aşağıda metnini vereceğimiz bu kitabede Muizzü'd-din İbrahim b. Hızr diye bir Beg adı geçmektedir. Mütehassıslar bu şahsın da Hamid-oğulları ile alâkalı olduğunu kabul ediyorlar.[80] Bu takdirde bu kitabe de 14. yüzyıl ortalarında Hamidoğulları Beyliğinde Hızr adlı birinin

[78] Bu zat hakkındaki bilgiler Hicri 1005 tarihinde yazılan *Menâkıb-ı Kebir*; ve 1225 de Hafız Yunus-zade Halil-i lspartavî tarafından yazılan *Menâkıb-ı Sultanü'l-Muhakkıkîn* adlı eserlerde toplanmıştır. Bir nûshası lsparta Halil Hamid Paşa Kütüphanesi no: 305'de bulunmaktadır.

[79] (35) Bk. *Eğridir-Falekabad Tarihi,* s. 69 vd. Köse Neşet, *Eğridirli Şeyh Mehmet Çelebi ve Sülâlesi*", *Ün Mecmuası* c.1. sayı:5, (1935); Aynı mecmua c. 8 sayı 91-96, s. 1383 vd.

[80] Süleyman Hilmi, "*Şuhut'ta Hamidoğulları'na ait mühim bir kitabe*", *Ün Mecmuası* c. 1, sayı 8. (1935), s. 128 vd.

varlığını göstermiş olur.

Kitabenin bizim de mahallinde dikkatle incelediğimiz metni şöyledir:

امر بناء هذا المسجد المبارك الامير الكبير العادل
الكامل معز الدنيا والدين ، آمر الخيرات والحسنات ابرا-
هيم ابن المرحوم المغفور خضر بك خلَّد الله ملكه وابد دولته
طلبًا لمرضاته ، كما قال عليه السلام: من بنى لله مسجداً يبتغى
به وجه الله ، بنى الله له مثله فى الجنة. فى تاريخ ستةٍ وسبعين
وسبعمائة.

Okunuşu:

1 Emere bi-binâ-i hâze'l-mescidi'l-mübârek el-emirü'l-kebirü'l-àdilü

2 el-kâmilü Muizzü'd-dünyâ ve'd-din âmirü'l-hayrâtı ve'l-hasenât İbrâ-

3. hîm ibnü'l-merhùm el-mağfûr Hızr Beg, halleda'llàhu mülkehû ve ebbede devletehû...

4. Taleben li-marzàtihî, kema kàle aleyhi's-selâmu: Men bena' li'llâhi mesciden yebteği bihi

5. veche'llàhi bena'llàhu lehî misleh fi'l-cenneti. Fi tarihi sittetin ve seb'îne ve seb'i-mieh.

Tercümesi:

"Bu mübarek mescidin inşâsını, merhum ve mağfur Hızır Beg'in oğlu, hayır ve hasenatı emredici àdil ve kâmil büyük emîr Muizzu'd-din İbrâhim, Allah'ın rızasını dileyerek emreyledi. Allah hükümdarlığını sonsuz ve mutluluğunu ebedî kılsın.,, Nitekim Hz. Peygamber AS buyurmuştur ki:

"Kim Allah'ın rızasını kazanmayı düşünerek bir mescid inşa ederse, Allah da ona bu hayrının benzerini cennette bina eyler."

İnşâ 776 tarihinde olmuştur."[81]

Bu iki vesikadan anlaşıldığına göre Hamidoğlu Hızr Beg, Eğridir şehri amcazadelerinin hakimiyetine girdikten sonra bile hayattadır. 765'lerde hacca gitmiş fakat, Şuhut kitabesinden anlaşıldığına göre, 776'lardan önce vefat etmiştir. Amcazadesi İlyas Beg Eğridir'e hakim olduğu zaman, onun maiyetine girmiş olması veya ona tâbi olarak Eğridir'den daha kuzeydeki şehirlerde hüküm sürmüş bulunması düşünülebilir.[82]

Bizim, makale içindeki izahlarımız muvacehesinde Hamîd-oğulları Beyliği hükümdar sülâlesi şeceresinin bu şekilde tashihi ve düzenlenmesi gerekir.[83] (Sadece Eğridir Şubesi)

(*Vakıflar Dergisi,* Ankara 1981, sayı 13, s. 101-112)

---

[81] Tarih kelimelerinden "*sitte*: altı"nın "*sene*", şeklinde okunma ihtimali de vardır. Bu takdirde kitabenin tarihi 770/1368 olur.

[82] Tahir Erdem, Eğridir Ağa Mahallesi'ndeki Ağa Camii kitabesine dayanarak Hızr b. Gölbeği'nin hicri 815/1412 tarihinde sağ Göstermek istiyor. (Bk. Ün Mecmuası c. 4, sayı 37, s. 518 vd.) Fakat bu kitabenin okunuşu sağlam değildir, tarihi 825 de okunabilir; şahısların unvanları farklıdır; ve burada Göl Beği baba değil dede olarak, iki ibn'den sonra gelmektedir.

Ağa Camiinin bânisi ve Şeyhü'l-İslâm Berdâî Sultan Vakıflarının vâkıfı belki de aynı şahsiyet olup; bizim "Hızr b. İshak Bey'in soyundan; hattâ torunu olabilir; ama bizzat kendisi olamaz: çünkü zaman bakımından araları çok uzaktır. Bu mesele için krş. "*Hızır Bey Vakfiyesi*" *Ün Mec.* C. IX. sayı 99-102 (Haziran-Eylül 1942), s. 1405 vd. ve bizim doktora tezimiz.

[83] Çeşitli hatalı şecereler için bk. makalemiz içinde zikredilen eserler ve Yiğitbaşı S. S., *Eğridir-Felekabad Tarihi*, s. 53; Uzunçarşılı, I. H. *Anadolu Beylikleri* 2*,* s. 68.

15. İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATI'NDA ÜKKÂŞE HİKAYESİ

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış manzum veya mensur dinî hikâye ve destanların kültür tarihimizde mühim bir mevkii vardır. Halkımızın bugünkü inanç, zihniyet, davranış ve zevklerinin oluşmasında, onların rolü ve payı büyük olmuştur. Onlara vâkıf olmadan, köylü, kentli, halkımızın iç dünyasını iyice ve doğru olarak tanımak ve açıklamak mümkün değildir. Ayrıca, bu sâfî ve samîmî mahsuller, çoğunlukla sevimli ve tatlı olup asırlardır halkımızca okuna gelmiştir; içlerinde hâlâ zevkle okunabilecek evsafta olanları bulunmaktadır.

Konuları İslâmî —dolayısıyla da Arap ve İran gibi, diğer İslâm milletleriyle müşterek— olan bu hikâyeleri ecdadımız, tercüme, nakil, tebdil ve ilâve sûretiyle millî edebiyatımıza mâl etmiş; halkın tarihi, dinî, edebî bilgi ihtiyacını karşılamak ve bedii, hamasî, dinî duygularını ve merakını tatmin etmek yolunda ve müslümanlığı yayma veya kökleştirme vasıtası olarak kullanmıştır.

Bahis konusu hikâye ve destanlar çok kere, —diğer öğretici mâhiyetteki dinî eserler gibi— akşam toplantılarında, uzun kış gecelerinde meclis meclis okuna gelmiş olmalıdır. Hattâ manzum olanların makam ve nağme ile söylenmesi de kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bazılarının Mevlid kitaplarına ilâve, edilmeleri bunu gösterir.

Kesik Baş Destanı, Ejderhâ Destanı, Güvercin Hikâyesi, Geyik Hikâyesi, Hatun Destanı, Fâtıma Destanı... gibi.[84] Bu tarz dinî edebiyat mahsullerinden biri de Ükkâşe hikâyesidir.

Ükkâşe hikayesi, bu yazımızda göstereceğimiz gibi, edebiyat

[84] Bunlar ve benzeri eserler için bk. meselâ: Kocatürk, Vasfı Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi, s.* 143-166, 192 vs.

tarihimizde, değişik şahıslar tarafından, farklı zamanlarda tekrar tekrar kaleme alınmış bulunuyor. Demek ki şairlerce beğenilmiş, halktan da rağbet görmüştür. Önceleri kısas-ı enbiyâ, siyer, hadîs kitapları içinde iken, daha sonraları çeşitli mevlid kitaplarının yazma ve basma nüshalarına eklenerek günümüze kadar gelmiştir.

a. Hikâyenin Konusu

Ükkâşe[85] Hikâyesi'nin konusu kısaca şöyledir:

Hazret-i Muhammed AS hayatının son günlerinde, hasta haliyle odasından Mescid-i Nebevî'ye çıkar. Artık dünyadan ayrılma zamanının yaklaştığını îmâ ile; kimin kendisi üzerinde bir hakkı var ise gelip hemen istemesini, hesabı ahirete bırakmamasını tekrar tekrar söyler. Bunun üzerine yaşlı Ükkâşe RA kalkarak, bir savaş dönüşünde Hazret-i Peygamber'in, bineğine salladığı (kamçı veya) sopanın kazara kendisine çarptığını bildirir. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber aynı şekilde, kısas yoluyla Ükkâşe tarafından kendisine vurulmasını emreder. Sahabenin ileri gelenleri, Hazret-i Ebû Bekr, Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali, Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin RA kâh yalvararak, kâh tehdit yollu, bu işi yapmamasını Ükkâşe'ye söylerler. Fakat, hem Hazret-i Peygamber, araya girenlere mânî olur; hem de o kısastan vazgeçmez.

Mescidin içi hüzün ve heyecan dolmuştur: Ükkâşe, nasıl olup da Allah'ın sevgili kulu ve Rasûlüne vuracaktır?

Hal böyle iken Ükkâşe ikinci bir talep daha ortaya atar ve:

"—Ey Allah'ın elçisi! Sizin bana vurduğunuzda benim sırtını açık ve çıplaktı, binaen aleyh sizin de sırtınızı açmanız gerekir."

---

[85] Arapçada (*ükkâş, ükkâşe, ükâş* ve *ükaşe* şeklinde, şeddeli ve şeddesiz, yuvarlak t'li ve t'siz olarak geçen kelime aslen, "hamle eden, sarmaşan, bağlayan..." demektir; buradan alınarak sarmaşık, dişi örümcek, örümceğin ağı... mânâlarına kullanılmıştır, (bk. Mütercim Âsım Ef. *el-Ukyanus fi Tercemeti'l-Kàmus,* 3 ciltlik 1250 İstanbul baskısı, II/339).

Kelime Arapçada erkek adı olarak da geçer. Türkçemizde ötresi, Farsça tesiriyle (ö) gibi okunarak ve müenneslik alâmeti olan t'si atılarak; "Ökkeş" şeklinde ve bilhassa Güneydoğu Anadolu ahalisi tarafından da aynı şekilde erkek adı olarak kullanılmaktadır.

der.

Kalabalığın heyecan ve kızgınlığı bir kat daha artar, mescidin içi feryat ve hıçkırıklarla dolar. Hazret-i Peygamber sırtından örtüsünü sıyırır. Ükkâşe elinde kamçı beklemektedir; fakat vurmaz Hazret-i Peygamber'in sırtına sarılır; yüzünü, gözünü onun, "Mühr-i Nübüvvet"[86] (3) denilen, keklik yumurtası kadar olan kabartılı benine sürer. Bütün yaptıklarını, bu mübarek işareti görmek için yaptığını söyler. Bunun üzerine kendisinin cennette Rasûlüllah ile komşu olacağı müjdelenir; o da bahtiyar ve memnun yerine döner...

Görüldüğü gibi hu hikâyede heyecan unsuru boldur; sonuç, okuyucunun karşısına ansızın ve umulmayacak bir tecellî ile çıkmaktadır; vak'alar dokunaklı tasvirlere elverişlidir. Ana fikir olarak, Allah'ın şerefli ve sevgili kulu olmasına rağmen Hz. Peygamber'in, kul hakkını ödemeğe ne denli önem verdiğini ortaya koymakta; ayrıca bütün Ashab'ın Hazret-i Peygamber'i ne kadar içten sevdiğini sergilemektedir. Bütün bunlar hikâyenin sevilmesini izah edici unsurlar olsa gerek.

b. Hikâyenin Kaynağı ve Sıhhati

Ükkâşe hikâyesinin edebiyatımızdaki bazı rivayetlerinde, onun, İbn-i Abbâs RA'dan nakledildiği tasrih edilmiştir. Hikâyenin kendisinden de Ükkâşe'nin, ashab-ı kirâmdan ma'ruf ve muteber bir kimse olduğu aşikâr olmaktadır. Biz bu noktalardan hareketle Ükkâşe adını taşıyan sahabîleri ve çeşitli dinî eserlerdeki "vefât-ı Nebi AS" ve "*Mühr-i Nübüvvet*" bahislerini dikkatle araştırdık ve güvenilir kaynaklarda[87], bu hikâyenin anlattığı hadiseyi bulamadık. Nihayet İbn el-Cevzî (h. 510-597/m.1116-1200)'nin *Mevzùat*'ında, Türk edebiyatındaki şekline oldukça yakın bir

---

[86] *Mühr-i Nübüvvet* denilen bu et beni hakkında pek çok rivayet mevcuttur. Bk. msl. Ebû İsâ Muhammed el-Tirmizî, *Şemâil.* 2. babı.

[87] Baktığımız kaynakların bazıları: İbn-i Sa'd'ın *Tabakàt*'ı *Hidâyetü'l-Evliyâ, Sahîh el-Buhâri,* çeşitli şemail kitapları, *el-Bidâyetü ve'n-Nihâye, el-İsâbe, Üsdül-Gàbe*, *Târih et-Taberi* vs.

rivayeti elde ettik.[88]

İbn el-Cevzî bu hikâyeyi tafsilatlı olarak ve Muhammed ibn-i Abdi'l-Bâkî ibn-i Ahmed - Ahmed ibn-i Muhammed el-Haddâd - Ebû Naîm Ahmed ibn-i Abdi'llâh el-Hâfız - Süleyman ibn-i Ahmed - Muhammed ibn-i Ahmed ibn-i el-Berâ - Abdü'l-Mün'im ibn-i İdrîs ibn-i Sinan - Onun babası (yani İdrîs) - Vehb ibn-i Münebbih rivayet zinciri ile Câbir ibn-i Abdi'llah RA'dan ve İbn-i Abbas RA'dan naklederek kaydediyor ve rivayetin sıhhati hakkında şu hükmü veriyor:

"Bu, vukuu imkânsız, uydurma bir hadistir. Allah onu uyduranın cezasını versin… Böyle soğuk bir halt ile, Rasûlüllah SAS ve sahabe RA'a yakışmayan sözler isnad ederek, şerîat-ı İslâm'ı kötüleyen o kimseyi hayırdan mahrum eylesin..."

Bu rivayeti uydurmakla itham olunan kişi, rivayet zincirindeki Abdü'l-Mün'im ibn-i İdrîs'tir ki, Ahmed ibn-i Hanbel Rh.A: "Bu kişi Vehb'den yalan haber uydururdu." der. Ya'kub: "Yalancı, habis bir kimsedir"; İbn el-Medînî ve Ebû Dâvûd: "Sikà (güvenilir) değildir"; İbn-i Hibbân: "Onunla ihticac (vesika ve delil getirmek) uygun değildir"; ed-Dârakutnî: "Hem o, hem babası alimler tarafından terk olunmuş kimselerdir." dediler. (Buhârî'nin de bu kanaatlerde olduğu *eş-Şifâ* şerhinde belirtilmiştir.)

İbn el-Cevzî'nin bu hükmüne rağmen, Hazret-i Peygamber AS hakkında, mevsuk rivayetlere dayanılarak yazıldığı için çok beğenilen ve ciddî bir kaynak olan *Kitâb eş-Şifâ*'da, Kadı İyâz, bu rivayetin birkaç cümlesini, Rasûlüllah'ın ince adalet vasfını isbat sadedinde, delil olarak zikretmiştir. Şöyle ki:

Ükkâşe, Hazret-i Peygamber SAS'e şöyle dedi:

"—Beni çomakla vurmuştun; bilmem ki bu vuruş kasden mi idi, yoksa deveye mi vurmak istemiştin?"

Bu söz üzerine, Hazret-i Peygamber SAS ona şöyle cevap verdi:

---

[88] Bk. îbn el-Cevzî, *Küâbıı'l-Mevzûât* 1/295-301. Burada kamçı yerine, uzun ince çomak (*kazib*) kelimesi geçiyor ve Mühr-i Nübüvvet'ten bahsedilmiyor. Rasûlüllah'ın sırtını değil, karnını açtığı söyleniyor vs.

"—Rasûlüllah'ın sana kasden vurduğu zannına sapmak suretiyle, büyük bir belâya düşmenden seni Allah'a sığındırırım."

Demek oluyor ki, çok ciddî ve müdekik bir âlim olan Kadı İyâz, Ükkâşe RA'a bir çomakla vurulma hadisesini, dolayısıyla bizim üzerinde durduğumuz hikâyenin bazı kısımlarının doğruluğunu ve vukuunu kabul ediyor.[89]

Biz İbn el-Cevzî'nin kaydettiği uzun rivayeti dikkatle inceledik. Bu parçanın sonu ve Hazret-i Peygamber'in vefatı ile ilgili kısmı, üslûp bakımından, başı, yani Ükkâşe hikâyesi kısmından çok farklı ve iğreti görünüştedir. Yani zannımızca, haberin bazı kısımları muhtemelen doğrudur. Uydurmacı şahıs, sahîh bazı rivayetleri esas alıp, onu kendi yalan ve ilâveleriyle genişletmiş olabilir. İbn el-Cevzi'nin, rivayeti tenkit ederken kullandığı, (*et-talit el-bârid*) "bu soğuk halt" ifadesi de böyle bir karıştırmayı îma ediyor gibidir.

Bu müşahedelere dayanarak, biz rivayetin külliyen yalan ve uydurma olmadığı, bazı kısımlarının bir esasa ve gerçeğe dayandığı ihtimalini varid görmekteyiz.

c. Ükkâşe'nin Kimliği

Bahis mevzuu hikâyenin kahramanı Ükkâşe'nin kim olduğu, babasının adı, kabilesi... rivayetin kendi içinde açıkça belirtilmiş değildir. Sadece yaşlı bir kimse (*şeyhün kebîr*) olduğu tasrih edilmiştir.

Eş-Şifâ' adlı kitabı şerh eden Ali el-Karî, onun adını Ükkâşe ibn-i el-Mıhsan el-Esedî olarak veriyor.[90]

Bu Ükkâşe ibn-i el-Mihsan, çok ma'ruf ve önde gelen bir sahâbîdir. Benî Esed kabilesinden ve Medine'ye ilk hicret

---

[89] el-Kâdı İyâz, *Kitâbu'ş-Şifâ' bi-Ta'rifi Hukùki'l-Mustafâ* 3. kısım, 2. bab, 8. fasl sonu; izahı için bk. Alî el-Kâri, *Şerh* eş-Şifâ' II/364-365, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1308.

[90] *Şerh* eş-.Şifâ' II/363.

etmişlerden (*el-muhâcirün es-sâbikün*) idi. Baştan beri bütün cihadlara (Bedir, Uhud, Hendek vs.) katılmış, seriyyelere kumandan olarak tayin edilmiş, Rasûlüllah'ın sevgisine ve müjdesine mazhar olmuş; cennete hesaba çekilmeden (*bi-gayri hisâb*) girecek 70.000 kişiden birisi olduğu, kendisine Hazret-i Peygamber tarafından söylenmiş bir kimseydi. Yüzü çok güzeldi. Hazret-i Peygamber'in vefatında 44 yaşlarında olduğu, kaynaklarda belirtiliyor. Ebû Bekir RA hilafeti zamanında Ridde olaylarında Tuleyha ibn-i Huveylid el-Esedî adlı yalancı tarafından şehid edilmiştir.

Ebü Hüreyre ve İbn-i Abbâs, ondan hadis rivayet etmişlerdir ki, bunları üç büyük hadisçi, koleksiyonlarında kaydetmiştir.[91] İsmi şeddesiz olarak *Ükâşe* şeklinde de kullanılır.

Ali el-Kâri'nin belirttiği bu Ükkaşe b. el-Mihsan'ın bizim hikâyemizin kahramanı olması, hikâyenin anlatım tarzı ve kahramanın tavrı bakımından biraz şüpheli gibidir. Bir kere, ondan meşhur bir kimse olarak değil de "kendisine Ükkâşe denilen bir adam" tarzında bahsediliyor. Ayrıca kaynaklar tarafından Hazret-i Peygamber AS'ın vefatında 44 yaşında olduğunun belirtilmesi de "yaşlı, ihtiyar bir adam" tarifine aykırı düşüyor. Acaba bu Ükkâşe, meşhur Ükkâşe ibn-i el-Mihsan'dan daha başka biri olamaz mı?.. Bu nokta düşünülmeğe değer.

Nitekim biz Farsça yazma bir *Kısas-ı Enbiyâ* kitabında[92] kahramanın adının Ükkâşe ibn-i el-Haris olarak kaydedildiğini bulduk. Yalnız, bu değişik kaydın kaynağı maalesef belli değil. Üstelik, bu *Kısas-ı Enbiyâ* kitabının diğer yazma nüshalarında bu kayda yer verilmemiş. Ayrıca Ashab-ı Kirâm'ı anlatan biyografi

---

[91] Ükkâşe b. el-Mihsan için bk. *Üsdü'l-Gàbe* IV/2-3; İbn Sa'd, *Kitâb et-Tabakât el-Kebîr,* Leiden baskısı II (l. kısım) s.5 (9. satır), 58 (13), 61 (12), 118 (21); III (1. Kısım) 62 (24), (2. Kısım) 36, 37 (2,5); IV (l. Kısım) 77 (17) ve Hayre'd-dîn ez-Zirikli, *el-A'lâm* V/43; *el-İsâbe t.*5634 ve Ş. Sami, *Kamusu'l-a'lâm* V/3166 vs. Bu sahabî bilhassa (*Sebekake ükkâşetü...*) hadisi dolayısıyle meşhur olmuştur. Bu hadîs için bk. *er-Ravzu'l-Unf* II /73, Mısır 1332; *Keşfu'l-Hafâ,* I/448 Mısır 1351.

[92] İst. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail kısmı No. 364, vr. 266a. Eserin istinsah tarihi yoktur

kaynaklarında bu isimde bir sahabî de göremedik. Böylece, konunun bu yönü karanlıkta kaldı.

.

d. Türk Edebiyâtında Ükkâşe Hikâyesi

Ükkâşe Hikâyesi, incelemelerimize göre, edebiyatımızda defalarca ele alınmış, muhtelif şairlerce nazma çekilmiş bulunuyor. Bunlardan tesbit edebildiklerimizi, tarih sırasıyla aşağıda tanıtmağa çalışacağız.

1. En Eski Kayıtlar:

Kütüphanelerde yazma eserler üzerinde çalışırken Ükkâşe Hikâyesi ile ilgili bazı mühim ibarelere tesadüf ettik. Edebiyat tarihimizin, eserleri nadir olan devirlerine ait olduğu için, kıymetli bir vesika sayılması gereken bu ibareler, Farsça bir *Kısâs-ı Enbiyâ* nüshasında[93] şöylece geçiyor: (vr. 169b)

در ین جا حکایت عکاشة و تازیان مهر محمد رسول الله
و بوسدنِ مهر و حرام شدنِ آتشِ دوزخ و ان مجمع آورده
اند تا خواننده نگویذ که نویسنده مقصر بوذه است. کتاب
این قصص بسا وفات که گفته از تازی و پارسی وترکی از
نظم و نثر مطالعه کرده است إلا آنچ مخِ سخن است انجا
نوست: .... و فاطمه گریبان بدرید. اینجا (...) فقیه
بترکی خوش میگوید :

[93] *Kısas-ı Enbiyâ,* Farsça, muhtemelen İshak b. ibrahim b. Ebî Mansûr b. Halef el-Müzekkir en-Nisaburûnî'nin telif eseri, İst. Süleymaniye Ktp. Fatih 4449 ve Lala İsmail 364 ve Türkçe tercümesi: Hacı Mahmud 4329 vs.

كوُكا دوشد ى تَهْنِيَت
ير كا كلد ى تَعْزِيَت
بوندًا اُولوُ مُصِيبَت
آيروق قچن بُلْغَيا

Tercümesi:

Bu mahalde, Ükkâşe Hikayesi, kamçı, Ükkâşe'nin mühr-i nübüvveti görüp öpmesi, cehennem ateşinin ona haram olması ve o toplantı... [anlatılmak gerekirdi], ta ki okuyucu, "müellif burada kusur etmiş, kısa kesmiş demesin". Bu Kısas-ı Enbiyâ kitabının kâtibi (yani müellif kendi), Arapça, Farsça ve Türkçe, manzum ve mensur, pek çok vefat-ı Nebî kitabını okumuş incelemiştir. Sözün özü ne ise buraya yazdı.

.... ve Fatıma RA (babası Hz. Muhammed'in vefatına üzüntüsünden) yaka yırttı....

Bu makamda [.....] Fakîh Türkçe ne güzel söyler:[94]

Gök [k]e düşdi tehniyet
Yirge keldi ta'ziyet
Bundan ulu musibet
Ayruk kaçan bolgaya.

Bu çok mühim satırlar h. 693 / 1294 m. yılı Tevbe Ayı'nın (*Cumâdâ'l-ûlâ*) 16'sında cuma günü yazılışı (istinsahı) tamamlanan Fatih 4449 nüshasında bulunuyor. (Eserin diğer nüshası tarihsiz olup bu satırlar onda mevcut değildir). Bu kayıtlardan,

[94] Bu güzel ve önemli manzumenin şairinin ismi, maalesef yazmada kazınmış ve silinmiştir. Eğer isim mevcut olsa idi, Türk edebiyatı için mühim bir şahsiyeti teşhis etmiş ve tanımış olacaktık.

edebiyatımızda bu erken tarihlerde, Hazret-i Peygamber'in vefatı ile ilgili (ve dolayısıyle o günlere ait bir olay Ükkâşe hikâyesinden de —büyük bir ihtimalle— bahseden) bazı eserlerin mevcut olduğu ortaya çıkıyor. Burada bir dörtlüğü verilen o eserin, 13. Asr'a ve belki de daha öncelere ait olduğu söylenebilir.

2. Hatîboğlı Muhammed'in Nazmettiği şekli:

Ükkâşe hikâyesini, 15. Asır Osmanlı alim ve şairi Hatîboğlu Muhammed (ki Fatih devri büyük müderrisi, meşhur Hatîb-zâde Muhyi'd-din Efendi'nin babasıdır) de ele almış ve 829/1425'te tamamladığı, 100 hadîs ve 100 hikâyeden müteşekkil olan *Ferahnâme* adlı eserine, 97. hikâye olarak dahil etmiştir.[95] (Metni makalenin sonunda)

3. 'Arif'in Mevlid'i içinde bulunan şekli:

'Ükkaşe hikâyesi, mevlid kitabı nazmetmiş şairlerden 'Arifin 842/1438'de telif ettiği eseri içinde de bulunmakladır.[96]

4. Yazıcıoğlu Muhammed'in Nazmettiği şekli:

Ükkaşe hikayesi, Yazıcı oğlu Muhammed (ö. 1451) tarafından da Muhammediye adlı meşhur eserinde nazma çekilmiştir.[97] Bu eserin telif tarihi 853 /1449'dir. Müellif hattıyla nüshası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Md. 431 /A'dadır.

---

[95] Hatiboğlu Muhammed, *Ferahnâme* ve nüshaları hk. bk. Coşan, M. Es'ad, *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri,* basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1965.

[96] Bunun metni için bk. Kocatürk, V. M. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, s.* 262-263. Kütüphanelerde (Arif'in *Mevlid*'ine ait çeşitli nüshalar bulunmaktadır. Bunlar için bk. Pekolcay N., *Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i* neşri (1980); ve orada gösterilen kaynaklar.

[97] Bk. Kocatürk, V.M., *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, s,* 278-281; Çelebioğlu, Dr. Amil, *Muhammediye* 2 cilt. Tercüman 1001 Temel Eser Serisi No. 55-56, II /s. 372 vd.

5. Diğer Mevlid Nüshalarında görülenler:

Ükkâşe hikâyesi konu yakınlığı dolayısıyla çeşitli mevlidlere eklenegelmiştir. Bunlardan gözümüze ilişenlerin bazıları şunlardır:

1) Ebülhayr Mevlidi (Nüshaları İst. Millet Ktp. 1365, 1366)

2) 87 beyit halinde İstanbul Üniversite Ktp. Ty. 2569. (İstinsah tarihi 1119 h.)

3) 85 beyit halinde İ.Ü. Ktp. Ty. 610 (tarihsiz)

4) İ.Ü. Ktp. Ty. 279 (İstinsahı 1195 h.)

5) İst. inkılâp Ktp. Muallim Cevdet 106, K. 200 (tarihsiz)

6) İst. Süleymaniye Ktp. Lâleli 3756.

7) İst. Millet Ktp. manzum 1350.

8) İst. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4407 (tarihsiz)

e. Ükkâşe Hikâyesi Metni:

Bu yazımızın sonunda Ükkâşe Hikâyesi'nin, Hatîboğlu tarafından nazmedilmiş şeklinin metnini vererek konuyu bağlamayı uygun buluyoruz:

Ferah-nâme*'den *el-Hikâyetü's-sâbi'(at)ü ve't-tis'ùn

Nitekim üşde hikâyetdür iy yâr,
İbn-i Abbas'dan rivâyet âşikâr.

Hak Rasûlinün-dürur bu vâkıa
Sen dahı kıl buna göre vâkıa

Gel ana ne vâkı' olmuşdur işit,
Sen dahi varub ana göre iş it.

Dinle göre peygambere ne kıldılar
Gör peygamberler nice yol buldılar

Hazret-i Ahmed meger hastayidi;
İşi hem ol hastalıkta vây idi.

Didigüm ol hastalıkdur iy ulum,
Kim irişti Ahmed'e andan ölüm.

Dünyadan nakl eylemekdeydi özi
Bu işi Ahmed bilürdi kendüzi

Mescide geldi çıkub hutbe okıdı
Va'z idüben halka düpdüz okıdı (dokıdı)

Dükeli halk ah idüb ağlaşdılar
Heb sahâbîler akıldan şaşdılar

Ah idüben dökdi pevgamber yaşın
Anlamışdı çarh-ı gaddârun işin

Kim cihanda kimseye kılmaz vefa
Dâyim işidür kılur cevr ü cefâ

Lütfu göslerür virür kahr u belâ
Zahmatıla kılur âhir mübtelâ

İmdi vakt oldı bizi dahi bugün,
Mahv idüb tebdîl ide bu çarh-ı dûn.

Emr irişdi kim kılavuz intikâl,
Dâr-ı dünyâdan iderüz irtihâl.

Her kimün kim bende hakkı var ise,
Ya kimi hükmümde incitdüm ise;

Yâhud hükm eyler iken key görsün,
Her kime meyl eyledümse dursun

Şimdi benden hakkını kılsun taleb
Ben mutî' oldum bana olsun galeb

Hakkın alsun bunda âzâd eylesün
Hoşnud oldum diyüben yâd eylesün

Ahiretde benden hak istemesün;
Vir beri sende hakum var dimesün.

Sarb durur yarıngı gün hak istemek,
Hak ödemege yarın çokdur emek.

İsteyen şimdiden istesün didi.
Nice kim cehd itdi kimse durmadı.

Nesne söylemedi hiç kimse ana,
Hakkı yokdur kimse ne disün ana.

Hazret-i Ahmed yine kıldı nidâ
İyi müslimânlar durun dir ma'nîde

Gönlünüzde ne varısa gizlemen
Sonra bana senden utandum dimen

Tanrıdan korkun durun siz özr yok
Hakkunuz varısa isten az u çok

Lütf idün yarın bana zeer eylemen
Hak katında sende hakkum var dimen

Şu gün isten hakkunuz her ne ki var,
İşde güş itmen bana iy ulular!

Bu hitabı çün ki kıldı ol pür usûl;

Durı geldi bir kişi eydür: Yâ rasûl!

Kim Ukâşaydı anun adı iy yâr,
Bu hıkâyet bellü meşhur aşikâr.

Durmazıdum illâ key dutdun becid
Te'kid idübeni durdun şöyle cid

Ben bu hâldan virmeyiserdüm habar
Gizleyiserdüm bu sırrı mu'teber

Lîki sizden çün işaret oldı
Gizleyümedüm yüregüm toldı

İmdi bir kez kim gazâdan döndük
İkümüz dahi deveye bindük

Kamçı varıdı elünüzde sizün
Gavrını dinle ne direm bu sözün

Siz giderdünüz önümce iy ulu,
Ardunuzca ben gelürdüm belgülü.

Güneş ıssısına bağrum yanuban,
Gideridüm ben deveye binüben.

Kamçı kaldurdun deveyi vurmağa,
Çâra yoğımış kazayı ırmağa;

Ben kafanuzda gelürken nâgehân,
Kamçı ucı bana irişdi hemân.

Bilmezem kasdılamı vurdun beni,
Key acıtdı kamçı bu canı teni,

Bilmezem sîz bilmezin dokındı,
Cânum acıtmakda yavlak koyındı

Katı zahmat çekdi anda bu özüm,
Hâlî şimdi size bildürdüm sözüm.

Siz bilürsiz bakîsin ben didüm uş,
Tekîd itdünüz, kılmazdum hurûş.

Hazrat-ı Ahmed buyurdı yâ Bilâl
Kamçı var Fâtıma evinde sen al var

Tiz getür kamçıyı ol kim görsün,
Bu kişi bana kısasın ursun!

Âhırata kalmasın alsun hakın,
Ger kılursan bundadur itmek hakın.

Tîz durugeldi Bilâl oldı revân
Ağlaya ağlaya gözden dökdi kan

Fâtıma kapısuna geldi iy yâr
Kamçıyı diler u kılur âh u zar

Fâtıma eydür nidersin yâ Bilâl
Kamçıyı bana habar vir noldı hâl

Ol Bilâl eydür ki, yâ Fâtıma bugün
Atanun göçmesi yakın oldı çün

Vaktıdur gerek vire halka kısas
Hakkı olan kişiye budur esâs

Hakk'a irenler kısas virür didi
Zârî kıldı sanki kendüzin yidi

Çün işitdi Fâtıma kıldı fığan
Göz yaşı seyller gibi oldı revan

Şöyle düşdi kim sanur kişi anı,
Nez' hâlidür kılur" teslîm canı.

Inçkıru ınçkıru durı geldi,
Kimdür atamdan kısas alan didi

Pes Bilâl eydür Ukâşa dirler
Bir kocadur kim bu sözi söyler

Fatıma eydür ana kim: Yâ Bilâl!
Bile varsunlar Hasan Hüseyni al!

Ol Ukâşa di atamdan almasun;
Bunlara ursun kısâs, anı kosun!

Bu gice sıtma dutubdı atamı
Key za'îfdür hem yakındur mâtamı

Döyimez atam kısasa yâ Bilâl,
Almasun boynına, yazukdır vebal.

Kamçıyı virdi eline Fatıma
Didi bunlan bile al, gitme!

Bile vardılar Hasan Hüseyin ile,
Kamçıyı getirdiler üçi bile.

Virdiler ol kamçıyı Peygamber'e
Ya'ni kim ol kamçıdan yiye bere

Virdi Peygamber Ukâşa eline,

Didi: Er oldur ki dura kavlına.

Al kısâsun hîç şefkat eyleme,
Âhıratda sende hakkum var dime!

Eyle diyecek bu halk ağlaşdılar,
Ol Ukâşa yanına dolaşdılar.

Didiler gel Tanrı yolundan iy yâr;
Kılma üş bu işi, kogıl zinhâr.

Hem Rasûlüllâh döyemez hastadur
Söyleme bu sözi, ko dem beste dur

Hiç birinün sözin işitmedi ol,
Rahm idüb kılmadı birini kabûl.

Duru geldiler Hüseyn ile Hasan:
Yâ Ukâşa, didi min vechin hasen

Sayrudur incitmegil dedemüzi,
Key za'îfdür gel dinle bu sözi!

Bu gice sıtma dutubdurur anı,
Gör nice benzi tagayyurdur canı.

Arkamıza vur gerek yüzümüze;
Üş kısasun bizden al, uy bu söze.

Râzî olmadı Ukâşa iy amu,
Zâru zar ağlaşdılar ol halk kamu

Ortadan bu kez duru geldi Ali:
Yâ Ukâşa, dir beru gel iy velî!

Sayrudur peygamberi incitmegil!
Giceden beru katı oldı şekil.

Üş bana kıl ne kılarsan iy ulu,
Olmazam Rasûl yoluna kaygulu

Arkama vur, karnuma vur, yüzüme;
Gel kerem eyle vü uygıl sözüme!

Râzî olmadı Ukâsa iy kibar,
Sende hakkum yokdur incitme iy yâr.

Çün Ukâşa râzî olmaz gördiler,
Durdılar 0sman, Ebü Bekr ü Ömer.

Didiler: Gel üş bize vurğıl bere!
Ol kısâsun afv kıl peygambere!

Virelüm biş bin koyun al yüz deve,
Getürelüm şimdi üş ive ive...

Dek bağışla hakkunı sen iy ulu,
Kılma bizi hem bu halkı kayğulu...

Hastalığınun melulluğı yiter,
Sen de yük urma bize andan biter.

Hak yolunda gel sözümüz kıl kabûl,
Bizi şâd eyle sen, ol sahib kabûl...

Külli halk bir kezden uru durdılar
Elin ayağın öpüb yalvardılar

Yâ Ukâşa didiler kes sözüni
Sana gerekmez mi hiç kendüzüni

Terkin ur ko kaç kısas istemegil!
İsterisen başa iltem dimegil!

Ger bugün bir kamçı urursan iy yâr,
Yiyesin oddan çomaklar sad hezâr...

Ne yüz ile Hak katına varasın
Rahmet olmaya nice yalvarasın

Kılmaya kimse şefa'at özüne
Yine taksîr idesin kendüzüne

Üşbu resme çok nasihat virdiler
Ol kabul itmez hemen söyler bular

Nice kim cehd itdiler virmez rızâ
Def olınamaz bir mukadderse kazâ

Bu kezin yalvarmağı terk itdiler
İttifâkıla gönül berk itdiler

Didiler kim yâ Ukâşa sen bere
Ger vurur olurısan peygambere

Çık gid imdi aramızda durmağıl
Dahi bizümle durub oturmağıl

Çün bu sözi didiler anlar ana
Didi peygamber ki söz virmen ana

Kon kısasın alsun incitmen anı
Nesne dimen ana kurtarsın beni

Ahıratlık dostı oldur kişinün

Bunda gösterür kolayın işinün

Çünki bu dünyâ azâbudur genez
Geçdügi yigdür bugün bunda az az

Ahıratda çün azabun ucı yok
Bunda çekmek yigdürür işi sovuk

Kon kısasın benden alsın ol kişi
Aralansun bunda fesh olsun işi

Çün Rasûlüllâh buyurdı bu sözi
Yine ağlaşdı bu halk göndi özi

Baş açub feryâd idüb yalvardılar
Elin öpüb ana çok mâl virdiler

Bir girî kopdı vu feryâd u figân
Göz yaşı seylâb olup akdi revân

Ah idüb düşdi kamu ayağına
Üşdiler cümle solına vü sağına

Kanludur katunda gel âzâd kıl
Kayguyı sür gönlümüzi şâd kıl

Ol Ukâşa didi virmezmen rızâ
Söz bir olur âhır didüm ben size

Böyle diyicek Resuli gör ne dir
Gel kısâsun al gey iy Ukâşa dir

Kamçıyı eline aldı ol kişi
Durı geldi işid imdi bu işi

Yâ Rasûlallah didî ol gün ki siz
Çıb yalıncakdum beni vurdun azîz

Bir izâr ile hemin üryân idüm
Issıdan bağrum bişüb biryan idüm

Bunı işitdi Rasûl-i mu'teber
Elin urdi şeşdi belinden kemer

Soyınub bir bir çıkardı donların
Çıb yalıncak oldı açdı kolların

İki yağırnı arasında mühr
Aşikâr oldı kamuya düşdi mihr

Toptolu oldı mescid içi nûr ile
Şakıdı gözler kamaşdı şûrile

Yıldırım şakır gibi şimşek dokır
Sünnî kılub küfri imâna okır

Misk ü anberden bigi kokdı arak
Es-salâtu ve's-selâm oldı yarağ

Halk beküllî çığrışur yâ müslimîn
Ahırına irdi mi islâm u dîn

Bu ne dün bugün kıyamet mi aceb
Hak kılurlar Hak rasûlinden taleb

Halk bu resme ditreşür zan kılur
Heb Rasûlüllâh içün yârî kılur

Hîç bulamazlar bu derde kim devâ,
Cehd idüben bir du'â olmaz revâ.

İlerü geldi Ukkâşa ol zaman
Kamçıyı ditretdi yürüdi revân

Kasdıle kamçıyı eline aldı
Kaldırub kolun yukaru şaldı

Halk urur sandılar anı küllisi
Külli feryâd itmeğe açdı busı

Kamçıyı ardına atdı Ukkaşa hemân
Ağlayu ağlayu geldi ol zaman

Sürdi yüzini Rasûlün mührine
Gâlib olmuşıdı mührün mihrine

Yüzinî mührün yüzine urdu
Ol mübarek arkasına sürdi

Ak sakalın kodı mührün üstine
Hâlini arz itdi Tanrı dostuna

Yâ Rasûl senden kısâs alan kişi
Dünyâ âhir makbul olmasın işi

Hak Taàlâ ana lutf işlemesün
Afv idüben ana bağışlamasun

Dâyimâ yiri cehennem olsun
Meskeni kahr u azâbdan tolsun

Ömri geçsün görmesin hiç yahşi gün
Ahiratda hışın ile olsun zebûn

Yâ Rasûlallâh bu işümden garaz

Mührüni görmegidi bana ʻivaz

Bu degüldi maksadım alam kısas
Kangı mezhebde olaydı bu esâs

Lîkin işitmişidüm kim soylaya
Şol mutahhar cismüni kim yıylaya

İ'tikadile sürenler yüzini
Rahmet olmış bula ol kendüzini

Tanrı odı her giz anı yakmaya
Ol cehennemdin yana hiç bakmaya

Gövden açdurmakda maksûd bu idi
Kokulamağıdı arzum bûyidi

Hazret-i Ahmed didi utanmagıl
Yarına koma hu gün hakkunı al

Ol Ukâşa didi afv itdüm bugün
Nesne hiç istemeyem yarıngı gün

Şimdi afv itdüğimiçün görmiyem
İnşâallah kim Tamuya girmiyem

Hak Rasûli dir bağışlagıl yârın
Dahi da'vî itme sen bana yarın

Döndü Ukâşa bugün eydür iy yâr,
Yâ Rasûlallâh, bilgil âşikâr

Toğrısın işid kim uş şimdi direm
Maksudum ol idi kim mührün görem

Ne beni vurdun vü ne gördüm seni
Ol gazada ne hôd incütdün beni

Nesne yokdur bu arada bî gümân
Üşbuyıdı bunda maksudum hemân

Cismüne bu ak sakalım süredüm
Mührüni gözlerimile göredüm

Sol ümid ile ki oddan kurtılam
Hak bana fazleyleye rahmet bulam

Bu kadar zikr itdi başladı kelâm
Ağlayu ağlayu medh itdi tamâm

(*A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* c. 26, s. 275-286, Ankara 1983)

16. MEHMED ZÂHİD KOTKU (RH.A) HAZRETLERİ'NİN KISA TERCEME-İ HÂLİ

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Müellif Rahmetullàhi Aleyh'in adı Mehmed Zâhid, soyadı Kotku idi. Kendisinin naklettiğine göre babası ona: "Oğlum Mehemmed!" diye hitab edermiş. Soyadının "mütevâzi" mânâsına geldiği nüfus cüzdanının başına not edilmiş idi.

Tevellüdü 1315 hicrî kamerî (rûmî 1313, milâdî 1897) yılında Bursa şehrinde, kale içinde Türkmenzâde Çıkmazı'ndaki baba evinde vâki olmuştur.

a. Ailesi

Baba ve annesi Kafkasya'dan 1297'de göç eden müslümanlardandır. Dedeleri Kafkasya'da Şirvan'a bağlı eski bir hanlık merkezi olan Nuha'dandır ki burası dağ eteğinde, ipekçilikle meşhur, ahalisi müslüman, hâlen Azerî Türkçesi konuşulan bir yerdir. [Bugünkü Azerbaycan'ın Şeki şehri.]

Babası İbrahim Efendi Bursa'ya 16 yaşlarında [1869] iken gelmiş, Hamza Bey Medresesi'nde tahsil görmüş, muhtelif yerlerde imamlık yapmış, Hazret-i Peygamber SAS sülâlesinden bir seyyid'dir. 1929'larda 76 yaşlarında iken Bursa ovasındaki İzvat Köyü'nde vefat etmiş ve oraya defnolunmuş, ehl-i tarîk bir kimsedir.

Annesi Sabire Hanım, Mehmed Zâhid Efendi 3 yaşlarında iken vefat etmiş, Pınarbaşı Kabristanı'na gömülmüştür.

Bu anne ve babadan doğma ağabeyi Ahmed Şâkir (1308-1335) subaylık yapmış, Kudüs'te Çanakkale'de bulunmuş, siperlerde hastalanmış ve 28 yaşlarında iken vefat edip Söğütlüçeşme'ye defnolunmuştur. Aynı anneden bir küçük kardeşi daha olmuşsa da çok yaşamamış. birkaç aylık iken vefat etmiştir.

Babasının ikinci evliliği yine Dağıstan muhacirlerinden, Fatma Hanım'la olmuştur. Ondan doğma üç kız kardeş halen hayattadırlar. [1981] Bunlardan Pakize Hanım'ın efendisi de,

Bursa Ulu Cami imamlarından ve İsmail Hakkı Tekkesi şeyhlerinden merhum Ahmet Efendi (K.S)'dir.

b. Tahsili, Askerliği

Mehmed Zâhid Efendi (Rh.A) ilk mektebi Oruç Bey İbtidâîsi'nde okudu, Maksem'deki idâdîye devam etti. Sonra Bursa Sanat Mektebi'ne girdi. Bu esnada Birinci Cihan Harbi dolayısıyla 18 yaşlarında askere celb olundu. 14 Nisan 1332'de asker oldu, senelerce askerlik yaptı, çok tehlikeli günler geçirdi, hastalıklar atlattı. Ordunun Suriye'den çekilmesinden sonra, bin bir güçlükle İstanbul'a döndü.

10 Temmuz 1335'de Cuma gününden itibaren de 25 K. 30 şubede yazıcı olarak vazifeye devam etti. Kendi hatıra defteri kayıtlarından 1338 Martlarında henüz bu vazifede olduğu görülüyor.

c. Tasavvufî Yetişmesi ve Dînî Hizmetleri

İstanbul'da bulunduğu esnada çeşitli dînî toplantılara, derslere,

camilerdeki vaazlara devam etti. Bilhassa Seydişehirli Abdullah Feyzi Efendi'yi çok sevdiği anlaşılıyor. Bu arada 16 Temmuz 1336 Cuma günü namazı Ayasofya Camii'nde edadan sonra Vilayet önünde bulunan Fatma Sultan Camii yanındaki Gümüşhâneli Tekkesi'ne giderek Şeyh Ömer Ziyâeddin Efendi'ye intisâb eyledi. Günden güne ahvâlini terakkî ettirdi.

Bu zât-ı şerifin, 18 Kasım 1337 Cuma günü vefatından sonra postnişin-i irşâd olan Tekirdağlı Mustafa Feyzî Efendi'nin yanında tahsil-i kemâlâta devam etmiş, müteaddit defalar halvete girmiş, 27 yaşlarında hilâfetnâmeyi aldıktan sonra, ondan *Râmûzü'l-Ehàdîs, Hizb-i A'zam* ve *Delâilül-Hayrât* icâzetnâmelerini de almış, Bayezit, Fatih ve Ayasofya Camii ve medreselerinde derslere devam etmiş, bu esnada hafızlığını da tamamlamıştır. Bu aralarda hocasının işareti üzere muhtelif kasaba ve köylerde dînî hizmet îfâ etmiştir.

Tekkelerin kapatılmasından sonra Bursa'ya dönmüş, evlenmiş, 1929'da vefat eden babası yerine Bursa ovasındaki İzvat Köyü'nde 15-16 sene kadar imamlık ettikten sonra Üftade Cami-i Şerifi'nin imam-hatipliğine tayin edilerek, şehirde hisar içindeki baba evine yerleşti. Burada 1945-46'dan 1952'ye kadar hizmet eyledi.

1952 Aralığında Gümüşhaneli Dergâhı postnişini ve eski tekke arkadaşı Kazanlı Abdül'aziz Bekkine'nin vefatı üzerine, İstanbul'a naklolarak Fatih'te bulvara nazır Ümmügülsüm Mescidi'nde vazife gördü.

1 Ekim 1958 tarihinde Fatih İskenderpaşa Cami-i Şerifi'ne nakloldu ve vefatına kadar bu vazifede kaldı.

d. Vefâtı

Mehmed Zâhid Efendi Rahmetullahi Aleyh, ömrünün son yıllarında rahatsız idi; ayakta gezmesine rağmen; şiddetli ağrılarından muzdaripti. 1979 yazında uzun zaman kalmak üzere gittiği Hicaz'dan, ağır hasta olarak 1980 Şubatı'nda dönmek zorunda kalmıştı. 7 Mart 1980'de ameliyata girdi ve midesinin üçte ikisi alındı.

Ameliyattan sonra tedricen düzeldi, hatta 1980 Ramazanı'nda hiç aksatmadan oruç tuttu. Hatimle teravih kıldı, vaaz etti. Yazın Balıkesir Ilıca'ya, Çanakkale Ayvacık sahiline ağrıyan ayakları için götürüldü, hac mevsimi gelince de Hicaz'a gitti. Fakat ameliyata sebep olan rahatsızlığı nüks etmiş ve ağrılar tekrar başlamıştı. Haccı güçlükle ifadan sonra, 6 Kasım 1980'de çok ağır hasta olarak İstanbul'a döndü. Tam bir hafta sonra 13 Kasım 1980'de (5 Muharrem 1401), Perşembe günü öğleye yakın, dualar, Yâsin'ler, tesbih ve gözyaşları ile uyur gibi bir halde iken ahirete irtihal eyledi.

Cenaze namazı 14 Kasım 1980 Cuma günü İstanbul Süleymaniye Camii'nde muhteşem, mahzun, vakur ve edepli bir cemm-i gafir tarafından kılınarak, mübarek vücudu, Kanûnî Süleyman Türbesi arkasında, kendisinden feyz aldığı hocaları ve üstadlarının yanındaki istirahatgâhına defnolundu.

Bu esnada Süleymaniye, Şehzâdebaşı, Fatih ve çevrelerinde trafik durmuş, Süleymaniye'nin içi ve avlusu kâmilen dolduğu gibi, cemaat sokaklara taşarak Esnaf Hastahanesi'nin yanına kadar uzanmıştı. Vefatını duyanlar içinde Anadolu'nun en uzak şehirlerinden olduğu kadar Avrupa'dan gelenler de vardı. Uzakta bulunan muhiblerinden çoğu da vaktinde haber alamama yüzünden cenazesine yetişememişlerdi.

Vefatı İslâm Alemi'nde de büyük üzüntüye yol açmış, Suudi

Arabistan'da, Kâbe'de, Kuveyt'te ve daha başka şehirlerde gıyabında cenaze namazı kılınıp, dualar edilmiş, ajanslar bu elim vefat haberini yayınlamışlardı.

Vefat tarihi olan 13 Kasım 1980 tarihli takvim yapraklarında tevâfukan çok mânidar ibareler yer alıyordu. Meselâ bunların birindeki şu parça ne kadar şâyân-ı taaccübdür:

Arkamdan Ağlama

Öldüğüm gün tabutum yürüyünce
Bende bu dünya derdi var sanma!
Bana ağlama, "Yazık, yazık!" "Vah, vah!" deme!
Şeytanın tuzağına düşersen vah vahın sırası o zamandır.
Yazık yazık asıl o zaman denir.
Cenâzemi gördüğün zaman "El-firak, el-firak!" deme!
Benim buluşmam asıl o zamandır.
Beni mezara koyunca elvedâ demeğe kalkışma!
Mezar cennet topluluğunun perdesidir.
Mezar hapis görünür amma,
Aslında canın hapisten kurtuluşudur.
Batmayı gördün ya, doğmayı da seyret!
Güneşle aya batmadan ne ziyan gelir ki?
Sana batma görünür amma
Aslında o doğmadır, parlamadır.
Yere hangi tohum ekildi de yetişmedi?
Neden insan tohumu için
Bitmeyecek, yetişmeyecek zannına düşüyorsun?
Hangi kova suya salında da dolu olarak çekilmedi?
Can Yusuf'un kuyuya düşünce niye ağlarsın?
Bu tarafta ağzını yumdun mu, o tarafta aç!
Çünkü artık hay-huyun,
Mekânsızlık aleminin boşluğundadır.

e.Ahlâk ve Şemâili

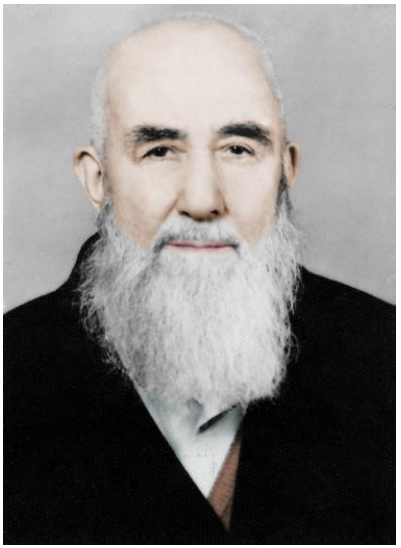

Merhum uzunca boylu, şişmanca, heybetli, beyaz tenli, dolgun pembe yanaklı, uzunca aksakallı, geniş alınlı, aralıklı kaşlı, irice başlı, gül yüzlü, sevimli, alımlı bir kimse idi. Gençken zayıf olduğunu, öksüzlükte yemek yerine yumurta içivererek böyle iri vücutlu olduğunu gülerek anlatırdı. İlk görüşte insanda sevgi ve saygı uyandıran bir hali vardı. Tanıdığına tanımadığına selâm verir, güleryüz gösterir, gönül alırdı. İlk nazarda koyu kestane renkli görünen, fakat dikkatle bakılması imkânsız, esrarlı ve derin mânâlı gözleri vardı. Gözü içinde kırmızılık, sırtında ve karnında ise avuç içi kadar iri bir ben mevcuttu.

Hafızası çok kuvvetli idi, konuşması tatlı ve sâfiyâne idi. Çok kere halk telâffuzu kullanır, karşısındakine söz fırsatı tanır; kesinlikle bildiği bir şeyi bile sanki ilk duyuyormuş gibi yumuşak bir tavırla dinler, mânâlı ve nükteli cevap verirdi. Sohbetleri hoş, hutbeleri fevkalâde celâlli olurdu. Hutbe esnasında sesini yükseltir, ordu önündeki bir komutan gibi celâdetle ve irticâlen konuşurdu.

Özel hayatında ev halkına karşı müşfik ve latîfeci davranır, kimseye doğrudan doğruya bir şey emretmez, telmih ve remiz ile söyler, anlaşılmazsa sabrederdi.

Fevkalâde mütevâzi idi. Kerametleri zâhir ve şöhreti àlemgir olduğu halde, talebelerine bile tepeden bakmaz, şeyhlik tavrı takınmaz, kendisini ihvânı arasında lâlettayin bir fert gibi görür, makamını ve kemâlini büyük bir maharetle gizlerdi.

Kendi üstadlarına fevkalâde saygılı ve bağlı idi. Tekke arkadaşları olan yaşlılar, üstadının meclisine gittiğinde diz üstü oturup, baş eğip hiç ayak değiştirmeden edeple oturduğunu anlatırlar.

Çok uzun ve derin düşünürdü, sohbetlerindeki buluşlara, teşbihlere hayran kalmamak mümkün olmazdı. Bir ayetin, bir hadisin üzerinde haftalarca, aylarca durup konuştuğu olurdu.

Ele aldığı bir kimseyi terbiye edip yola getirinceye kadar büyük bir sabırla çalışırdı. İlk zamanlarda kusurlarına müsamaha ederdi. Yıllarca çalışır, yarı yolda bıkıp bırakmazdı.

Dostlarına vefâsı emsalsiz idi; onları ziyaret eder, arar sorardı. Akrabalarına karşı vazifelerinde kusur etmez ve onlara her türlü yardımı esirgemezdi.

Çok açık elli idi, verdiği zaman şaşılacak miktarda verir, geriye kalmamasından korkmaz, verdiğini doyururdu. Sofrasında ekseriya misafir bulunurdu. Hizmet edenleri bir vesile ile memnun eder, ziyaretçilere güleryüz gösterir, kapısını her zaman açık tutmağa çalışırdı.

Gece ve sabah ibadetlerine çok riayet eder, talebelerini de bunlara teşvik eylerdi. İnsanın kalbinden geçirdiğini bilir, gelenin sormadan cevabını verir, istemeden ihtiyaç sahibinin muhtaç olduğu şeyi bağışlardı. Gönüllere ve rüyalara tasarrufu vardı. Bereket gittiği yere yağar; bolluk onunla beraber gezer, en hücrâ,

en kıtlık yerde o gelince nimet dolardı. Beraberinde seyahat edenler, tevafuklara, tecellilere, maddî ve mânevî hallere ve ikramlara şaşar, hayretlere düşerler, parmaklarını ısırırlardı.

Allah-u Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri derecâtını ulyâ eyleyip, biz âciz ü nâcizleri de füyûzat ve şefaatından feyzyâb u nasibdâr buyursun...

Âmîn, bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn SAS, ve âlihî ve sahbihî ve men tebiahüm bi-ihsânin ilâ yevmi'd-dîn, ve'l-hamdü li'llâhi rabbi'l-àlemîn…

f. Mehmed Zâhid Kotku Rh.A'in Eserleri

01. Tasavvufî Ahlâk (5 cilt)
02. Mü'minlere Vaazlar (2 cilt)
03. Hadislerle Nasîhatlar (2 cilt)
04. Cennet Yolları
05. Ehl-i Sünnet Akàidi
06. Ana Baba Hakları
07. Nefsin Terbiyesi
08. Faydalı Dualar ve Otuz iki Farz
09. Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi
10. Risâle-i Hàlidiyye Tercümesi
11. Evrâd-ı Şerif

Konuşmalarından Hazırlanan Eserler:

01. Zikrullahın Faydaları
02. Özel Sohbetler
03. Peygamber SAS Efendimiz
04. Tenbihler

D. TAKDİM YAZILARI

01. TEZKİRETÜ'L-EVLİYÂ: TAKDİM

Dr. M. Es'ad COŞAN

Daha önce *İlâhî-nâme*, *Mantıku't-Tayr* isimli eserleri Latin harfleriyle Türkçeye tercüme edilmiş bulunan, Nişaburlu Feridüddîn-i Attâr, tavassuf ve şark klâsiklerine meraklı Türk münevveri için hiç de yabancı bir isim değildir.

Hicrî 513 - 627, Milâdî 1119 - 1230 yılları arasında Nişâbur'da yaşayan büyük mutasavvıfın eserleri, o zamanlarda Belh'ten hicrete mecbur edilen Mevlâna oymağı vasıtasiyle Anadolu'ya gelmiş, hattâ çocuk denecek bir yaşta kendisiyle tanışıp elini öpen Mevlâna Celâleddin-î Rûmî'ye ithaf ve hediye ettiği *Esrâr-nâme*'yi Mevlâna hiç yanından ayırmamıştır. Böylece 700 seneye yakın bir zamandan beri Anadolu'da ismi zikrolunan ve tasavvuf erbabınca tanınan Feridüddîn-i Attâr, Mevlâna gibi o devrin Moğol istilâsı ve benzeri ictimâî zelzeleleri karşısında kan ve ateş kokan havasını aşk ve şiirle yumuşatmış, zamanın şekillerinden istifade ederek insanlara en güzel yolları işaretle en iyi ahlâkı telkine çalışmıştır.

Esasen, Ortaasya'dan Anadolu'ya uzanan göç yollan üzerinde bulunan Nişabur, yurdumuzun Oğuz ve Selçuk medeniyeti havasını uzun zaman fikren beslemeğe devam etmiş bir kültür merkezi olmakla, Feridüddîn-i Attâr'ın eserlerinde kendimize çok yakın sezişler, vak'alar, insanlar bulmaktayız.

Bu defa takdim ettiğimiz *Tezkiretü'l-Evliyâ*, kısa bir evliyâ menkıbeleri kitabıdır. Burada binbir faydalı mânâlarla dolu kerametler, va'z ve nasihatler ve büyük sözler kaydedilmiş, böylece güzel bir ahlâk kitabı meydana getirilmiştir.

Feridüddîn-i Attâr'ın, Latin harfleriyle takdim ettiğimiz bu eseri, daha önce eski harflerle Türkçeye çevrilmiş nüshalardan birinin kopyasıdır. Bu sebeple, eserin aslı ile bu kopya arasında

bazı farklar bulunabilir. Elden ele geçerek biraz da anonim bir mahiyet almış olabilir. Biz, bazan Onbeşinci Asır Anadolu Türkçesini hatırlatan üslûbu bozmaktan kaçınarak, yaşıyan dilin canlı ifadesiyle, bu eseri bir halk kitabı olarak düşündük ve dilini de halka yakın bulduk. İlmî bir tetkikten ziyade, içinden hisseler çıkanlabilen bir kıssalar kitabı olsun istedik.

Tezkiretü'l-Evliyâ'sı 1905'te Nicholson tarafından İngilizceye de tercüme edilmiş bulunan büyük mutasavvıfın, diğer eserlerinin de kütüphanemize kazandırılması yolunda bu deneme bir hareket uyandırırsa, kendimizi bahtiyar addedeceğiz.[98]

(*Tezkiretü'l-Evliyâ*, Ferîdü'd-dîn-i Attâr, Terc: Mehmed Zâhid Kotku, Bahar Yayınevi, İstanbul 1972)

[98] *Tezkiretü'l-Evliyâ* kitabında bu takdimin altında M. Z. K. yazıyorsa da, yazının üslubu M. Es'ad Coşan Hocamız tarafından hazırlandığını düşündürüyor.

02. TASAVVUFÎ AHLÂK: TAKDİM

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN

Her şeyden önce; bizi yaratan ve yaşatan ve yaşatan, olduran ve öldüren, imtihan için dünyaya muvakkaten gönderen; sonra da gene kendisine döndüren; din günü, her kulu fiil ve ameline göre cezalandıran veya mükâfâtlandıran; Settâr ve Gaffâr, Cebbâr ve Kahhàr, Afüvv ve Halîm, Latîf ve Kerîm, Rahmân ve Rahîm Rabbimize, bütün mehàmidiyle, her yönden ve her şekilde hamd ederiz.

Müteàkıben, onun habîb-i edîbi, rasûl-i kerîmi, nebiyy-i rahîmi, rehberimiz, nümûne-i imtisâlimiz, sened ü mededimiz, şefîimiz, efendimiz Muhammed-i Mustafâ'ya ve âline, ashàbına, etbâına ve turûk-ı aliyyemiz sâdât ü meşâyih ü hulefâsına salât ü selâm, tahiyyât ü ihtiramlarımızı arz eyleriz.

Cenâb-ı Mevlâmız, biz àciz ü nâçizleri ve fakîr ü hakîrleri, o makbûl ü mahbûbların, o mükerrem ve mukarreblerin nurlu yolundan ayırmasın; tevfikını refîk edip îmân-ı kâmil ile hüsn-i hàtimeler nasîb eylesin; her işimizin başını ve sonunu güzel eylesin; bizleri dünyanın ve ukbânın bildiğimiz-bilmediğimiz hayırlarına erdirsin; cennette Efendimiz SAS'e hemcivar edip sohbet, şefaat ve iltifatından hissedar kılsın; bilhassa rü'yet-i cemâl-i bâ-kemâl-i müteàliyle bizlere lütf u ikram buyurup, ihsân-ı bîpâyânını itmâm eylesin... Âmîn, bi-hürmeti Seyyidi'l-evvelîne ve'l-âhirîn.

a. Ahlâkın İslâm Dinindeki Mevkîi

Ahlâk ve tasavvuf, mü'minlerin çok sevip, yakın alâka gösterdiği, pek mühim ve şerefli, iki temel ilimdir. Gerçekten de ahlâkın dinimizdeki yeri ve önemi çok büyüktür. Rasûl-i Ekrem SAS Efendimiz birçok hadis-i şerifinde güzel ahlâkı övmüş, tergîb ve teşvik etmiştir. Meselâ:

بُعِثْتُ لِاُ تَمِّمَ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ (ك. ق. عن ابى هريرة)

1. (*Buistü li-ütemmime mekârime'l-ahlâk*) "Ben ahlâkın asil ve güzel olanlarını tamamlamak için gönderildim."[99]

اَلاِسْلَامُ حُسْنُ الْخُلُقِ (الديلمى عن ابى سعيد)

2. (*El-islâmü hüsnü'l-hulükı*) "İslâm dini, güzel huyluluktur."[100]

حُسْنُ الْخُلُقِ نِصْفُ الدِّينِ (الديلمى عن انس)

3. (*Hüsnü'l-hulükı nısfu'd-dîn*) "Güzel huyluluk dinin yarısıdır."[101]

اَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ اِيمَانًا اَحْسَنُهُمْ خُلُقًا (حم. ت. د. عن ابى هريرة)

---

[99]Hàkim, *Müstedrek*, c.II, s.670, no:4221; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.X, s.191, no:20571; Kudàî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, c.II, s.192, no:1165; Temmâmü'r-Râzî, *el-Fevâid*, c.I, s.122, no:276; Ebû Hüreyre RA'dan.

Lafız farkıyla: İmam Mâlik, *Muvatta'* (Rivâyet-i Yahyâ), c.II, s.904, no:1609; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.II, s.381, no:8939; Buhàrî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.104, no:273; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.230, no:7977; İbn-i Sa'd, Tabakàtü'l-Kübrâ, c.I, s.192; Buhàrî, *Târih-i Kebîr*, c.VII, s.188, no:835; İbn-i Asâkir, *Târih-i Dimaşk*, c.XIX, s.252; Ebû Hüreyre RA'dan.

İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, c.VI, s.324, no:31773; Zeyd ibn-i Eslem RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.33, no:5217 ve c.XI, s.559, no:31969; *Keşfü'l-Hafâ*,c.I, s.243, no:638 ve s.339, no:916.

[100] Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.242, no:8016; Kâ'b ibn-i Mâlik RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.17, no:5225; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.XI, s.17, no:10149.

[101] Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, c.II, s.140, no:2712; Hatîb-i Bağdâdî, *Târih-i Bağdad*, c.XII, s.11, no:6370; Ukaylî, *Duafâ*, c.II, s.19, no:432; Enes ibn-i Mâlik RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.3, no:5141; *Keşfü'l-Hafâ*, c.I, s.158, no:476; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.XII, s.122, no:11588.

4. "Mü'minlerin imanı en kâmil olanları, ahlâkı en güzel olanlarıdır."[102]

اِنَّ مِنْ خِيَارِكُمْ اَحْسَنُكُمْ اَخْلاَقًا (خ. عن ابن عباس)

5. "Ahlâkı en güzel olanlarınız, sizlerin en hayırlılarınızdandır."[103]

اَحَبُّكُمْ اِلَى اللهِ اَحَاسِنُكُمْ اَخْلاَقًا اَلْمُوَطَّئُونَ اَكْنَافًا اَلَّذِينَ يَاْلِفُونَ وَيُؤْلَفُونَ (خط. عن انس)

6. "Allah'a en sevgili olanlarınız; ahlâkça en güzel olup kendisi başkasıyla geçinebilen, başkalarının da kendisiyle geçinebildiği yumuşak yanlı olanlarınızdır."[104]

---

[102] Tirmizî, *Sünen*, c.IV, s.390, no:1082; Ebû Dâvud, *Sünen*, c.XII, s.292, no:4062; Ahmed ibn-i Hanbel, *Müsned*, c.II, s.250, no:7396; Dârimî, *Sünen*, c.II, s.415, no:2792; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.X, s.192, no:20572; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.I, s.60, no:26; Begavî, *Şerhü's-Sünneh*, c.V, s.86; İbn-i Hibbân, *Sahîh*, c.II, s.227, no:479; Bezzâr, *Müsned*, c.II, s.397, no:7945; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, c.IX, s.472, no:3788; İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, c.VIII, s.328, no:25830; Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, c.IV, s.556, no:7615; Hàkim, *Müstedrek*, c.I, s.43, no:1; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, c.IV, s.356, no:4420; Ebû Hüreyre RA'dan.

Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c.VII, s.237, no:4240; Enes ibn-i Mâlik RA'dan.

İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, c.VIII, s.327, no:25828; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.232, no:7983; Hz. Aişe RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.2, no:5130; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.V, s.403, no:4379.

[103] Buhàrî, *Sahîh*, c.XI, s.394, no:3295; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, c.VI, s.233, no:7985; Abdullah ibn-i Amr RA'dan.

[104] İbn-i Adiy, Kâmil fi'd-Duafâ, c.IV, s.63; Hatîb-i Bağdâdî, Târih-i Bağdad, c.I, s.382, no:350; Enes ibn-i Mâlik RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.13, no:5198; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.I, s.445, no:711.

اِنَّ الرَّجُلَ لَيُدرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الْقَائِمِ بِاللَّيْلِ وَالظَّامِئِ

بِالْهَوَاجِرِ (طب. عن ابى امامة)

7. "Kişi güzel ahlâkıyla, geceleri ibadete kalkan, gündüzleri şiddetli sıcaklarda oruç tutan abidlerin derecesine muhakkak ki ulaşır."[105]

مَا مِنْ شَيْءٍ يُوضَعُ فِى الْمِيزَانِ اَثْقَلُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُق

(ت. طب. عن ابى الدرداء)

8. "Kıyamet günü amel terazisine konulup tartılacak şeyler içinde, huy güzelliğinden daha ağır çeken bir şey yoktur."[106]

اِن مِنْ اَحَبِّكُمْ اِلَىَّ وَاَقْرَبِكُمْ مِنِّى مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَحْسَنُكُمْ

اَخْلَاقًا (ت. حسن غريب عن جابر)

9. "Ahlâkı en güzel olanlarınız, kıyamet gününde bana en sevgili ve oturma yerleri bakımından en yakın kimseler olacaklardır."[107]

---

[105] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c.VIII, s.169, no:7709; *Muvatta' (Rivayet-i Yahyâ)*, c.II, s.904, no:1607; Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, c.VIII, s.55, no:12694; Ebû Ümâme RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.4, no:5145; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.VII, s.290, no:6323.

[106] Tirmizî, *Sünen*, c.VII, s.285, no:1926; Buhàrî, *Edebü'l-Müfred*, c.I, s.103, no:270; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, c.III, s.245, no:2179; Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, c.VIII, s.50, no:12678; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, c.XXIII, s.491; Ebü'd-Derdâ RA'dan.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.11, no:5192; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.XIX, s.184, no:20526.

[107] Tirmizî, *Sünen*, c.VII, s.309, no:1941; Câbir RA'dan.

Bütün bu ve benzeri hadis-i şeriflerden, İslâm dininin en başta gelen gayelerinden birinin güzel ahlâkı temin ve tesis olduğu; biz mü'minlerin, edepli, iyi ahlâklı, olgun ve faziletli kimseler haline ermemiz gerektiği açıkça anlaşılmaktadır.

b. Ahlâkın Fert ve Cemiyet İçin Lüzûmu

Ahlâk, cemiyet halinde yaşamanın ortaya çıkardığı mânevî bir müessesedir. Her insanın iyi-kötü bir ahlâk yapısı ve ahlâk anlayışı vardır. Tarih boyunca her insan cemiyetinde bir ahlâk nizamı mevcut olduğu tesbit edilmiştir. Değil sadece insan cemiyetlerinde, toplu halde yaşayan çeşitli hayvanlar arasında bile, bazı ahlâki sorumluluklar ve iyi ahlâk emaresi davranışlar müşahede olunmuştur.

Ahlâk, cemiyetlerin hakîkî ve vefâkâr dostudur. Milletler hamle yaptıkları, ileri atıldıkları devrelerde onun sayesinde başarıya ulaşmış, kara ve kötü günlerde ona sarılmak sebebiyle felâketleri savuşturmuştur. Eğer iyi günlere ve refaha erişince, bu eski ve sadık dostun kadr ü kıymeti unutulur ve o bir köşeye itilirse; zenginlik, rehavet, zevkperestlik... vs. cemiyetleri kısa zamanda bozulmaya, tefessüh, tedennî ve inhitâta sürükler. Tarih bunun misâlleriyle doludur.[108]

c. Nasıl Bir Ahlâk?

Demek ki, her cemiyetin bir ahlâk nizamı vardır ve olmalıdır. O halde biz ne cins bir ahlâkı benimsemeli; dünya üzerinde mevcut ahlâk sistemlerinden hangisini seçmeli ve ona uymalıyız?..

Bu soruların cevabında münevverlerimiz ihtilafa düşmüşlerdir. Şöyle ki: Garp medeniyeti ile karşılaşıp, onunla asırlar süren çatışma ve mücadelemizde galip geldiğimiz zamanlarda kendimize, ahlâkımıza, inancımıza, kültür ve medeniyetimize saygı ve bağlılığımız tam olmuştur.

Kenzü'l-Ummâl, c.III, s.10, no:5184; *Câmiü'l-Ehàdîs*, c.IX, s.277, no:8411.

[108] Bkz. Özden Âkil Muhtar, *İlim Bakımından Ahlâk*.

Garbın coğrafi keşifler, şarktan aldığı bilgi ve görgüler, sömürgelerden sağladığı imkân ve zenginlikler, dünya üzerinde yayılmasından edindiği avantaj ve tecrübelerle; bunları zamanında görüp değerlendiremeyen, üstelik de yalnız ve yardımcısız kalan ecdadımıza topluca saldırması ve artık zaferler kazanmağa başlaması, münevverlerimizi mânen de sarsmış, aşağılık duygusuna itmiş, kendi öz değerlerini ve sağlam müesseselerini bile tenkide ve tahribe sürüklemiştir.

İşte bu sıralarda Avrupa münevveri de, dünyanın çeşitli milletleri ve kültürleriyle ve bilhassa şarkla ve İslâm diniyle karşılaşmış, onların sağlam inanç, ahlâk ve mantığı karşısında bocalayıp Hıristiyanlığa ve kiliseye karşı beslediği saygı ve imanı kaybetmiş ve hatta onlarla mücadele bayrağı açmış bulunuyordu.

Bu arada garplı bazı filozoflar, dine dayalı ahlâka da karşı çıkmışlardı. Sebep, kendi kültür tarihlerindeki kilise zorbalıkları, engizisyonlar, zulümler, mezhep katliamları, mürai tatbikatlar ve menfaat çatışmaları idi.

Bizim, Avrupa'da okuyan, bu fikirlerin tesiri altında kalan bazı Avrupaî münevverlerimiz o tenkitleri —sanki İslâm ile Hristiyanlık aynı mahiyetteymiş gibi— düşünmeden, tenkit süzgecinden geçirmeden, bize uygun olup olmadığını incelemeden aynen kopya ve tercüme etmişler ve memleketimizde de dine karşı bir hareket başlatmışlardır.

Bu gibi kimseler ve onların yetiştirmeleri, şimdi de memleketimizde dine dayanmayan bir ahlâk sistemi yerleştirme mücadelesi sürdürüyorlar. Lâik ahlâk, sosyal ahlâk, hatta sosyalist-komünist ahlâk... teklif ediyorlar.

Bu tehlikeli ve zararlı cereyanın ilmî, millî ve dinî bakımlardan hatalarını bütün açıklığıyla görmeğe ve göstermeğe hepimiz milletçe mecburuz. Bizim ahlâkımızın temeli ve mânevî güçlerimizin kaynağı, İslâmiyet'tir. Bu, hem tarihî bir vâkıa ve inkârı imkânsız bir gerçektir; hem de hâl-i hazırda akl-ı selimin, ilmin ve imanımızın zarûrî bir sonucu olarak, ahlâkımızı İslâmiyet'e dayandırmak gerekmektedir.

Söylediklerimizin izahı ve esbab-ı mûcibesi şunlardır:

d. İslâm ahlâkının Üstünlükleri:

1. İslâm'ın Diğer Dinlerden Farkı

Bizim dinimiz diğer bütün dinlerden ve bu arada Hristiyanlıktan çok farklı, çok ileri ve çok yüksektir. Her şeyden önce, ilâhî bir din olarak, aslî hüviyetini ve saflığını aynen muhafaza etmiş; tağyir, tebdil ve tahrife uğramamıştır. Allah'ın seçtiği ve razı olduğu en son, en mütekâmil, insan yaradılışına en uygun, akla mantığa en yatkın, ilme en mutabık dindir; hurafeden, safsatadan uzak, mâkul ve realist, tatmin edici ve kurtarıcı bir inanca sahiptir.

İslâm dini, insanı, ruhu ve bedeni, maddesi ve mânâsı, dünyası ve ukbası, evveli ve ahiri ile bir bütün olarak ele alır. İnsanın hiçbir cephesini ihmal etmez, hiçbir ihtiyacını karşılıksız ve cevapsız bırakmaz. Böylece tek bir nizam çatısı altına alır, çeşitli tezat ve çelişkileri kaldırır. İnsanı kararsızlıktan, bunalımlardan, anarşiden korur, kurtarır. Diğer beşerî nizamlar, kanunlar, felsefî nazariyeler, muharref dinler, bâtıl inançlar, insanoğlunu iyi tanımamakta, ihtiyaçlarını tam olarak gidermemekte, sadece bazı yönlerini ele aldığından eksik kalmakta, çelişik yaşantı ve davranışlara sürüklemekte, buhranlara, anarşiye itmektedir.

İslâm dini fertlerin sağlığını, insan neslinin selâmet ve bekàsını esas almış, insanoğluna izzet ve şeref tanımış, haklarını ve vazifelerini tesbit etmiş; ferdin ve cemiyetin selâmeti için ahlâk kuralları koymuş, mecburiyetler getirmiştir. Fert aleyhine cemiyeti kollayıcı veya cemiyet aleyhine ferde aşırı hürriyetler tanıyıcı beşeri sistemlerin zaaflarına onda tesadüf edilmez. O, ifrat ve tefrite düşmeden fertler arasında, tabiata uygun, ince ve hassas bir ölçü ve denge kurmuştur.

O, ahlâkî vecîbeleri zorba tedbirlerle ve sert cezalarla değil, imana ve gönüle hitab ederek, güzellikle teşvik edip sevdirerek

yaptırma yolunu kullanmış, bunun için gerekli mânevî mekanizmayı mükemmel bir şekilde kurmuş ve asırlar boyu da başarıyla işletmiştir.

Bugün dahi şarklı-garplı, Asyalı-Afrikalı-Avrupalı-Amerikalı münevverler, filozoflar, ilim adamları, araştırıcılar ve akl-ı selim sahibi nice kimseler İslâm'ı inceliyor, onun pak inancına ve yüksek ahlâk sistemine hayran olarak İslâm'a giriyor, ihtidâ ediyor, onun müdâfii ve mürevvici oluyorlar.[109]

2. İslâm Ahlâkının Kültürümüzdeki Mevkii

Tarihimizi ve kültürümüzü incelediğimizde görüyoruz ki İslâm dininin ahkâmı, Kur'an-ı Kerim'in ayetleri, hadis-i şeriflerin muhtevası, emir ve yasakları, teşvik ve tahzirleri bizim milletimizin benliğine ve özüne işlemiştir. Örf ve adetlerimizin, hukuk anlayışımızın, sanat ve zevkimizin, duygu ve düşüncelerimizin, hareket ve davranışlarımızın, edebiyatımızın, ahlâkımızın mayası İslâm ile yoğrulmuştur. Bizi Orta Asya'dan çıkaran, Anadolu'yu yurt ettiren, buralarda asırlardır yaşatan, düşmanlarımıza galip getiren, Türk, Kürt, Çerkez, Abaza, Gürcü, Pomak, Boşnak, Rum, Bulgar, Sırp, Arap, Zenci, Tatar, Macar... vs. unsurlarını aynı potada eriten ve dünyanın görülmüş en medenî, en anlayışlı, en zarif, en müsâmahakâr, en àdil, en efendi milleti halinde kaynaştıran, bugün dahi hâlâ dimdik ve şerefle ayakta tutan en büyük kaynağımız İslâm'dır. Varlığımızı, zaferlerimizi ve bekàmızı Allah'ın bize bahşettiği bu mübarek dine borçluyuz.

İstikbalimiz de yine bu imana sarılmakla, onun güzel ahlâkıyla bezenmekle, huzurlu, emniyetli, güçlü ve başarılı olacaktır.

3. Dinimiz, Başka Ahlâk Anlayışlarına Kaymağa Cevaz Vermez

Dinimiz bize ahlâka dair birçok emirler buyurmuş, birçok

[109] Bkz. *Niçin Müslüman Olduk?* (Hilâl Yayınevi) Begüm Aişa, *Why I Embraced Islam* (Bawany Vakfı Yayını)

yasaklar koymuştur. Sayısız dinî-ahlâkî sorumluluk ve vecîbelerimiz vardır. İnanan bir kimse olarak bunları görmezlikten gelemeyiz, ihmal edemeyiz, değiştiremeyiz, reddedemeyiz. Meselâ: Yalan söylemek, zulmetmek, riyakarlık, bencillik, cimrilik, kendini beğenmişlik, ücub, kibir, böbürlenme, aldatma, hile, zina, kin, intikam, hırs, inat, rüşvet, iltimas, tembellik, lakayıtlık, menfaatperestlik, dünya zevklerine düşmek, ahireti unutmak... vs. bize yasaktır.

Vefâkâr, dürüst, yardımsever, merhametli, şefkatli, cesur, àdil, anlayışlı, hassas, fedâkâr, sabırlı, affedici, mütevazi, sebatkar, çalışkan, hayırlı... vs. bir kimse olmak mecburiyetindeyiz. Bunlara aykırı bir sisteme uyamayız, değer hükümlerimizi tersyüz edemeyiz. Hakîkî bir müslüman olarak, İslâm dışı bir ahlâk anlayışına tâbî olmamız imkânsızdır; inancımıza zıttır. Kendi kendimizi inkâr demektir. İslâm'ın dışına çıkmaktır.

4. Ahlâk Baskıyla Değiştirilemez

Her millet, kendi kültür müesseseleriyle yaşar, ayakta durur. Kültür unsurları, dışarıdan kaba-saba alınıp bir millete aşılanmak istenirse büyük buhranlar, karışıklıklar ve çözülmeler ortaya çıkar. Nisbeten maddî olan teknolojinin bile tam mânâsıyla ve birdenbire bir başka millete nakli mümkün olamıyor.

Bir milletin kendi ahlâkını bırakıp, yabancı bir ahlâkı alması ve sindirmesi ise uzun asırları gerektirir. Sonunda yine de tam bir sonuç alınamaz, eskinin izleri silinemez. Hele hele bırakılmak istenen, alınmak üzere zorlanandan çok daha mükemmel ise, o zaman millet vicdanında büyük yaralar açılır; buhranlar, çatışmalar, çekişmeler, iç mücadeleler baş gösterir; Millî bünye, birlik ve beraberlik zedelenir.

5. Baskı Milli Vicdanı Zedeler, Küstürür

Bizim yarım münevverlerimiz, bir-iki asırdan beri işte bu zorbalığı yapmakla meşguldür. Avrupa bu kültür nakli

muamelesinin problemlerini çok iyi bilir, ilmî bakımdan güzel etüd etmiştir. Fakat bizim yarım-münevverlerimiz hem bu sosyolojik gerçekleri bilmez, hem de kendi değerlerini, milletini tanımaz. Halkının ızdırablarını anlamaz. Cemiyetimizdeki geri kalmışlık, buhranlar ve anarşi Tanzimat'tan beri bu gerçeğin görülmemesinden (veya Avrupa'ya alet ve ajan olanların millete mânen hiyanet etmesinden) doğmuş, Islahat Fermanlarından beri daima kendi kendimize ters düşmemizden, garbı körü körüne taklitten çıkmıştır.

Kendi öz ve mükemmel ahlâkımıza sadık kalsaydık, münevver ve halk arasındaki çekişme olmayacak, kuvvetler zaafa uğramayacak, düşmanlarımızın tahribatını daha çabuk izâle ve telâfi edebilecek idik. Bu bakımdan şimdi de en salim ve verimli çözüm, kendi öz değerlerimize dönmek, tarihimize, kültürümüze, zevkimize ve onurumuza uygun olarak, dinî ve ahlâkî nizamımıza sımsıkı sarılmayı sağlamaktır.

6. İslâm Ahlâkı En Üstün Müeyyidelere Sahiptir

Bizim ahlâkımız, filozofların çeşitli ahlâk sistemleri için ileri sürdükleri tenkidlerden, ayıp ve şâibelerden uzak olup, yine onlarca temenni edilen yüksek meziyetlere tamâmen sahip bulunmaktadır.

Gerçekten de ahlâkımız vicdana ve irfana dayanır, katı ve ruhsuz değildir. Her işte iyi niyeti esas alır, müftüler fetva verseler dahi gene de kalbe, vicdana danışmayı öğütler. Vazifeleri korkuyla veya menfaat hissiyle değil, sadece Allah rızası için yapmak gerektiğini söyler. Kişiye seçme ve düşünme hürriyeti tanır. Kimsenin olmadığı ve görmediği yerde bile ahlâklı davranmayı sağlayacak mânevî kontrol sistemine sahiptir.

Bizde çok kudretli bir ictimâî müessese olan din ve iman, ahlâk ile müttefik ve iç-içe kaynaşmış durumdadır. Bu bakımdan güçlü, sağlam, kesin ve devamlıdır: Her şeyi gören, bilen Allah'a; ölümden sonra yeniden dirilişe ve ebedi hayata; bu dünyadaki hayatından ve her davranışından ince ince hesaba çekileceğine, mükâfâta veya

cezaya maruz kalacağına inanan insan, ahlâka ve iyilik yapmaya kuvvetle yönelir, fazîletlere samîmiyetle sarılır.

Bütün bu sayılanların ise, filozoflarca teklif edilen felsefe, vicdan, irfan gibi mübhem ahlâk müeyyidelerinden kat kat üstün olduğu âşikârdır.

O halde ahlâkımız mutlaka İslâm ahlâkı olacaktır. Millî, dinî, imanî saadet ve selâmetimiz, bunun böyle olmasına kuvvetle bağlıdır.

e. Ahlâkın Eğitimi Meselesi

Ahlâkın eğitimi, yani şahıslara benimsetilmesi, vicdanlara sindirilmesi, çok mühim, fakat pek çetin ve müşkil bir iştir. Çünkü ahlâk kolayca teessüs ve teşekkül etmez, uzun ve itinalı bir eğitime muhtaçtır, nazlı ve nadide bir çiçek gibi bakım ister. Onu doğuran, besleyen ve koruyan bazı kaynaklar vardır ki bunlar ihmal edilir, kurur ve kesilirse, ahlâk, varlığını ve canlılığını kaybeder.

Ahlâkın nazariyatını söylemek ve öğretmek kâfi değildir; o öğretim kadar, eğitim ve tatbikat ister. Mâlûmdur ki sadece "Bal, bal..." demekle ağız tatlı olmaz. Ahlâkın sözünü etmekle kişi ahlâklı oluvermez. Kötü huylar söylemekle, hemen terk edilmez. Gözümüzün önünde nice kimse vardır ki, iyiyi bildiği halde yapamıyor; kötüyü tanıdığı halde bile bile irtikâb ediyor. Hatta zararını görse, pişmanlık duysa bile yakasını kötülüklerden kolayca sıyıramıyor.

Çünkü insanın içinde, eğitilmediği takdirde insana kötülükleri yapması için baskı yapan, günahlara kışkırtan, "*emmâretün bis-sui*" diye vasıflanan, zorba ve zalim bir varlık, yani nefsi vardır. Islah edilmemiş haliyle, nefs, insanın en büyük düşmanıdır. Kur'an-ı Kerim, Rabbinin makamından korkarak bu nefsi kötü hevâ ve heveslerinden dizginleyen kimselerin cennetlik olacağını; onu kötü huylardan arındırıp, pak eyleyenlerin felah bulacağını; aksine, nefsini fenalıklara salıverip, günahlara bulayanların ise, pişman ve perişan olacağını bildirmektedir.

İşte tasavvuf bir yönüyle, kötülüklerin kaynağı olan bu nefsi,

islah ve terbiyeye yönelen bir bilgi ve icrâ şubesidir.

f. Tasavvufî Terbiye ve Ahlâk

Tasavvuf, nefsin terbiye ve tezkiyesi için lâzım gelen güçlerin kaynaklarını bilir ve harekete geçirir:

Tevbe ile bâtıldan hakka, dalâletten hidâyete döndürür. Sàlihlerle sohbet ve beraberlik sağlar, kötülerden ilgisini kestirir. İyi ve samîmî insanlardan müteşekkil bir muhite sokar, nümûne (model) insanları, olgun ve erginleri görerek onlara benzemesini, etkilenmesini hazırlar.

Riyâzet, mücâhede ve perhizler ile, az yemek, az uyumak, az konuşup çok tefekkür etmek, gàfillerle ihtilâtı önlemek yoluyla, nefsânî his ve kuvvetleri zayıflatır, nefsin azma damarlarını keser, onu yenmeyi kolaylaştırır.

Nefsin oyunlarına ve şeytanın tuzaklarına karşı şahsı ikaz eder, uyarıcı bilgiler verir, onların mukabil çare ve tedbirlerini öğretir.

Tevfîk-ı ilâhîyi kesbe, inâyet-i rabbâniyyeyi celbe vesile olacak, mânevî tedbirleri tatbik eder. İstiğfar, zikir, tesbih, dua, iltica, münâcaat ile kulu Allah'ın iltifatına layık eder, yardımına erdirir.

İlim ve ameli birlikte götürür, kişiyi gaflet ve cehalet zulmetinden çıkarır; imanı taklit'ten tahkîk'a ulaştırır, mânâ ve ma'rifet ehli yapar.

Amelleri ihlâs ve samîmiyetle yapmayı, niyet ve maksadını kontrol etmeyi öğretir.

Kişiyi her çeşit tefekküre alıştırır, kendini bildirir, yaradanını tanıtır, her işini şuurla yaptırır.

Kalbe zikir ve fikirle, üns ve mahabbet-i Mevlâ ateşini tutuşturur; kişiyi bu aşkla, her türlü fedâkârlığa hazır, cefâlara mütehammil, gayretli, faydalı, feyizli bir kimse haline getirir.

Sonunda kul şeytana uymayan, nefse aldanmayan, fânî lezzetlere takılmayan, haramlara kapılmayan; Allah yolunda yılmadan, yıkılmadan yürüyen; yaradılmışları, Yaradan'dan ötürü seven; onlara şefkatli, merhametli, yardımsever, hayırlı, sevimli,

sempatik, olgun, ergin bir şahıs olur.

Bunlar boş iddialar değil, denenmiş, sınanmış; değeri, doğruluğu anlaşılmış hakîkatlerdir. Yunus Emre'ler, Mevlânâ'lar, İbrâhim Hakkı'lar, Hüdâî'ler bunların müşahhas misâlleridir.

Bu meziyetlerinden dolayı *tasavvufî ahlâk*, diğer ahlâk çeşitleri ve telakkileri içinde insan ve cemiyet tabiatına en uygun, en realist, en sevimli, en verimli, en geçerli ahlâktır.

Bizler bugün de *tasavvufi ahlâk*'a sarılmalı, onu tergib ve teşvik etmeliyiz ki, hayr ü bereket, feyz ü felah ondadır.

g. Bu Kitap

Elinizdeki bu eser, yukarıda anlatılan sebeplerle, ahlâk eğitiminin ciddî bir şekilde mevzuubahs edildiği, mekteplere ahlâk dersleri konulduğu bir zamanda te'lif edilmiş, çok büyük bir rağbete mazhar olmuştur.

Üstadımız, babamız müellif Rahmetullàhi Aleyh Hazretleri, eserini tekellüften, tasannûdan, tefennünden âzâde, samîmî bir üslûb ile kaleme almıştır. Öyle ki, onu tanıyanlar kitabı okurken onu görüyor, konuşmasını duyuyor gibi olurlar.

Bu eser, nazârî olarak bir kitap yazmış olmak için kaleme sarılıp, masa başına oturup, kaynakları karıştırıp derlenmemiştir. Daha ziyade, kıymetli müellifinin müşâhedelerini, hayat tecrübelerini, engin irfanının meyvalarını aksettirir. Bahisler, hatıra düştükçe zaman zaman yazılmıştır; gâh gelen bir ziyaretçi, gâh bir şikayet, gâh görülen bir kusur ve hata, gâh bir haber, ilham ve hareket kaynağı olmuştur. Onun için, içinde hayata bağlılıktan doğan müstesna bir canlılık, tabiîlik ve samîmiyet vardır.

Eserde iddia değil, faydalı olma gayesi esas olduğundan, uygun ve faydalı bulunan yerlerden uzun iktibaslar yapılmakta bir beis görülmemiştir.

Merhum, eserini büyük boy, çizgisiz, kalın, beyaz defterlere eski yazıyla yazardı. Bunlar sonra başkaları tarafından daktilo edilirdi. Yazdığı yeni bahisleri gelen ziyaretçilere okurdu. Toplantılarda basılan eserlerinden okutur, kendisi de dinler, bazan da "Şöyle ilâve edin!" diye buyurur idi.

Üstâdımızın bu mühim eserinin, okuyanlara feyz bahşetmesini; günahları ve ahlâk-ı rezîleyi terke, mânevî kemâlâtı ve güzel ahlâkı kesbe rehber olmasını candan temennî ederiz.

Mevlâ, müellifinin ruhunu şâd ve mesrûr, merkàd-ı pâkini pür-nûr, mânevî makàmını a'lâ eylesin...

Âmîn, bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn salla'llàhu aleyhi ve sellem.

(*Tasavvufî Ahlâk,* Mehmed Zâhid Kotku Rh.A, c. 1. s. I-XIII, İstanbul 1982)

03. CENNET YOLLARI: MUKADDİME

Halil Necatioğlu

Kerîmler kerîmi, rahimler rahîmi, halikımız, râzıkımız, mâlikimiz, rabbimiz Allah-u Teàlâ'ya sonsuz hamd ü senalar olsun… Bizler, hangimiz daha güzel ameller işleyecek diye imtihan için gönderildiğimiz şu tatlı, ama hileli ve tuzaklı dünyayı bir gün terk edip gidecek; azamet ve celâl sahibi Rabbimizin huzuruna, yüceler yücesi dîvanına varacağız. O, tercümansız aracısız bize hitap edecek; dünya hayatında iken yaptıklarımızı soracak. Aman yâ Rab, ne çetin bir gün!

"Ben buyurdum, buyruğumu tutmadın!"
Derse Mevlâm, ben ne cevap vereyim?..

Alemlerin Rabbi Allah-u Teàlâ'nın bize gönderdiği elçisi, habercisi, ihtarcısı, Hak yola davetçisi; kâmiller kâmili edebliler edeblisi, güzeller güzeli, hakîmler hakîmi, numûne-i imtisâlimiz, rehberimiz, mürebbîmiz, muktedâmız, serverimiz Muhammed-i Mustafâ Efendimiz Hazretleri'nin hâk-i paylerine hadsiz hesapsız salât ü selâm, tahiyyât ü ihtirâmlarımızı nisar eder, şefkat ve merhametlerini, inâyet ve şefaatlerini âcizane, naçizâne ümid ve taleb eyleriz.

Rasûlün pak âl ü ashâbına ve ona hüsn-i ittibâ ve iktidâ eyleyen din ulularımıza, sâdât ve meşâyıh-ı Turuk-ı Aliyyemize de tahiyyât ve ihtirâmâtımızı arz ile; himmet ve teveccühlerini niyaz eder; cümle mü'min ve müslim kardeşlerimize Mevlâmızın lütuf ve hayırlarını hàlisâne temennî eyleriz.

Evet, Rûz-i cezâda, Mahkeme-i kübrâda, dünya hayatında işlediklerimiz bir bir sorulduğunda ne yapacağız? O, azâb-ı elîm, şedid ve feci cehennemden nasıl kurtulacağız?.. O, saadet yurdu, ikramlar diyârı; gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hatır ve gönüle gelmedik türlü nimetler ve çeşitli lezzetlerle bezeli

cennetlere ne yapıp da nâil olacağız?.. O gül yüzlü, saçı amber kokulu, sözü baldan tatlı, çehresi gün gibi nurlu Rasûlden (SAS), ve sair Allah dostlarından, yüce kişilerden ayrı düşersek neyleriz? Zebânîlerin eline düşer, katranlara bulanır, dumanlara boğulur, ölümden beter azaplara uğrar, ateşlere yanarsak hâlimiz nice olur?.. Ne yapalım da cehennemden uzak olalım? Ne işleyelim de cennete ve cemâle vasıl olalım?..

Bu sorular ilimle cevaplanır, müşkiller ilimle çözülür, yol ilimle bulunur, mahzurlardan ilimle sakınılır, cehennemden ilimle kaçınılır, cennete ilimle varılır. Cennetin yolunda, aşılması gereken ilk mânia, ilk akabe, ilk bel, ilk geçit cahilliktir, bilmezliktir, bî-haberliktir. Müslüman bu eşiği mutlaka aşmalı...

Ama ilmin, bilginin de çeşitleri var; önü, sonu, değerlisi, tercihlisi, mühimmi, ehemmi, elzemi var; ilim yolunun tuzakları, tehlikeleri var... İnsan, bu yolda yürürken, ana gayeyi unutabilir, muvakkat lezzetlere takılabilir, şaşırıp yanlış istikametlere sapıtabilir; ilmi istismar edip, bilgilerini kötü maksatla kullanabilir...

Her şeyde olduğu gibi İslâm, bu ilim mevzuunda da hududu çizmiş, ölçüyü koymuş, ifratı-tefriti belirtmiş, ana gâyeyi tarif etmiş, tehlikeleri îkaz eylemiştir.

Elinizdeki bu kitapta bütün bu konuları; hocamız, üstâdımız, babamız, Seyyid Mehmed Zâhid Efendi —*rahmetu'llahi aleyh*— Hazretleri, geniş bilgisi ve engin mânevî tecrübesine dayanarak, samimi, tekellüfsüz bir sohbet üslûbu içinde anlatmaktadır.

İslâm'ın ve imanın özüne ermek isteyen kimseler için, bu eser ilk merhale mahiyetindedir. Okuyanları, ilim ve hakikat aşkına erdirmesini, öğrenilen bilgilerin ihlâs ve samimiyetle tatbik, amel ve icrâsına teşvik etmesini; böylece kulları Hakk'ın rızâsına nâil kılarak, vesile-i dühûl-i cinân olmasını Cenab-ı Feyyâz-ı Mutlak Hazretleri'nden samimiyetle temennî ve niyâz eylerim.

(*Cennet Yolları*, Mehmed Zâhid Kotku, Seha Neşriyat, s. XIII)

04. TASAVVUF VE SEFÎNE-İ EVLİYÂ

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Dünya hayatı hiç şüphesiz, zamanı çok hızlı geçen, ciddî ve çetin bir imtihandır. Burada bizim, her şeyden önde ve en yüce gayemiz, bizi yaratan, yaşatan ve ahirette hesaba çekecek, sonuçta mükâfatlandıracak veya cezalandıracak olan ulu Rabbimizin sevgi ve rızasını kazanmak olmalıdır.

Allah-u Teàlâ'nın rızasını kazanmanın tek çıkar yolu ise, en sonuncu, en doğru ve en hakikî din olan İslâm'dır. Diğer yollar ve dinler, ya yanlış, bâtıl ve bozuk; ya da devri geçmiş, mer'iyyetten kalkmış ve geçersiz olduğundan; dünya ve ahiret saadeti isteyen herkesin, hayatını mutlaka ve mutlaka İslâm'ın emirlerini uygulayıp, yasaklarından kaçınarak geçirmesi gerekiyor. Kâfirlerin iki cihanda halleri perişan, àkıbetleri hüsrandır. Ancak ve sadece müminler felâh bulacak; Allah'a en mutî insan ve dinin ahkâmını en iyi uygulayan müslüman, kıyamet günü en sevgili ve en makbul kul olacaktır.

İslâm dininin çok güzel ve çok faydalı bir yapısı, çok engin ve çok derin anlamlı prensipleri vardır. O, insanın hem bedenini sağlıklı tutar, hem ruhunu besler, hem gönlüne nur ve huzur doldurur; hem dünya işlerini düzenler, hem ahiret saadetini sağlar; hem ferdi korur, hem aileyi kurtarır, hem de cemiyete, devlete dirlik ve kuvvet kazandırır; güçsüzü korur, zorbayı durdurur; herkese hakkını verir, görevini de düşündürür; kadını himaye eder, erkeği yüceltir; fakiri güldürür, zengini hayra yönlendirir; işçiyi sevindirir, ağayı, patronu duygulandırır...

Ne kusursuz, ne tam, ne hârika, ne şahane nizamdır İslâm! İslâm, her çağın ve özellikle şu hasta asrın şifası; tüm maddî ve mânevî, ferdî ve ictimaî dertlerin devası; akılların gıdası, gönüllerin sefası; karanlık gecelerin nurlu sabahı, ölümlü dünyanın âb-ı hayatıdır.

Fakat bir de, tasavvuf denilen çok sevimli ve çok önemli bir şer'î ilim vardır ki, o olmadan imanın tadını duyarak yaşamak; İslâm'ın özünü, iç yapısını, ruhunu, mahiyetini, inceliklerini, esrarını kavramak, bugünün ve belki her devrin insanı için, hemen hemen imkânsız gibidir.

Çünkü, tasavvuf Kur'an ahlâkıdır, Rasûlüllah'ın derûnî ahvâl ve hâlâtı, şeriatın ince âdâbıdır. Tasavvuf bencillik değil, diğerbînliktir, merhamettir, mahabbettir, hizmettir; laf ebeliği ve söz kalabalığı değil, samimiyet, ihlâs ve hikmettir; kalp temizliği, irfan yüceliği ve amel-i salih üreticiliğidir; kıyl ü kal değil, güzel haldir; taşa karşı gül, zehire karşı panzehirdir; gözlere nur, gönüllere sürûrdur.

Tasavvuf deliyi velî yapar; taşkını uslu kılar; taş bağrı ısıtır, yumuşatır; merhametsizi rikkatli, katı kalpliyi gözü yaşlı eder; şaşkını, gafili zulümâttan nura çıkarır; deryada çırpınanı sahil-i selâmete ulaştırır; cahili eğitir, ma'rifet hazinesi eder; çölü, çorağı irfan pınarlarıyla sular, yeşertir; çobanı sultanlaştırır, sığ bilgiliyi ummanlaştırır; kişiyi halka makbul ve mergub, Hakk'a mahbub eder; topraktan yaratılan insanı nurlandırır, melekleştirir, Rahman'ın huzuruna lâyık eyler, iltifatına ulaştırır.

Tasavvufla samanlık seyran, daracık yerler adetâ meydan olur; tasavvufla gaflet ve körlük izale edilir, mü'minin basiret gözü açılır; dünya sevgisiyle harabe haline gelen kalbler, Allah aşkıyla mamur olur; mânevî zulmetler dağılır, insanın içi dışı pür-nûr olur; mü'mine bir zindan olan şu köhne cihan, gerçek bir gülistan haline gelir.

Tasavvuf, dinimizin özü ve gerçek anlamı; asıl gaye olan insan-ı kâmil olmanın yolu ve yöntemidir.

Özetle tasavvuf, tüm devirlerde olduğu gibi, hattâ onlardan da fazla, 20. Yüzyıl'ın şu stresli, sinirli, gerilimli, bunalımlı, şüpheci, aceleci, dertli, hasta ve bedbaht insanının da; "Nerede?" diye gece gündüz aradığı, yalan-yanlış yerlerden sağlamaya çalıştığı gerçek mutluluğun ilâhî yolu ve anahtarıdır.

Ama insan, tasavvufun hakîkîsini sahtesinden nasıl ayıracak, kimden öğrenecek, mürşid-i kâmili nasıl bulacak?.. Mâneviyât yolunun sahtekâr ve haramilerinden nasıl korunacak, hangi kitapları okuyacak?.. Eğrisini, hurafesini, hastasını, safsatasını, doğrusundan, sahihinden, ilmîsinden nasıl ayıracak?.. İşin aslını, faslını neyle fark edecek?

İşte gerçek tasavvuf erbâbının, kaynakların, bilgi ve görgülerin günümüzdekinden çok daha fazla olduğu, daha mutlu ve kutlu bir dönemde yetişen, bizzat kendini de değerli bir alim ve àrif ve mutasavvıf olan Hüseyin Vassâf Efendi —*kaddesa'llàhu sırrahû ve nevvere darîhahû ve rahimehû rahmeten vâsiaten*— tasavvuf konusunda çok değerli bir irfan hazînesi ve mâlûmat külliyesi teşkil eden şu *Sefîne-i Evliyâ* adlı muazzam eseri cem' ve te'lif eyledi. Sa'yi meşkûr, ameli makbul, ruhu şad, derecâtı müzdâd olsun!..

Bu kitap genel olarak tasavvuf tarihi, özellikle de Türkiyemizin dinî ve millî kültürü bakımından çok önemli bir kaynak ve emsalsiz bir àbide mahiyetindedir. Kendisi tasavvuf konusunda yapılan ilmî

araştırmalarda daima zikredilmekte ve kullanılmakta; fakat elyazması tek nüsha halinde bulunması, istifadenin yaygın olmasını engellemekte bulunuyordu. Neşri, çok faydalı bir hizmet olacaktır.

Eserin, her müslüman münevver tarafından mutlaka dikkatle okunması, her kütüphanenin en mûtenâ köşesinde lâyık olduğu yerini alması, dileğimiz ve temennimizdir.

Allah-u Teàlâ neşrinin itmam ve ikmâlini, en yakın zamanda ihsan eylesin... Hazırlanmasında emeği geçenleri en büyük lûtuflarla taltif buyursun... Okuyanların ecri, sevabı, feyzi mezîd; dünya ve ahiretleri ma'mur ve saîd olsun... *Âmîn, bi-hürmeti seyyid'l-mürselîn muhammedini'l-emîn, salla'llàhu teàlâ aleyhi ve âlihî ve men tebiahû bi-ihsânin ecmaîn, ve selleme teslîmen kesîran ilâ yevmi'd-dîn...*

(*Sefîne-i Evliyâ*, Hüseyin Vassaf, c. 1, s. 5, Seha Neşriyat, İstanbul 1990)

05. TASAVVUFUN ESASLARI: TAKDİM

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Bi'smillahi'r-rahmâni'r-rahîm.

Velînîmet-i bi-minnetimiz, aziz şeyhimiz Kutbü'l-ârifîn ve Gavsü'l-vâsılîn Bursalı Seyyid Mehmed Zâhid Kotku — *kaddesa'llahü sırrahu ve nevvere dârîhahû ve rahimehû rahmeten vâsiaten ve a'tàhu dereceten âliyeten sâmiyeten*— Hazretleri'nden bize vâsıl ve müntakil ve müntehî bulunan turûk-u aliyyemizden biri de Sühreverdî Tarîkat-i Şerîfesidir ki, müntesibi olmakla iftihar ve mübâhât eyler, yüce Rabbimiz'e hadsiz hamd ü senâlar, sonsuz şükürler ederiz.

Ya Rabbi! Senin nimetlerine şükrümü hakkıyla nasıl îfâ edebilirim ki, bağış ve lütuflarını saymakla bitiremem. Nimetlerinin en büyüğü, hiç şüphesiz, iman ve İslâm, ihsân ve irfân nimetidir; çünkü bu, saadeti dâreynin şart ve anahtarıdır. Bize daha nice nimetler verdin, dâimî ihsan ve ikramlar ediyorsun; hem, her güzeli ve her mükemmeli yaratan sensin, kudretine, san'atına, hikmetine son yok; her medh ü senâ sonunda sana gider ulaşır. Sen, her kemâl sıfatına sahip, her noksan ve kusurdan münezzeh ve mukaddes, berî ve müteâlîsin; mümin kullarına, afv edici, ayıb örtücü, lutf edici, bahş edicisin; bizleri dünyada ve ukbâda rahmetine erdir, rızâna vâsıl eyle... Firdevs-i A'lâ'na, sâdât ve meşâyihimiz, pîrân ve mürşidlerimiz, ihvanı muhlisînimiz, yârân-ı sâdıkînimiz, âba u ecdâdımız, ümmehât u ceddâtımız, akrıbâ ü teallükâtımız ile bi-gayri hisâb dahil eyle... Rü'yet-i cemâl-i bâ-kemâlinle taltif ü tekrîn ü teşrîf eyle... Habîb-i edîb-i necîb i Muhammed-i Mustafâ'nın şefaatına mazhar, sohbetine mahrem, cennette komşuluğu ile mesrur u müşerref ü mükerrem kıl... *Min fadlike yâ Rabbi! Ve bi-câhihî indeke, salla'llahu teàlâ aleyhi ve âlâ âlihî ve sahbihî ve men tebiahû bi-ihsânin ecmaîn.*

Sühreverdiyye Tarikatımızın pîri, Şihâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer

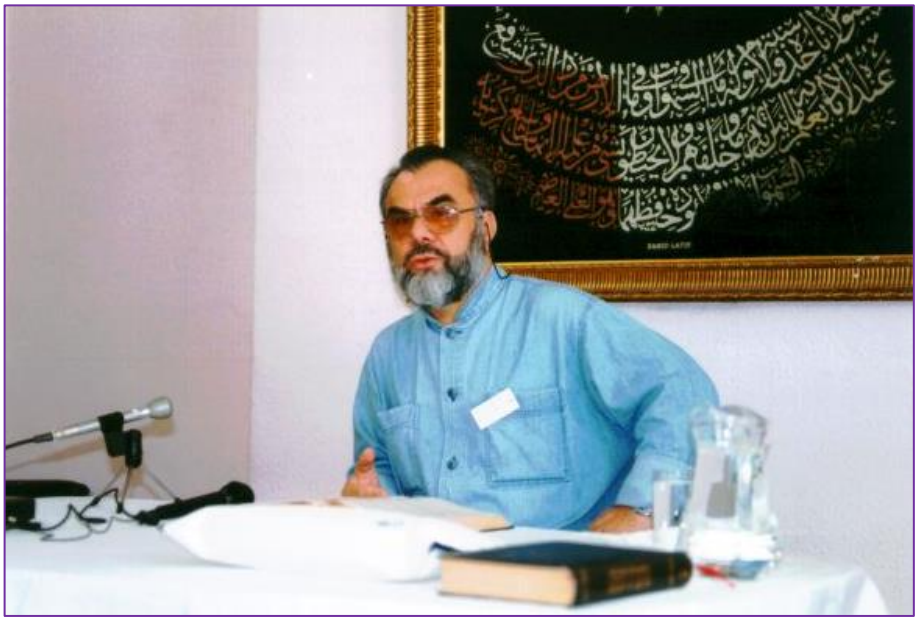

ibn-i Muhammed es-Sühreverdî Hazretleri'dir; *kaddesa'llahu sırrahû ve neffeana'llàhu min füyûzâtihî, kudsiyyâtihî ve berekâtih...*

Şeyh'ül-İslâm, Şeyh'üş-şüyûh, el-imâm... gibi yüceltici sıfatlarla anılan bu mübarek büyüğümüz 539-632 hicri, yâni 1144-1234 mîlâdî yılları arasında Bağdat yöresinde yaşamış idi. Pâk soyu Ebû Bekr es-Sıddîk —*radıya'llahu anh*— Hazretleri'ne dayanır. Hayatı boyunca çok hürmet ve izzet görmüştür. Zamanın halifesi daima ziyaretine gelir, her işinde kendisiyle istişare ederdi. Birçok defalar halifenin sefiri ve elçisi sıfatıyla civar devletlere seyahati olmuş, Abdülkadir-i Geylânî ve Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî Hazretleri gibi meşhur âlimler, eşraf ve a'yân, ümerâ ve salatîn ile görüşmüştü. Akaid, tefsir ve fıkıh ve tasavvuf üzerine birçok eseri vardır ve bilhassa ilm-i hadîste temâyüz etmiştir. Meselâ: Meşhur hadis alimlerinden, *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserin sahibi el-Münzirî, kendisinden icazetli idi.

Şeyh-i Ekber Hazretleri onun hakkında:

"—Baştan ayağa kadar sünnet-i seniyye-i nebeviyye ile dopdolu

bir zat-ı muhterem." diye medihte bulunmuşlardır.

Gerçekten de sağlam akîdeli sünnî tasavvufun, İslâm tarihindeki gözde mümessillerindendir. Hal-i hayatlarında bid'at ehline hiç yüz vermemişlerdir. Zühd ü takvâ ile örnek bir hayat yaşamışlar, ele geçeni fukara ve dervişlere tasadduk etmişlerdir. Vefatlarında, evlerinde kendisini kefenleyecek bir miktar bez bile bulunmaması ne ibretli ve ma'nîdârdır!

En meşhur eseri *Avârifü'l-Maârif*, yüzyıllar boyu tekkelerde ders kitabı gibi okutulmuştur. O, bu eserini tasavvufun çok zarurî ve elzem, makbul bir ilim, Rasûlüllah —*salla'llahu aleyhi ve âlihî ve sellem*— Hazretleri'nin hayatı, ahlâkı ve sünneti yolu olduğunu göstermek ve öğretmek maksadıyla kaleme almıştır.

İlim ve irfân sahibi, çok değerli kardeşlerimiz tarafından tercümesi sunulan bu mühim ve güzel eseri sizlere sunmakla bahtiyârız. Çünkü böylece, hem bu büyüğümüze bağlılığımız naçiz bir hürmet ve hizmet nişanesi olarak arz edilmiş; hem ihvan ve yârânımıza, mensubu olmakla huzur ve sürûr duyduğumuz nurlu bir tarikatımız tanıtılmış; hem de günümüzdeki tasavvuf meraklılarına (ve hattâ bazı tarikat muarızlarına) irfanî bilgiler ve ilmî cevaplar sunulmuş oluyor.

Yüce Rabbimiz bu kıymetli, kaynak eseri, cümlemize, rahmetine mazhar olma ve rızasını kazanma vesîlesi eylesin!..

Âmîn, bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn, salla'llàhu aleyhi ve âlihî ecmaîn, ve selleme teslimen kesiran ilâ yevmi'd-dîn...

(*Tasavvufun Esasları*, Şihâbü'd-dîn Sühreverdî, Terc: İrfan Gündüz, Kâmil Yılmaz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1990)

06. KİTÂBÜ'Z-ZÜHD VE'R-REKÀİK: TAKDİM

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Allah-u Teàlâ'ya sonsuz hamd ü senalar olsun ki, bizleri hadsiz hesapsız nimetlerine mazhar eylemiştir. Onun Rasûl-i ekremi Muhammed-i Mustafa'sına dâimî ve mütemadi salât ü selâm olsun ki, alemlere rahmet ve biz nâçiz ve günahkâr ümmetlerine menbaı şefaattir. Âl ü ashâb u etba-ı Rasûlüllah'a, sâdât u meşâyih-ı Turuk-ı Âliyyemize, ulema ve fuzalâ ve sulehâya da dua ve tahiyyât-ı ihtirâmkârânelerimizi arz ederiz ki, Allah'ın sevgili kulları mâneviyât semasının yıldızlarıdırlar.

Peygamberimiz, Allah'ın en yüksek mertebeli, en sevgili, en şanlı, en salâhiyetli kulu olduğu için, onun ümmeti olmakla iftihar ederiz. O başımızın tacı, gönlümüzün sultanı, bizim en büyük *üsvei hasene*miz ve *nümûne-imtisâlimiz*dir. Hayâtı, hàlâtı, sıfatı, kelimâtı, teşvikâtı, tevcihâtı, nasihati, işârâtı başımız üzredir. Buyruğunu tereddütsüz tutarız, yoluna baş koymuşuz; daima sünnet-i seniyyesi üzere yaşamayı arzu ve tercih ederiz. Ferman onundur, söz onundur, yol onundur, ten onundur, can onundur... Anamız-babamız, evimiz-barkımız, malımız-mülkümüz, maddîmânevî cümle varımız ona fedâ olsun!

Allah gönlümüzdeki muhabbetullahı, muhabbet-i Rasûlüllahı günden güne ziyade eylesin!.. Bizi dünyada-ukbâda bu Resul-i ekrem ve Nebiyy-i muhtereminden, bir göz yumup açacak kadar bile ayırmasın!.. Onun Hamd Sancağı (Livâü'l-Hamd'i) altında bizi, sâdât ve meşâyih-ı turûk-ı aliyyemiz, ihvân-ı sàdıkînimiz, ahbâb u yârânımız, akraba u taallûkàtımız ile birlikte, peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sàlihlerle beraber haşr eylesin!.. Havz-ı Kevser'inden kana kana nûş edelim, zevkten ve lezzetten mest-i bîhùş olalım!.. Her dem sohbetine girelim, cemâlini daimî görelim, fazl-ı Hak'la iltifatına erelim; sermedî handan ve şâdân u berhurdâr u dilhoş olalım!..

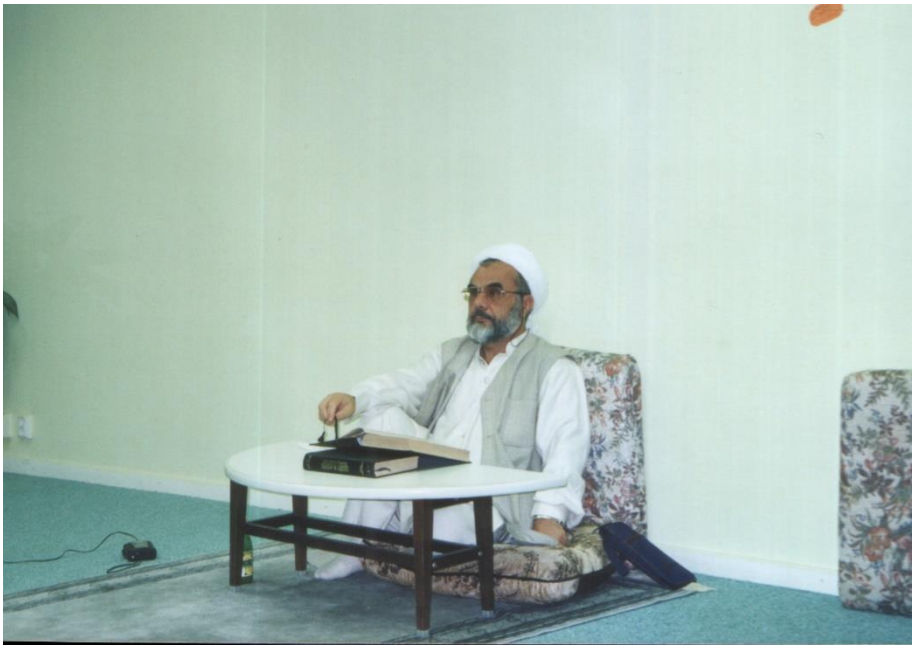

Dinimizin öğretimi uygulamalı, eğitimi görerek, yetiştirmesi sohbetle, olgunlaştırması lisan-ı kàlden ziyade lisan-ı hâl iledir. En büyük mürşid ve muallim, en parlak model ve nümûne, en güzel örnek ve muktedâ Muhammed-i Mustafâ'dır; *salla'llàhu aleyhi ve âlihî ve selleme teslîmen kesîrâ...*

Onun hadis-i şerifleri dinimizin, iman ve irfanımızın menbaıdır. Onlar emsalsiz cevherler gibi kıymetlidir. Ulema-ı izâm ve selef-i sâlihînimiz onları, hazîneler gibi sandık sandık toplamışlar, bizlere lütf ile nakil ve rivayet eylemişlerdir. Allah cümlesinden râzı olsun; kabirlerini pür-nûr, makamlarını a'lâ eylesin!..

Bu irfan hazînelerinden biri de, büyük âlim, meşhur muhaddis, allâme fakîh, zarif edib, eşsiz mücahid, muhteşem sûfî ve muhterem zâhid Abdullah ibnü'l-Mübârek Hazretleri'nin *Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekâik*'ıdır. Bu değerli eseri neşretmekten büyük mutluluk duyuyoruz.

Abdullah ibnü'l-Mübarek Hazretleri, bizlerin muhakkak yakından tanıması gereken çok enteresan ve renkli bir şahsiyettir. Türk ırkındandır. Zamanında İslâm âleminin en yüksek âlimlerinden biri sayılmış, devrinde Şark'ta ve Horasan taraflarında ondan daha bilgili birinin bulunmadığı, muasırlarınca itiraf ve teslim olunmuştur.

Bir yıl cihada, bir yıl hacca, bir yıl da geçimini temin ve sünnete ittiba şuuruyla ticarete gidermiş. İlmi, irfanı, zühdü, takvâsı, cömertliği, güzel ahlâkı, edebi, şecâati, silahşörlüğü, mücâhidliği dillere destan olacak niteliktedir. Hayatını ve menakıbını öğrenip de, ona gıbta etmemek ve hayran olmamak adetâ mümkün değildir.

İlimle takvâyı, şeriatle, tarikat, ma'rifet ve hakîkati, varlıkla zühdü, kemalle tevazuu, dünya ile ahireti, merhametle celâdeti, sevgiyle şecâati, sofîlikli kahramanlığı, zenginlikle dervişliği, iç ve dış ihtişamıyla mahviyeti..., şâyân-ı hayret bir şekilde uygun ölçüler içinde, Kuran ve sünnet çizgisinde mezcedebilmiş, uyumlu ve beraber götürebilmiş çok ender insan-ı kâmillerdendir.

Re'y-i àcizânem ve kanâat-i nâçizânemce eli ayağı öpülecek, âhirette şefaati taleb edilecek, nasihati tutulacak, izince peşinden gidilecek, evsafı ve ahlâkı örnek alınacak, hayatı ibret olacak, âsar ve te'lîfâtı okunacak evliyâullahtan; ulemâ-ı râsıhîn ve meşâyıh-ı vâsılîn ve mücâhidîn-i hàlisîn ve guzât-ı din-i mübîn ve mürşidîn-i kâmilîn ve mürebbîn-i mükemmilîn ve muhlısîn-i mukarrebîndendir.

Eserinin neşri hayırlı ve mübarek olsun... Allah o Mübarek oğlu mübarekle bizleri Firdevs-i A'lâsında buluştursun... Selâmıyla tatyîb, rü'yet-i cemaliyle taltif eylesin!..

Âmîn, bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn, ve âlihî ve sâdâtinâ ve meşâyihinâ ecmaîne't-tayyibîne't-tàhirîn.

(*Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekàik, Zâhidlik ve İncelikler,* Abdullah ibnü'l-Mübârek, Terc: M. Adil Teymur, s. 5, Seha Neşriyat, İstanbul 1992)

Aziz Dost, Hàlis İhvân,
Kâmil Mü'min, Üstün İnsan, Zü'l-Cenahayn
07. Y. MÜH. HACI MUAMMER DOLMACI

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Her şeyden önce ve dâimâ, her türlü nimetini üzerimize saçan, hassaten birbirimizi sevmeyi emreden ve bizi dinde kardeş eyleyen ulu Allah'a sonsuz hamd ü senalar ederiz.

Hüdâ'nın habîb-i edîbi Muhammed-i Mustafasma da salât ü selâm ile, tahiyyât ü ihtirâmâtımızı àcizâne, muhibbâne arz; iltifat ve teveccühüne, rıza ve şefaatına nâil olmayı muhlisàne temenni ve niyaz eyleriz.

O eşref-i mürselîn ve ekmel-i àlemînin mübarek âline, ashabına, etbâına ümmetin eminleri ve Peygamberimizin mânevî varisleri ve hakîkî halifeleri olan mürşîdîn-i kiram ve evliya-yı izâm ve meşâyıh-ı vâsılîn Sâdât-ı Güzîn-i Turuk-ı Aliyyemiz kaddesa'llàhu ervâhahum hazretlerine; ve onlara en güzel tarzda ittiba ve iktida eyleyen àrifîn ve àşıkîn-i sàdıkîne, müridîn ve talibîn, sàlikîn ve muhibbîne; ve sair mü'minîn ü müminât, müslimîn ü müslimât kardeşlerimize terfi-i derecât ve rahmetler diler, hayır dualar ederiz.

Emmâba'd:

Mübarek ve muhterem dostumuz merhum ve mahbub kardeşimiz Muammer Dolmacı, eşsiz ve emsalsiz bir insandı, hakkında ne söylesek, aziz hatırasına ne yapsak az görürüz. Nur içinde yatsın, mekânı cennet olsun...

Kısaca özetlemek gerekirse: Hilkaten çok sevimli ve sempatik idi; kısa dolgun vücutlu, yuvarlak güzel ve güleç yüzlü, tonton görünüşüyle hemen dikkat çeker, gönle girerdi. Gece sohbetlerinde evimize gelen muhterem ihvanımız arasında, ona daha ilk görüşmemizde ısınmıştık.

Sesi tatlı ve yakıcı idi, dinî musikiye âşinâ olduğundan çok güzel

ilâhî söylerdi. Hatm-i hàcegân ve zikir meclislerinin sonunda, Hocamız ona işaret ederek, diğer sesi güzel kardeşlerimiz de onunla bir araya gelir, ilâhilere başlar, hàzırûnu mest ü hayran ederlerdi. Hele,

Sevdim seni, canlara cânan diye sevdim.
Bir ben değil âlem sana hayran diye sevdim.

gazeli, adetâ onun özel ilâhisi gibi idi. Keşke bildiği ilâhilerin hepsi onun sesinden banda alınmış olsaydı; ne güzel bir koleksiyon olurdu!

Son derecede içten, samimi ve sokulgandı; insanın boynuna sarılır, bazen alnını alnına dayar, kalb kazanacak, gönül yapacak, sevgi uyandıracak tatlı şeyler söylerdi. Küçüğüne dahi mütevaziâne "Ağabey!" diye hitab ederek konuşurdu. Asla kibir, gurur göstermez; nice yüksek görevlerde bulunduğu halde mevki ve makam çalımı ve tafrası satmazdı.

Her gruptan insanla iyi geçinir, dost olurdu. Çok geniş bir ahbab ve arkadaş, tamdık ve dost çevresi vardı.

Tasavvufa daha Teknik Üniversite'de talebeyken intisap etmiş, temiz ve dindar bir genç olarak okumuş, nice kimselerin de hidayete ermesine, tarikate intisabına vesile ve kılavuz olmuştu.

Çok iyi bir dervişti, şeyh ve mürşidlerinin sevgi ve iltifatına mazhar olduğunu iyi biliyorum. Bir kere, Hocamız Muhammed Zahid Kaddesa'llàhu sırrahu Hazretleri'ne bir tebrik mektubu göndermiş, kısa birkaç paragraf, fakat sevgi, saygı, samimiyet ve edeb timsali... Hocamız açtı, okudu, çok beğenmiş olarak bendenize uzattı:

"—Bak oku, edeb, ihlâs, bağlılık, dervişlik nasıl oluyor, gör!" buyurdu.

Ben fakir-i pür-taksîr Hocamızın emri üzere görevi üstlenince, ilk evvel bey'at eden grubun içinde o da vardı ve ömrünün hitamına kadar tekkemize, vakıflarımıza, ihvanımıza en büyük hizmeti ve

desteği vermeğe devam etmişti. Ben de kendisinden son derece hoşnıud ve razıyım ve dâimâ muhlis duacısıyım.

Çok güzel ahlâka sahipti, gözü yaşlıydı, duyguluydu, mütevazı idi. Karşısındakini dikkatle dinler, hakkı kabul ederdi. Söylenen doğru değilse, çok tatlı bir şekilde doğru bildiği şekilde konuşur, itiraz eder, fakat kalp kırmadan muhalefet etmeyi, yanlışı düzeltmeyi başarırdı.

Hocalarına çok bağlı ve itaatli idi. Bir kere müsteşar iken, bir bölge müdürünü takip ve teftiş sonucu, uyan ve itaatsizliğinden dolayı cezalandırması noktasına gelmiş. O müdür İskenderpaşa'da Hocamız'a gelip yalvarıp yakarmış. Ben de Ankara'dan kısa bir müddet İstanbul'a gelmiş dönüyordum. Hocam:

"—Es'ad! Muammer'e söyle, filânca müdüre ceza vermesin!" buyurdu.

Gittim Hocamızın selâmını ve emrini tebliğ ettim. O müdür, merhumu çok üzmüş olacak ki, bu emri ilk duyunca sanki yüzüne vurulmuş gibi koltuğunda sarsıldı. Ama son derece sür'atle, hemen kendisini toparladı, derhal:

"—Başüstüne, kerata (müdür) hiç olmazsa nereye müracaat edeceğini doğru bilmiş!" diye cevap verdi ve affetti.

Kendisi yıllarca Süleyman Demirel'in mühendislik bürosunda dost ve arkadaş olarak çalışmıştı. Babası merhum da AP'ye sempati duyardı, ama Hocamız emir verince o, aralarındaki hukuka rağmen, bunlara karşı olan bir siyasî çalışmada görev aldı. Bu onun için çok zor ve güç idi, nezaket ve vefa, evlâtlık ve arkadaşlık duygusuna aykırı idi. Ama emir öyle olduğu için, sevdiği ve saydığı insanların karşısında yer almakta asla tereddüt etmemişti.

Zül-cenahayn, yâni hem maddî, hem mânevî yönü kuvvetli olan bir insandı: Hem iyi bir mühendis, kaliteli bir teknik eleman; hem de iyi bir mü'min, halis muhlis bir ihvan idi. Devlet Planlama Teşkilatı'nda yüksek görevlerde bulunmuş, özel sektörde büyük tesislere müdürlük ve koordinatörlük yapmıştı. Mühendislikte ve planlamacılıkta mahirdi; ama namazlarını da hiç kaçırmaz, gecelerini ibadetle geçirir, tesbihi elinden düşürmezdi. Hemen her

sene hacca, umreye giderdi. Zikir meclislerinde mütevaziâne diz çöker, göz kapar, tehlil çeker, Allah derdi.

Bazı haclarda beraber bulunduk. Pek çok zikir meclislerinde Hocamız'ın dizi dibinde beraber oturduk. Hakyol Vakfımızın İstanbul şubesi onun himmetiyle yürürdü. İşyerinin kapısında, ihtiyaç sahipleri kuyruk olurdu. Herkesin derdini dinler, çare bulmağa, deva olmağa, yardım etmeğe çalışırdı. Ömrü boyu hayır hizmetinde çalışmış, binlerce, milyonlarca kişiye faydalı olmuştu. Her türlü hayır işinde öncü veya destekçi olmuş, şahsen de hayrat ü hasenat yapmış, sadaka-i câriye olacak tesisler yadigâr bırakmıştı.

Vefatının vuku bulduğu seyahatine çıkmadan önceki gece bize gelmişti; saatlerce konuşmuş, kendisine işler havale etmiştik. O gece son görüşme gecesi imiş.

Kaza haberini ve vefatını duyunca, teessürden helâk olacak dereceye geldik, kulaklarımıza inanamadık. Bütün Türkiye yasa boğuldu, binlerce insan ona karşı son sevgi, dostluk ve kardeşlik

görevlerini candan îfa etmek için doğduğu belde olan İsparta'ya revan oldu. Şehir olağanüstü bir gün yaşadı, cami tıklım tıklım doldu. Arkamda nice büyük adamlar, meşhurlar, siyasî parti mensupları, millet vekilleri, a'yan ve erkân, ağniyâ ve eşraf, Türkiye'nin her yerinden fevc fevc gelmiş muhibbân olduğu halde, cenaze namazını kıldırmak, göz yaşları ile cemaate hitap etmek, haklarını helâl etmelerini dilemek bana nasib oldu. Gür sesle ve kalpten, "Helâl olsun!.. Helâl olsun!.." sesleri ortalığı çınlattı. Göz yaşlan ile kabristana getirdik, dualarla defn eyledik.

Ruhu şad, kabir istirahati yevmen feyevmen müzdâd olsun! Allah sâdât ve meşayihimiz ile, ihvân-ı sàdıkîni, ahbâb u yârânı, akraba vü taallûkàtı, evlâd ü iyâli, nesl-i pâki ve zürriyeti ile Firdevs-i A'lâ'ya dahil, Habîb-i Hüdâ Muhammed-i Mustafa (*salla'llahü aleyhi ve âlihî ve sellem*) Hazretleri'ne komşu eylesin... Müşâhede-i cemâli ile müşerref buyursun…

(*Bir Güzel İnsan Muammer Dolmacı*, s. 5, Seha Neşriyat, İstanbul 1992)

08. AHMED-İ YESEVÎ: TAKRİZ

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Ahmed-i Yesevî Hazretleri, Şeyh-i Türkàn ve Pîr-i Türkistân'dır, Nakşıbendî silsilesinin hâcegânındandır. Bugünkü Türkiye ve Orta Asya Türkî devletleri için çok önemli bir isim, çok muhterem ve mübarek bir kişidir. Anadolu ve Balkanlarda, Asya bozkır ve dağlarında yaşayan nice halkların baş tacı, serveri ve rehberidir. Ülkemizde hem sünnîleri hem de alevîleri derinden etkilemiş yüce bir şahsiyettir. Hepimiz aziz hatırası ve kutsal mirasına çok değer veriyor, ona çok büyük sevgi ve saygı duyuyoruz. Ruh-i pâki şâd, makàmâtı daha a'lâ, mükâfatı daha ziyade, derecâtı daha yüce olsun... Himmet, teveccühleri ve iltifatlarına yüce Mevlâ cümlemizi nail eylesin!..

Onun hakkında, elinizde bulunan şu eseri neşre hazırlamış olmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Cenab-ı Hakk'a sonsuz hamd ü senalar olsun... Bu eserimiz o mübarek zât-ı muhterem hakkında yapılan ciddî çalışma ve araştırmaları, ilmî konuşma ve tebliğleri ihtiva ediyor. Bu bakımdan çok faydalı ve önemli bir eser olmuştur, sahasında büyük bir boşluğu doldurmuştur. Bu konulara ilgi duyanlara, iyi bir kaynak ve değerli bir hizmet mahiyetindedir. Şu ana kadar, benzeri çalışma ortaya konulabilmiş değildir.

Bu bakımdan, eserin neşrine himmet ve gayret sarf edenleri tebrik, eserin içindeki değerli yazıları ve konuşmaları hazırlayan ilim erbâbı dostlara ve kardeşlere candan teşekkür eder, en içten sevgi, saygı ve dileklerimi sunarım.

Dileğim bu önemli konuda daha nice ciddî ve ilmî çalışmaların yapılması, bu muhteşem büyüğümüzün haline ve şanına lâyık, nice yeni hizmetlerin verilmesidir.

(*Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Tesirleri*, s. 9, Seha Neşriyat, İstanbul 1996)

09. MUHAMMED ZÂHİD EL-KEVSERÎ: TAKRİZ

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Türkiyemizin, İslâm alemimizin, ilim ve irfan tarihimizin mühim şahsiyetlerini ve muazzam mahsullerini halkımıza ve dünyaya tanıtmak, önemli amaçlarımızdan ve çalışmalarımızdan biridir.

Bu cümleden olarak, birkaç yıl önce Gümüşhane'de, Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî hakkında bir sempozyum düzenlemiş, çok ilgi ve takdir görmüştük. Şehir halkı, kendi yetiştirdiği evlâdı arasında, böyle beynelmilel şöhrete vâsıl, İslâm alemince tanınmış, ismi kaynak kitaplara geçmiş saygıdeğer bir zâtın yetişmiş olduğunu öğrenmekten çok duygulanmış, heyecanlanmış ve memnun olmuştu.

Bu kere Düzce'de yetişmiş büyük bir alim olan, Gümüşhânevî Dergâhı hulefâsından Muhammed Zâhid el-Kevserî Hazretleri hakkında bir sempozyum tertip eyledik. Düzce halkı son derece etkilendi. İçlerinden yetişmiş ve yakın geçmişte yurtiçi ve yurtdışında her biri ayrı bir kıymet olan büyük alimler yetiştirmiş, nice değerli eserler vermiş, nice yanlışlıkları ilmî makaleleriyle düzeltmiş bu mümtaz şahsiyeti daha yakından tanımaktan ziyadesiyle memnun ve mesrur oldu. Bundan sonra bu konuda daha kadirşinas olmağa azmetti.

İlim alemince tanınmış, hakkında doktora tezleri yazılmış bu değerli büyüğümüz hakkında bizim Düzce'de yaptığımız sempozyum çok verimli ve yararlı olmuştu. Onun için, orada sunulan tebliğleri bir kitap halinde halkımıza sunmayı düşünmüş idik. Şu anda tahakkuk ettirmiş bulunmaktan son derece mutluyuz.

Eserin neşrine gayret, himmet ve hizmet eden bütün ilgilileri candan kutluyorum; sa'yleri meşkûr olsun! Eserdeki konuşma ve

tebliğlerin sahiplerine candan teşekkür eder, en halis dua ve dileklerimi sunarım.

Sempozyumu tertipleyen İlim, Kültür ve Sanat Vakfımızın ve Düzce'deki kültür derneğimizin daha nice hayırlı, faydalı, ilmî, İslâmî hizmetlere muvaffak olmasını Cenâb-ı Hak'tan temennî ve niyâz eylerim.

(*Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hayatı-Eserleri-Tesirleri*, s.7-8, Seha Neşriyat, İstanbul 1996)

10. GÜZEL AHLÂK SAHİFELERİ: TAKRİZ

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Radyo çok mühim bir alet. Televizyon icad edilince onun önemi azalır sanılıyordu; öyle olmadı, anlaşıldı ki onun özel bir yeri var, televizyonun kullanılması mümkün olmayan zaman ve mekânlarda çok kıymet görüyor: Ev hanımı, bir yandan işini görürken bir yandan radyo izleyebiliyor; şoför araba sürerken bir yandan radyo yayınını takib edebiliyor; delikanlı yolda yürürken Walkman'ı belinde, hoparlör kulağında müzik dinleyebiliyor.

Radyo yayını yalnızın yoldaşı, yolcunun sohbetdaşı, şoförün arkadaşı, atölyedeki işçinin tesellisi, tarladaki çiftçinin neşesi, zamanını değerlendirmek, bilgilenmek, kültürünü zenginleştirmek isteyenin bilgi kaynağı...

Dînî eğitimimiz biraz mektepte, biraz camide, biraz evde yapılıyor; ama tahsil çağı dışında olan veya bazı sebeplerle camiye gelemeyen ve evinde de kendisine dinini öğretecek kimsesi

bulunmayanlar ne yapacak?

İşte bu gibiler için radyo mükemmel bir araç... Bu emsalsiz fırsat kaçırılmamalı, çok iyi, çok verimli değerlendirilmeli!

İşte elinizdeki bu kitap, bu yoldaki bir çalışmanın ürünü. Radyo konuşmaları teybe alınabilir, böylece zaman zaman, gereken yerlerde, gereken kişilere tekrar tekrar dinlettirilebilir. Ama daha iyi istifade edilmeleri için basılmaları, kitap haline getirilmeleri münasiptir. Tabii, hem bant hem kitap halinde olursa, aliyyü'l-a'lâ olacaktır.

Eskişehirli ihvanımızdan, ciddî, kıymetli ve devamlı dînî eğitim ve öğretim çalışmalarıyla tanınmış, müstesna ve nümûne-i imtisal şahsiyet, sàlihât-ı nisvândan pek değerli Şahver Hanımefendi, mahallî radyolarda İslâm ahlâkı ve İslâmî ibadetler konusunda tutarlı, planlı ve değerli konuşmalar tertiplemiş ve bunlar çok beğeni kazanmışlardı. Bendenize sorulduğunda, bu konuşmaların kitap halinde basılmalarını hararetle teşvik ve tavsiye etmiştim.

Şimdi bu teşvikim Allah-u Taâlâ'nın lütf u keremiyle tahakkuk etmiş bulunuyor.

Değerli Hanımefendi'yi bu güzel çalışmalarından dolayı tebrik eder, daha nice nice hayırları işlemeğe muvaffak olmasını Cenâb-ı Mevlâ'dan temenni, tazarrû ve niyaz eylerim.

(*Güzel Ahlâk Sahifeleri*, Şahver Çelikoğlu, s. 9, Seha Neşriyat, İstanbul 1997)

E. RÖPORTAJLAR

01. TASAVVUF ÜZERİNE SOHBET

Doç. Dr. M. Es'ad Coşan

a. Tasavvufun Menşei

Akif İnan:

—Konumuz tasavvuf. Efendim, bize önce tasavvufun menşeinden biraz bahseder misiniz? Saniyen, tasavvufa kaynak düsturlar arasında neleri saymak mümkün olabilir? Gerek Kur'an'a, gerek hadise dayanarak, gerekse Peygamber Efendimiz'in hayatından istihraç edebileceğimiz, tasavvufî düstur olarak sayabileceğimiz neler vardır?

Efendim; tasavvuf daha önceki din ve inançlara mensup kimseler arasında onların dinlerine bağlı olarak da mevcuttu. Ama sorunuz, İslâm Tasavvufu ile ilgili tabii. Böyle kabul ederek sorunuza cevap vereceğim. Çünkü daha önceki tasavvuf cereyanlarını da bahis konusu etmek gerekirse, bir kere benim saham değil. Yani Hristiyanlıkta, Yahudilikte, Hind dinlerinde yahut Çin'de tasavvuf... Bunlar hakkında ihtisas sahibi değilim. Kasden, suret-i mahsusada bilmek de istemem; kendi tasavvuf anlayışımı herhangi bir seklide karıştırıp etkilemesin diye... Hassaten, öncelikle kendi düşünce sistemime sahip olmak duygusuyla diğerlerini bilmek istemem. Benim tasavvuf sözünden anladığım, hulâsaten İslâmî anlamda tasavvuf...

Tabii, tasavvufa ait bir soruyu cevaplandırmak için. önce tasavvufun ne olduğu üzerinde bir anlaşmaya varmış olmak gerekir. Bu konuda makale, kitap yazan kimseler tarafından tasavvufla ilgili birçok tarif toplanmış. Bunu biraz, kültür ve medeniyet hakkındaki tariflerin çokluğuna benzer görüyorum. Hepsi de sosyal psikolojik hayatla ilgili müesseseler olmak

hasebiyle tarifler çok fazla. Öyle ki, 160-180 kadar tarif toplanmış diye okuyoruz kitaplarda...

Tasavvufla alakalı bu tarifleri bazı şairlerimiz de manzum şekilde ifade ederek bir araya toplamışlardır. Mesela: Aydınlı Ömer Dede (Ruşenî) (v. 1487) bir manzumesinde şöyle 50-60 beyit içerisinde ve her beyitte başka yönüyle anlatarak çeşitli tarifleri toplamış bulunuyor. Sonra. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, (v. 1655) bu konuda uzunca bir manzume yazmış. Bu manzume, tasavvufu anlatan kitaplarda derc edilmiştir. Bu tarifleri incelediğimiz zaman, bir kısmının tasavvuftan doğan neticelerle ilgili olduğunu görüyoruz. Bir kısmı da tarifi yapan kimsenin hâlet-i ruhiyesini bize aksettiriyor. Yaptığı tarif, kendisinin üzerinde, kendisinin makamıyla ve hâlet-i ruhiyesiyle hasıl olmuş olan, en büyük tesiri aksettiren bir ifade oluyor.

Tasavvuf, zaman ve mekan bakımından derinliğe ve genişliğe sahip bir yaşama sahası bulmuş, asırlar boyu devam etmiştir. Onun için tasavvufu bütün bu bölgelerdeki görünüşüyle, tam anlamıyla tarif etmek mümkün olmaz. Her halde mıntıka mıntıka ayırmak mecburiyeti bile vardır. Mesela Kuzey Afrika'nın tasavvufî görüşleri ve anlayışıyla Orta Asya'nınki, Anadolu'nunki ile meselâ Irak'ınki, herhalde Mısır'ınki farklılık arz eder.

b. Tasavvufun Tarifi

—Sizden de bir tarif, bir açıklama isteyebilir miyim?

Şimdi ben, bu tariflerin biraz arkasına düşmüş bir kişi olarak, kendi zihnimde bıraktığı izleri dile getirecek olursam; tasavvufta bana göre iki gaye var: Birisi yaratıcımız Allah-u Azîmü'ş-şân'ı tanımaya yönelmiş gayretler. Allah-u Teàlâ Hazretleri hakkında kişinin bilgisinin, öz tabiri ile ma'rifetinin artırılması, geliştirilmesi ile ilgili gayretler... İkincisi: Kişinin kendine yönelik bir tarafı. Yâni, tasavvuf bir taraftan Allah'ı bilmek ve tanımak hususunda bir cehdi ifade ediyor, bir taraftan da kişinin, kendisini terbiyesini, tanzimini; ruhî ve ahlâkî cephesini düzeltmesini ifade ediyor. Bu

ikinci kısma tezhîb-i ahlâk veyahut, tezkiye-i nefs (nefsi tezkiye etmek, pâk eylemek) diye isim vermişler. Tasavvuf kitaplarında bu başlık altında geçmiştir.

O halde tasavvuf, bir yandan ma'rifetullahı, bir taraftan da tezkiye-i nefsi tahakkuk ettirmek için yapılan gayretleri ifade eden, gayretleri anlatan, bu gàyelere ulaşmak için tutulması gereken yolları anlatan bir ilim olmuş oluyor.

Biraz daha düşündüğüm zaman, şöyle bir anlatış sekil de hatırıma geliyor; kendi zihnimden doğan bir anlatış olarak; "İnsanın Allah'ı sevmesi, Allah'ın da insanı sevmesi!.." Herhalde ikinci sözü daha öne almak lâzım, yani insanın Allah tarafından sevilmesi ve buna bağlı olarak insanın Allah'ı sevmesi için neler lâzımsa, işte tasavvuf bunu anlatan bir ilimdir.

c. Tasavvufla İlgili Ayet ve Hadisler

—Tasavvufun rabtedileceği ayet ve hadislerden aklınıza gelenlerin birkaçını rica edebilir miyim?

Ne yaparsak Allah bizi sever, ne yaparsak, bizde olması gereken *muhabbetullah* (Allah sevgisi) hasıl olur?.. İşte tasavvufun, bence iştigal sahası bu. Bu ölçüler içinde düşündüğümüz zaman, İslâm Tasavvufu İslâm'ın özüdür, ruhudur. (Zaten bir başka kaynaktan kaynaklanırsa veya mevcut hali bir sosyal vakıa olarak düşünülüp kabul edilmek istenilirse, ben o işin içinde yokum.) Menşei, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler ve Hazret-i Peygamber ile ashabının hayat tarzlarıdır.

Tasavvufun bu gayeleri ile ilgili delilleri, Kur'an-ı Kerim'den, hatırladığım kadarıyla, şöyle sıralayabilirim:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلاَّ لِيَعْبُدُونَ (الذاريات)

"Cinleri ve insanları başka şeyler için değil, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zariyat, 51/56)

اَلَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیوٰةَ لِیَبْلُوَکُمْ اَیُّکُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً (الملك:٢)

"O Allah-u Teàlâ'dır, hanginiz daha iyi amel işleyecek, diye size bu hayatı bahseden, ölümü ve hayatı yaratan." (Mülk, 67/2)

وَلاَ تَکُونُوا کَالَّذِینَ نَسُوا اللهَ (الحشر:١٩)

"Allah-ı unutanlardan olmayınız, unutanlar gibi olmayınız!" (Haşr: l9)

"Allah'ı unutanlar gibi olmayınız!" diye bir yasaklama ve tenbih var ayet-i kerimede... Demek ki, kişinin aslî vazifesi, bu tasvirlerden anlaşılıyor ki, Allah'ı bilmek ve ona hakkıyla kulluk etmek. Kur'an-ı Kerim, bize bunu çok açık gösteriyor.

Allah'ı unutmamak, daima hatırda tutmak, işte bunu sağlamak için Kur'an-ı Kerim'in tavsiyeleri var:

وَاذْکُرِ اسْمَ رَبِّکَ بُکْرَةً وَاَصِیلاً (الانسان:٢٥)

"Sabah, akşam Allah'ın ismini yad et, an!" (İnsan, 76/25)

یَا اَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللهَ ذِکْرًا کَثِیرًا. وَسَبِّحُوهُ بُکْرَةً وَاَصِیلاً

(الاحزاب:٤١-٤٢)

"Ey iman edenler! Allah'ı çok anınız ve onu sabah-akşam tesbih eyleyinlz." (Ahzab, 33/41-42)

Bu gibi ayetleri, Allah'ın sürekli hatırlanması unutulmaması, ismiyle ve varlığıyla zihinlerde canlı tutulması gibi emirleri, tasavvufun ma'rifetullah gayesinin menşei ve kaynağı olarak görmeğe mecburuz.

O halde Allah'ı unutmamak, hatırda tutmak, zikretmek

farzlardan biridir. O'nun üzerinde düşünüp o hususta bilgi (ma'rifet) sahibi olmak, ayet-i kerimelerle emredilmiştir. Bu ayet-i kerimeler tasavvufun Kur'an'daki kaynaklandır. Bir başka ayet-i kerimede de buruluyor ki:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ اِلاَّ وَ اَنْتُمْ

مُسْلِمُونَ (آل عمران:١٠٢)

"Ey iman edenler! Allah'tan nasıl korkmak lâzımsa o şekilde korkunuz, çekininiz; ne yapıp yapıp, muhakkak müslüman olarak ölünüz. (Âl-i İmrân, 3/102)

Bu gibi ayet-i kerimeler, Allah'a karşı kulun cehdini, onu bilmek ve ona ubudiyet etmek hususundaki cehdini ifade eden emirlerdir. Ve tasavvufun özetlediğim gayelerinden bir tanesine işarettir bunlar.

Diğer gàyesi olan tezkiye-i nefs konusunda, Kur'an'ın içindeki bütün ahlâka dair ayetler kaynaktır. Yalan söylemeyin, ölçüyü tartıyı eksik tartmayın, birbirinizi öldürmeyin, hırsızlık yapmayın, sabredicilerden olun, sebat gösterin, takvâ ehli olun...' gibi. Meselâ:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ، وَاتَّقُوا

اللهَ ، انَّ اللهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (الحشر:١٨)

"Ey iman edenler! Allah'tan korkunuz, sakınınız, çekininiz, takvâ ehli olunuz ve kişi şimdiden, yarın için o tarafa ne gönderdiğine baksın!" Bu ifadenin altında, amel-i sàlihe teşvik vardır. "Allah'tan korkun da, yarın ahirette işinize yarayacak sàlih amel işleyin!" demektir, bu ayetin bu tarafı.

Aynı ayet-i kerimenin son tarafı da: "Allah, sizin yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır, her yaptığınızı bilmektedir." (Haşr, 59/18) "Sakın ha, kötü şeyler yapmayın! Çünkü

yaptıklarınızın hepsi Allah'ın hiç eksiksiz malûmudur. O halde, onun tarafından muaheze olunursunuz, sakın kötü şeyler yapmayınız." demektedir.

Buralarda, görülüyor ki. takvâ tavsiye ediliyor, sabır ve ahlâki diğer hususlar tavsiye ediliyor ve bir ayet-i kerimede:

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكَّيهَا. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيهَا (الشمس:٩-١٠)

"Kim nefsi ni temizleyebilmişse, tezkiye edebilmişse, o felâh bulmuştur. Kim ki bu işi başaramamışsa, o da hüsrana uğramıştır, çok pişmanlık duyacak bir duruma düşmüştür." (Şems, 91/9-10) buyurularak, kalbi, batını temizlemenin ehemmiyeti anlatılıyor.

Demek ki; insanın, nefsini terbiye etmesi lâzım, ahlâkını güzelleştirmesi lâzım! Ve hayatın gayesi olarak bildirilen Allah'ı bilmesi ve ona güzel kulluk gayretinde bulunması lâzım! İşte bunlar ve sayısız hadis-i şerifler, meselâ, çok meşhur olan; "Küçük cihaddan geldiniz, büyük cihad sizi bekliyor..." şeklindeki kişinin nefsiyle çarpışmasını büyük cihad olarak anlatan, nefis arzularına karşı çıkmak gerektiğini, onu dizginlemek, frenlemek gerektiğini anlatan hadisler gibi... deliller, tasavvufun İslâmî temele dayalı olduğunu açıkça göstermektedir.

Bütün bunlar hiçbir dış tesire; Hint, İran, Yunan tesirine hacet bırakmadan, iman etmiş kimseyi, Allah'ı daha iyi tanımaya yöneltecek emirlerdir. İnsanı, kendi içini tezkiye etmeye yöneltecek emirlerdir.

O halde, tasavvufun menşeini İran'da aramak, Yunan'da, Hint'te aramak, Hristiyanlıktan geçmiş gibi göstermek vakıalara, gerçeklere uygun değildir, İslâm'ın kendi öz gelişmesini, kendi içindeki ruhî hayatını tanımamaktan doğmaktadır. Belki de İslâm'ı kendine özgü değerlerden mahrum bırakarak, onu küçültmek gayesini taşımaktadır. Her şey, oradan alınmış, buradan alınmış diyerek, İslâmiyet'i sanki derleme-toplama bir şeymiş gibi göstermek, 'küçük düşürücü, sinsi, müsteşrikçe bir gayret olmaktadır.

d. Tasavvuf Rasûlüllah SAS Zamanında da Vardı

—Tasavvufun tarifini yaparken, siz, tabii olarak İslâm'ı anlattınız. Beyanlarınızdan, İslâm'la tasavvuf arasında tam bir ayniyet olduğu ortaya çıkıyor. Fakat mâlûm-ı âlîniz; tasavvufun bir disiplin olarak tedvini bilâhare tahakkuk etmiştir. Durum; böyle olunca, tasavvuf düşüncesinin, yaşama üslûbunun zamanla tarikatları oluşturması hangi sosyal ihtiyaçların bir cevabı olarak zuhur etmiştir Daha önceleri tasavvuf yoktu. Fakat sonradan Kur'an'a ve hadise istinad ederek tasavvufun, tarikatların tedvinini görüyoruz. Bu tedvine hangi sosyal sebepler müessir olmuştur?

"Daha önceleri tasavvuf yoktu" sözüne, bu konularla ilgilenmiş bir kimse olarak, ben şahsen katılamıyorum.

Bizzat, tasavvufu anlatan mutasavvıflar vardır. Bunlar, bir noktaya özellikle parmak basarlar: "Tasavvuf söz değil haldir." derler. Bu ifade gereğince tasavvuf, bir *hal* olunca, adı olsun olmasın, o *hal* ta Hazret-i Peygamber zamanında ashab-ı kirâmın üzerinde mevcuttur. Hazret-i Peygamber, mutasavvıfların da sultanı idi. Hazret-i Peygamber, hayatı boyunca, tevazu ile, ibadete düşkünlüğü ile, hadiseler karşısında davranışlarıyla bu hayat tarzının en güzel bir örneğiydi.

Meselâ: Ashabına hizmet ediyor; kendisi kapıdan girip çıktığı zaman ayağa kalkılmasına müsaade etmiyor; yattığı yerin çok basit ve hüzün verici olduğunu gören bir sahabiye kadın, evinden güzel bir yatak gönderiyor. Hazret-i Aişe Validemiz de onu kabul ediyor. Peygamberimiz bunun karşısında Hazret-i Aişe'ye:

"—Bunu iade et, eğer Allah'tan dileseydim, Allah, benim yanımda altın ve gümüş dağlarını da beraber yürütürdü. Fakat ben böyle bir şeyi istemiyorum. Hatta bana Mekke'nin Batha mıntıkasının dağlarını altın ve gümüş olarak arz ettiler, ben onları kabul etmedim. 'Yâ Rabbi bir gün aç olayım sana tazarru ve niyaz edeyim; bir gün tok olayım sana tokluğumdan, verdiğin nimetlerden dolayı şükür edeyim. Ben bunu istiyorum!' dedim."

buyurdu.

Yâni saltanatı arzu etmedi, dünya metaına kıymet vermedi, evinde ve elinde para ve eşya biriktirmedi, akşama dağıtılması gereken bir şey kalmışsa, onu. uyku uyumadan evvel dağıtmaya gayret etti.

Buna benzer tavırlarıyla, sonra ashab-ı kiramın ihtiyaçları karşısında onları korumak hususunda, şecaat hususunda, yani ehl-i tasavvufun böyle, güzel ahlak olarak sıralamış olduğu her hususta en yüksek örneği kendisi verdi. Bu haller aynen ashabında da vardı.

Rasûlüllah Efendimiz'e gelen ilk ayet-i kerimelerde, gece kalkmak emrediliyor. İkra, Müddesir, Müzzemmil sûreleri ilk inen sürelerdir. Müzzemmil Sûresi'nde gece ibadeti, derhal tavsiye edilmiştir. Hazret-i Peygamber'in kendisi ve ashabı, fiilen geceleri kalkıp Allah'ı tazarru ve niyazla, geceyi ihyâ etmişlerdir. Zaten peygamberlikten önce de, Hıra Mağarası'na çekilerek ibadet ettiğini biliyoruz. İbadetlerine daha sonra bu şekilde devam etmiştir. Aynı sûrenin son ayetinden anlaşılacağı üzere ashabın fiilen geceleri kalkıp Allah'ı tazarrû ve niyazla anmalarının, geceyi ihya etmelerinin en büyük amillerinden birisi, süratle bu emre sımsıkı sarılmaları olmalıdır.

Ashabın ahlâkının çeşitlerini, misallerle çoğaltabiliriz. Bu hususlarda Rasûlüllah, onlara en güzel nümuneydi. Ashabdan sonra tabiinin de fiilleri böyleydi. Tasavvuf ve sòfi kelimesiyle o zaman tabir edilmeyen özellik, hal olarak mevcuttu.

Tabiinden aynı titizlik, ciddiyet ve aynı sevgi ile, aynı takvâ duygusuyla dolu olanlar da, müslümanlardan aynı ilgiyi gördüler. Böylece tıpkı, hadis-i şeriflerin müteselsilen aktarıla geldiği gibi, bu hususstaki davranışlar da daha sonraki nesillere müteselsilen intikal ettirildi.

Ve bu hàlis insanlar, tasavvufî grupları böylece tarihî ve tabii seyri içerisinde sosyolojik bir hadise olarak meydana getirmişlerdir. Peygamberimiz'in zamanından beri hal olarak vardı, tasavvuf kelimesi daha sonra zuhur etmiştir.

—İslâmî ilimlerden bazılarının zamanla tedvin ve teşekkülü gibi, tasavvuf da bilâhare geliyor; ama, tamamıyla, kaynak itibarıyla...

Tasavvufî ilimlerin tedvin edilmesi meselesi, tabii seyri içerisinde zamanla gerçekleşmiştir. Nasıl ki hadislerin bile kitaplara geçirilmesi, bir iki asır sonra olmuştur. İlk önce şifahî rivayetler şeklinde gitmiştir, daha sonra yazıya geçirilmesi gerçekleşmiştir. Kelam ilminin teşekkülü, diğer hadis müdevvenatının konulması, daha sonraki zamanlarda olmuştur. O arada da bir saha bölümü, iş bölümü anlayışı içinde, İslâmî bilgiler bir bütün halindeyken, tarih bilgileri, tefsire dair bilgiler, Kur'an'la ilgili bilgiler ayrılmış; hadîs-i şerifler ayrılmış, amelî hareketlere ait bilgiler, fıkhî bilgiler ayrılmış; bu arada ahlâk ve nefsi tezkiyeye ait, ma'rifetullaha taallûk eden bilgiler de sonradan tedvin edilmiştir.

Ama, bu sonradan tedvin edilme doğru anlaşılmalı! "Buhari'nin, *Sahîh*'ini şu asırda yazması dolayısıyla, hadîs o sırada ortaya çıkmıştır." iddiası ne kadar gayr-i ilmî ise, doğru değil ise,

“Tasavvuf da o sırada ortaya çıkmıştır, önceden yoktu.” gibi bir iddia da, tıpkı bunun gibi doğru değildir. Benim, çeşitli kitaplarda okuduklarım, çıkarttığım neticeler ve tesbitlerim bu görüşümü te’yid eder mahiyettedir.

Bu yolun, daha sonraki asırlarda tarikatlar olarak devam etmesi; işin bir takım erkân ve usûlünün konularak sistematize edilmesi meselesine gelince; bundaki en önemli psikolojik ve sosyolojik sâik de, bence, gene Rasûlüllah’ın eğitim ve öğretim metoduna ittibâdır.

Rasûlüllah Efendimiz, malûm olduğu üzere, sohbet yoluyla kişileri yetiştiriyordu. Meselâ Mescid-i Nebevî sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda bir ilim ocağı idi. Rasûlüllah AS’dan hadis dinlemek, Kur’an öğrenmek, dini bilgileri elde etmek, ondan istifade, istifaze etmek isteyen insanlar, orada gece ve gündüz kalıyordu. Ehl-i suffe ya da Ashab-ı Suffe denilen bu sahabiler, geceleri 70-80 kişiydiler ama; bu rakam gündüzleri 400-450 ye çıkıyordu. Büyük bir kalabalık, Rasûlüllah’tan bilgi öğrenebilmek için oraya toplanıyor. Bu vakıa onu göstermektedir.

Peygamberimiz SAS, dini öğretmek üzere kabilelere adam göndereceği zaman, onları Ashab-ı Suffe içinden seçerdi. Onlarla oturur, (Suffe ashabı ile) sabaha kadar sohbet ettiği olurdu. O sohbetin zevkinden uykuların unutulduğu ve sabaha kadar sohbet edildiği olurdu.

Bu sohbet, müessir bir eğitim yoludur. Öğrenciyi karşınıza alıyorsunuz, İlâhiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi’nde olduğu gibi, başka yerlerde de olduğu gibi, belli kitapları okutuyor, salıveriyorsunuz; gidiyor. Ama sohbette beraber oluş, beraber oturup kalkma, daha müessirdir. Çünkü hal olarak mücessem, müşahhas bir nümune var ortada; onu görmek, dinlemek, taklit etmek kolay oluyor. Bundan öte, taklit edici şahısların kusurlarını da bilgili şahsın düzeltmesi kolay oluyor. Onun bir hatasını gördüğünde, kaçırmayacak, kırmayacak bir tarzda, zarif bir işaretle tashih etmek mümkün oluyordu. Bu yol Rasûlüllah’ın yolu

olduğu için, tasavvuf da bu eğitim yolunu, şeyh-mürid sohbeti yolunu tercih etmiştir.

Ayrıca; o devirde İslâm o kadar aktif, o kadar canlı idi ki, bir taraftan camilerde böyle bir ilim faaliyeti vardı, bir taraftan da hudutlarda İslâm âlemini genişletmek, İslâm'ı başka insanlara götürmek, anlatmak, göstermek gayreti vardı. Bu aşkı, bu fikri taşıyan kimseler, hudutlardaki kalelerde toplanıyorlardı. Hudut kalelerine *ribat* adı veriliyordu. Bu ribatlarda, bugün, kazılar yapıldığında, sahabilere ait, tabiine ait kabirlere tesadüf ediliyor.

Onlar cihadın sevabına nail olabilmek için —ki, bu fiilin sevabı üzerine Rasûlüllah'ın çok hadisleri var— oralara gitmişler. Oralarda kalabalık bir grup var. O grubun, düşmanla savaş olmadığı takdirde vaktinin nasıl geçtiğini düşünelim: Bilgili bir şahıs var, toplanmış bir grup var, geniş bir zaman var; TV, radyo ve benzeri oyalayıcı araçlar yok... Tabii o ribatların havası, tekkelerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiş olmaktadır. Tarihi ve sosyolojik, psikolojik ihtiyaçlar ve bunlardır tasavvufu daha sonraki vechesiyle karşımıza çıkaran...

—Özetlemek gerekirse, demek ki tarikatlar, Peygamberimiz'le sahabeler arasındaki bu düzeni, bu eğitim tarzını esas almış oluyor.

Özetlersek; demek ki İslâm dininin kendisinin tabii bir gelişmesi var. Tabii olarak yayılması, bünyesindeki müesseselerin yaşanması var. Tasavvuf, bu yaşama içinde ortaya çıkmıştır. Yani "Onlar hiç bir şey bilmiyordu da İran'la karşı karşıya geldiği zaman orada bir şey gördü, taklit etti." diyemeyiz; buna daha başka birkaç şey de manidir. Çünkü iyi bir dindar, meselâ benim, bu merhalede Hint felsefesini okumayı gereksiz bulduğum gibi böyle şeyleri öğrenmek istememiştir.

Hazret-i Ömer RA Tevrat'ı, İncil'i okuyan kimselerin ellerinden onları almıştır; "Allah, size Kur'an'ı göndermedi mi? Bunlarla ne diye meşgul oluyorsunuz?" diyerek. O zamanın müslümanı, kendisini başka şeylerden müstağni tutuyordu. Başka düşünce ya da inançların dinine zarar verebileceğini biliyordu. Rasûlüllah da,

kendi zamanında, mü'minlere, ehl-i kitabın kitablanyla meşgul olmayı yasaklamıştır: "Onların hakkında bir şey demeyiniz. Çünkü, dediğiniz şey hakkında aleyhte konuşursanız, belki o, dini bir gerçek olur, oradan zarara uğrarsınız. Veya asılsız bir şeyi taklit etme durumuna düşersiniz." demiştir.

O zamanın müslümanının düşüncesi (zihniyeti), dışarıdan bir şey almak değildir. Dışarıya karşı istiğna idi.

Bugün de gerçek müslümanın durumu odur. Bugün bir gerçek müslüman, dışarıdan taklit yoluyla ne şekil almak, ne fikir almak, ne de inanç atmak ister. Bunların kendisine yabancı olduğunu bilir. Kendi öz kaynakları içinde beslenmeyi tercih eder. O zamanın müslümanları elbette Zerdüşt dinini biliyorlardı. Hint'teki çeşitli inançları çok iyi bilmekteydiler. Bunların, dine zarar verici şeyler olduğunu, dinin aslî hüviyetinin korunması gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Onun için, Sünnet-i Seniyyeye sımsıkı sarılmışlardı.

Dış kaynaklardan tesir almak, Rasûlüllah Efendimiz tarafından yasaklanmıştı. "Yahudi ve Hristiyanlara muhalefet etmek dinin gereğidir." şeklinde hadis-i şerif vardır. Hatta daimâ okuduğumuz Fatiha'da bile buna işaret bulunuyor. Müslumanın, yolda bir Hıristiyan gördüğünde, eza vermeyecek şekilde, onun kenara çekilmesini sağlaması lâzım! Yani gidişiyle ona yol vermek tarzıyla değil. Müslümanların diğer inançlara bakış tarzı böyledir.

İslâmiyet'in bizzat kendisinin, doyurucu hükümleri, başka bir inanç sisteminden örnek almaktan müstağni kılacak kadar zengindir. İnsanın cebinde yüzbinlerce lira parası olunca, nasıl başkalarının şaibeli paralarında gözü olmazsa; o devirde yaşayan müslümanlarımız, din büyüklerimiz de, aynı şekilde, diğer inanç sistemlerine muhtaç olmamış, onlardan örnek almak gibi bir ihtiyaç duymamışlardır.

e. Tarikatlar

—Efendim, geniş açıklamasını yaptığınız tasavvuf düşüncesi, sizin de izah buyurduğumuz gibi, bilâhare tarikat düzenine

dönüşüyor, yani kaidelere kavuşmuş oluyor. Konu neticede tasavvufun temsilini tarikatlarda bulduğu noktasına geliyor. Tarikatlardaki eğitim düzeni, şeyh-mürid disiplini üzerinde biraz daha durur musunuz?

Bu soru da tıpkı tasavvufla ilgili ilk soru gibi, şümulü düşünüldüğü zaman, cevaplandırması zorlaşan bir sorudur.

Tarikatlar, tasavvufun yayıldığı alanların coğrafi genişliği dolayısıyla, çok fazla çeşittedirler. Aynı zamanda coğrafi mıntıkalardan ve mıntıkalarda yaşayan eski kültürlerin tesirlerinden izler taşıyabilirler. Meselâ Türkiye'nin tasavvuf anlayışıyla, Kuzey Afrika'nın tasavvuf anlayışı arasında fark vardır. Bu fark derhal belli olur demiştik.

—Aynı kaynaklara istinad etmiş oldukları halde, niçin böyle farklı yorumlar ve yaşama biçimi gösteriyorlar? Buna da bir izah lütfeder misiniz?

Efendim bu farklılık, o coğrafi bölgelerdeki eski kültürlerle, örften, adet ve an'aneden doğan alışkanlıklarla ilgilidir. Her mıntıkanın kültürel ve sosyal değerleri birdenbire ortadan kalkmıyor, yok olmuyorlar, İslâm'a aykırı olmayan adetler, yeni tarz içinde yaşıyor. Veyahut eski adetlerden bir kısmı, bırakılmadığı takdirde İslâm'a uygunlaştırılmaya çalışarak hayatiyetini sürdürme durumuna düşüyor. Eskiye bağlılar, eskiyi, revaçta olan temayüllerin karşısında ayakta tutabilmek için, eskiye yeni bir boya vurmak suretiyle, onların revaç bulmasını sağlıyorlar.

—Böylece, dolayısıyla bâtıl tarikatların da izahını yapmış oluyorsunuz.

Tabii... Şimdi, meselâ; Bektâşî tarikatını inceleyen araştırmacıların hepsinin kabul ettiği bir gerçektir ki; Bektaşilik bir takım batinî tarikatları kendi içinde eriterek onların bir muhasalası haline gelmiştir. Ve bunların içinde Kalenderîler gibi, Cevâlika gibi, eski, Şamanist inanca sahip olanların düşünce, inanç ve hareket tarzları gibi birtakım değerler vardır. Bu değerler o tarikatın içine sızmış, nüfuz etmiştir.

O bakımdan, "Tasavvuf temsilini tarikatlarda bulmuş mudur?" dersek, tasavvufun genişliği, tarikatların çokluğu karşısında bu soruyu cevaplandırmak mümkün değil. Yalnız, şunu çok rahat söyleyebiliriz ki, başta tarif ettiğimiz ölçülere uygun ve tarihî gelişmeye tabi bir hak yol, her çağda vardır. Tasavvufun içinde o endişeyi bütün canlılığıyla yaşayan, Kur'an-ı Kerim'e merbutiyetini ve Rasûlüllah'a muhabbetini son derece canlı tutarak, her hareketini o ölçülere göre tanzim eden, adımlarını onların feyzi ile atan tarikatlar daima mevcut olmuştur.

f. Tarikata Karşı Çıkanlar

—Tarikatların teşekkülü, geçmişte, bazı reaksiyonlarla karşılaşmış mıdır? Bu reaksiyonların mesnedleri, yahut tutarlı, tutarsız yanları var mıdır? Bu konuda bir beyanda bulunur

musunuz?

Tarikatlara veya mutasavvıflara karşı, yaşadıkları devirlerde şüphesiz çeşitli tavırlar takınılmıştır. Bu tavırların tarzı üzerinde o şahsın şahsiyeti rol oynamıştır. Yâni, mutasavvıf olarak ortaya çıkmış olan şahsın, tasavvuftaki anlayışı, tasavvufu yaşayış tarzı ve o sahsa bakan şahısların sahip oldukları zihniyetin yapısı, kafa yapısı, bu işte rol oynamıştır. Bu reaksiyonları, o zaman, her mutasavvıfın yaptığı mücadeleler, gördüğü sempati ve antipatiler diye sonsuz derecede çoğaltmak mümkün olabilir.

Her büyük tesir bırakmış mutasavvıf, hayatı içinde sevgi görmüştür, taraftar bulmuştur; reaksiyon görmüştür, o reaksiyonların karşısında bir cehd sarfetmiştir; reaksiyonlarla uğraşma durumu içine girmiştir.

Bunları ana noktalarda toplayarak özetlemek gerekirse, çok sadeleştirmek, basitleştirmek, çok büyük gruplar halinde ifade etmek gerekirse, bir kısım tenkitlerin, reaksiyonların ulemâdan, İslâm dinini az çok bilen kimselerden geldiğini görmekteyiz; bu, bir grup teşkil eder. Bir kısım alimler mutasavvıfların tavırlarına karşı çıkarak onlarla bir münakaşa ve mücadele içine girmişlerdir. Meseleyi, onların tavırlarının İslâm'a uygunluğu noktasında ortaya koymuşlardır.

Söz gelişi, mücerred kalmasın, misalle takviye olsun diye örnek vereyim: Meselâ, *semâ* denilen görünüm, insanın mânevî bir şevkle ayakta dönmesi... "Bunun İslâm'da yeri nedir? Böyle yapanlara karşı nasıl bir tavır takınmak lâzımdır? Bu hangi tesirle ortaya çıkmıştır? Böyle yapan şahıslar bunu nereden almışlardır?" diye bir münakaşa açılmıştır.

Mutasavvıfların devretmesi (devran zikri) üzerinde *Risâle fi Hakki Deverâni's-Sûffiyye* diye eserler yazılmıştır. Neden? Çünkü onun takındığı bir tavır vardır, o tavra bu taraftan bir bakış vardır.

Bu çeşit münakaşaların bizce çözümü mümkündür. Çünkü elimizde asıl kaynak vardır; Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif vardır. Tavır iyi tarif edilmişse, yanlış bakılmamışsa, gözlük hatalı,

çarpıtıcı değilse, ayna düz ise, onların hakkında bir hüküm vermemiz mümkün olur. Ve olayın cinsine ve yerine göre kâh ulemâ tarafını, kâh mutasavvıfların tarafını tutmak mümkündür, bu çeşit hâdiseler karşısında...

—Daha başka cinsten reaksiyonlar da olmamış mıdır?

Bir kısım reaksiyonlar da vardır ki; onlar dinî bir sebep ve endişeden doğmuyor. Bu tür reaksiyonlar tasavvufu yabancı bir yaşayış tarzı olarak görüp iyi nüfuz edememekten, iyi anlayamamaktan doğan tenkitlerden ibarettir. Tenkit edilen o şahsın hakiki halet-i ruhiyesi iyi anlaşılmamıştır; ilk andaki görünüşü üzerine karşı taraf bir tavır takınmıştır. İyi anlamadığı ve bu sebeple tepki gösterdiği için haksızdır. Anlasalar, belki kendileri de memnun kalacaklardır. Bunun için bir misal vermek gerekirse —tabii misalleri çoğaltmak mümkündür— İmam-ı Gazâlî'nin gördüğü reaksiyonları anabiliriz.

Menkıbeye göre, eski kadılardan birisi, İmam-ı Gazâli'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* isimli eserini nerede görse toplattırır ve yaktırırmış, "Bunun içinde zayıf hadisler var." diyerek...

Bir gün kadı, rüyasında Rasûlüllah Efendimiz'i görüyor. Karşısında da bir şahıs var. O şahıs hürmetle Rasûlüllah'a:

"—Şu kitabımı, bu şahıs hep yaktırmaktadır. Acaba bunda, sizin sünnet-i seniyyenize aykırı bir şey var mı?" diyerek kitabı takdim ediyor.

Rüyada Rasûlüllah Efendimiz o kitaba bakıyor:

"—Benim sünnet-i seniyyeme muvafıktır." cevabını veriyor.

Onları yaktıran kadı da, rüyada kamçı cezasıyla cezalandırılıyor. Kendisine bir kamçı vurulmuş, o kamçının acısıyla uyanmış, sırtında izi kalmış.

Gazalî'nin kitapları, bugün bile Suudî Arabistan'a yasak kitaplar arasında sayılarak, sokulamıyor; tehlikeli kitaplar arasında telakki ediliyor. "Gazalî ne derece töhmet altında tutulmaya layık kimsedir? Onu töhmet altında tutmak reva mıdır?"

sorusuna cevap olarak; Gazalî İslâm aleminin yetiştirdiği en büyük şahıslardan birisidir deriz.

Gazalî'nin kitaplarını anlamamak, asıl niyetini anlamamaktan ileri gelmektedir. Onun asıl maksadı, İslâmiyet'i, ruhuna uygun bir tarzda samimiyetle yaşamak olduğuna göre, faaliyetlerinde haklıdır.

İşte reaksiyonları bu tarzda sınıflandırabiliriz. Bu hâdise, Osmanlı kültür sahasında da medrese-tekke çekişmesi şeklinde devam etmektedir. Burada herhangi bir tarafa itiraz edip de, acele hüküm verme tavrını doğru görmüyorum. Çünkü Osmanlı sahasında, tasavvufu temsil etmekteyim diyen kimselerin hakikaten tenkit edilecek bir takım garip davranışları olmuştur. Dini iyi bilen ulema arasında da, onların bu tavırlarına karşı, dini koruma gayretinden, hamiyyet-i diniyyeden doğan reaksiyonlar olmuştur. Fakat bu tarikatların ruhuna inemeyen bir takım kimseler de vardır ki, herhangi bir cepheye taklit yoluyla girip öbür tarafı bilmeden suçlamalara girmiştir.

—Buyurduğunuz gibi, bu işi münakaşa mevzuu haline getirenler, daha çok taklit ile konuya yönelenler oluyor.

Meselenin içyüzünü bilmeyenler oluyor. Bir kısım ulemanın da —tarihi pek çok hadiselerle tesbit ediyoruz ki— tasavvufa antipati ile yola çıktığı, daha yakından tanıdığı zaman ona kendisinin öz, şeriata bağlı inancı ile bağdaştırarak intisab ettiğini görüyoruz.

Gazalî de bunun misallerinden biridir. Gazalî, bir zamanlar, Bağdat medreselerinde muhteşem sarık sarıp, altınla dokunmuş cübbe giyerek, haşmetli bir ilim adamı olarak ders verirken, daha sonra bu yolun sığlığını görüyor, tasavvufa intisab ediyor, medrese ile tekkeyi birlikte yürütüyor.

İkinci misal, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi'nin bizzat kendisidir. Mevlânâ da önceleri bir ilim adamı olarak karşı durumda iken, sonradan tasavvufu iyi tanıdığı zaman; bozulmamış, an'anesine sahip, din dışı tesirleri almamış, gerçek tasavvufu, derûni hayatı tanıdığı zaman, inadından ve karşıt tavrından vazgeçmiş

kimselerden birisidir.

Ben, kendi hayatımda da bunun bir misalini verebilirim: Liselerde edebiyat kitapları okutulurken bende uyanan tesir antipati idi. Tasavvufun, vahdet-i vücûdun anlatılış şekli bende —edebiyatçıların, tabii, dini bilmeden anlatış şekli ile— şeriat namına tasavvufa antipati meydana getirmişti. Şimdi acizâne, şer'-i şerife olan saygımın her an daha da ziyadeleşmesini Cenab-ı Hak'tan dileyen bir kimse olarak, Kur'an-ı Kerîm'i ve hadis-i şerifi baş tacı etmeyi can u gönülden kendisine prensip edinmiş bir kimse olarak, has ve halis tasavvufa karşı çıkmanın çok yanlış ve çok tehlikeli bir şey olduğu noktasına gelmiş bulunuyorum. Tasavvufun ihtiyari bir zevk mesleği olmadığı, aksine her müslüman için mecburi, zaruri bir yol olduğu kanaatine gelmiş bulunuyorum; şer'-i şerife, hadis-i şerife, ayet-i kerimelere bağlı bir kimse olarak.

Bugünkü sosyal çevreden, dindar zümreden misal vereyim: Arapça bilen, Arap ülkelerinde okumuş birtakım kimseler var ki, onlar tasavvufa karşıdırlar; tasavvufu bilmedikleri için...

Onları, tasavvufu tanımayanlar safına sokuyorum, tanımadan bilmeden, —insanoğlu bilmediği şeye düşmandır— tasavvufa karşı tavır alıyorlar.

Ben, tabii, tasavvufun sözle öğrenilmediğini de, fiilen kendi hayatımda görmüş bir kimseyim. Mesleğim dolayısıyla, ilim erbabı arasında bulunmak durumunda olduğum halde ve tasavvufa dair pekçok kitapları okuyan bir kimse olduğum halde, tatbikatın kitaplarda anlatılanlardan çok daha başka şeyler kazandırdığını fiilen görmüşümdür.

Eğer, böyle bir aile muhiti içinde olmasaydım, korkarım ki buna muhalif ve bu hususta cahil ve mütecaviz bir kimse olarak kalmak durumunda olurdum.

g. Tasavvuf ve Şeriat

—Muhterem hocam, lise ve yüksek okul döneminde tasavvufun

öğretilerinden bahsetmiştiniz. Tasavvuftan bahsederlerken, adeta onu, şeriatın getirmiş olduğu dar kalıpları kıran, serbest düşünceye çok müsait, kişinin zihnî tekâmülüne kapılar açan bir serbest düşünce ortamı olarak anlatma, Türkiye'nin bir kesiminde gelenekleşmiş gibidir. Özellikle Yunus'u, Mevlânâ'yı zikrederlerken sık sık bu kabil izahlarına şahit oluyoruz. Buna dair buyuracağınız bir izahat var mıdır?

Şeriatı, adeta toplumu sıkboğaz eden hükümler olarak tasavvufu ise bu durumu rahatlatmış, fikir ve sanat adamlarının yetişmesine ortam hazırlamış, şeriatın dar kapılarını kırmış bir harekât olarak gören aydınlar vardır.

Bu kendi zu'mlarıdır, kanaatleridir. Kendi nefsânî isteklerinin yazıya dökülmüş şeklidir. Tasavvuf bir bakıma öyle bir meslek ki, eskiden, tasavvufa intisab etmek isteyen kimseye, tasavvuftaki büyüğü; "Evladım sen şer'-i şerîfin ahkâmıyla amel eyle, bu yol zordur, tasavvuf demirden leblebidir." derlermiş. Bunun için onların kendi hayalleri ve temennileridir, anlattıkları, yaptıkları yorumlar...

Ama yine burada böyle derken, tabii, tarikatların çeşitliliğini, bizim tanıdığımızla onların tanıdıkları, bildikleri tasavvuf arasındaki farkları da nazar-ı dikkate almak durumundayım.

—Hocam, bu durum meselâ edebiyatımızdan örnek verecek olursak, mutasavvıf sanatkârlarımızın bazı sembolleri tasavvuftaki farklı, özel anlamlarıyla kullanmalarında ve fakat ona yorum getirenlerinse, tamamen zahire bağlı kalarak açıklamayı seçmeleriyle de ilgili değil mi acaba?

Meselâ, Hazret-i Mevlânâ'nın olsun, Yunus'un olsun, Fuzùli'nin olsun, birçok şiirlerindeki malûm teşbihleri meyhane, sâki, pîr-i mugan, şarap gibi kelimeler kullanmışlardır... Tasavvufta kendine mahsus anlam ve izahları olan kelimeleri, dünya ehli, dış mânâsına bakarak yorum getiriyor olduğu için, birçok mutasavvıfları şeriatın dışında, dar kalıplar içinde kalmamış kişiler olarak görüyorlar.

Efendim, tasavvufun, tabii, dışarıdan ve eserlerden

anlaşılmasında güçlük var. İnsan, tasavvufun içine girdiği zaman görür ve fiilen yaşadığı zamanlar anlar. Kitapta yazılanların ise nasıl anlaşılması gerektiğini o zaman çıkarır.

Bu şahısların meseleye yaklaşma tarzları, ilmi metod yönünden tenkit edilebilecek tarzdadır. Bir şeyi anlamak; için, insanın ön kanaatlerden sıyrılmış olması lâzımdır. Önce bir vakıanın ne olduğunu anlaması, sonra değerlendirip hüküm vermesi lâzımdır. Oysa bu bahsettiğimiz kişiler, hadiselere böyle yaklaşmıyorlar. Tasavvufu öğrenmeye çalışırken, onu doğru anlamak ve her şeyleriyle ona teslim olmak arzusuyla yaklaşmıyorlar. Kendileri bir hayat yolu tutturmuşlar, benimsedikleri değerler ye prensipler var. İşin en kötü tarafı, bu prensiplerden vaz geçmeye niyetleri yok. Oradaki ifadeleri, daima, kendi görüşlerine göre değerlendiriyorlar. Halbuki mutasavvıf öyle demek istememiştir.

Meselâ: Mevlânâ, "Kâfir de olsan, putperest de olsan, ateşperest de olsanız gelin, hepinizi o halinizle aynen kabul edecek bir insanım." diyecek kişi değildir. Mevlânâ Hazretleri'ni iyi tanısalar, böyle geniş bir tavrının mümkün olmadığını görürler. Bu sözde esas kasıt, tövbeye davettir.

Esasen bu söz Mevlânâ Hazretleri'nin değildir, türbeye yazılmış daha başka bir İran şairinindir: [110]

بازآ بازآ، هر آنچه هستی بازآ!

گر کافر و گبر و بت‌پرستی بازآ!

این درگه ما درگه نومیدی نیست؛

صد بار اگر توبه شکستی بازآ!

Bâz â bâz â, her ançi hestî bâz â!
Ger kâfir ü gebr u putperestî bâz â!

[110] Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr.

İn dergeh-i mâ dergeh-i nevmîdî nist;
Sad bâr eger tevbe şikestî bâz â!

Türkçesi:

Ne olursan ol dön, geri gel, geri gel!
Kâfir de olsan, putperest de olan yine gel, geri gel!
Bu dergâh ümitsizlik dergâhı değildir.
Yüz defa tevbeyi bozmuş olsan bile dön, geri gel!

Bu söz, Allah-u Teàlâ Hazretleri'nin, tövbe etmek şartıyla, her günahkârı bağışlayabileceğini, onun için geçmişteki günahla dolu ömründen dolayı ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini ifade eden bir sözdür. Onların anladıkları tarzda anlamağa Mevlânâ'nın düşünce yapısı yönünden imkân yoktur.

Sonra o şahıslar, yani tasavvufun mukallitleri değil de, gerçek ehli, gerçek büyükleri incelenecek olursa, görülür ki tasavvufun gayelerinden biri Allah'ı bilmektir diye başta söylemiştim. Bu

bilmenin kademeleri içinde önce kendi üstadına muhabbet, bundan sonra ve ona kıyasen ve müşahhastan mücerrede yükselmek suretiyle Rasûlüllah'a muhabbet, bundan da Allah'ın varlığını hissederek ona muhabbete yükselmek gelir. Onlar bilirler ki ve fiilen görürler ki, Rasûlüllah'ın sünnetindeki bir küçük ihmallerinden dolayı, sahip oldukları yeri derhal kaybederler. Bunları fiilen gördükleri için, onların, Rasûlüllah'ın sünnetini değil de, âdabı bile ihmal etmeleri mümkün değildir.

Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi'nin adab hakkındaki görüşleri, meşhur bir gazelinde geçer:

Bî-edeb mahrumgeşt ez rahmeti rab

"Edebden mahrum olursa bir insan, Rabbinin lütfundan mahrum kalır. Artık müterakki olması mümkün değildir." buyurur.

Sünnet-i seniyyeye bir küçük muhalefetten başına neler geldiğini ve nice çırpındığını, büyük bir mutasavvıf, kitabında anlatır. Helâya bir keresinde sağ ayağıyla girdi —halbuki oraya sol ayakla girmek adabdandır— diye kaç gün nice sıkıntı çekmiş. Bir başkası da sünnet-i seniyyeye aykırı olarak, basur illetini dağlama suretiyle tedavi etmek yüzünden, sahip olduğu bir mertebeyi kaybettiğini kaydeder.

Onun için, bu işin gerçek mümessilleri, tasavvufun Şer'-i Şerif'in ahkâmından zerre kadar dışarıda olmadığını; değil sünnetleri, adabı terk ettiği zaman bile çok şey kaybedeceğini bilirdi. Sünnete ve adaba riayeti çok şiddetle tavsiye ederlerdi. Nitekim İmâm-ı Rabbani KS, rivayete göre kendisine çift sayıda çiçek getiren müridine:

"—Evlâdım! Niye bunu üç, beş veya yedi çiçek olarak getirmedin? 'Allah-u Teàlâ Hazretleri tekdir ve teki sever.' hadisini bilmez misin?" demiş; böyle bir detayı dahi söylemiştir.

Onun için, tasavvufu keyfi yorumlayan bu şahıslar, yanlış bir metod kullanıyorlar. Öğrenmek metodunu değil, istismar metodunu kullanıyorlar. Kendi hayatlarına destek arıyorlar ve

kendi hayatlarını esas alıp büyükleri kendilerine tâbi kılmaya çalışıyorlar ki, bu edebe çok aykırı bir yoldur. Bunun için, onların felah bulmaları da mümkün değildir.

Gerçek tasavvuf, semere olarak insanı muhabbet-i Rasûlüllah'a, hatta müşâhede-i Rasûlüllah'a ulaştırır. İmam Süyûtî Rh.A, uyku dışında, uyanıkken Rasûlüllah'ı SAS elliden fazla gördüğünü beyan ediyor. *Muhammediye*'nin yazarı, o kitabı Rasûlüllah'tan aldığı talimat üzere yazdığını söylüyor. Hattâ büyük mutasavvıflar büyük eserlerini böyle emir olmadıkça kat'iyen yazmamışlar. Onun için, "Rasûlüllah ile bir anlık irtibatım ve müşahedem kaybolsa, kendimi müslüman saymazdım." diyen mutasavvıflar vardır. Demek ki; her an Rasûlüllah ile huzur halinde, o olmadığı zaman kendini gerçek müslüman saymıyor. Hakikaten o, dereceden sukut ve nüzul olur.

Velhasıl şeriatın sıkıcı ve dar, tasavvufun ona reaksiyon mahiyetinde ve müsamahakâr olduğunu mukallitler ve gàfiller söylüyorlar. Rasûlüllah'ı müşahede hali, küçücük bir edebsizlik ve kontrolsüzlük yapılsa düşerdi. Ortadan kalkardı bu hal...

Bunun ötesinde:

وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ (الحدبد: ٤)

"Nerede olsanız Allah sizinle beraberdir. (Hadid, 57/4)

فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (البقرة:١١٥)

"Nereye dönerseniz Allah'ın vechi (zâtı) oradadır." (Bakara, 2/115)

Yunus Emre,

İstemegil anı ırak
Gönüldedir, ana durak."

diyor. Demek ki, Allah bize bizden yakınken, ona erişmek lâzımdır.

Niye farkında değiliz, niçin erişmemişiz?.. Gerçek mutasavvıf erişmiştir, çünkü gerçek müslümandır. Allah'ın tecellisine mazhardır. Onlar o zevki tatmış kimselerdir. Onun için bu kimselerin şeriatı bir külfet olarak kabul etmeleri, Şer'-i Şerîf'in ahkâmını dar kalıplar olarak görmeleri mümkün ve mutasavver değildir. Bu sözü söyleyenlerin sözleri, cehaletlerine işaretten başka bir şey değildir.

h. İslâm'ın Yayılması ve Dervişler

—Muhterem hocam, İslâm'ın yayılmasında murabıtlardan bahsettiniz. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da gene birçok tasavvuf kahramanının etkilerini veya devlet kurucularıyla olan münasebetlerini yakından bilmekteyiz. Keza tüm İslâm toplumlarının fikir ve sanat hayatlarında, büyük isimlerin hemen hepsinin ya tasavvuf mensubu olduğunu veya en azından tasavvufî düşünceye karşı çok yakın bir bağ içerisinde bulunduğunu görüyoruz. Bugün de toplumu canlı kılan, doğurgan kılan büyük sanat, fikir üretiminde, ülkenin büyük hamleler yapabilmesinde tasavvufun güçlü dinamikleri olduğu fikrine varmak mümkün müdür? Ve bugün için de gene aynı meslekleri, dinamikleri toplum için geçerli görür müsünüz?

Tasavvuf hayattır, tasavvufun dışı ölümdür. Rasûlüllah AS:

"—Zikrullah kalbi diriltir, suyun bir kuru araziyi yeşillendirdiği gibi." diyor.

İnsanın gönlü katı olduktan sonra, ondan bir hayır gelmesi mümkün değildir. Türkiye'nin, Dünyanın, insanoğlunun problemleri incelenecek olursa, iş sonunda o insanın iç âlemine, pisikolojik yapısına, yani gönül diriliğine gelir. Gönlü diri olan insanlar dinamiktir, başkalarına müsbet bir tavır ile yaklaşıp yönelmiştir.

Gönlü ölü olan insanlar, her yerde her zaman problemdir, çıbanbaşıdır, dikendir: Takılır, çeker, yırtar, koparır durumdadır. Onun için, ben tasavvufu ihtiyarî bir zevk meşrebi olarak

görmüyorum. İnsanın gerçek yaşayışa erebilmesi, gafletten kurtulması bir nevi ölümden kurtulup hayata dönmesi için, gerçek hayatı tatması için zaruri bir faaliyet olarak görüyorum. Ve Allah-u Teàlâ'nın insana işaret ettiği hayat gayesi olarak görüyorum.

Allah-u Teàlâ,

اَلَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیٰوةَ لِیَبْلُوَکُمْ اَیُّکُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً (الملك:٢)

"Hanginiz daha güzel amel edecek diye sizi dünyaya gönderdim." (Mülk, 67/2) buyuruyor. O en güzel ameli yapmaktır gaye...

Tasavvufu,

یَا اَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ اِلاَّ وَ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (آل عمران:١٠٢)

"Ey iman edenler! Allah'tan hakkıyla korkun da müslüman olarak ölün" (Âl-i İmrân, 3/102) tavsiyesinin zaruri gereği olarak görüyorum. Çünkü:

وَمَنْ کَانَ فِی هَذِهِ اَعْمَی فَهُوَ فِی الْآخِرَةِ اَعْمَی (الاسراء:٧٢)

"Kim bu dünyada a'mâ ise, ahirette de a'mâ olarak haşrolacak." (İsrâ, 17/72) Bu dünyadaki a'mâlıktan kurtulmazsa, insan hayattaki gayesine erememiş demektir. Gayesine eremeyen insandan da, hayır belki tesadüfen çıkabilir ama, isteyerek bir hayır çıkması mümkün değildir.

Onun için, herkesin muhakkak tasavvufun şu iki gayesini — madem Kur'an ve hadis-i şerîflerin emirleridir— kendi içinde tahakkuk ettirmesi lazımdır. Yâni var olan, kendisini çepçevre kuşatmış olan Mevlâsıyla bağlantısını kurması lâzım. Mevlâsı

kendisine o kadar yakınken kendisi Mevlâsından o kadar uzakta kalmaması lâzımdır. Çünkü Allah-u Teàlâ Hazretleri kâinâtı yaratıp da, bilinmeyen, çok uzaklara çekilmiş bir varlık değildir.

Yâni, Allah-u Teàlâ Hazretleri:

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ (الرحمن: ٢٩)

"Her an bir oluş, hareket, faaliyet, canlılık ve iştedir." (Rahman, 55/29) Uzakta değildir. Kusur bizdedir. Bizim âletlerimizde eksiklik vardır. Bunu, bu ma'rifeti insanın muhakkak tahakkuk ettirmesi lazımdır. Hem hayatta hem de ahirette mutluluğu için, bu şart... Bunu tahakkuk ettirmediği zaman, ahirete de kör gidecektir. Bu dünyada gafil gelip gafil göçtüğü gibi, ahirette de hiçbir şey elde edemeyecektir. Ebedi saadet için bu iki şart:

1. Allah-u Teàlâ Hazretleri'ni tanımak ve onunla beraberliği, ünsiyeti tatmaktır.

2. Nefsini tezkiye, ahlâkını terbiye etmektir.

Ahlâk, malûm, sosyal bir hadisedir, münferit değildir. Toplum olmasaydı, insan tek başına olsaydı, ahlâk diye bir şey de bahis konusu olmayacaktı. Ahlâk, cemiyet içinde yaşamanın tezahürüdür. O halde cemiyetin nizamına en büyük katkıyı veren, cemiyet nizamının fertlere taallûk eden membaını teşkil eder ahlâk... Onun için ahlâkı tahakkuk ettirmeden, insanın cemiyetine faydalı olması, onu tahakkuk ettirmemiş insanlardan kurulu cemiyetin de başarılı olması mümkün değildir. Bunu adım kadar net, babamın adı kadar net bir şeklide, inanarak ve hiçbir şeyin etkisinde kalmaksızın çok net olarak görüyor ve söylüyorum. Bir insanın bu iki gayeyi tahakkuk ettirmeden insan olması mümkün değildir.

Eskiler, bu gayeleri tahakkuk ettirdikten sonra verimli olmuşlardır, semereli olmuşlardır. Ve hangi insanı beğenirseniz, o ehl-i dildir, gönül ehlidir. Hangi insanı sevdiyseniz, o bu meseleleri halletmiştir; yaşamıştır, size kadar gelmiştir, onun için sevilmektedir. Yunus'u ondan severiz. Mevlânâ hâlâ onun için

yaşamaktadır. Hacı Bayrâm-ı Veli onun için halâ öyledir. İbrahim Hakkı Erzurumî Hazretleri, İsmâil Hakkı Bursevî Hazretleri onun için böyle diridir.

Bugün de cemiyetin dinamizmi ve kurtuluşu için çare bu gayeleri tahakkuk ettirmektir. Bunu, tahmin ediyorum ki bizim düşmanlarımız bizden daha iyi gördükleri için, malûm çevrelerde tasavvufa bu kadar büyük bir düşmanlık vardır bugünkü hayatımızda...

Tasavvuf ve tarikatlar tarihi bir vakıa olarak, fetihlere yol açmış, fetihlerin kaynağı olmuştur. Siyasi başarıların kaynağı olmuştur. Misalleri şöyle sıralayabiliriz:

Hatırlarsınız, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi, ölüm hadisesi için *Şeb-i Arûs* der. Yahya Kemal bile, takliden de olsa "*Ölüm asûde bahar ülkesidir bir rinde.*" diyerek ölümü tatlı bir hâdise olarak vasıflandırır. Bu Mevlânâ'da yapmacık değildir. "Benim ölümüm üzülecek bir hâdise değildir." diye bunu şiirlerinde işlemiş. Bu deyişi çok canlı ve çok tabiidir, insan, biraz daha dikkatli düşünürse;

وَ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (البقرة:٢٤٥ ، يونوس:٥٦ ، هود:٣٤ ، القصص:٧٠ ، القصص:٨٨ ؛ يس:٢٢ ، ٨٣ ؛ فصّلت:٢١ ، الزخرف:٨٥)

(*Ve ileyhi turceûn*) (Bakara: 2/245, Yunus, 10/56, Hûd, 11/34, Kasas, 28/70,88, Yâsin: 36/22,83. Fussilet, 41/21, Zuhruf, 43/85) ayetini okuyup da sevinmemesi mümkün değildir; "El-hamdü lillâh, sonunda ona döneceğiz." diye sevinmemek mümkün değildir.

O halde, ölümü bu kadar munis görünce, insan hayatı bu tarzda görünce, ahireti, ebedi hayatı bu kadar canlı görünce, tanıyınca; o zaman ölüm korkusu neymiş, şahsi, küçük hasis menfaatler neymiş diye düşünür. Dinin kendisine göstermiş olduğu gayeler uğruna, canını rahatlıkla verir. Osmanlıların başarısı buna dayalıdır. Eğer Osmanlılarda ölüm korkusu olsaydı, fütuhattaki başarısı da olmazdı. Osmanlı, dört bin kişilik bir orduyla, koca bir Sırp

ordusuna saldırmıştır, kırıp geçirmiştir. Neden?.. "Ölürsem şehid, kalırsam gazi olurum." demiştir; kalmayı da istememiştir. Çanakkale Harbi'ne kadar bu böyle devam etmiştir.

Bir hadise anlatırlar: Subayın birisi, siperde erlerden iki kişinin ağlaştığını görüyor. Yanına çağırıyor onları, komutanı olarak, moral vermek istiyor; diyor ki:

"—Niye ağlaşıyorsunuz? Ayıp değil mi? Asker adam ağlar mı?.."

"—Bir şey yok komutanım!" diye geçiştirmek istiyor erler.

"—Söyleyin bakalım, neden ağlıyorsunuz? Ölümden mi korkuyorsunuz?" diye üsteliyor.

Gene söylemek istemiyorlar. Sonunda anlaşılıyor ki, düşünceleri ve üzüntüleri:

"—Bu kadar harbe girip çakıyoruz, bir türlü şehadet nasip olmadı. Bizim ne kusurumuz var ki, buraya kefenimizi koynumuza koyup şehid olmağa geldiğimiz halde, Allah bize bu büyük rütbeyi ihsan etmiyor?" imiş. Bu nedenle ağlarmış zavallılar!

İstiklâl Harbi de bu ruhla kazanılmıştır Eğer İstiklâl Harbi'ne inkârcı, eyyamcı, devrimbaz bir zihniyetle girmiş olsaydık şimdiye ya Amerikan mandasındaydık, ya da Balkanlar gibiydik, Kırım, Kafkasya gibiydik...

Osmanlı devlet adamlarının halka hizmet zihniyetlerini düşününüz. Şah'ın yurtdışına kaçırdığı serveti hatırlayarak sorun bu soruyu kendinize: Osmanlı devlet adamları da yurt dışına büyük servetler kaçıramazlar mıydı? Kaçırabilirlerdi. Oysa ki sekreterlik, yaparak, daktilo yazarak, ayakkabı tamir ederek hayatlarını devam ettirmişlerdir. Ama devlet hazinesinden bir şey kaçırmayı düşünmemişlerdir. Sultanıyla, paşasıyla, ağasıyla, esnafıyla hayır ve hasenata yönelmişlerdir. Maddî zenginliklerini halkın hizmetine, halkın menfaatine yöneltmişlerdir. Servet yığmayı ve müsrifçe, bencil yaşamayı uygun görmemişlerdir. Bir mes'uliyet duygusuyla hareket etmişlerdir, büyük ölçüde.

O halde, siyasi başarıda da tasavvufun verdiği gücün, büyük etkisi vardır.

Sanata gelince; malûm, sanat gönül işidir. Gönlü kıpırdamayan bir insanın güzelliği sezmesi, bulması ve tasvir etmesi mümkün değildir.

Bize kadar ulaşan Osmanlı sanatkârlarını inceleyecek olursak, büyük ölçüde gönül erbabı insanlar olduğunu görürüz. Tabii, sanatın menşei heyecan olduğu için insanın, beşeri, cinsi, maddî heyecandan doğma sanat eseri meydana getirmesi de mümkündür. Bir insanın bir kıza karşı duyduğu sevgiden dolayı çok güzel, lirizm seviyesi çok yüksek bir şiir söylemesi mümkündür. Ama tasavvufun verdiği duygularla kıyaslanamaz.

Tasavvufun verdiği duygular o kadar kuvvetlidir ki, o kadar canlıdır ki... Bu duygu, insanı havada uçurur, ayaklarını yere değdirmez. Mevlânâ'nın çağını nasıl etkilediğini düşünün... Mevlânâ herkesi şaşırtmıştır. Herkesi sarmıştır, harekete getirmiştir. Mutasavvıf böyledir. O kaynağa yaklaşıp o lezzeti tattı mı, artık onu tutmak mümkün değildir.

Arif Nihat Asya'nın bir beyti var:

İçsen bu sudan dostum, bir daha susamazsın;
Bir hal gelir ağlayamazsın, susamazsın!

der. İnsan bu hale gelir. Bundan sonra, sanatın her çeşidi dökülür kaleminden, elinden, dilinden...

Osmanlı sanatını mimariden musikiye, edebiyata ve daha başka sanatlara doğru inceleyecek olursak büyük sanatkârların hemen hepsinin böyle olduğu görülür. Söz gelişi hangi sanatkârı inceleseniz, muhakkak Gazalî'yi okumuş, muhakkak *Mesnevî*'den feyz almıştır.

Şeyh Galib:

Esrârını Mesnevî'den aldım,
Çaldımsa da mîrî malı çaldım.

diyor. "Devlet malı çaldım, şahıs malı çalmadım!" diyor. Müteessir olmuştur Mevlânâ'dan, *Hüsn-ü Aşk*'ın ilhamını oradan almıştır.

Hasılı, Osmanlı Kültüründe tasavvufun sanata, edebiyata, musikîye, mimariye kaynaklık ettiğini görmek mümkündür, Diğer sahalardaki tesirlerinin hepsi de isbat edilebilir.

i. Şeriatsız Tasavvuf Olmaz

—Muhterem Hocam, şeriat ehli, tarikat ehli diye yapıla gelen ayrıma ekleyeceğiniz bir şey var mı?

Bu son derece önemli bir konudur. Tasavvufu şeriattan ayırmak, insanın derisini yüzerek etinden ayırmak gibi bir şeydir. Çünkü, şeriatsız olarak tasavvufun gayelerine ermek mümkün değildir. Kâinatın sahibi var ve bir olduğu için, her şey ondan gelmektedir. Kâinatın sahibinin rızası olmadan, bir şeyi elde etmek mümkün değildir. Bahçıvan müsaade etmezse, bahçeye girip gül koparmak mümkün olur mu?..

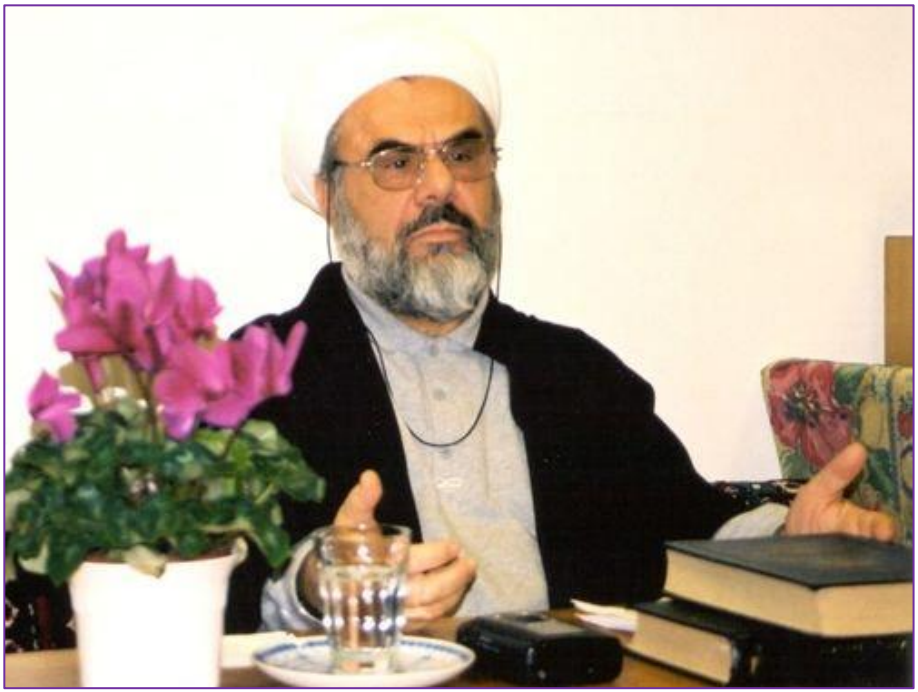

Onun için Şeriat, hükümlerdir, işin sözleridir. Tarikat onun hâle intikalidir. Hüküm olmazsa, hal olmaz; zarf olmazsa, mazruf durmaz; zarfın içindeki durmaz. O onun zarfıdır. Binanın betonarme iskeleti olmasa, tuğlası olmasa içindeki mobilyalar, süsler duvardaki tablolar vs. olamaz. Bunlar birbirlerini tamamlamaktadırlar. Su ile bardağı nasıl bir arada düşünmek gerekirse, şer'-i şerif ile tarikatı da öyle düşünmek, aralarındaki bu ilgiyi böyle bilmek gerekir.

Her zaman ortada bir tarikat vakıası var. Fakat bu, şeriat ahkâmından uzakta ise, yanlış yoldadır. Bunların mensubları, birtakım dünyevî değerler elde edebilirler. Meselâ, Hint fakirlerinin yaptığı olağanüstülükler gibi, Zati Sungur'un hokkabazlıkları gibi olmasa bile, insanın tabiatının müsaade ettiği birtakım hünerleri mekanik olarak gerçekleştirebilir. Ama bundan öteye bir şey sağlayamaz. Yâni, kâinatın Yaratanıyla ilgi ve

ahiretin değerleri yönünden hiçbir şey elde edemez.

j. Tasavvufa Her Zaman İhtiyaç Var!

—Efendim, bir kanaat da insanların, ya da toplumun, bunalımlı dönemlerinde tarikatlara yöneldiği merkezindedir. Sosyal çalkantı, bunalım içinde olanlar adetâ imdat kapısı, teselli kapısı olarak tarikatlara yöneliyorlar. Çünkü bu nokta-i nazarda, olanların beyanlarına göre tasavvuf, işte bir lokma, bir hırka felsefesidir. Ancak kendilerine huzuru, sükûnu, teselliyi tarikatlar veriyor, diye söyleniyor.

Oysa tarikat, toplumların bunalımlı hallerinde onlara yeni hamleler aşılama, yeni dinamikler getirme harekâtı olmuştur. Bunun en bariz örneğini de Osmanlının kuruluş döneminde görüyoruz. Selçukluların dağılmasını müteakiben, Anadolu'nun birçok mutasavvıflar tarafından yeni baştan, mânen inşa edildiğini görmekteyiz.

İşte, buyurduğunuz Mevlânâ, Hacı Bayrâm-ı Velî, Emir Sultan gibi daha birçok veli, birçok büyük zatın, o dönemde toplumun adetâ büyük bir devlet halinde zuhur etmesinde, yeni bir devletin oluşmasında emekleri oluyor. Nitekim büyük bir devlet teşekkül ediyor.

Şimdi de bir bakıma, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal durum, gerçekten çok bunalımlı. Selçuklunun yıkıldığı dönemin manzarasını andırıyor. Biz dünkü tarihî hale bakarak, bugün de Türkiye'nin insanının mânen onarılması bakımından, onu geçmişte olduğu gibi, büyük bir devlete dönüştürme bakımından yine hâlâ tasavvuf harekâtını bugün için gerekli, toplumu ihya edici bir dinamik olarak sayıyor muyuz? Bu konuda da kapanış konuşması mahiyetinde açıklamada bulunur musunuz?

Sözünüzün başında söylediğiniz yanlış yoruma dair, tasavvufu anlatan araştırıcıların, yazarların eserlerinde ifadelere rastladım.

Diyorlar ki: "Tasavvuf toplumların çalkantılı zamanları, bunalımlı zamanlarında bir sığınak vazifesi görüyor." Ben bu

tarzdaki izahlara, vakıaya uygun bulmadığım için katılmıyorum. Yoksa şahsi bir görüş olarak değil... Vakıa başka türlü... Vakıa insan ruhunun ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç, hatta huzurlu günlerde daha da artıyor.

Meselâ, Amerika, İsviçre gibi maddî refahı zirveye çıkmış toplulukları düşünelim! Onların da ruhî ihtiyaçları hiç değişmiyor. Onlar da her türlü konfora sahip olduğu halde, bir takım ihtiyaçlar içerisinde kıvranıyorlar. O halde, tarihi bu şekilde tefsir etmek ve tasavvufu insanların sadece bir bunalım döneminde sarıldığı bir teselli kaynağı gibi görmek, doğru değil. Aslında bunalımlı insanlar da, bunalımsız insanlar da, hepsi ruhî bir boşluğu doldurmadıkları taktirde, o boşluğu doldurmak için çırpınıyorlar.

Bir bakıma tasavvuf, insanın ruhi boşluğunu doldurma meselesidir. Onun için tasavvuf, zengin için de, fakir için de, Amerika için de, Avrupa, Türkiye için de, Kuveyt, Hindistan, Japonya, Çin için de aynı derece ihtiyaçtır. Dün olduğu gibi, bugün için de ihtiyaçtır.

Çünkü insan ruhunun tatmine ihtiyacı olan, doldurulmasını temenni ettiği boşluğu vardır. Aradıkları vardır. Her insan bunu arar. "Nereden geldim?.. Nereye gidiyorum?.. Bu hayatın mânâsı, gayesi nedir?.. Eğer çoluk çocuk edinmekse, edindim; mal, mevki edinmekse, ona da sahip oldum; o halde bundan sonra ne olacak?" gibi soruları herkes sormuştur. İnsan, ihtiyaç anında Mevlâsına ilticâ eder. Dua ve tazarrû eder. Ama bu tarzda ruhî ihtiyaç, sadece sosyal bunalımlı devreye mahsus bir ihtiyaç değildir.

Tahmin ediyorum, bugün Amerika'nın tasavvufa ihtiyacı, belki buhranlı Türkiye'nin ihtiyacından daha fazladır. Onun için, oranın gençleri meşin ceket giymekte, hippi olmaktadır. Bugün, Moda'daki zenginlerin çocukları otomobil tokuşturarak teselli bulmaya çalışmaktadırlar. Aynı sebepten birçok genç, uyuşturucu madde kullanmaya kendisini atmaktadır.

O halde bu tür izah tarzı, müsteşriklerin materyalist görüşlerinden ibaret olabilir. Ama vakıaya uygun değildir. Zengin de, fakir de aynı ihtiyacı duyuyor. Binâen aleyh, onların

söyledikleri gerçeğe uygun değildir.

İnsandaki boşluk, muhakkak dolmak ister. İnsan Mevlâ'sını muhakkak bulmak zorundadır. Allah-u Teàlâ Hazretleri'yle, yaratıcısıyla irtibatı temin etmediği müddetçe, insan, çırpınıp duracaktır. Ölümden sonrasına ait yakîn (tereddütsüz inanma) hâsıl olmadıktan sonra, ona ait bir tatmin duygusuna ermedikten sonra, insanın çırpınışı muhakkak devam edecektir.

Bu ihtiyaç, sahte birtakım tatmin edicilerle uyuşturulabilir, kısmen tatmin edilebilir. Ama bu ihtiyacın cevabı doğru olmadığı zaman, çırpınma biraz dursa bile netice hâsıl olmayacaktır. Bunun asıl çözümü, Allah'ı tanımaktan ve ona kendisini sevdirmekten geçer. Ona sevgili bir kul olma yolunda hareket ettiği zaman, o da kula kendisine ait sevgiyi ihsan edecektir. Muhabbetullah bu şekilde olur.

Doğrudan doğruya kulun Rabbini sevmesi, haddi değildir. Mevlânâ'nın bir gazelini geçenlerde okuyordum da dikkatimi çekti. Diyor ki: "Biz çelik parçalarıyız, senin aşkın mıknatıs." Çelik parçası hareket eder gibi görünür, ama hareket kendisinden değil, mıknatıstan gelmektedir. Aslı menşei orasıdır. Oradan o cazibenin gelmesi için de, kulun edebe riayet etmesi ve Allah'ın nelerden hoşlandığını bilerek onları yapması gerekir. Onları yaptıktan sonra gelişme gösterir.

—Tasavvuf terbiyesi almış bir kişinin anarşist olabileceğine ihtimal verilebilir mi?

Kat'iyyen. Bir kere sıkıntı duyacağına, ruhî bir bunalım içine düşeceğine ihtimal verilmez.

Bugün bir siyasi tutukluyu ziyaret ettim. Neticede hastadır, ızdırab çekmektedir, hastanede aylardır durmaktadır, sanıktır muhakemeleri bahis konusudur; fakat, ruhî metanetini ibrete değer durumda gördüm. Hâlen dışarıda gezen, idareci olan yüksek mevkilere sahip insanlarda olmayan bir huzura sahip buldum.

k. İstikbal İslâm'ındır!

—Dünya'da olsun, Türkiye'de olsun; dinî, mistik duygulara doğru bir genel eğilim müşahede edilmektedir. Geçen yüzyılın materyalist, inkârcı dünya görüşleri, günümüzde çekiciliğini bir hayli kaybetmiş gibidir. Çağımızın insanı, bir arayış içindedir. Bir çok mütefekkir, sanat ve hatta devlet adamı bu arayışı açığa vurmaktadırlar. İşte inanç, bu arayışlara cevap olarak gündeme giriyor şimdi. Ülkemizin aydın kesiminde de tasavvufa doğru yeni, canlı ilgiler var.

Bu durumlara bakarak insanları nasıl bir geleceğin beklemekte olduğuna dair bir mütalâada bulunur musunuz?

Mukadderatımızın ve istikbâlimizin ne olacağı hakkında bir şey söylememiz mümkün değil. Mevlâmız muhakkak ki kullarına zulmedici değil; kulunun gerçekleri anlaması, kavraması ve hak yola gelmesinden memnun ve razı olduğunu, hadis-i şerîflerle Peygamber Efendimiz bize bildirmiştir.

Çok güzel bir seziştir, istikbâlde güzel şeyler olması için Allah'ın bir lütfü olarak tasavvuf bugün böyle yayılıyor demek... Tasavvuf gerçek olduğuna göre ve faydalı olduğuna göre, insanları dirilttiğine göre, dolayısıyla, bu surette cemiyeti dirilttiğine göre, Cenâb-ı Hakk'ın üzerimizdeki sayısız nimetlerinden birisi de modern cemiyette tasavvufun kadrinin anlaşılması, diyebiliriz. Size o bakımdan tamamen katılıyorum.

Tabii, daha önceki yıllarda niye bu kadar değildi denilebilir. Daha önceki yılları tarif etmek lazım! Hangi daha önceki yıllar?.. Meselâ bundan 75 sene önceki yıllarda tasavvuf, çok daha yaygındı. Münevverler arasında hemen hepsi mutasavvıftı. Mehmet Zihni Efendi'yi alın, İsmâil Fenni Ertuğrul'u alın, diğer Osmanlı münevverlerini alın hemen hepsi mutasavvıftı; ya da hepsinin tasavvufla az çok bir ilgisi vardı.

Bir ara azaldı. Çünkü tasavvuf eğitimi durdu. Onun için azaldı. Bir ara insanlar, başka bir gaye ile oyalandılar. Meselâ, Tevfik Fikret'in ifadesiyle Halûk'un Amentüsü'nde söylediği gibi, ilmin her şeyi yapacağı zannı yaygınlaştı. İnsanlar Batı'dan bir şeyler umdular, bu umutla beklediler. Kendi ruhlarını, mânevî duygularını bastırdılar, sildiler, ortadan kaldırdılar. Fakat Batı'dan umulanların gerçekleştirmediğini, bilakis Batı'nın bir arayış içinde olduğunu gördüler. Ve Batı'nın arayış içinde kendilerinin bıraktığı değerlere sarıldığını görünce, şoke oldular, biraz uyandılar diyebiliriz.

Bir İngiliz'in tasavvufa meyletmesi, bir Fransız'ın gelip Mevlânâ'nın türbesinde vecd ile durması, onlarda; güneşin Batı'dan doğduğunu görmek gibi bir durum hasıl etti, uyanmaya başladılar. Yavaş yavaş bırakmış olduğumuz değerlerin ne kadar büyük değerler olduğunu, umdukları yerlerin ne kadar sığ olduğunu tanıdılar. O zaman, "Batı'ya gidersek kim bilir neler bulacağız!" diye hayalhaneleri doluydu. Henüz oraya ulaşamamaktan doğan hayal ve umuşları vardı. Onun için ellerindeki kıymetleri atıvermişlerdi.

Bu gerçeği anlamalarında, Batı'yı görmelerinin büyük bir tesiri

var. Buna tasavvufa dönüş yolunda büyük bir faktördür diyebiliriz. Sizin dediğiniz mânevî faktör, tabii hepsinin aslı, esası olabilir. O çok tatlı bir şey. Allah'ın lütfundan onu umuyoruz. Değil Türkiye için, Dünya için bile...

—Çağımızda Avrupa'da, Amerika'da meselâ İngiltere'de, Fransa'da Jan Dallas gibi Rone Geneon gibi bir çok batılı düşünür tasavvuf yolu ile müslüman olmuşlardır...

İslâm, canlılığını sürdürüyor. Ayet-i kerimede deniliyor ki:

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَ اللهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

(الصف:٨)

"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla üfleyip söndürmek istiyorlar, ama kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlayacaktır." (Saff, 61/8)

İşte bu durum İslâm'ın dinamizmindendir. O alâka daha başka bir şey değildir. İslâm yaşıyor. Oraları da İslâm fethediyor.

Adamlar Osmanlı imparatorluğunu çökertince, sandılar ki Hristiyanlık namına bir başarı elde ettik, iş bitti... Tabii İslâm canlılığını sürdürüyor ve sürdürecek. Hiçbir yerde insanlar Allah'a bahane uydurma imkânına sahip olamayacaklar. "Ben İslâm'ı duymadım da onun için intisap edemedim ya Rabbi!" diyemeyecek hiçbir kimse...

Her yerde imtihanın şartları eşit olarak tahakkuk edecektir, ediyor da.

l. Tasavvuf Kıyamete Kadar Devam Edecek

—Tasavvufa devrini tamamlamış bir hareket gözüyle bakanlar için, tasavvufu tamamen gereksiz bulanlar için, "Benim mürşidimden başka mürşid olamaz, gelemez." gibi kanaat sahipleri

için ne dersiniz?

Bu çeşit beyanlar vakıaya ve edebe aykırıdır. Bir insanın üstadını sevmesinden tabii bir şey olamaz. Hattâ bu zarurîdir. Yalnız, "Benim üstadımdan başka üstad yoktur!" demek, bir şeyin yokluğunu isbat etmek, varlık isbat etmekten çok daha zordur.

Meselâ, "Bu odada hiç toplu iğne yok!" dediğimizi düşünelim. "Bir toplu iğne var!" demenin kolaylığı, yanında, yok demek fevkalâde zordur. İnsanoğlu bilgi bakımından mahdut olduğuna göre, "Yalnız benim üstadım vardır, başka üstad yok!" demek, bir kere her yeri biliyor, aramış da ondan sonra, "Burada toplu iğne yok!" demek gibi bir iddia keyfiyetindedir. Bu vakıaya ve edebe uygun değildir. Sonra, Allah'ın rahmet ve lütfu, yağmur yağdığı zamanki gibi her yere şâmildir. Allah hiçbir yeri feyizsiz bırakmamıştır:

وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلاَّ خَلاَ فِيهَا نَزِيرٌ (فاطر:٢٤)

"Hiçbir yer yoktur ki, oraya bir peygamber, ya da irşad edici gönderilmiş olmasın." (Fâtır, 35/24)

Bunların bir kısmını Allah-u Teàlâ Hazretleri bize beyan ettiğini, bir kısmını ise beyan etmediğini, Kur'an'da ayet-i kerimelerle bildiriyor. Ama her beldenin, muhakkak böyle bir vazifeli tarafından ikaz edildiğini çok kat'î bir gerçek olarak biliyoruz. O lütuf aynen devam eder.

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً (الاسراء:١٥)

"Biz peygamber göndermedikçe kimseye azab etmeyiz." (İsrâ, 17/15)

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولاً اَنِ اعْبُدُوا اللهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ

(النحل:٣٦)

"And olsun ki, her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, azdırıcılardan kaçının!' diyen peygamber göndermişizdir." (Nahl, 16/36)

Her yerde muhakkak ki, halkı irşad edici Allah'ın sevdiği, Rasûlüllah'ın hizmetini devam ettiren insanların olması tabiidir.

Çünkü hadis-i şerîfte buyuruluyor ki: "Ümmetimden bir taife kıyamet kopuncaya kadar, hakka müzahir olmakta, destekçi olmakta devam edecektir. Onlar kınayanın kınamasından çekinmeden, bu vazife-i dîniyyesini, şerefli hizmetlerini, fütur getirmeden yerine getirmeye devam edeceklerdir."

—*Teşekkür ederiz muhterem Hocam.*

(*Tasavvuf Üzerine Doç Dr. Halil Necâtioğlu ile Sohbet*, Akif İnan, *Mavera dergisi*, 54. sayı, Mayıs 1981)

02. İSLÂMÎ ŞÛRÂ MUTLAKA KURULMALI!

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Soru:
—Hocam, ihtilaf kavramını tanımlayıp, "İhtilâfta rahmet vardır." sözünü biraz açıklar mısınız?

Kısa tanımıyla *ihtilâf*; iki kişinin birbirine karşı farklı fikirler ileri sürüp, farklı hareketleri benimsemeleridir. Bu anlamda bir ihtilaf, bütün insanlık için söz konusudur. Istılahta ise, "Alimlerin hakkı tesbit, bâtılı ibtal niyetiyle bir araya gelerek, Kur'an ve sünnetten getirdikleri delilleri görüşerek, farklı fikirler ileri sürmeleri." olarak tarif edilir. Bu mânâsıyla ihtilâf sadece alimler arasında olur.

İnsanlığı fikren zenginleştiren kaynaklardan biri de hiç şüphesiz, ilmî ihtilâflardır. Alimlerin ilmî çerçevedeki ihtilâfları, toplumu fikren ileriye doğru götüren bir lokomotife; cahillerin sözde ihtilâfları ise, kör döğüşüne benzer. Hem, "Bârika-i hakîkat, müsàdeme-i efkârdan doğar." demişler. Yâni, "Hakikat şimşeği, fikirlerin çarpışmasından doğar." Burada hakikat şimşeği, aydın bir toplumu; çarpışan fikirler de, ilme dayanılarak edeplice yapılan münazaraları temsil eder.

"—İhtilâfta rahmet vardır." denilir ama, gerçekten her zaman öyle mi?

Alimlerin ihtilâfları bazen, toplumu içten içe kemiren bir kurt olur desem, şaşırırsınız değil mi?.. Hatta, ilmî ve edeplice olsa bile... Nasıl mı? Cevabı zor değil. Alimlerin ihtilâfı, eğer bir çözüme bağlanmaz ve ihtilâf sonucunda ortaya çıkan en doğru görüş, hayata aktarılamazsa, ihtilâf kısa zamanda tefrikaya dönüşür. Toplum parça parça, grup grup olur ki, bu çok tehlikelidir.

İhtilâfın rahmet olabilmesi için, temel iki şart vardır: Birincisi, alimler arasında ve ilmî çerçevede olup, kardeşlik havası içinde, sırf Allah CC rızası için yapılması... İkincisi ise, ihtilâf sonucunda

ortaya çıkan en doğru görüşün, derhal pratiğe dökülmesi, iyi niyete dayanması şarttır.

—Hocam, "Rabbânî metod budur!" "Peygamberî metod şudur.'" "İslâm'ı ülkeye hakim kılmanın metodu şöyle olmalıdır." gibi çıkışlar oluyor. Bana öyle geliyor ki, bu tip çıkışlar hilâfetin ilgası ile başladı. Çünkü daha önceki dönemler için, metod adıyla yapılan bu tip çıkışlar söz konusu değil. Sizce bu çıkışlar ne zaman ve nasıl başladı?..

Ben bu görüşe katılmıyorum. Metod arayışları hilâfetin kaldırılmasıyla başlamadı. Metod adıyla yapılan bu çıkışlar İslâm dünyasında, Yunan, Hint ve İran kültürleriyle karşılaşıldığı zamanlarda başlamış ve gelişerek günümüze kadar gelmiştir.

Türkiye'de ise, bahsettiğiniz arayışlar Kanunî devrine kadar uzanır. Osmanlı'nın Avrupa karşısında yenilgisiyle başlayan metod arayışları, Tanzimat Devri'nde yoğunlaşıp, Abdülhamid Han döneminde çok güçlü fikri hareketlere dönüştü. Osmanlı kültürü ile Batı kültürünün kıyasıya çarpışmasıyla da, bu arayışlar katlanarak arttı. Sonunda İslâmcılık bir formül, Batıcılık bir formül, Türkçülük bir formül olarak önerildi. Bizde bu şekilde başladı.

Hasan el-Bennâ, Seyyid Kutub, Mevdûdî gibi hem alim hem de hareket adamı olan müslümanların eserleri dilimize kazandırılınca, onların güzel mücadele metodları birçok hususlarda model olarak alındı. Böylece metod ve fikir yönünden giderek artan bir zenginleşme sürecine girildi. Bu arayışların altında, Kur'an ve sünnete uygun olma arzusu yatmaktadır. Bundan dolayı söz konusu gelişmelerden memnun olmak gerekir.

—Metod farklılıklarının, birey ve toplum üzerinde olumlu-olumsuz etkilerinden bahsedilebilir mi? "İslâmî hareket metodundaki farklılıklar, siyasî, sosyal ve kültürel yapımızda bölünmelere yol açar." demek mümkün mü?

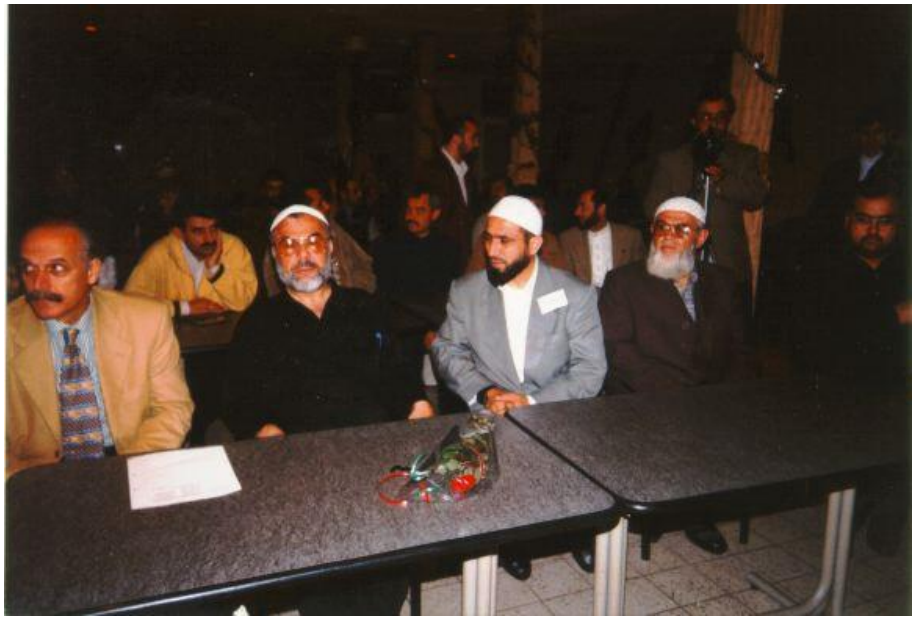

Metoddaki ihtilâflar toplumu zenginleştirmekle kalmaz, fertleri de tefekküre sevk eder. Şöyle ki: İnsanlar kendileri gibi düşünmeyen kişilerle karşılaştıkları zaman, "Bu neden benim fikrimde değil? Onunki mi yoksa benimki mi doğru?.." diye tefekküre dalar ve doğruyu bulmak için daha çok gayret sarf eder.

—Ben bu noktada Türkiye'deki ihtilâflara gireceğim: Ülkemizde öyle bir noktaya gelindi ki falanca grup, falanca metod oldu. Olmasına oldu ama, Türkiye'de İslâmi hareket metodundaki ihtilaflar, ehliyetli kişilerin bir araya gelerek, Kur'an ve sünnetten delilleri karşılıklı görüşmeleri sonucunda mı ortaya çıktı? Gruplaşmalar ondan sonra mı başladı?..

Türkiye'deki alimler, İslâm'ın meselelerini görüşmek ve metod konusuna aydınlık kazandırmak için bir araya gelebilmiş değillerdir. Çünkü o zamanlar bir hayli yoğun baskılar vardı. Bu nedenle hareket birliğine varamadılar. Ancak, şahsî düşünceleriyle

çareler aramağa başladılar. Meselâ, Bediüzzaman Said Nursî'nin hareketi... O, imanî konulara büyük bir ağırlık vererek materyalizmi çürütmeye çalışıyor; kitaplar yazarak, bunların ülkenin her tarafında okunması için çabalıyordu. Bu onun metoduydu.

Bir başka örnek olarak da Süleyman Efendi"yi verebiliriz. Onun zamanında dini eğitim zayıflamış, dinî okullar kapatılmıştı. Çare olarak, birçok vaizler yetiştirip, onları ülkenin çeşitli yerlerine göndermeyi uygun bulmuştu. Vaizler, halkı din konusunda aydınlatıyorlardı. Bu da onun metoduydu. Hepsini saygıyla karşılamak gerek.

Müslüman ferdin benimsediği İslâmî hareket metodu, onun siyasî fikhî hattâ ve hattâ itikadî yapısını dahi belirleyen arızi etken durumuna gelmiştir. Ferdin davranışlarına yön veren, onu sınırlayan ya da serbest davranmaya sevk eden yine benimsediği metodudur. Aynı zamanda metod, dinin ne kadarını nasıl yaşadığını gösteren somut bir ölçü olmuştur. Yaşanan, dinin bazı bölümleri sadece. Ne dersiniz?

Evet doğru, söylediğiniz gibi...

—Hocam, uzun bir soruya, İbn-i Abidin'den yaptığım bir alıntıya geçiyorum:

"Kendisinden görev alınacak bir halife bulunmazsa, müslümanların yaşadığı yerde küfür kanunları uygulanır da, müslümanlar mahkûm durumuna düşerlerse ne yapmalıdır?.. Gerekli olan, müslümanların birini derhal imam seçmeleridir. Bu imamda ittifak etmeleri vacibdir. O da kadıyı tayin eder. Böylece aralarındaki hukukî meseleleri kendi mahkemelerinde çözme imkânına kavuşurlar." Alıntımızda bir de şunlar mevcut: "Cuma imamı, àmil ve muhtesib." Türkçesiyle lider, ekonomi bakanı, askerî ve polisiye işleri yetkilisi, hukukî işlere bakan hakim.

Görüldüğü gibi alimlerimiz İslâm'ın hakim olmadığı, Allah'ın kanunlarıyla hükmedilmeyen yerler için bir proje çizmişlerdir. Bu

proje, alimler konseyinden geçerek fıkıh kitaplarında lâyık olduğu yeri almıştır. Bu projeye aynı zamanda, istilâ fıkhı da denilmektedir. İslâm'da velâyet-i fakih olduğuna göre, bu proje bizi bağlar. Günümüzde birçok cemaatler, bazı insanların şahsî mücadele metodlarında ısrar ederek, alimlerin çizdiği istilâ fıkhı projesine kulak asmıyorlar. İzledikleri metod ise, çeşitli olaylar karşısında dinsel bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış davranışların sistematize edilmiş şeklidir. Bu konudaki düşüncelerinizi öğrenebilir miyim?

İbn-i Abidîn'den naklettiğiniz görüşlere proje demek hafif kalır, ben ona gerçekler diyeceğim. Evet, pratik ve pragmatik olaylar, şer'î ve bilimsel gerçekler karşısında geçerliliğini yitirir. İslâm'da önderlik ilmindir, alimindir.

Grup, işin batı dilindeki adıdır; İslâm'da cemaattir. İster cemaat, ister grup de; ikisi de fiilî bir topluluktur. Bu fiilî topluluk, şayet ilmin sonuçlarından uzak, fıkhî verilere ters veya ondan aşağı bir seviyede ise, kendisini İslâm'a ve bilimsel normlara göre ayarlamak zorundadır.

Kur'an ve sünnet çizgisinde olmak, temel ilkedir. Alimlerin belirttiği gerçekler geçerlidir, müslümanları bağlar. Öyleyse cemaatler, bulundukları merhaleden hızla bu merhaleye yükselerek, kendilerini bu gerçeklere göre düzenlemelidirler. İslâm fıkhı, İslâm'ın hükmetmediği her yerde alınması gereken bir plan ve programdır.

İnsan hata edebilir. Bulunduğu konum bir delile dayanmıyorsa hatasını anladığı an, dönme faziletini gösterebilmelidir. Muhakkak ki Allah, tevbeleri çokça kabul edendir.

—Türkiye'deki İslâmî hareket metodundaki ihtilâflar nasıl halledilebilir dersem, bu konuda tavsiyeleriniz neler olacaktır?

Bir misalle sorunuzu cevaplamağa çalışacağım: ABD'nin, Batı Almanya'nın federal bir devlet olduğunu biliyorsunuz. ABD birçok eyaletin birleşmesiyle oluşmuştur. Almanya, bir sürü küçük

krallıkların birleşmesiyle bir devlet haline gelmiştir. Bugün, Avrupa ülkeleri tek devlet haline gelebilmek için, AET"yi kurmuşlardır. Peki, biz müslümanlara ne oluyor da birleşemiyoruz?..

Birleşme, sanıldığı gibi kolay değildir. Türkiye'li müslümanlar, müstakil çalışmadan federatif bir çalışmaya geçilmesi gerektiğinin şuuruna varamamışlardır. İslâm'ın hakim olmadığı bir ülkenin diyelim ki, yetmiş ili var. Bunlardan A ilini ve B ilini ele alalım: A ve B ilindeki çalışmalar mahalli özellikler taşırlar. Ayrıntılara inildikçe problemleri farklılık arz eder. Her iki ilin mahallî yapısından kaynaklanan, değişik özellikler mevcuttur. Bu ülkenin her ilinde, bu küçük farklılıklar söz konusudur. Öyleyse tüm illerdeki cemaatler, farklılık arz eden işlerinde serbest olmak kaydıyla birleşmeli ve tek bir otorite tarafından yönetilmelidir. Alimlerin belirttiği gerçekler (istilâ fıkhı) Allah'ın kanunlarıyla yönetilmeyen her yerde temel olarak alınmalıdır.

"—İslâmî bir şûra kurulabilir mi?" sorusunun hangi ülkeyi hedef aldığı malûmunuz; bu ülkede İslâmî şûra gerçekleşebilir mi? Her şey için önce, şûrâyı oluşturabilecek nitelikte insanları var mı bu ülkenin?

Kur'an-ı Kerim'deki iki ayetle bu mevzuu açıklığa kavuşturacağım inşâallah... Allah-u Teàlâ kitabında mü'minlerin sıfatlarını anlatırken:

وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ (الشورى:٣٨)

(*Ve emruhüm şûrâ beynehüm*) "Onların işleri aralarında şûra iledir." (Şûrâ, 42/38) diye buyurmaktadır. Bu ayet Mekke'de nazil olduğundan, ferdin ve cemaatin terbiye edilişine yöneliktir. Bu ayetle müslümanlardan gerek ferdi hayatında, gerek ailevi ve sosyal hayatında; gerekse siyasi ve ekonomik yaşamında şûrayla, danışarak, istişare ederek hareket etmesi istenilmektedir. "İstişare

eden yanılmaz.", "Akıl akıldan üstündür." gibi sözler boşuna değildir. Almanya'da da olsan, okulda da olsan önemli işlerinde istişare et!

Diğer ayet-i kerimede;

وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ (آل عمران:١٥٩)

(*Ve şâvirhüm fi'l-emr*) "İş hususunda onlarla istişare et!" (Âl-i İmran, 3/159) emri yer almaktadır. Medine döneminde inen bu ayet, Peygamberimiz'in şahsında bütün müslüman idarecilere yönelik bir emr-i ilâhîdir. İslâmî toplumun siyâsî, iktisâdî, hukukî, sosyal hayatı şûranın kararlarına göre işler. Hangi toplumda olursak olalım, şûrâ meclisini kurmak biz müslümanlar için bir zorunluluktur. Dikkat ediniz: "Şûra kurulmalıdır." değil, "Şûra kurulsun!" diyorum. Çünkü, Allah emrediyor.

Sıradan insanların şûraya girmesi düşünülemez. Şûrâ, şehadeti geçerli, ilim ve takvâ sahiplerinin yeridir; kuru kalabalıkların yeri değildir. Nitekim hristiyanlar, İznik Konsülü'nde bunu yaşadılar; işi parmak hesabına döküp dinlerini daha da parçaladılar. Demokrasi de öyle değil mi?.. On tane kalitesiz adam parmak kaldırıp "Kabul", bir tane kaliteli insan kalkıp "Red" diyor ama, çoğunluk öyle istediğinden, hakikat katledilip yanlış hükmolunuyor. Bu nedenle, İslâmî şûrâya alınacak kişiler ilmiyle âmil, çağını tanıyan insanlar olmalıdır ki, biz bunlardan oluşan topluluğa, *ehl-i hall ü akd* diyoruz.

Bahsettiğiniz ülkede, şûrâyı oluşturabilecek çok nitelikli insanlar vardır.

—İslâm'ın birçok hükümlerinin yaşanabilmesi, halifenin — istilâ altındaysak, kendisinde ittifak edilmiş tek imamın— varlığıyla mümkündür. Meselâ, İslâm'ın hükmetmediği yerdeki müslümanlar, velâyetini kime verecek?.. Küfrün, müslüman üzerinde yönetim hakkı olmadığına göre, tek imamda ittifak etmezlerse durum ne olacak? Büyük günah işlemiş olmazlar mı?..

Cemaatlerin imamları vardır. Bu imamlar bir araya gelip, kendisinde ittifakı vacip olan imamı seçmeleri pekâlâ mümkündür. Sanıldığı gibi kolay değildir ama, yapılamayacak kadar zor da değildir. Olması da gereklidir. Müslümanların velâyet sorunu da, bu mesele halledildikten sonra gün ışığına kavuşacaktır. Sadece velâyet değil, tüm problemlerin çözümü için ilk adım atılmış olacaktır.

—Türkiye'de metod farklılıklarından kaynaklanan İslâmî yapılanmaya, ihtilâf değil de tefrika denilebilir mi?..

Hayır hayır, ihtilâf var... Eğer tefrika olsaydı, müslüman grupların birbirleriyle çarpışması gerekirdi. İhtilâflar çözüme sağlanmadığı için, tefrika var gibi gözüküyor. Hepsinin gayesi İslâm'a hizmettir aslında... İyi niyetlidirler.

—Bütün bunlar gerçekleşmediğine göre, öyleyse nedir soran olan: Metod farklılığı mı, yoksa lider kim olacak sorunu mu?..

Her ikisi de mümkün ve muhtemel; çünkü, insanoğlu nefis sahibidir, ihtiraslıdır, arzularına meyyal bir varlıktır. Liderlik sevdasına düşmüş olanlar olabilir. Olabilirlikler üzerinde durmak istemiyorum. Biz hüsn-ü zanla emrolunduk; ta ki, kişinin kötü niyeti ortaya çıkıncaya kadar.

Ben her şeye rağmen, oluşumun devam ettiği kanaatindeyim. Henüz sonuca varılmış değil. Daha güzel durum ve konumlara ulaşılacağını kuvvetle umuyorum. Allah müslümanlara, bekledikleri zaferi verecektir!

(*Vahdet Dergisi*, 26 Şubat - 05 Mart 1990)

03. MÜSLÜMANLAR HACDA İSTİŞÂRE ETMELİ!

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN:

Soru:

—Muhterem hocam, Medine-i Münevvere'de bulunuyorsunuz. Bulunduğunuz şu anda neler hissediyorsunuz? Bu mübarek beldelere sık sık ziyarete gelen birisi olarak, dünya müslümanları ve ve şu mübarek beldeler üzerindeki izlenimleriniz nelerdir?

Medine-i Münevvere Peygamber SAS Efendimiz'in şehridir. Eski ismi *Yesrib* iken, "*Medinetü'r-Rasül*" denmiştir. Yine İslâm ile nurlandığı için, "*Medine-i Münevvere*" diye münevver sıfatıyla tavsif edilmiştir.

Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn* isimli eserinde, "*Sakın sû-i edebden kûy-i mahbûb-i hüdâdır bu!*" kelimeleriyle anlattığı, Allah'ın sevgili Habîbinin beldesinde olmaktan büyük zevk ve sevinç duyuyorum. Allah'a hamd ü senâ ve şükürler ederim ki, bu güzel beldeye gelmeyi ve Peygamber efendimizi ziyareti nasib ediyor. Bu büyük bir nimet olduğu için fevkalâde sevinçliyim, mutluyum.

Mescid-i Nebevî'nin oldukça büyütülmesine rağmen, içinin tıklım tıklım Müslümanlar ile dolmuş olması ve namaz vakitlerinde namaz kılacak yer bulmakta güçlük çekilmesi beni sevindirdi ve heyecanlandırdı. Minarelerin tâ uzaklardan nurlu bir şekilde görünmesi çok güzel; o manzaraların kapanmamasını temenni ediyoruz. Mescid-i Nebevî'nin eskiye nazaran içerisinin klima ile soğutulması neticesinde, uzun süre içerisinde huzurlu bir şekilde kalınabilmesi çok güzel bir şey...

Buradaki müslümanlar dünya müslümanlarının bir kesiti, bir örneği ve bir nümûnesidir. İnsan, her renkten, her tip giyime sahib halklardan oluşan, çok renkli bir tablo ile karşı karşıya bulunuyor.

Dünyanın her yerinde ne tür kardeşlerinin olduğunu görmüş oluyor. Fakat bunların, sıranın üstünde müslümanlar olduğunu düşünüyorum. Buraya gelebilme imkânına sahip, aşklı ve şevkli kimseler...

Maalesef İslâm Âlemi —burada gördüğümüz kesitiyle— istediğimiz seviyede değil. Müslümanları çok daha güzel durumda görmeyi temenni ettiğimiz için, genel seviyeleri beni oldukça üzüyor. Bir kere, dinî yönden istediğimiz seviyede değiller... Çünkü, birbirlerine karşı nezaket ve zerafette eksikler... Namaz kılışlarında eksiklikler görüyorum. Mezheblerde çeşitli görüşler olabilir ama, herkesin de mezhebleri bilerek yaptığını söyleyemeyiz. İmamın ön kısmında namaz kılma gibi şeylerin çoğu, dinî bilgilerin eksikliğinden kaynaklanıyor. Bu da bizi, İslâm dininin ahkâmının öğretilmesi bakımından, çok çalışmak zorunda olduğumuza götürüyor.

Türk hacılarımız için de bu böyle... Sevimli ve sempatik olmaları

hasebiyle, bizim hacılarımız umumiyetle beğenilen hacılar; fakat, bilgi yönünden eksikler... Bu, safların tanziminde ve namaz kılışlarda belli oluyor.

Kısaca ben, Ümmet-i Muhammed'in dinî bilgilerinin istenilen seviyede olmadığı izlenimini alıyorum. Yaygın halk eğitiminde eksikliklerimiz olduğu anlaşılıyor. Bu sadece bizim ülkemizde değil, bütün ülkelerde böyle... Çünkü, hiçbir ülkede İslâmî eğitime müsaade edilmemiş ve halk yaygın İslâmî eğitimden mahrum bırakılmış.

Yaygın eğitim, yönetimlerin boynunun borcudur. İslâmî bir inkılab yapmış ve yüzde yüz İslâmî bir devlet olma iddiasında olan İran devleti var... Suudî Arabistan var; bayrağında *"Lâ ilâhe illa'llàh"* bulunuyor... vs. Ama bu ülkelere bakılacak olursa, bir eksiklik var: Yaygın eğitimde halklara belli gerçekleri anlatma yapılmamış.

Bu konuda bir mutabakata varılabilir. Meselâ; Türkiye'de çeşitli İslâmî aktivite gösteren merkezler, "Şunu sağlayacağız, şunu da sağlayacağız." diye bir mutabakat gösterebilirler. Bu prensipler aynen "Beynelmilel İnsan Hakları Beyannamesi" gibi, başka ülkelere de yaygınlaştırılabilirse, o zaman belki yaygın eğitimde güzel sonuçlar alınabilir.

Tesbit ettiğim önemli hususlardan birisi de, kadınların eğitiminin çok çok eksik olması... Kadınların eğitimi çok zayıf ve çok geri... Bir defa kadınların kıyafetlerini beğenmiyorum, bu hususun mutlaka bahis konusu edilmesi lâzım. Belki detaylı görünebilir ama, bu da hayatın önemli bir safhası...

Kadınlar örtünüyor ama, örtünmenin ana felsefesine uygun bir örtünme ile örtünmüyorlar. Meselâ; ince kumaşla örtünüyorlar, terledikleri zaman vücut hatları belli oluyor. Veyahut bir kuşak sarmış, mahrem yerleri belirgin bir vaziyette... Bayan hacı adaylarının umûmiyetle dar giyindikleri de göze çarpıyor. Bu şekilde hem kendilerinin, hem de başkalarının günaha girmesine sebep oluyorlar. Onun için, kadınların giyimi konusunda bir

münazara açmak gerekir.

İranlı kadınlar, tâ baştan topuklara kadar uzanan, çadır ismini verdikleri bir örtü ile örtünüyorlar. Bu güzel olmasına rağmen pratik olmayan bir örtü... Çünkü, ağzıyla ısırarak tutuyor; kapattığı zaman güzel örtüyor ama, topladığı zaman ayakları meydana çıkıyor... Veya, koltuğunun altına aldığı zaman, başka yerleri açılıyor.

Dar ve altını belli eden kıyafetleri kullanmak da doğru değil. O halde, hem hareket serbestliği sağlayan, hem de bol olup vücut hatlarını belli etmeyen ve böylece erkeği de, kadını da günaha sokmayan bir kıyafet üzerinde mutabakat sağlanması lâzım!

Türkiyemizde kullanılan çarşaf da, dudakla tutulan ve elleri meşgul eden bir kıyafet olduğu için, yeterli değil. Tabii bunun yanında çok güzel örtünenler de var.

Aynı şekilde erkeklerin kıyafetlerinde de garabet var. Suud'da giyilen entari, kullanışlı olmadığı için güzel bir kıyafet değil. Onunle ne koşulabilir, ne de ata binilebilir. Pakistanlılar'ın kıyafeti biraz daha güzel bir kıyafet olarak görünüyor. Zavallı İranlılarla, bizim zavallı Türk hacılarının çatal pantolonu, çok zavallı ve çirkin bir kıyafet... Erkeklerin kıyafeti üzerinde de bir mutâbakat sağlanması lâzım!.. Tabii bunlar, dışa ait şekillerle ilgili hususlar...

Buralar ümmetin hac ve ziyaret için bir araya geldiği mekânlar olduğu için, burada ümmetin meselelerinin görüşülmesinin sağlanmasını temennî ediyorum. Hacı gelsin; haccını, umresini, ziyaretini yapsın, başı önünde kalksın gitsin... Bu çok sathî bir şey... Bu, benim Türkiye'de de ayıpladığım bir husus... Camiye bir adam gelsin, namazını kılsın, gitsin... Hayır; cami bir aile gibi muhabbetli olmalı!.. Camideki insanlar birbirini tanımalı, gelmeyen insana gitmeli!.. Pabucunu kapıp herkes bir tarafa savuşmamalı... Namazdan önce ve sonra, bir dostluk ve muhabbet vakti olmalı... Caminin çevresine faydalı olmalı... "Git, namazını kıl, dön!" Bu bana, ibtidâî bir müslümanlık gibi geliyor. Yâni, müslümanlığın topluma yansıyan düzenleyici tesirini görmek istiyorum.

Ben Türkiye'de camilerin planlarına da karşıyım, camilerin planlarında eksiklikler görüyorum. Çünkü, bizim camilerimizde ne kadınların abdest alacağı bir abdesthane, ne de namaz kılmaları için bir bölüm mevcut... Plansız, uydurma bir şekilde caminin bir köşesini buna ayırmışlar. Hani caminin toplantı salonu?.. Hani kütübhanesi?.. Hani diğer hizmetlerin yapıldığı yerler?.. Hiç birisi yok.

Burada da buna benzer yerler olmalı... Koskoca kültür sarayları bulunmalı... Bu sarayların programları, Harem-i Şerif'in çıkış yerlerinde yerleştirilecek büyük panolara asılmalı; Harem'den çıkan cemaate, "Falanca kültür sarayında, falanca büyük alimin konferansı var; herkes davetlidir." şeklinde ilanlar ile bilidirilmeli... Mekke ve Medine'de böyle şeylerin yapılmaması, büyük potansiyel kaybıdır. Buraya bütün müslümanlar geldiği halde, eğitici, kaynaştırıcı hiçbir şey yapılmıyor.

Halbuki, Osmanlı devrinde hac, İngilizlerle mücadelede aktif vazife görüyormuş. Herkes burada ne yapması gerektiğini öğrenip, memleketine gidip, halifenin istekleri doğrultusunda emperyalistlerle mücadele yapabiliyorlarmış.

Şimdi, bu fonksiyonlar soyutlanmış;

"—Camide namazını kıl gel, sonra günün dolduğunda ülkene dön!.."

Bunun mutlaka bir sevabı vardır amma, ibtidâî bir ibadettir. Müslümanlar birbiriyle tanışmalı, konuşmalı, fikir teatîsinde bulunmalı; buradan ilmine irfanına bir şeyler katılmış olarak ülkesine dönmeli, günaha girip de dönmemeli. Bu büyük kalabalık, insanların eğitilmesi için Allah'ın büyük bir nimetidir. Bunun için bir zamanlar komünistler: "Sizin kalabalıklarınız bizde olsa, biz ihtilâl yaparız!" diyorlardı.

—Hac münasebeti ile beraber olduğumuz şu anda, gazetemiz aracılığıyla okurlarımıza mesajınız olacak mı?..

Şimdi tabii, biz burada hac edeceğiz, ülkemizde de bayram

yapacaklar. Bütün İslâm Alemi'ne ve özellikle Türkiye'deki kardeşlerime, bayramlarının mübarek olmasını temennî ediyorum. Buruk bir bayram olduğunu biliyorum. Bosna-Hersek ve Kafkasya'daki olaylar bizi müslüman olarak kalbimizden vurmuştur, sırtımızdan hançerlemiştir. Çok ağır şekilde gönül yarası ile yaralı durumundayız.

Rabbimizden Ümmet-i Muhammed'e güzel günler ihsan etmesini dilerim. Bütün kardeşlerime, İslâm'a sımsıkı sarılmalarını ve müttakî olmalarını tavsiye ederim. Çünkü hürriyetimizin ve bekamızın şartı budur. Dünya metaı olan şeylere takılmayıp, ana hedefleri görüp, onlar için çalışmamız gerekmektedir. Dünyada mutluluk ve hürriyet içinde yaşamak istiyorlarsa İslâm'a sarılmaları lâzım, hem de Ahirette Allah (CC)'ın rızasına erip ikramına vâsıl olmayı taleb ediyorlar ise, yine İslâm'a sarılmaları lâzım!..

Söylemek istemediğim tehlikeler seziyorum ve onun da emareleri günden güne çıkıyor. Daha sonra bize omuz vurup, sataşıp savaşın içine sokmak istiyorlar ve birtakım kargaşalıktan istifade edip, bazı kötülükler yapmayı arzu ediyorlar. Onun için, mutlaka uyanık ve hazırlıklı olmamız kanaatindeyim.

Bir kere hazırlık deyince, bir mutasavvıf olarak, ahiret hazırlığı aklımıza geliyor. Her şeyden önce, ölüme hazırlıklı olmamız lâzım. Bu hazırlık içinde mutlaka ilk önce dindar olmak, tevbe, takvâ işimizi halis dindarlık rayına oturtmamız lâzım! Ondan sonra da, en sevablı ve faydalı işlere girişmemiz lâzım!..

—Son günlerde, mâlûmunuz bütün dünyada, özellikle Bosna-Hersek ve Karabağ'da, müslümanlara karşı büyük katliamlar yapılmaktadır. Bu katliamlarla, düşünülen ve kurulmak istenen Yeni Dünya Düzeni arasında nasıl bir ilgi kuruyorsunuz, açıklar mısınız?

Bizim dergilerimiz *—İslâm, Kadın ve Aile, İlim ve Sanat, Panzehir* dergileri— dikkatle takip edilmişse, orada Rusya ve AET ülkeleri arasında silahların azaltılması ve sonunda Doğu

Avrupa'nın silahlardan arındırılması müzakerelerinin yapıldığı zamanda, oradan çekilen Rus ordularının Kafkasya'ya yığılabileceğini, Orta Asya'ya yöneltilebileceğini, bunun İslâm Alemi için bir tehlike teşkil edeceğini, tahminen sezinleyerek yazmış ve söylemiştim. Şimdi o korktuğum şeyin tahakkuk etmek üzere olduğunu ve plan olarak tatbik edildiğini görür gibi oluyorum.

Yunanlıların bizim İstanbul ve Ege Bölgesi'ni de kapsayan bölgede, eski Yunan devletini kurmak emelleri (*Megola İdea*) deşifre olmuştur. Sırplar'ın da en büyük emeli, Balkanlar'da Müslüman bırakmamaktır. Bunu İkinci Cihan Harbi'nde de Yugoslavya'da katliamlar yaparak uygulamışlar. Bulgaristan'da yapılan Bulgarlaştırma çalışmalarının ve katliamlarının arkasında Ruslar'ın olduğunu biliyoruz. Kafkasya'da Ermenileri Batı ülkeleri ve Rusya destekliyor. Amerika'nın Rusya'ya gönderdiği büyükelçisinin, Ermeni asıllı olduğunu duyduk. Bu Amerika'nın niyetini zaten ortaya koyuyor. Onun için, Kars'ta PKK kuvvetlerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne saldırmasının arkasında çok önceden hazırlanmış planlar olduğunu ben ifade etmek istiyorum.

Şimdi, kurulmak istenen Yeni Dünya Düzeni nedir?..

Bizim Bülent Ecevit'in Kıbrıs Harekâtı'na, *Barış Harekâtı* ismini vermesi gibi, bunun aldatıcı dış görünüşü vardır. Meselâ, Balkanlar'daki asıl niyet, müslümanların yedi asırlık hakimiyetinden sonra Endülüs'ten çıkartıldığı gibi, Balkanlar'dan da silinip atılması ve müslüman nüfusun yok edilmesidir. Balkanlar'da müslüman bırakmamak için camileri yakıyorlar, yıkıyorlar. Halbuki, tarihî eserlere dokunulmaması için anlaşma var.

Sonra Doğu-Batı yakınlaşması, Rusya'nın yumuşaması olaylarında perdenin arkasında, biliyorum ki hristiyan katolik kiliseler var, Papalık var. Papalık, büyük maddî imkânlar, malî imkânları ve dinî nüfuzunu birleştirerek politik ve askerî hareketler de yapmaya başladı. Hıristiyanlık hakkında büyük

emelleri var, ama bunu çok gizli tutuyorlar ve perdeler arkasından üçüncü ellerle bu işi yürütüyorlar; fakat biz fark edemiyoruz. Balkanlar'da Sırplar'ı destekleyen, müslümanları oyuna getirip katleden kim?..

Biz Azerbaycan ve Nahçivan'ın bizim kardeşlerimiz olduğunu diyor ve bize yâr olabileceklerini sanıyorduk, ama Nahçivan'da bile bir Rus tugayının olduğunu yeni öğrendik. Öğrenmeye sebep de, bazı yöneticilerin ihtilafı oldu. Bizim perde arkasını görmemiz lâzım! Bizim doğumuzda Ermenistan'ın eylemi yok. Doğumuzda Ermenistan'ı ikinci el olarak kullanan, daha büyük güçlerin bir planının uygulaması var.

Bizim de bu büyük planlar karşısında, büyük planlar yapmamız lâzım! Büyük planların detaylarını uygulamaya geçirmemiz lâzım!..

Bir defa İslâm âleminin birlikte hareket etmesini sağlamak gerekir. Bu vazgeçilmez bir hadisedir. Benim çok üzüldüğüm bir durum da, İslâm âleminin vurdum duymazlığıdır. Müslüman karnını doyuruyor, camiye gidip geliyor, maalesef halkımda Bosna-Hersek hususunda bir şey yapmıyor. İranlılar oradan oraya, oradan oraya yürüyüş yapıyorlar. Ortada Bosna-Hersek'le ilgili bir şey yok... Demek ki, İslâm âleminin şuurlanması lâzım! Bu da çok büyük bir mesele...

O halde katliama uğrayan kardeşlerimiz için neler yapabiliriz?.. Yapılacak en basit şey, her Müslüman'ın gece yarısı teheccüde kalkıp, bu mazlum ve mağdur kardeşlerimiz için halisane dua etmeleri lâzım! Hiç olmazsa bir dua etsinler. Eminim ümmetin % 99,9'u bu işi yapmıyor.

Sonra pasif görünmekle beraber yine bizim yapacağımız, uzun vadeli çok müessir olacak başka bir husus var. O da, onların hiç mallarını almamaktır. Bizim ülkemiz ve diğer İslâm ülkeleri tepeden tırnağa bunların mallarıyla dolu. Biz, asla ve kat'â, tarhana çorbası yemesi pahasına da olsa, onlarla ne ticaret yapmalıyız, ne de mallarını almalıyız. En müessir tedbir bunu görüyorum. Bunun dışında, ileri seviyede, mücahid, fedâkâr ve

vefâkâr insanların yapacağı derece derece çalışmalar, olabilir.

Bu katliamlar, kanaatime göre yeni dünya düzeninin bir parçası ve onun bir detayıdır. O dünya düzeninde müslümanlara yer bırakmak istemiyorlar, ya da müslümanları aktif mevkilerde tutmayı arzu etmiyorlar. Müslüman olsun ama, maden ocaklarında çalışan, kaba ve angarya işleri yapan kimseler olsun... Yüksek seviyedeki yönetimler onların (Batılıların) ellerinde olsun. Müslümanların bir İslâmî devleti olmasın. Onlar böyle istiyorlar ama, biz de onların karşısında gerekli çalışmaları yapmıyoruz, yapmalıyız.

Bosna-Hersek ve Karabağ'ın ülkemizde haritasına bile rastlamadım. Biz bunları yıllar önce defterden silmişiz. Bunlarla ilgili çalışma yapmamışız. Halbuki bundan 17 yıl önce Almanya'ya gittiğimde, o yıllar Almanya'nın Avusturya, Polonya ve Çekoslovakya ile ilgili yayınlarını dikkatle takip ediyordum. Orada bulunan Almanların menfaatlerini, bu yayınlar ile korumaya ve yaymaya çalışıyorlardı. Bizim böyle planlarımız olmamış, devletlerimiz de yapmamış. İslâm Alemi üzerinde oynanan bu gibi oyun ve hadiselerin hepsi birer imtihandır, bunlardan ben

yılmıyorum. Bunların bizim uyanmamıza ve işbirliğine geçmemize yarayacağı kanaatindeyim. Acı olaydır ama, müslümanları şuurlandıracaktır.

—Türkiye'nin bu olaylar karşısındaki politikasını nasıl buluyorsunuz? Sizce nasıl olmalı?..

Türk devletinin ve hükümetinin bu olaylar karşısında bir politikası var. Muhalefet haklı olduğu noktalarda hükümeti sert dille eleştiriyor. Bülent Ecevit gibi, yapılması gereken şeyleri ve hükümetin hatasını diğer siyasîler de söylüyorlar. Ben bütün bu olayları objektif olarak düşünmeye çalışıyorum, Meselenin o kadar küçük ve basit bir mesele olmadığı ortada.

Sokakta bir küçük çocuk gelir sana sataşır. Bakarsın, şöyle bir tokat vursan, dokuz takla atabilir. Bir de bakarsın ki köşede üç tane kabadayı; sen ona tokat at da, onlar da gelip senin işini görsünler. Yâni, köşede duranlar bir bahane arıyorlar.

Şimdi Yunanistan, Ermenistan ve Sırbistan'ın nasıl yönetimler olduğunu iyi bilmek lâzım! Ermenistan, Türkiye'den Avrupa'ya, Avrupa'dan Amerika'ya buradan daha başka ülkelere yayılmış insanların ideali. Amerika ve Avrupa'da yüzbinlerce, milyonlarca Ermeni var. Önemli mevkilere sahipler. Yunanlılar da böyle... Biz bunlarla mücadele ederken, sadece küçük bir Ermeni grubu ile, küçük bir Yunan grubu ile veya küçük bir Sırbistan grubu ile mücadele etme durumunda değiliz.

Şimdi karayolu ile bağlantımız, sıcak savaşı destekleyecek hududumuz olmayan, Sırbistan'a Bosna-Hersek'e ne yapabiliriz?

Her şeyden önce politika sahasında çalışma yapmamız lâzım. Genel politikaları iyi tesbit etmeliyiz. Genel politikalarda bunlar gözden çıkarılmış ise, kusurdur. Yardım yapabilmek isteniyor da çaresizlik içerisinde ise, hangi yönetim gelse aynı çaresizlik içerisinde kalabilir.

Kendi kendime, "Sen olsaydın nasıl hareket ederdin?" diye bu meseleyi sormuştum. Benim hatırıma dâimâ;

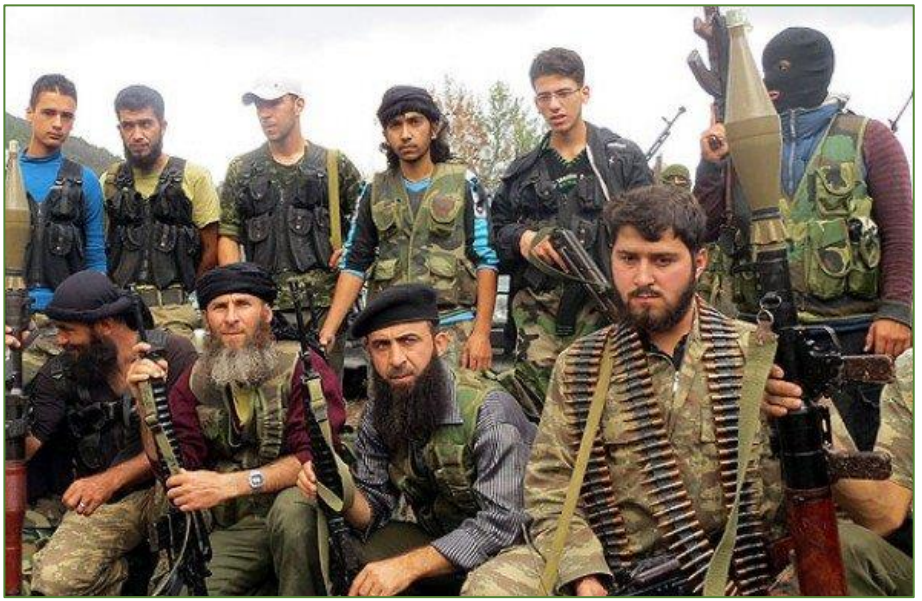

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا (العنكبوت:٦٩)

(*Ve'llezîne câhedû fînâ lenehdiyennehüm sübülenâ*) "Bizim yolumuzda cihad edenlere, biz çıkış yollarını, hidayet yollarını göstririz!" (Ankebut, 29/69) ayeti geldi. Çalışmaya başladığımızda, Allah-u Teàlâ çeşitli yolları gösterecektir.

Büyük harflerle zihnimde yer etmiş hakikati çok net olarak görüyorum. Bizim karşımızdaki insanlar, bizi dünyanın bütün başka insanlarıyla kanlı bıçaklı hasım haline getirmişler. Böyle bir pozisyona düşürülmüşüz. Hindistan ile de böyleyiz, İran'la da böyleyiz, Yugoslavya ile de böyleyiz. Kafkasya ile de böyleyiz. Bu bir şeytânî taktik gibi geliyor bana.

Çare: Bunun karşısında, dünyanın her yanında bulunan ahlâkı dürüst olan, kimseyi incitmemekte olan, herkesin hürriyetine saygılı olan, herkesin yaşama hakkına sahip olduğu kanaatinde olan, vicdanlı insanlarla bütünleşmek lâzım geldiğine inanıyorum. Böyle bir karşı sevdirme programı yapmak çok önemli. Türkiye

böyle bir propagandayı başlatıp yürütürse, akıllıca bir şey başlatmış olur. Bunu basit gibi görünse de, önemli çalışmalardan birisi olarak görüyorum.

—Öteden beri Türkiye'nin İslâm ülkelerine bir sistem ihracı söz konusu ediliyor. Şimdi de bağımsız Türk cumhuriyetleri için, Türk modeli bir yapılanma gündemde.. Türk modelinden kasdedilen nedir?..

Bu sorunun içinde bir gerçeği görüyorum. O gerçek de şu: Dünya üzerinde İslâm'a karşı bütün faaliyetleri organize eden bir organizasyon var. Bu organizasyon İslâm'ın hiç bir yerde bir adım ilerlemesini istemiyor. Bilakis Türkiye'de unutulup tarihe gömülmesini, müslümanların asimile ve dejenere edilmesini istiyor. İslâm gelişmesin, İslâm unutulsun, İslâm sönsün istiyor.

Peki ne olacak?.. Batı'nın dini olan Hıristiyanlık hakim olsun. Yahudilik İslâm ülkelerinde istediği şekilde işini götürsün. Böyle işler ve meselelerin arkasında iki büyük etken var. Biri Hıristiyanlık diğeri de Siyonizm, bir diğeri de ülkelerin kendilerinin kazanç çıkarları var.

Şimdi Türkiye'nin modeli nedir?

Türkiye lâik bir ülkedir. Biz bu lâiklik içerisinde yetiştiğimiz için, lâikliğin ne mânâya geldiğini söylüyoruz, dinliyoruz ve bu işi geçiştiriyoruz. Kimisi diyor ki:

"—Laiklik din düşmanlığı demek değildir, din hürriyeti demektir."

Ama uygulamada bazıları, bayağı din düşmanlığı tarzında uyguluyor. Baş örttürtmüyor, sakal bıraktırtmıyor, cumaya izin vermiyor... vs. Bizim nesillerimiz laiklikten pek rahatsız değil. Fakat dünyadaki başka ülkeleri insan görünce, o zaman bizim sistemimizin farklılığını anlıyor.

Türkiyemizin anayasasında 1923'e kadar, İslâm dinî devletin dini olduğu söyleniyordu. Kur'an ahkâmına uygun hareket esastı. Şimdi Türkiye'deki sistem tamamen buna zıt bir sistem.

İslâm, insanların Allah CC'nin, emrine uymasını istiyor. Allah CC'nin emrine uymayı engelleyen her türlü sistem, İslâm'a karşıdır. Türkiye, İslâm'a karşı olan sistemlerin normal karşılandığı bir ülke haline gelmiştir. Bu herkesin dinî bakımdan hür olması prensibi, laiklik prensibi altında dinin emirlerinin yapılmaması, dindarlar tarafından bile reaksiyonla karşılanmayacak tabii bir hale getirilmiştir Türkiye... Bundan Batılı son derece memnundur.

Türkiye aslında serbestlik adı altında, Batılıların istediğini tamamen sağlamış bir ülkedir. Onun için yeni kurulacak devletlerde, Türk modelini Avrupa, Amerika ve hristiyanlık destekliyor. "Böyle olursa çok iyi olur, rahat ederiz, turist olarak rahatça gideriz, içkimizi içeriz, orada sıkıntıya uğramayız. Diğer yandan laiklik dolayısıyla gayrimüslimler de ibadetlerini kilise ve sinagoglarda serbestçe yaparlar." mülahazalarıyla destek veriyorlar.

Türkiye, onlar için fevkalade müsait, fevkalâde aldatılmış ve tarihi ile ters düşürülmüş olduğundan, Türk modeli öteki Türkî cumhuriyetlerde de uygulanırsa, onları da aldatmak çok kolay olacağından, Türk modelini tavsiye ediyorlar. Eğer o ülkeler, "Biz İslâmî sistemi uygulayacağız!" derlerse, bu Batılıların işine gelmez.

—Çok yönlü bir insan olarak, gazetemiz hakkındaki kıymetli görüşlerinizi öğrenebilir miyiz? Sizce günümüz müslümanları basın-yayın ve iletişim konularında neler yapmalıdırlar?

Benim ilk yüksek tahsile başladığım 1950'li yıllarda, İslâmî fikirleri yazan ve yayan bir gazete yoktu. O zamanlar, müslümanlar bu ihtiyacı duyup, bu hususta çalışmalar başlatmıştı. Bizim üniversite yıllarında, bu çalışmalar gelişerek birtakım müessese ve şirketler kuruldu. Haftalık gazete çıkartılmaya başlandı. Sonra günlük bir gazete mümkün oldu. Daha sonra tirajı az bir günlük gazete satın alındı. O biraz İslâmî yazılar yazmaya başladı.

Sonraları, basın sahasındaki bu gayretler ve temenniler yavaş

yavaş billurlaştı, gelişti ve bugün Türkiye'de İslâmî fikirleri yazan, savunan istikrarlı gazeteler meydana geldi. Bu tabii, bizim müslüman halkımızın istediği bir şey. Müslümanın müstehcen yayınlar karşsında evine götürebileceği bir gazete, veya birçok gazeteler olması güzel bir olay. Tabii, gazetelerde haber bakımından zayıf olma gibi birtakım eksiklikler oldu. Sonradan bu haber meselesi de gelişti. Bugün ben Zaman'ı oldukça güzel ve başarılı çalışmalar yapan İslâmî bir gazete olarak görüyorum.

Biz basın-yayında şunu istiyorduk: Gazeteler haber bakımından tatminkâr olsun... Tatmin edilmeme, haber zayıflığı tenkidi yapılıyordu. Zaman Gazetesi bu hususu halletti, haber bakımından tenkid edilmiyor ve muhtelif yerlerden haberleri ulaştırabiliyor. Sonra yazı bakımından da, solun ve gayr-i İslâmî grupların fikir ağırlıklı gazeteleri karşısında, cephede güzel bir yer tutmuş oldu. Bu da güzel bir şey... Okunduğu zaman tatmin edici yazılar, tatmin edici haberlerle karşılaşıyoruz.

Ele aldığı konuları aktif işlemesi, —bizim kendi yayın prensiplerimizden birisiydi o da— iç haberleri kadar, dışarıdaki, yurt dışındaki yerlerden de haber vermesi; tabii bu da güzel bir şey...

(*Zaman Gazetesi*, Prof. Dr. Es'ad Coşan Hocafendi ile Medine-i Münevvere'de Röportaj, 21. 06. 1992)

04. İSTİKBAL MÜSLÜMANLARINDIR!

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

Soru:
—Müslümanların günümüz Türkiyesinde öncelikli meseleleri nelerdir? Çözüm önerileriniz neler olabilir?

Bir müslüman olarak, Türkiye'deki öncelikli meselelerin en başında, Türkiye'nin birliğini, beraberliğini ve bütünlüğünü görüyorum. Tabii, bu bir politik mesele... "Müslüman niye bunu önce düşünüyor?" diye bir soru hatıra gelebilir. İslâm hürriyetle beraber gidiyor; hürriyet olmadığı zaman İslâm da yaşanamıyor. Bunu Rusya'da, Balkanlar'da, Yunanistan'da ve en son Yugoslavya'da Sırpların davranışlarıyla gördük. Hürriyet olmadığı zaman İslâm'ı da yaşamak mümkün olmuyor.

O halde, hür olmamız lâzım!.. O halde ülkemizin bizim olması lâzım!.. Birlik ve bütünlüğün bozulmaması lâzım!.. Ayrılık ve gayrılık olmaması lâzım!.. Bunu en önemli mesele olarak görüyorum.

Binâen aleyh, Kürtçülük veya bölgecilik gibi şeyleri bir müslüman olarak ırkçılık doğru olmadığı için tasvib etmiyorum. Bunun karşısında her türlü çalışmanın yapılması gerektiğini, kardeşliğin isbat edilmesi ve tesis edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Bunun ötesinde Türkiye'deki müslümanların arasındaki ihtilâfların, ayrılıkların giderilmesini, böylece müslümanların büyük bir kuvvet haline gelmesini temenni ediyorum. Bu da çok mühim bir mesele... Tek tek konuştuğunuz zaman, grupları incelediğiniz zaman, Türkiye'de beğeneceğiniz çok insanlar var... Çeşitli gruplar halinde bunlar... Çeşitli partilere dağılmış olabiliyorlar ve çeşitli kültürel gruplar teşkil ediyorlar; "Filânca vakfın, falanca kuruluşun mensupları... Filânca gazetenin temsil ettiği ekol... Filânca derginin mensupları... Filânca dernek..." gibi

şeyler oluyor.

Şimdi memleketin en büyük meselesi, bütünlüğü, istiklâli olduğu için, bütün müslümanların birleşmesi lâzım!.. Mukaddesatçı, milliyetçi, Allah'tan korkan, takvâ ehli ve iyi duygularla dolu olan insanların aralarındaki küçük rekabetleri, ihtilâfları bırakıp, bu büyük meselede işbirliğine geçmeleri lâzım, birleşmeleri lâzım!..

Bizim Hakyol Vakfı'mız vardır. Hocamız'ın emri ile 1980'de kuruldu. İlk startı Hocamız vermişti. Hattâ, vakıf senedini ben kendisine okumuştum; tasvib etmişti. Orada bizim üç amacımız vardı; eğitim, yardımlaşma, dostluk... Bir vakıf kuruyoruz camia olarak... "Türkiyede işte bir milyondan fazla taraftarı olan..." filân diye gazeteler yazıyor. Üç temel gayemiz var:

1. *Eğitim*: İnsanları eğitmek istiyoruz.

2. *Yardımlaşma*: İyi insanların birbirleriyle her yönden yardımlaşmasını istiyoruz.

3. *Dostluk*: İyi insanların birbirleriyle dostluklarının tesis edilmesini istiyoruz.

Bunun için vakıf senedinde detaylı maddeler var... Şunları yapacağız, bunları yapacağız diye ama, bu önemli... Yâni, müslümanların birliği önemli, müslümanların birbirini sevmesi önemli...

Müslümanların herbirinin hareketini bir kuvvet vektörü olarak kabul edersek, her kuvvet bir çizgiyle, okla gösteriliyor. Bu okun bir istikameti var... Bir koltuğa bir ip bağlayıp bir istikamete doğru çekerseniz; koltuk o istikamette, çektiğiniz kuvvet kadar çekiliyor. İstikameti olan bir kuvvete vektör diyoruz ya... Koltuğu bir insan çekebilir. Ama, çekilemeyecek kadar bir şeyse bu, çok büyük bir şeyse; bu büyük ağır eşyaya herkes ipi bağlayıp da, hepsi bir istikamete çekerse, bu büyük eşya yerinden oynar... Kaya yerinden oynar, o eşya hareket eder, istediğiniz yere gelir.

Denizde bir büyük kayık düşünün, motor düşünün... İpini bağlamışsınız. "Haydi gayret!" diyorsunuz, çekiyorsunuz. Herkes

bir tarafa doğru çekerse, tamam... Demek ki, kuvvetlerin aynı istikamete döndürülmesi lâzım!..

Şimdi çalışan herbir grubu bir kuvvet olarak düşünürsek; ben bu tarafa çekerken, öteki arkadan diğer tarafa çekerse hareket olmaz. Bazan karıncaları görüyorsunuz, yerde bir buğday tanesi buluyorlar. Birisi bir tarafından tutmuş bu tarafa çekiyor, ötekisi de öbür tarafından tutmuş o tarafa çekiyor. Tane üç adım o tarafa gidiyor, üç adım bu tarafa geliyor. Böyle bir şey oluyor.

Onun için, şimdi bütün müslümanların birleşmesi lâzım!.. Neden?.. Çok vahim bir durumdayız. Memleketimizin istiklâli zedelenebilir. Zayıflarız, zayıflarız... Etrafımızda bir sürü hain düşman var... Zayıfladığımız zaman saldırıverirler, Bosna-Hersek'e döner Türkiye... Feleğimizi şaşırırız. "Kızılcahamam'ın hangi dağına saklanıp da, düşmanla nasıl mücadele edeceğiz?" durumuna düşeriz. Tepemizde uçaklar dolaşmağa başlar.

O halde felâket gelmeden, kötü bir durum olmadan —olmaz inşâallah; Türkiye'ye herkesin kolay kolay da saldırabileceğini sanmıyorum ama, entrikalardan korkuyorum, tefrikalardan korkuyorum— mutlaka birleşmeleri lâzım!.. Küçük ihtilâfları halletmeleri lâzım!..

Bir de müslümanların çok kültürlü olması lâzım!.. Milliyetçi, mukaddesatçı, memleketin sahibi ve memleketin iyiliğini isteyen insanların dıştaki ve içteki hareketlerin menşeini, sahiplerinin niyetlerini çok iyi bilmesi lâzım!.. Bunları bilirse, onlara karşı tedbir alması mümkün olur.

Ben caydırıcı bir tedbir olarak da, müslümanların —dergide de yazdım bunu; kimisi ters yorumlarla başka tarafa çekmeğe çalıştı— milletçe ve devletçe silâh yönünden kuvvetli olmamız lâzım!.. Ne çeşit silâhla kuvvetli olacaksak, o silahların yapılması lâzım ki, düşman bize saldırmaya cesaret bulamasın!.. Kıbrıs'ta bir patırtı çıkarmaya kalkışmasın... Veyahut Doğu Anadolu'da bir şeyler yapamasın... Veyahut Kuzey Irak'ta herhangi bir şey yapamasın!..

Bizim profesörler öyle diyorlardı: "Para verin bize, biz atom bombasını yaparız! Zor bir şey değil, mâlî bir meseledir bu..." diyorlardı. Onun için diyorum ki, atom bombası bile yapmalıyız. Atom Ajansı'na üye bir devlet de Türkiye'nin olması lâzım!.. Atom bombası olan bir devlet haline gelmesi lâzım!.. Nükleer güce sahip bir devlet olmalıyız ki, kimse bize saldıramasın!..

Bu kolay değil... "Kuzey Kore'de nükleer güç var mı, yok mu?.. Kontrola açılsın! Bilmem ne?.." diye mücadele ediliyor. Zor..."Pakistan'da var mı, yok mu?.." diye Amerika sıkıştırıyor. Zor... Demek ki, olsa bile, dış güçler bunu kontrol altına almak veya söndürmek isteyebilirler.

Nükleer güç olmasa bile, klasik silahların en güzelleriyle mücehhez olup, en iyi bir tarzda eğitilmemiz, birlik ve beraberlik içinde olmamız, düşmanın bize saldırma cesaretini kıracağı için, ona da gayret göstermemiz lâzım!..

—Türkiye'deki İslâmî gruplar arasında, tâlî meselelerin öne çıkmasından kaynaklanan bir dağınıklık olduğu gözleniyor. Sizce

bunun köklü nedenleri var mı, yoksa yüzeyel nedenlerden mi kaynaklanıyor?

İslâm'ın emri birlik ve beraberliktir. İslâm açısından müslümanların ayrı olması, birbirine aykırı olması, muhalif olması, birbirini çelmelemesi, çengellemesi; ya da birisi bu tarafa çekerken, ötekinin öbür tarafa çekmesi doğru değildir. Binâen aleyh, İslâmî mesnedi yok işin...

Dinî bir grup şöyle diyebilir: "Ben dinî bakımdan haklı yoldayım; ötekisi dinî bakımdan yanlış yaptığı için ben böyleyim!.." Bu haklıdır, buna bir şey diyemeyiz. Çünkü, hakla beraber olmak emrolunmuştur; haklı olan taraf azınlıkta bile olsa... Peygamber Efendimiz diyor ki:

"—Hak neredeyse, onunla beraber olun!"

Bin kişi haksız, bir kişi haklı... Siz de ortadasınız. Bir bin kişiye bakıyorsunuz, bir bir kişiye... Kimden taraftan olacaksınız?.. Bir kişiden taraf... Neden?.. Haklı olan o olduğu için...

Bu gibi durumlarda ben, Hazret-i İbrâhim'i örnek veriyorum: Hazret-i İbrâhim AS, kendi sitesinde putlara tapmayan bir tek insan... Öbür taraf hepsi puta tapıyor. Hazret-i İbrâhim onlara muhalefet ediyor, onların gittiği yoldan gitmiyor, ayrılık çıkarıyor... Şimdi Hazret-i İbrahim mi tefrikacı, diğer site mensupları mı tefrikacı?.. Bütün site mensupları tefrikacı, Hazret-i İbrâhim doğru yolda... Çünkü, hakla beraber olmak kuvvetlilik oluyor, doğru oluyor.

Bir grup eğer bid'at işliyorsa, haram işliyorsa; buradaki grup da sünnet yolunda yürüyor, helâl işler yapıyorsa; bu burada durabilir, onunla birleşmez. Çünkü, o zâten dinî çığırdan sapmış oluyor. Bu mâzurdur. Herkesin hakta toplanması lâzım!.. İlle bir yerde toplanması lâzım değil... "Toplanalım da nasıl olursa olsun!" diye bir şey yok; hak olan yerde toplanılması lâzım geliyor.

—Gruplar neden birleşemiyorlar?

Grupları incelediğimiz zaman, genellikle şer'î bakımdan, dinî

bakımdan bir kusur bulamıyorsunuz; bu da iyi, bu da iyi, bu da iyi... Neden birleşmiyorlar?..

Bu, genel meselelerin ve tehlikelerin vehametini sezememekten kaynaklanıyor. O nedenle ben, "Bir müslümanın çok okuyan, içi ve dışı çok iyi bilen bir insan olması lâzım!" diyorum. Dış olayları bilemiyor, iç olayları bilemiyor. Gidiyor kendi varlığını, imkânlarını ve sayısal görünümünü yanlış yerde değerlendiriyor. Daha doğrusu kendisini başkalarının kullanmasına müsaade etmiş oluyor. Böyle bir şey olmaması lâzım!.. Bu neden oluyor?.. Bu da sosyal meseleleri bilmemekten, cahillikten oluyor. Sosyal konulardaki sezgi eksikliğinden kaynaklanıyor.

Bunun dışında başka bir şık, İslâmî grupları grup olarak ille ayrı kalsınlar diye provake eden; yâni ortaya lider gibi bir şey atıp, "O grubu derleyip toparlayıp, sen bu tarafa çekeceksin!"; "Sen de bir başka grubu yakala, şu tarafa çek de şu müslümanlar birleşmesin!" diye müslümanları tefrikaya düşürmek için, dış güçler tarafından ortaya sürülen ve müslümanları ayrı ayrı taraflara çekip birlik ve beraberliğini sağlatmayan bir çalışma da var... Bu da çok net olarak görülebilen bir şey...

—Siyaset-İslâm ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bir müslüman nasıl siyaset yapmalı?

İslâm siyaseti kabul ediyor. İslâm'ın vakıa olarak bulunmadığı hiç bir konu yok... Her konuda İslâm var, İslâm'ın emri var, tavsiyesi var, yönlendirmesi var... Siyaset sahasında da İslâm var... Müslümanların bu sahada da çalışması lâzım!.. "Ben müslümanım, ben böyle şeylerle ilgilenmem!" diyemez. Çünkü, Peygamber Efendimiz SAS Medine-i Münevvere'ye gitti, orada anayasa sayılabilecek bir metin hazırladı. Dış ülkelere elçiler gönderdi. Harpler, sulhler yaptı. Heyetler kabul etti. Çarşı pazarı kontrol etti. Belediye başkanlığı hizmeti gibi, devlet başkanlığı hizmeti gibi her türlü hizmeti yaptı Peygamber Efendimiz... Binâen aleyh, siyâsî çalışmalar yapılacak.

Siyasî çalışmalarda amaç, Allah'ın rızasını kazanmak olacak...

Amaç, dine hizmet olacak... Amaç, milleti mutluluğa erdirecek şeyleri yapmak olacak, milletin hayrı olacak... Siyâsî sahada hizmet veren insanda İslâm'ın ahlâkı görülecek, İslâm'ın istediği vasıflar görülecek; takvâ görülecek, dürüstlük görülecek, adâlet görülecek, ehliyet görülecek... Yetenekli olacak, o konunun sahibi olacak, mütehassısı olacak, iyi bilecek... Zekâ olacak, fetânet olacak... Hizmeti öyle götürecek.

"Politikada böyle şeyler olur... Bugün dediğini yarın inkâr edersin... Dost tanımazsın; elini sıkar, ayağına çelme takarsın... filân." gibi şeyler İslâm'da yok!.. İslâm'ın kendine göre âlî ahlâkı olduğu görülecek.

—Bu çizdiğiniz çerçeve içerisinde Türkiye'de yapılan siyaseti nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu çerçevede siyaset yapan kişi, grup veya parti var mı?

İyi niyetli insanlar var... Biz bazılarını çağırıyoruz, konuşturuyoruz. Bazılarıyla tanışıklığımız var... Ama bu çerçeve içerisinde değerlendirecek olursak, Türkiye'deki politikanın içinde bulunan insanların yüzde doksan – doksanbeşi herhalde sınıfta kalır. Bizim istediğimiz ölçüde çalışmıyorlar. Böyle çalışsalar çok daha iyi olur.

—Türkiye'nin gerçekleri ortada olduğuna göre, bu gerçekler ışığında ihlâslı, samîmî müslüman nasıl siyaset yapmalı?

Biz geçtiğimiz senelerde, seçim olduğu zaman kardeşlerimize yol göstermek, fikrimizi söylemek durumunda olduğumuz için, tavsiyelerimiz olmuştu: "Bir müslüman en ideal mânâda, en güzel siyaseti yapmağa çalışmalı; böyle bir partiyi teşkil etmeğe çalışmalı!" demiştik. Onun için, zaman zaman basında da çıktı, din adamı olarak parti kuracak diye konuşuldu.

Hakikaten de kurmayı düşündüğümüz oldu. "Mâdem bu çok güzel yapılmıyor, o halde en güzel şekilde yapılması için, biz de siyasete soyunalım mı?.." diye düşündüğümüz oldu. Tabii, bu da bir

genel kabulle, grup çalışmasıyla olacak bir şey... Tek başına insanın düşünmesi yetmiyor.

—Niye parti kurmaktan ya da siyasete atılmaktan vaz geçtiniz?

§öyledim, ben bu ihtiyacı ortaya koydum. 1987'de üniversitede bulunduğum yıllarda dedim ki: "Müslümanların Türkiye'deki oy potansiyeli %7 değildir. Yüzde beş, yüzde yedi oluyorsa, bir eksiklik var demektir. Bu eksikliğin düzeltilmesi lâzım, bu tıkanıklığın açılması lâzım!.. Yapamayacak çekilsin, yapacak bir ekip bu işe girişsin!" dedim. Ama, genel bir kabul olmadı. Ben bu işi söylemiş olduğum için vebalden kurtulmuş oldum. Ama genel bir kabul görmediği için öylece kaldı.

—O dönemde bir siyasî parti lideriyle ihtilâfınızdan söz edilmişti. Böyle bir şey var mıydı?

1987'de ben, "Seçimlerde %7'lik bir sonuç müslümanların hakkı değildir. %99'u müslüman olan bir ülkede %7 oy alınmaz. Burada bir eksiklik var!" dedim. Bu bir ikazdı, bir itirazdı, bir feverandı. "Niye böyle oluyor, olmaması lâzım!" diye ilgililere söyledik.

Elimizden geldiği kadar kendimiz, talebelerimiz ve arkadaşlarımızla yine en iyi tarzda çalıştığına inandığımız kimseleri destekliyorduk. Fakat sonradan, tabanından tavanına kadar bizim arkadaşlarımızdan olan, bizimle ilgili olan bir yerde, aleyhte birtakım sözler duymaya başladık. Arkadaşlığa uymayan bir takım garip tavırlar görmeğe başladık. Bizim de sahibi olduğumuz bir yerdi orası... Biz orada sığıntı değildik ki, işin içindeydik. Tepeden tırnağa kadar asıl sahibiyiz belki... Aleyhimize birtakım olaylar gelişti.

Sorduğumuzda bize denildi ki: "Bunlar falanca bölgedeki densizin işidir, falanca bölgedeki falanca cahilin, fanatik kimsenin işidir; aldırmayın!" vs. Fakat sonradan anlaşıldı ki, bu öyle bir olay değilmiş. Sonradan dozajlar daha da artınca, biz de tabii, "Böyle olmaması lâzım!" dedik. O da 1990 yılındadır.

Tabii biz, seçimlerden çok öncelerde söylüyorduk: "Bakın öteki partiler bir-birbuçuk yıl önceden ilçeleri yoklamağa başlıyorlar. Halkı anketlerle yönlendirmeğe çalışıyorlar. Haydi bakalım, siz de şöyle yapın, böyle yapın!.." diyorduk. Çalışmalar bu kalitede götürülmüyordu. Sonradan onlar tarafından dışlanma faaliyeti ortaya çıkınca, iş bu noktaya geldi.

—Sizin bu itirazlarınız, bir politikacıyla liderlik mücadeleniz gibi yansıtılmaya çalışıldı. Parti genel başkanlığı gibi bir niyetiniz var mıydı?

Politik bir niyetim yoktu. Bizim düşüncemiz, müslümanların yönetime hakim olmasıydı. Hâlâ da budur. Şu anda da bizim bağrımızın yarası; Türkiyede rüşvet yiyen insanların, hain insanların, anarşist insanların, hazineyi çarçur eden hırsızların işlerin başında olmasıdır. Bunların gitmesi lâzım!.. Memleketini seven, haram yemeyen, memlekete hizmet veren, işin ehli

insanların gelmesi lâzım!.. Gelmiyor. Seçimlerde çok küçük sonuçlar alınıyor. Böyle olmaması lâzım!..

Bir partinin başkanlığı aklımızın köşesinden geçmiyordu. Bizim öyle bir düşüncemiz yoktu. Zâten o partinin başkanı da tekkemizin dervişi idi. Netice itibariyle, mevki makam bakımından altımızda bir insandı. Hoca ile talebesinin mücadelesi sözkonusu değildir.

Hocamız'a da birçok parti başkanının geldiğini biliyoruz. Gelirler, diz çökerler, elini öperlerdi. "Ne emredersiniz efendim?" derlerdi. Hocamız (Mehmed Zâhid Kotku Rh. A.) bir caminin imam-hatibi idi. Hocamız da bir partinin genel başkanlığı peşinde değildi. Biz de öyleyiz.

Bizim de düşündüğümüz, Allah'ın ahkâmı yürüsün... Dürüstlük ve ahlâk sahibi insanlar devletin başına geçsin... Milleti seven ve millete acıyan; cebini doldurmak isteyen değil, devleti yıkmak isteyen değil, devleti güçlendirmek isteyen, millete hizmet etmek isteyen insanlar hakim olsun istiyoruz.

Herkesin bir ihtisası ve mesleği var... Bizim mesleğimiz o değil... Politikacı olarak yetişmedik. Politikayı düşünmedik. Politikanın içinde çalışmayı düşünmedik. Politikadan daha yüksek buluyoruz yaptığımız çalışmaları... Politikacıların üstünde bir çalışmayı daha çok seviyoruz.

Kültürel çalışmayı, insanların imanına hitab eden ve hiç kimseyi siyasi partisinden dolayı dışlamayan bir politikada olmayı tercih ediyoruz. Birisi kalkıp da, "Ha, o filânca partinin mensuplarının hocasıdır; ben onun yanına gitmem!" derse, olmaz. Bizim hocalığımız yürümez, fonksiyonumuz yerine gelmez. O halde bizim partilerin üstünde olmamız lâzım, hakkı söylememiz lâzım!.. Hayrı söylememiz lâzım, desteklememiz lâzım!..

Bizi çeşitli meseleler olduğu zaman çağırırlardı. Eğitim seminerleri olduğu zaman, hoca olarak çağırırlardı. Ama sözler dinlenmeyince, işler gayr-i İslâmî yapılınca; sonuçlar alınamayınca da, bir de fatura bize çıkınca, "Derviş sizin dervişiniz!" diye... O zaman, "Bizim böyle bir şeyle alâkamız yok!" deyip meseleyi açıkça

ortaya koymamız gerekiyordu.

Bu durum iyi oldu. Herkes bizi biliyor ki, şu anda el-hamdü lillâh, ilmi irfanı hür bir hocayız. Herhangi bir yere takıntımız, bağlantımız yoktur. Kimsenin emrinde değiliz. Hakkın, İslâm'ın tebliğini yapmağa çalışıyoruz. Bu güzel bir şey... Benim pozisyonumdaki bir hoca için en güzel çalışma budur. Bunun dışında başka bir şeyi, tenzil-i rütbe olarak kabul ederiz.

—Şu andaki politik durumu, müslümanların politikadaki ağırlığı ve söylediklerini kabul ettirebilme durumlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Şimdiki durumu, daha büyük bir parçalanma olarak görüyorum ve üzülüyorum. Çünkü, demin anlattığım hadiselerden sonraki bîtaraf ve partiler üstü politika izleyen şahsiyet durumuna gelmemiz dolayısıyla, kapımız herkese açık, kucağımız herkese açık... Herkes de bize gönlü açık oldu, kendini tanıtma durumunda oldu. Biz bundan mutluluk duyuyoruz. Görüyoruz iyi insanlar var... "Şu partide olan insan müslümandır, onun dışındaki değildir." diye bir şey doğru değil... Görüyoruz ki, şurda da müslüman var, şurda da var, şurda da var... Hiç ummadığın yerde, ummadığın bir partide bile çok samimî insanlar olabiliyor.

Binâen aleyh, müslümanlar yine allem edilmiş, kallem edilmiştir, parçalanmıştır. Bu parçalanmanın gelişmesi tabii olabilir; ama, mevcudiyeti tabii değildir. "Bu parçalanma neden oldu?.. O niye bölündü, bu niye ayrıldı?.. Bu niye şöyle oldu?.. Bu niye var?.. Niye birleşmiyorlar?.. Niye tek tek duruyorlar?.." denilebilir, herkes bir söz söyleyebilir. Ama, bizim anlayamadığımız: Bu kadar iyi insan niye bir araya gelemiyor?.. Biz bunların bir araya gelmesini istiyoruz. Çünkü, kötü insanlar, hain insanlar memleketin yönetiminde olursa, memleket batacak diye korkuyoruz. Memleketin istikbalinden endişemiz var...

Anarşist insan bakan olursa, ne olur?.. Felâket olur. Başhırsızı polis müdürü yaparsanız bir yerde, ne olur?.. Felâket olur. Böyle bir durumun olmaması lâzım, iyi insanların birleşmesi lâzım!.. Burda

bir bölünme var; bu bölünmenin bir tarzda giderilmesi lâzım!.. Şu memleketin hakîkî bağrı yanık, aşıklısı evlâtlarının, haram yemeyen, rüşvet yemeyen, hizmeti gece gündüz demeden yapan insanlarının politikaya el koyması lâzım!..

Bunun sağlanması için de ittifak gerekiyor, ittihad gerekiyor, vahdet gerekiyor. Bunları yapmağa çalışıyoruz.

—Yakın bir gelecekte böyle bir gelişme görebiliyor musunuz?

Olaylar böyle bir gelişmeyi zorluyor. Böyle bir gelişme olmazsa, memleket çok büyük sıkıntılara düşer. Olayların vehâmeti böyle bir gelişmeyi şart koşuyor; böyle bir ihtiyacı bütün çıplaklığıyla gözlerin önüne seriyor. Yalnız herkesin ittifak ettikleri bir şey görünmüyor. Herkesi toparlayacak, bir birleştirici şahıs olsa, bu bitecek, hallolacak.

—Türkiye'de böyle bir şahıs yok mu?

Muhakkak vardır. Bizde hazineler vardır kıyıda köşede ama, politikanın içinde değildir veya meclisin içinde değildir. Veyahut bir tarafı iyidir de bir tarafı eksiktir. Herkesin hemfikir olduğu bir çıkış olsa, böyle bir birleşme olur. Olması da lâzımdır.

—Son günlerde özel televizyonlarda, sık sık İslâm'ın bizâtihi kendisi veya İslâm ile ilgili konuların mevzû edildiği programlar oluyor. Bu programları yöntem ve muhteva açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Televizyonlar özelleşince, çoğalınca, halkın teveccühünü kazanmak için bazı çalışmalar yapmağa başladılar. Bizim halkımızın dindar olduğu bir gerçek olduğu için; hem gazeteler, hem televizyonlar, hem de partiler ve halkın teveccühünü kazanmak isteyen herkes, dinî konuları işlerler. Bakarsınız en solcu, dine karşı yazılar yayınlayan, ateistleri bünyesinde toplayan gazeteler, Ramazan geldi mi, *Ramazan Sayfası* açarlar.

Haftalık bir dergiyi alalım! Basınla ilgimiz olduğu için net olarak biliyoruz nasıl çalıştıklarını... Bunlar üç şey yapar: 1. Dinî konu koyar. 2. Politik konu koyar. 3. Cinsel bir konu koyar, müstehcen resim vs. koyar. Çünkü, halkın cinsel içgüdüleri önemli bir içgüdüdür.

Dindarlıktan tiraj kazanmak istiyor, cinsellikten tiraj kazanmak istiyor, parti sevgilerinden faydalanarak tiraj kazanmak istiyor. Bakarsınız filânca partinin lideriyle ilgili bir yazı, falanca dinî konuyla ilgili bir yazı... Bir taraftan da seksüel bir konu, müstehcen bir resim... Yâni ne yapmak istiyor?.. İnsanoğlunun nefsine hitab etmek istiyor, arzularına hitab etmek istiyor. Böylece onları kendisine bağlamak istiyor, dergisini satmak istiyor.

Televizyonlarda da böyle... Ben şahsen, televizyon izleyebilen bir insan değilim... Yayınları takib edebilmem çok nadirdir. Bazan gittiğim yerlerde onlar açıyorlar, öyle görüyorum. Tabii bunları aslında bizim, "Dinî konuşmalar nasıl oluyor?.. Kimler ne yapmak istiyor?.." diye takib etmemiz lâzım!.. Sadece dinleyenlerin bazen, ertesi günkü duygularını sohbetlerde ben duyabiliyorum. Diyorlar ki:

"—Falanca insan güzel konuştu. Filanca İslâm'da olmayan bir şeyi ileri sürdü. Filânca yalan söyledi, yanlış söyledi." filân diye...

Özel televizyonların kurucuları dindar olanları, dinî konuları güzel bir tarzda aksettirmek ister. Kurucularının dini imanı para olanlar, dinî konuyu koyar, ama dinî konuda da yine bir hainlik yaparlar. Oraya da bir dinamit koyar.

Hiç unutmuyorum, devletin resmî televizyonunda, 32. Gün programında M. Ali Birand, Yusuf İslâm'la ilgili bir konuyu işliyordu geçen sene... Ben de Ankara'daydım, misafirdim bir yerde... Yusuf İslâm, müslüman olmuş bir Yunanlı İngiliz vatandaşı... Eskiden pop-müzik konusunda eserler vermiş, meşhur olmuş, ondan sonra da müslüman olmuş. Sakallı, sarıklı, cübbeli bir müslüman kardeş... Tanıyorsunuz. Onunla ilgili bir programdı. Anons etmiş, reklamını vermiş, ilânını vermiş, günlerdir

bekleniyor. Biz de izlemek için televizyonu açtık. Biz de açtık ama, 32. Gün'ün o programının başına M. Ali Birand, öyle müstehcen sahneler koşmuş ki, aklınız durur. Utandım, yerin dibine geçtim ben... Çünkü, en müstehcen sahneleri koymuş.

"—Müstehcen falanca filmin yasaklanması yasaklanmaması" diye bir konuyu mahsustan oraya alarak, âdetâ müslümanla alay ediyor. Müslüman Yusuf İslâm'ı seyredecek; müslümanın seyredeceği programın başına da yatak sahnesi koyuyor ki, onu ailece seyreden bir insanın hali ne olur?.. Korkunç bir şey...

Demek ki, televizyonların sahiplerinin, yöneticilerinin zihniyetleri, İslâm ile ilgili konuların yapısına yaklaşımlarını değiştirir. İyi bir insan, iyi bir mesaj vermeğe çalışır. Kötüler de İslâm'ı anlatıyormuş gibi yapıp, ya İslâm'la alay ederler, ya da İslâmî bir meseleyi dejenere etmeye çalışırlar. Tabii, bu kötü bir şey...

—Bu programların nasıl olması lâzım?

Tabii, bir konuyu işleyeceği zaman, adam şahısları seçiyor. Şahısları da kendisinin istediği şeyi sağlayacak tarzda seçiyor:

"—Falanca reformist adamı çağırayım... Onun karşısına dinsizi koyayım. Onun yanına filâncayı koyayım... Bir de müslümanların beğendiği falanca kimseyi alayım. Ama ona baskı yapalım, onu aciz duruma düşürelim, tepeleyelim!" diye böyle ayarlayabiliyorlar.

Bunlar kasıtlı ayarlamalardır. Dini doğru olarak öğretme gayreti değildir. Hem seyirciyi ayartma, hem de İslâm'ı çarpıtma çalışmasıdır. Böyle programları müslüman kardeşlerimizin ya seyretmemesi lâzım; ya da buradaki oyunları, dalavereleri, yanlışlıkları müsbet kanaate sahip kimselerin ciddî alimlerle konuşarak ortaya koyması lâzım!..

—Buna karşı ne gibi tedbirler alınabilir?

Buna karşı tek başına bir vatandaş olarak veya bir İslâmî grubun mensubu olarak sizlerin ve bizlerin yapacağı, o yanlışları bahis konusu edip doğruları halka anlatmak; "Bak, falanca programda birisi böyle dedi ama, işin aslı budur." diye doğruyu söylemek... Asıl görevi, kanun Diyânet İşleri Başkanlığı'na veriyor. Dinin doğru tanıtılmasında bir sûikasd varsa, yanlışlık varsa, Diyânet İşleri Başkanlığı'nın onu düzeltmesi lâzım!.. Denetlemesi lâzım!.. Tenkit etmesi lâzım!..

Bunun böyle bir şeye bağlanması çok iyi olur. Hele hele şimdi bir radyo-televizyon yüksek kurulu (RTÜK) kurulduğu için, dinî yayınların mutlaka Diyânet İşleri Başkanlığı'nın tasvibinden geçmesi ve ihtilâf halinde, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bilirkişi olması getirilmeli ki, önüne gelen kalkıp da dini öğretiyorum der gibi yapıp dini bozmasın. Devlet, Diyânet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla ile buna müdahale etmeli; bu çarpıtmayı, yanlış öğretmeyi, bozmayı, tahrifatı engellemeli!..

Çünkü, bu bir aldatmacadır, dalaveredir, kandırmacadır; bunu devlet engellemeli... İlâhiyat fakülteleri vardır, Diyânet İşleri Başkanlığı vardır. Bu meseleyi onlar takib etmeli!..

Özel olarak bizler de iki şey yapabiliriz: Vatandaş olarak onları seyretmeyiz, tirajları düşer. Ve hattâ öyle hareket eden özel televizyonları boykot ederiz. "Sen böyle programlar yapıyorsun, senin öbür programlarını da seyretmiyoruz!" diye, böyle bir şey yapabiliriz. Halkımız bunu etkili yapabilse, onlar yola gelir.

Ayrıca İslâm'ı doğru olarak anlatacak teşebbüs yapma kabiliyetimiz varsa, radyo yayını, televizyon yayını imkânımız varsa, o zaman orada o konunun doğrusunu anlatmamız gerekiyor..

Bizim dergilerimiz var; "*İslâm*" dergisi, "*Kadın ve Aile, İlim ve Sanat*" vs. Eğer İslâmî bir konuda bir zırva, bir yalan yanlış söz söyleniyorsa basında; biz onu ele alıyoruz. Gidiyoruz, bu konunun en selâhiyetli en ciddî alimlerine meseleyi soruyoruz. O dergi o konuyla ilgili özel sayı oluyor ve orada müsbeti anlatıyoruz. Bu ne oluyor?.. Bu onların zehirini tedâvi eden bir panzehir oluyor. Onların pisliğini temizleyen bir deterjan oluyor.

Bu tabii, Peygamber SAS zamanından beri böyle olmuştur. Müşrik şâirler kalkmış, şiir kaside yazıp aleyhte propaganda yapmışlar. Peygamber Efendimiz'in, İslâm dininin aleyhinde yazmışlar, çizmişler, söylemişler, söğmüşler, saymışlar. Bunun karşısında müslüman şairler, İslâm'ı medheden ve İslâm'ı savunan şiirler yazmışlar.

O zamanın şairlerinin bu mücadelesi, şimdi basın hayatında oluyor. Radyoda ve televizyonda oluyor. Demek ki, bizim de vazifemiz Peygamber SAS zamanındaki gibi, İslâm'ın güzelliğini ve hak olan, doğru olan şeyleri konu alıp, bunları anlatmak...

Tabii, sonunda halk da anlayacak. Bizim televizyonumuz hakkı söylüyor, hakkı tutuyor... Ahlâkı savunuyor, güzeli savunuyor ve doğru konuşuyor; ötekisi de dalavere, yalan, yanlış... O zaman onu bırakacak. Halkın elemesi sonucu iyiler hâkim olacak.

İslâm ile ilgili programlara katılma teklifi aldınız mı?

Ben böyle boş zamanı olan bir insan değilim. Burada üç günlük eğitim için toplanmış bulunuyoruz. Burası tatil yeri, güzel bir yer...

Burada siz beni böyle buldunuz. Ama, ben bazan İstanbul'da konuşma yaptığım yerde kardeşimi karşıda dinleyici olarak görüyorum ama, yanına gidip onunla görüşemiyorum. Çünkü, kalabalık etrafımı alıyor, ona ulaşamıyorum, binbir mesele çıkıyor. Benim kendi grubumun meseleleri, mecmualar vs. beni çok meşgul ettiği için, boş yer olmadığından pek öyle şeylere imkân bulamıyorum. Teklifler çok oluyor ama, karşılık veremiyorum.

Bir de şunu yapmak istemiyorum: Benden bir röportaj alırsa, "Esad Hoca ile bir konuşma yaptım!" diyecek, ilân edecek; kendi yayınına ben reklam olmuş olacağım. Ben bundan kaçınıyorum. Herkese yazı, beyanat vermiyorum ki, Kasden yapmıyorum ki, benim grubumu derleyip toparlayıp kendisine müşteri yapmasın.

—Şunun için sordum: Teklif var da siz mi katılmıyorsunuz, yoksa teklif mi gelmiyor?

Doğrusu, televizyonlardaki bir açık oturuma beni çağırdıklarını hatırlamıyorum. Ama, gazete röportajları için çok teklifler oluyor da, hepsini reddediyorum; belki ondan... Neticede filânca televizyon kanalı falanca gazetenin, falanca televizyon kanalı filânca gazetenin kanalı olduğundan, adamlar gazeteye red cevabı aldıkları için belki çağırmıyorlar. Böyle olabilir.

Gazeteler de bir şey sorduğu zaman, "Cevap vermeyince, acaba vebal altında kalır mıyım?" diye düşünüyorum. Cevapları kendi yayınlarımda veriyorum. Onlara tiraj artışı sağlamamak için... Çünkü, daha önce de söylediğim gibi, onların tiraj arttırmak için üç oyunları vardır: Dinî yayın, siyâsî câzip yayın ve seksüel câzip yayın...

—Politik gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de ortaya çıkan bir gelişme var: Lâik-antilâik veya lâik-müslüman kutuplaşması... Bu gelişmeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu bir hıyânet-i vataniyyedir, hâinliğin bir cephesidir. Bu memleketin evlâtlarını, %99'u müslüman olan insanları böyle, "Ben

lâikim, sen değilsin!.. Ben ilericiyim, sen gericisin!..” diye ayırmak hıyânettir. Akıl vardır, mantık vardır; meseleler konuşulur, bir noktaya varılır. Soruyorsun kendisine... “Ben de müslümanım!” diyor. Hattâ, “Ben senden daha iyi müslümanım!” diyor. Bu, dış güçlerin Türkiye’deki insanları birbirine düşürmek için ortaya attığı bir ihtilâf konusudur. Böyle bir konuya bulaşanlar, gündeme getirip de canlı halde tutanlar bir maksat taşıyorlar.

Lâik tarafı tutanlara baktığımız zaman, maksadın ne olduğunu biraz da anlamak mümkün oluyor. Kendileri rüşvetlerle, suistimallerle o kadar yıpranmış durumdalar ki!.. Rüşvetleri skandallar halinde basına intikal ediyor, edecek olanları var... Şimdi onların bir tek tutamağı var: Lâiklik... Nereye tutunurlarsa tutunsunlar, batacaklar. Ne lâiklik kurrtarabilir onları, ne başka bir şey...

Efe gibi ortalıkta dolaşırken de söyleyecekleri bir tek şeyleri, lâiklik... “Biz lâikiz!..” diyor, “Biz şucuyuz!..” diyor. “Biz şunların bekçisiyiz!” diyor. Aslında hırsız, aslında muazzam suistimalci... Aslında mahkemeye çekilip, divan-ı harbe verilip, mahkeme edilecek insan... Ama böyle dediği için, bazı kimselerin gözüne girdiğinden, kendi kusurunu kapatmaya çalışıyor ama; bir taraftan da böyle bir ayırımda başı çektiği için, dış kuvvetlerin emrinde olduğu hissini de veriyor.

—Dünyada bir küreselleşmeden söz ediliyor. Bu küreselleşen dünyada İslâm’ın ve müslümanların durumu ne olur sizce?..

Bu küreselleşme Amerika’nın lafıdır. *Yeni Dünya Düzeni* diye, etrafındaki insanların zayıflığını görüp, kendi güçlerini görüp, “Bu dünyanın tek sahibi biz olalım!” demeleridir açıkçası... Türkçesi budur. Amerika’nın dünyaya hakim olması demektir.

Bunun karşısında olanlar var... Karşısında olanlardan bir tanesi Almanya’dır. Almanya, Avrupa’yı derleyip toparlayarak Amerika’nın karşısında bir güç olma yolundadır. Hattâ bu işte Rusya’yı da yanına alarak... Tabii alır mı, alamaz mı meselesi ayrı ama, epeyce bir mesafe almıştır, büyük bir güç olmuştur. Dünyanın

en büyük pazarlarından birini oluşturmaya çalışmıştır.

Amerika, Almanya'nın gelişmesinden fevkalâde endişelidir. Hattâ Avrupa'daki şu anda Almanya ile işbirliği yapan devletlerin bir kısmı Almanya'dan endişelidir. Onunla birlik halindedir ama, gerektiğinde çelme takmak için, onun şerrinden korunabilmek için orada duruyor.

Meselâ, İngiltere niçin bu birliğin içindedir?.. Almanya ile harbetmişlerdir. Fransa niçin bu birliğin içindedir?.. Almanya ile harbetmiştir. Almanya onları istilâ etmiştir. Britanya adalarına çıkarma yapmak istemiştir de, olmamıştır. Almanya'nın gelişmesinden onlar da endişe ediyor.

Almanlar inatçı bir millet, sert bir millet ve kavgacı bir millet olarak Avusturya'yı, Polonya'yı, daha başka bir çok ülkeyi yutarak büyüme gayretindedir. Bu bir kere dünyadaki küreselleşmenin karşısında bir şeydir. Böyle bir şey yok... Amerika'nın o hevesi var ama, Almanya'nın onun karşısında başka bir hevesi var...

Bunlar kendi kendilerine istedikleri kadar bir şeyler düşünsünler, dünyada hakîkî bir dev vardır; Çin vardır. Nüfusuyla, coğrafyasıyla, gelişmesiyle o kadar muazzam bir güçtür ki, bütün bu Rusya'sı, Avrupa'sı ve Amerika'sı ondan korkmaktadır. Güneydoğu Asya'daki çeşitli harpler, Vietnam harpleri, Kore harbi ve şu andaki ihtilaflar... Hep arkasındaki Çin'in gücü ve orada menfaatleri olan Batılı devletlerin menfaat çatışmasının su üstüne çıkmış görüntüleridir.

Aslında hiçbir şeye evet demeyen bir Çin vardır. Kendi istikrarlı yolunda yürüyor. Amerika birkaç yasak koymak istiyor ama, Çin dinlemiyor. Amerika o yasağını kaldırıyor; çünkü, uygulayacak gücü yoktur. Çin'li Vietnam'da dolaylı yoldan çarpışmıştır ve oradan da çekilmiştir, yenilmiştir. Çin öyle kese kese bitecek bir ülke değildir. Kendi kültürüne sahip, hiç de öyle Amerika'ya ram olmayı düşünmeyen bir kuvvettir. Binâen aleyh küreselleşme, Çin varken yine mümkün değil...

Amerika'nın ayrıca Japonlarla arası bozuktur. Çünkü, atom

bombası atmıştır. Japonlar onlara kızmaktadır, tarihî hınçları vardır. Japonlar şu anda Amerika'dan intikam almaktadır. Amerikan şirketlerinin hisselerini bile almakta, Amerika'yı içten fethetmeye çalışmaktadır. Nüfusuyla, ekonomisiyle başlı başına bir güçtür. Ayrıca Pasifik'te yeni yeni güçler teşekkül etmektedir. Japonya'nın Amerika'ya ram olması bahis konusu değildir.

Amerika'nın istikbali pek o kadar parlak değildir. Dünyaya tek başına hakim olması muhtemel görünmediği gibi, ötekilerin de tek başına hakim olmaları muhtemel görünmüyor.

Bu pozisyonda müslümanların yeri, her tarafa eşit mesafededir; Amerika'ya da, Avrupa'ya da, Çin'e de, Japonya'ya da İslâm'ı yaymak için çalışacaklardır. İslâm Alemi kendisini derleyip toparlamaya çalışacaktır; korumağa, kollamağa çalışacaktır. Elbette bu istismar bir gün bitecek... Her zaman devam edecek bir şey olarak görünmüyor. Müslüman ülkeler bu istismardan yakalarını sıyırdıkları zaman, onlar da büyük bir güç teşkil edeceklerdir. Şu anda güçlü değiller ama, nüfus potansiyelleri var, jeopolitik önemleri var... İstikbalde daha iyi olma avantajları var...

O halde Amerika'nın veya bir başka ülkenin dünyaya hakim olması, —tek başına veya ortak bularak— işte dünyaya hakim olalım, bölüşelim gibi şeyler sökmeyecektir. Bir müddet daha yürür ama, sonunda patlar. Onlar da hâkim olamazlar.

Bizim burada yapacağımız şey, yurdumuzda uygun adım marş, sarsılmadan yürümektir. Hem Türkiye olarak, hem İslâm Alemi olarak bu düşmanları bilerek, bu gelişmelerden haberdar olarak çalışmamız lâzım!.. İstikbal bizim lehimizedir. Bir akım sıkıntılardan yakayı kurtarabilirsek, sıyırabilisek kendimizi; İslâm Alemi'yle bütünleşebilirsek, İslâm Alemi'ndeki uyanışları sağlayabilirsek, dünyanın en büyük güçlerinden birisi de biz olacağız. Batının, Amerika'nın, Çin'in herkesin en çok korktuğu şey budur.

Tabii, bizim en büyük güç olmamız, dünyaya mutluluk getirecek. Çünkü, hepsinin dünya ve ahiret saadetini sağlamaya çalışırız. Bunu yapmak için var gücümüzle çalışmamız lâzım!..

(*Yeni Hafta Gazetesi,* 06. 07. 1994)

05. BİRLİK OLMA ZAMANI

Prof. Dr. M. Es'ad COŞAN

—Efendim, İslâm aleminde en fazla birleştirici olan, yardımlaşmayı ve sosyal adaleti sağlayan mübarek Ramazan ayını değerlendirir misiniz?

Ramazan, Allah'ın bize büyük lütûflarından birisidir. Allah-u Teàlâ Hazretleri her şeyi sonsuz hikmetiyle tanzim buyurmuş. Zamanı da, senenin aylarını da o kadar güzel tanzim eylemiştir ki, senenin yapısı içinde bir kulun Cenab-ı Hakk'a dönmesi için güzel vesileler vardır. Binlerce, milyonlarca vesile vardır. Üç Aylar gelince, Peygamber SAS Efendimiz, daha çok ibadet ederdi. Hadis-i şeriflerinde bunları bizim de yapmamızı îmâ, işaret ve tavsiye buyuruyor. Bu mübarek gün ve gecelerin ihyası, insanın mâneviyatını kuvvetlendiriyor.

Ramazan ayı onbir ayın sultanıdır gerçekten. Allah'ın özel ikramlarının olduğu bir aydır. Bu ayı, Allah-u Teàlâ Hazretleri kulları için sebeb-i mağfiret eylemiştir.

Ramazan ayında, Allah-u Teàlâ Hazretleri bize bir ay oruç tutmayı farz kılmıştır. Oruç tutmak demek, insanın tabii olan, yaşaması için gerekli olan birtakım faaliyetleri bile engellemeye kendisini alıştırma ayıdır. Su içmek bütün canlıların ihtiyacı ve vazifesidir, su içmiyor. Yemek büyük ihtiyaçtır, yemek yemiyor. Evlilik, cinsi ihtiyaç da yasaklanıyor. Böylece insan, en tabii olan ve en çok alışmış olduğu kuvvetli arzularını, Ramazan'da kendi isteğiyle, Allah'ın emri ile frenliyor.

Ben bunu büyük bir idman olarak görüyorum. Allah-u Teàlâ Hazretleri avam ve havas bütün müslümanları, Ramazan ayı içinde nefsini yenebilme, iradesini kuvvetlendirme, mânevî gerçekleri görebilme ve ilâhî yola girebilme şansına sahip kılıyor. Bu, insan üzerinde şeytanın tesirini azaltıyor.

Bu hava içerisinde bir de, başka hiç bir ayda göremediğimiz bir güzel ibadet var, teravih namazı. Alışılandan çok uzun bir ibadet. Bu da gündüzün orucuyla safileşmiş olan ruhu, geceleyin Mevlâsının huzuruna çıkartan bir ibadet. Uzunca bir zaman rükûlarıyla, secdeleriyle Mevlâsının huzurunda tutan bir ibadet...

Peygamber Efendimiz SAS, oruç tutma sırasında sahura kalkmayı emretmiştir. Sahur ise, seher vakti, gecenin son bölümü demektir. Gecenin bu bölümünün ilâhi bakımdan mânevi ikramlarla dolu olduğunu birçok hadis-i şeriflerden ve ayet- i kerimelerden biliyoruz.

Ramazan'da muazzam bir Kur'an-ı Kerim okuma teşviki vardır, mukabele alışkanlığı vardır. Bu da Peygamber Efendimiz SAS'den geliyor. Cebrâil AS ile Peygamber Efendimiz, kendisine vahyedilen Kur'an-ı Kerim'i mukabele ederdi. Efendimiz kendisi okurdu, Cebrâil AS dinlerdi. Bu an'anevî olarak müslümanlara intikal etmiştir. Allah hepimizi bu ayın feyzinden, bereketinden âzami derecede istifade etmeye muvaffak eylesin...

—Efendim, bu ay vesilesiyle komşu hakkı gözetmek, fakir fukaraya yardım ve insanlar arasında dayanışma artıyor. Daha da artırılması için neler yapmak lâzım?

Sizin bu sorunuz, Ramazan'ın öbür güzelliklerini de hatırlattı bana... Ramazan'da bir de maddî, mâlî ve iktisadî başka insanlara yardıma yönelik bir yön var. Müslüman bu faaliyetlerini de Ramazan'da artırıyor. Ekseriyetle zekâtlar Ramazan'da verilir. Çünkü, Ramazan'da verilmesinin sevabı fazladır. Çok büyük bir mâlî yardımlaşma faaliyeti başlıyor.

Ayrıca Ramazan Bayramı'na ermeden önce, fakirlerin sevinmesi için, *sadaka-i fıtr* vardır. Bu da bir vacibdir, mecburiyettir. Müslüman, böylece eli cebinde, kesesinin ağzı açık, hayır hasenat yapan bir insan durumuna geliyor.

Bunun dışında akşam iftarlarına, sahurlara tanıdıkları, fukarayı çağırarak, umuma açık ikramlar yaparak sevab kazanıyor. Böylece Ramazan'da aç kimse, açık kimse kalmıyor, fakirlerin cebi doluyor. Bayrama güzel girme imkânı oluyor.

Biz müslümanlar, Allah-u Teàlâ Hazretleri'nin emirlerini uygulamakta ne derecede başarılıyız?.. El-hamdü lillâh, Türkiyemizde halkımızın, ecdaddan adet yoluyla İslâmî ahkâmı tevarüs ettiğini görüyorum. Bu ecdadımızın çok dindar ve çok alim olmalarından kaynaklanıyor. O kadar müslümanca yaşamışlar ki, örfümüze adetimize girmiş İslâm, her şeyimiz İslâmlaşmış. Evimiz, soframız, yememiz, içmemiz, kalkmamız sünnet-i seniyyeye, hadis-i şerife göre olmuştur.

Örfümüz ve adetimizde ikram vardır, yardımlaşma vardır. Yetimlere bakmak, dulları gözetmek, kimsesiz çocukları başgöz etmek vardır. Hayır, hasenat, çeşme yaptırmak, para harcamak vardır. Devlete bir mali yük yüklemeden, asırlarca İslâm cemiyetinin bütün sosyal müesseseleri, hayır sahibi insanların bağışları ile yapılmıştır, işlemiştir. Devlet mecbur etmediği halde, sevab kazanmak için herkes, paşalar, padişahlar, hanım sultanlar bu işleri yapmışlardır.

Meselâ, şu Bezm-i Alem Vâlide Sultan'a ben çok hayranlık duyuyorum ve dualar ediyorum. Mekânı cennet olsun. Bir Valide Sultan ki, Gureba Hastanesi'ni yaptırmış. İstanbul'a Terkos suyunu getirmiş... Hayrının, hasenatının hissesi muazzam büyük işlerle dolu. Saymak için bayağı bir zaman lâzım!.. O sadece hayırseverlerden bir tanesi. Onun gibi nice insanlar var.

—Efendim, değişen dünya dengeleri karşısında İslâm dünyasının durumu ne olacak? Müslümanlar nereye doğru gidiyor?

Avrupa bütünleşiyor, Avrupa Birliği, AB haline geldi. Ortak Pazar dediğimiz teşkilat İsveç'in ve diğer ülkelerin de katılmasıyla, daha da güçlendi. Entegrasyonlarını, birbirine uyumlarını sağladılar. Amerika, Avrupa'dan endişe ettiği için, Kanada ve Meksika ile NAFTA dediğimiz ekonomik birliği kurdu. O daha büyük bir birlik teşkil etti. Doğu Asya'da da Japonya ve diğer ülkeleri organize ederek, büyük bir güç meydana getirdi. Orada kendisinin nüfuzu var.

Şimdi önümüzde kuzeye hakim, Güney Amerika'yı da kimseye bırakmaya niyetli olmayan bir Amerika var. Güney Amerika da, kuzeyin eli altında gibidir. Avrupa'da, AB'de bir şey yapma imkânı yoktur. Çin fevkalade kuvvetlidir.

İslâm alemi bu saydığımız bölgenin altında, yeşil bir kuşaktır. İslâm aleminin çevresindeki olaylara karşı tedbir alma zamanı, artık gelmiştir. Amerika, nasıl Avrupa birleşiyor diye toparlanıp NAFTA'yı kurdu ise, nasıl Doğu Asya'da milletler birleşip bir birlik meydana getirdiler ise; müslümanların bu gelişmeler karşısında birleşmesi lâzımdır.

—Sovyetler dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu ortaya çıktı. Ancak bu federasyon da yamalı bahça gibi... İçinde müslüman Türk ve diğer ırklardan cumhuriyetler var. Son günlerde Rusya'nın dağılacağına dair beklentiler de yaygınlaştı. Siz bu durumu nasıl görüyorsunuz?

Rusya sanırım Batı'nın oyununa geliyor. Kafkasya'da Çeçenlerle mücadelesi Rusya'nın aleyhinedir. Bir Rus milliyetçisinin, vatanseverinin buna razı olmaması lâzım! Bu yanlış bir politikadır, kendisini zayıflatıyor.

Harp kolay bir şey değildir. İki taraf ta yıpranır. Rusya Federasyonu, harbi yürütecek ekonomik yapıya sahip değildir. Sovyetler'in dağılması sırasında, büyük katliamlara uğrayarak büyük kargaşa içine düşmekten kendisini kurtarmıştır. Ekonomik durumunu düzeltmeye başlamıştır. Ardından bu harbin içine girmiştir. Bu yanlış, kendi zihniyetinin bozukluğundan, kızıl ordunun hükümete tesirinden kaynaklanıyor; ama, bu Rusya'nın aleyhine olacaktır.

Afganistan'da ister istemez güç kaybetti. Afganistan savaşı, sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasına yol açtı. Bünyeyi o savaş sarsmış, ekonomisi perişan olmuştur. Hatta, "Üç günlük yiyeceğimiz kaldı, bize yardım edin!" dediklerini gazetelerden okumuşuzdur. Doğru değildir, yalandır ama, tam da gerçek dışı değildir. Çünkü, ekonomileri çok bozuktur. Çok hantal

bir ekonomik sistemleri vardır. Üretimleri ve teknolojileri çok geri idi. Şimdi aynı durum devam etmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Afganistan'da çarpışırken yara aldığı gibi, Rusya Federasyonu da Kafkaslar'da yorulmakta ve yara almaktadır.

Bu savaş yayılabilir. Kafkasya'da yayılma istidadındadır. Müslümanın silaha sarılması, müslümanların silaha sarılmaya mecbur bırakılması, İslâm düşmanlarının aleyhinedir. Müslüman sulhçu olduğu için, silaha kolay sarılmıyor. Ama silaha sarıldığı zaman, kimse onun önünde duramaz. Bunu bilmiyorlar veya Allah bu gerçeği onlara göstermiyor.

Bir de, "Sulh ve sükun içinde, aşırı rehavet içinde olan müslümanları, Allah çeşitli vesilelerle cihadın içine çekiyor." diye yorumluyorum ben bu olayları...

Balkanlar'da öyle olmuştur. Balkanlar'da halkın cihada hiç hevesi ve niyeti yok iken, komünizm dahil her türlü İslâm dışı yaşayışı sinesine çekmiş ve benimsemişken, Allah onlara müslüman olduklarını hatırlatıp, onları cihadın içine itmiştir. Kader onları mücahid yapmıştır. Kafaları ve gönülleri mücahid olma niyetinde değilken, mücahid durumuna getirmiştir.

Fakat Kafkasya öyle değildir. Kafkasya bozulmamıştır. Gerçekten de mâneviyatı yüksek insanlardır. Şimdi bir güzel tarafı müslümanlar için şudur: Müslümanlar Rusya'nın içinde, yani kalenin içindedir. Çeçenistan'da çarpışıyorlar ama Rusya Federasyonu'nun her yerinde müslümanlar var... Bunların birbirinden haberi yok... Telekominikasyon, iletişim eksikliği var... Ama kaynaşma var...

Rusya çok sağlam yapıda değildir. Rusya bu zulmü götürecek kuvvetli şahısların elinde değildir. Rusya'nın içinde Tataristan ve diğer özerk cumhuriyetler var... Oralarda eninde sonunda, ya harp veya baskı yoluyla, üzerindeki Rus zulmünü itecekler. Rusya kafasını değiştirmez, ileriye dönük büyük fedakârlıklar yapmazsa, zorla belli bir çizgiye gelmesi sağlanacaktır.

Rusya'nın bu zulmü ileriye dönük çok istikrarlı görünmüyor. Kafkas savaşı yıpratacaktır onu... Afgan savaşını durdurmaktan elde ettiği avantajı, tekrar kaybedecektir. Rusya federasyonu içinde yeni karışıklıklar olabilecektir diye düşünüyorum. Temenni de ediyorum, çünkü zulüm ve haksızlık vardır. Halkların isteklerine saygı gösterme zamanı gelmiştir. Hak yerini bulsun diye temenni ediyorum. Zulüm sonunda mutlaka felâket getirir. Hadis-i şeriftir:

العدل اساس الملك

(*El-adlü esâsü'l-mülk*) "Egemenliğin temeli adalettir." Adalet olmazsa, egemenlik devam etmez, sonunda çöker.

—Efendim, sizin Türkiye dışında da hizmetleriniz var mı?

Türkiye dışında, oralara gitmiş olan kardeşlerimizin yürüttüğü faaliyetlerimiz var. Meselâ, Avustralya'ya gitmişlerdir. Benim

İlâhiyat Fakültesi'nden talebem olan birtakım hocalar da gitmiştir. Onlar muhtelif şehirlerde bazı dînî grupların hizmetlerini yüklenmiş ve götürüyorlar. Orada bir takım güzel faaliyetler var. Meselâ, Sydney'de bir cami yapmışlar, *Mehmed Zahid Kotku Dergâhı* kurmuşlar. Beni misafir ettiler. Grafton şehrinde de cami yapmak için faaliyetleri var. Vakıfları, dernekleri var.

Muhtelif Avrupa ülkelerinde kardeşlerimizin çalışmaları var; işçi olarak gitmişler, çeşitli camiler kurmuşlar. O camilerde dînî hizmetleri götüren kardeşlerimiz var... Muhtelif şehirlerde ve muhtelif Avrupa ülkelerinde... Meselâ İsveç'te, Danimarka'da, Almanya'da, Hollanda'da çok sayıda kardeşlerimiz var; ziyaret ettim. Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da var. İslâm'ın bütün cihanın halklarına tebliğ edilmesi, duyurulması lâzım!...

Peygamber SAS Efendimiz hayatında bütün imkânları kullanmıştır. Meselâ, çevre ülkelere elçiler göndermiştir. Meselâ, Sâsâni, Bizans ve Habeş imparatorlarına, Bahreyn ve Mısır hükümdarlarına elçi göndermiştir. İslâm'ı anlatmıştır, İslâm'a davet etmiştir. O zaman için, o zamanın imkânlarıyla, insanı hayretler içinde bırakacak genişliğe İslâm'ı tebliğ etmiştir. Bizim de, onun ümmeti olarak bu işi devam ettirmemiz gerekir. Dünya artık kolayca ulaşılabilen, insanların birbiriyle kolayca buluşabileceği, fikirlerini söyleyebileceği noktaya doğru gitmektedir.

—Efendim, diğer ülkelerin insanlarına İslâm'ı anlatmakta bir zorlukla karşılaşılıyor mu?

Aramızda en büyük engeli ben, lisan olarak görüyorum. Meselâ, Avustralya'da cuma namazını Goldkost'ta bir camide kılalım dedik. Orada cemaatte başka ülkelerden müslümanlar da vardır diye, bir kardeşimiz hutbeyi İngilizce olarak okudu. O kadar akıcı o kadar tatlı; bizim heyecanla zevkle dinlediğimiz, cemaati coşturan üslupta çok güzel bir hutbe okudu.

Buradan şunu anlıyoruz ki, dünyada başka milletlerin konuştuğu dillerle çalışmalar yaptığımız zaman faydalı olacaktır.

Hiç olmazsa önce yaygın olan dillerle...

Avustralya'da Yunan asıllı, hristiyan iken müslüman olmuş, bize intisab etmiş kimseler var... Güney Amerika'dan, Avustralya'dan İngiliz asıllı kardeşlerimiz var... Meseleleri anlattığımız zaman, kabul ediyorlar. Benim tanıdığım tıp doktoru olan bir budist vardı, müslüman oldu; şimdi İslâm teşkilâtının içinde bir de aktif görev aldı.

Singapur'da bindiğimiz taksinin şoförü budistmiş. Buda'nın heykelini koymuş taksinin önüne... Beraber seyahat ettiğimiz kardeşimizin İngilizcesi güzeldi. Dedi ki:

"—Bu ne?.."

"—Buda'nın heykeli..."

"—Nereden aldın?.."

"—Çarşıdan..."

"—Kim yaptı?.."

"—Birisi yaptı."

"—Elle yapılan şeye tapılır mı?.." dedi.

Güzel şeyler anlattı. Sonunda o şahıs, siz haklısınız dedi. Demek ki, biraz daha uğraşsak olacak.

Ben bu çalışmayı yapabilmek için fakültede hoca iken şöyle bir şey düşündüm. Diyordum ki:

"—İçinizden her biriniz bir ülkeyi kendisine ilgi ülkesi olarak seçsin. Meselâ, ben Brezilya'yı seçiyorum; Peru'yu, Meksika'yı, Kanada'yı, İspanya'yı, Güney Afrika'yı seçiyorum desin. O ülkenin dilini, tarihini, aktüalitesini öğrensin. O ülkeyi ziyarete gitsin. O ülkeden dostlar edinsin. Hatta, belki orada iyi bir müslüman bulursa, onunla evlensin. Akrabalık tesis etsin ve orada İslâmı anlatacak bir köprü kurulmuş olsun!"

Bunu söylediğim zamandan itibaren 10-15 yıl geçmiştir. Bunu düşünerek hareket etmiş kardeşlerimiz vardır. Evliliğini dışardan yapmış kardeşlerimiz vardır. Malezya'dan, şurdan, burdan evlenmiş kimseler vardır. Bunlar meyve vermeğe başladığı zaman durum daha iyi olacak.

Avustralya, Türkiye'ye çok uzak bir ülke... Ben Türkiye'ye daha yakın yerleri düşünüyorum. Bir kere Orta Asya'yı düşünüyorum. Orta Asya için kardeşlerimi teşvik ettim, "Bir kere alfabeyi ve dilleri öğrenin!" dedim. Misal olarak söylüyorum, bir doktor kardeşimiz [Metin Erkaya] bu tavsiyemi o kadar güzel benimsedi ki, Özbekçe'yi öğrendi. Özbekçe gramer kitabı yazdı; geçen sene Ramazan'da Özbekistan'a gitti, vaaz etti.

Güneydoğu Asya ülkeleri çok önemli ve çok kalabalık yerler, oralarla ilgi kurmayı düşünüyoruz. Endonezya 190 milyonluk bir nüfusa sahip. Oralarla ilgimizin olması lâzım!.. Afrika ile, Güney Amerika ile ilgimizin olması lâzım!.. Şahsen ben, birkaç sene önce Amerika'ya gittim, "Amerika'da nasıl İslâmi faaliyetler yaparız?" diye... İslâmî faaliyetler zaten var da, "Biz nasıl girebiliriz bu faaliyetlerin içine?" diye, o çalışmaları yaptım.

Dış ülkelerde bu tip çalışmalar yapılırsa, bunun Türkiye'ye de fayda getireceği kanaatindeyim. Çünkü oradan buraya haber akacak, ekonomik ilişkilere canlılık getirecek, Türkiye kültürel

zenginlik kazanacak ve içe kapalı olmaktan kurtulacak; bütün dünya ile ilgili modern bir ülke haline gelecek. Türkiye bu noktaya doğru gidiyor.

—Efendim, dünya her geçen gün dine daha fazla sarılıyor. Bazıları ise İslâm'dan korkuyor.

Bizdeki insanlar İslâm'dan korkmuyor; İslâm'dan korkan Avrupa, bizdeki bazı insanları kullanıyor. Çünkü, Avrupa ile müslümanlar yüzyıllar boyu karşı karşıya gelmişler, aralarında rekabet var. Onların dinleri modası geçmiş ve bozulmuş olduğu için, İslâm'la boy ölçüşecek durumda değil; ama teşkilatları kuvvetli... Onların dinlerinin mensupları, dinlerini elden bırakmak istemiyorlar; İslâm da bastırıyor. Onlar da müslümanların bastırmasını engellemek için, müslümanları zarara uğratmaya ve İslâm'ı doğduğu yerde boğmaya çalışıyorlar. Aracı kullanıyorlar, özel okulları kullanıyorlar.

Bakın Türkiye'de misyonerlerin kurduğu ve işlettiği bir sürü özel okul var. Cizvit tarikatı, Fransisken tarikatı, bilmem ne tarikatı hristiyanlık amaçlı okullar işletiyor. Yetiştirdikleri insanlar içinde, onların ilkelerine inanmış kimseler var...

Bir de gittikleri İslâm ülkelerinde gayrimüslim azınlıkları organize etmeğe çalışıyorlar. Lübnan'a gittiler, hristiyanları organize ettiler; Mısır'a gittiler, hristiyanları organize ettiler; İran'a gittiler, ateşperestleri organize ettiler... Hangi ülkeye gitmişlerse, o ülkedeki anti-islâm güçleri organize etmeye çalışıyorlar. Onların menfaatlerini ortaya atıp, onlara destek verip bir çalışma yapıyorlar.

Türkiye'de perdenin arkasında gayrimüslimlerin, emperyalizmin, Avrupa devletlerinin faaliyetleri var... Ben hatırlıyorum, geçtiğimiz senelerde Rusya'nın Türkiye için bir günde harcadığı para, muazzam rakamlara ulaşıyordu. Yazarlara ve yayınlara, müesseselere para vererek Türkiye'de bir şeyler yapmak isteyen dış güçler vardır. Faaliyetlerle biraz ortada görünüyor ama, bunlar yeterli olmayacaktır. Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar ama, onlar istemeseler de Allah nurunu devam ettirecektir, tamamlayacaktır.

—Günümüzdeki gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Onlar bir yekün tutmuyor ama, basın var İslâmî gazeteler, radyolar, televizyonlar var... En çok dinlenilen, seyredilen ve okunan onlardır. Yaygın olarak onlar tesir ediyor. Okul yirmi sene sonra mahsül verir. Bir insanı yetiştireceksiniz, büyüyecek, hayata atılacak, sonra da meyva verecek... Şimdiki meyvalar daha acil çalışmalardan...

—Efendim, son olarak tavsiyeleriniz nedir?

Ben bütün insanları İslâm'ın hizmetlileri olarak görüyorum. Bütün insanların vazifesi Allah'ın dinine hizmettir. Öteki meslekler talîdir. Sanmayın ki, İslâm sadece başında sarık, sırtında cübbe olan insanların omuzuna yüklenmiştir. Bu yanlış bir kanaattir. Her müslümanın İslâm için yapması gereken şeyler vardır. Ve bu, asıl vazifedir. Kendisinin bütün özel faaliyetlerinden önce gelir. Bütün faaaliyetlerin ona göre ayarlanması lâzım!.. Bütün faaliyetlerin altından İslâma hizmet çıkarılması lâzım!.. Bütün müslümanlar bu şuura erdiği zaman durum daha iyi olacaktır.

(Türkiye Gazetesi, 03. 02. 1995)

F. TERCÜMELER

01. İSLÂMİYET NEDİR?

J. W. LOVEGROVE (Habibullah)
Çeviren: *Dr. Halil NECATİOĞLU*

SUNUŞ

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّين حَنِيفًا ، فِطْرَتَ اللهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ،
لاَ تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ ، ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ (الروم:٣٠)

"Hakka yönelerek kendini samîmiyetle, Allah'ın insanlara yaratılışta koyduğu fıtrat ve tabiatın muktezası olan dine ver; Allah'ın yarattığında değişme yoktur, doğru din ancak budur." (Rûm, 30/30)

Hristiyanlığın, kilise teşkilâtı ve papazların sorumsuz ve çıkarcı tutumları sonucu, sapık ve mantık dışı bir seyir takip etmekte olduğu bilinen bir gerçektir. Bu haliyle, düşünen Avrupalının aklını ve vicdanını doyuramamakta, şahısların ruhî buhranlara düşmelerine veya dinsizliğe kaymalarına sebep olmaktadır. Bu durumda bir kısım münevverler, dünyada mevcut bütün büyük dinleri dikkatle inceleme, hakikati arama yolunu seçiyorlar.

Kilise teşkilâtı tarafından yürütülen asılsız isnad, iftira ve korkunç propagandalara rağmen, objektif tetkik ve mukayeselerden sonra İslâm'ın hak din olduğunu görerek ona intisab eden sayısız Avrupalı vardır. Bunlar arasında atom âlimleri, müsteşrikler ve hattâ bizzat papazlar bile bulunuyor.

Bu zorlamasız, propagandasız ve davetsiz ihtidalar, İslâm'ın ilâhîliğine kesin delil ve onun Batı teknik ve medeniyetiyle yoğrulan zihinlerle uyuşamayacağı şeklindeki gülünç kanaatlere

fiilî cevap mahiyetindedirler.

Doğuda ve Batıda, İslâm'ın mahiyetini ve ruhunu anlatan sayısız değerli eser yazılmış ve neşredilmiş olduğu halde, okuyucularımıza bir İngiliz Müslüman olan J. W Lovegrove'un "*What is İslâm?"* adlı kitabını sunuşumuz, Hıristiyan doğduğu halde, ihtida ederek İslâm'a girmiş Avrupalıların, İslâm hakkındaki kanaatlerini aksettiren eserlerine hususî bir önem ve mânâ vermemizdendir. Okuyucular bu suretle, batılıların dinimizi nasıl gördüklerini ve nasıl anladıklarını da müşahede etmiş olacaklardır.

Dr. Halil NECATİOĞLU

A. GİRİŞ

Bu sayfalar, İslâm'a giriş sebeplerinin ne olduğu hakkında, birçok yerlerden aldığım soruların ve taleplerin tarafımdan karşılanması maksadıyla yapılmış mütevazı bir teşebbüsten ibarettir. İman sisteminin bir muhasebesini ve müdafaasını yapmak istemiyorum. Onunla ilgili emsalsiz bazı şeyler vardır. Fakat o daha ziyade bir tarih dinidir ve müessisi de tarihi şahsiyettir. Halbuki diğer dinlerin ilk ve aslî talimatı hakkında çok az şey biliyoruz: Doğrulukları kabul edilmiş birkaç ahlâkî emri havi birkaç dağınık tasvir elimize ulaşmıştır. Hemen hemen bütün diğer peygamberlerin hayatları efsane ve esrar ile örtülüdür ve onların kendi talimatlarını, yine kendi hareket tarzlarının ışığı altında tetkik etme hususunda bize yardımcı olamaz.

Buna karşılık İslâm'a gelince, onunla ilgili bilgileri ihtiva eden vesikanın mevsukiyetinden hiçbir kimse asla şüphe edemez. İslâm'ın kitabı Kur'an-ı Kerim, Hazret-i Peygamber'in hayatında nasıl ise, bugün de aynı durumda bulunmaktadır. Onun hareketleri, fiilleri ve kitabın çeşitli hükümlerini açıklayıcı mahiyette olan sözleri bize aslî sâfiyetiyle, olduğu gibi intikal etmiştir.

Bundan dolayı, benim bu sayfalarda yazdıklarım, Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamber'in sözleri arasında bulduğum bazı bilgilerin bir şerhi ve izahı mahiyetindedir. Daha başka yerlerde evvelce *boş yere* arayıp durduğum huzur ve teselliyi, bunlarda bulmuş bulunuyorum.

Ben sade, saf akıl ve mantığımı öldürmeden kabullenemeyeceğim bir takım akide ve fikirlerden uzak ve tatbiki mümkün bir din arzuluyordum. Benim Allah'a ve çevremdekilere karşı vazifelerimi yapmam, her din sisteminin başlıca gayesidir veya öyle olması gerekir. Fakat İslâm, bu esas kaideye tatbik edilebilir bir sûret, amelî bir şekil kazandırmak için gelmiştir. Biz, örnekleri ile hayatın bütün muhtemel hadiseleri ve zaruretlerini karşılayacak hükümler ve bizim karşılaştığımız güçlüklerin çözülmesinde rehber olarak emirler ve talimat istiyoruz ve benim İslâm'da bulduğum işte budur.

Yine İslâm ile ilgili olan ve Hacı Khwaja (Hoca) Kemâleddin

tarafından 1924 yılında Wembley Dinî Konferansına takdim edilen *Al-İslâm* başlıklı, çok enteresan bir yazıyı da, eserime ekleme hususunda izin almış bulunuyorum. Bu ikinci eser, benim ihtisasımın azlığı dolayısıyla farkına varamadığım veya atladığım noktaları daha çok vuzuha kavuşturacaktır.

İslâm, Arabistan'da bundan 13 asırdan fazla bir zaman önce zuhur eden, mukaddes Peygamber Hazret-i Muhammed —ona salât ve selâm olsun— tarafından tâlim edilen dine, bizzat Allah'ın verdiği isimdir. Bu din dünyanın büyük dinlerinin en sonuncusudur. *İslâm* adı bu dinin sâliklerince uydurulmuş olmayıp, Kur'an-ı Kerim'de sarahatle ver almaktadır. Âl-i İmrân Sûresi'nin 19. âyetinde:

انَّ الدِّن عِنْدَ اللهِ الْاِسلاَمُ (آل عمران:١٩)

"Allah nazarında hak din İslâm'dır." (Âl-i İmran, 3/19) denilir. Diğer bir ayette ise:

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ

الْاِسْلاَمَ دِينًا (المائدة:٣)

"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve size olan lütfumu tamamladım, sizin için din olarak İslâm'ı seçtim ve tensib ettim." (Mâide, 5/3) buyrulmaktadır.

İslâm kelimesi çok mânidârdır; harfi harfine *huzur, sulh ve sükûn* demektir. Nitekim sulh ye sükûn, onu tesis ettiği bütün sistemin hakim esas fikridir. Kelime aynı zamanda, *teslimiyet ve inkiyad* mânâsına gelir. Üçüncü bir mânâsı ise, *huzur ve sükûna yol* demektir, İslâm adı altında öğretilen bilgiler, sâlikleri bu kelimelerle ifade edilen hallere eriştirir ve günlük hayatta aynen riayet olunursa, bütün dünyada sulh ve sükûn sağlayacağı

muhakkaktır.

İslâm'a giren kimseye *müslim* denir ki, *barışçı, uysal ve inkiyad etmiş* anlamına gelir. Allah ve onun yaratıklarıyla barış kuramamış bir kimse *müslim* olamaz. Allah ile barış ve sulh, onun iradesine teslim oluş ve emirlerine uymadan ibarettir. İnsanlarla barış ise, herkese iyi davranmak demektir:

"Allah'ın itaatli seçkin kullarının en iyileri, görüldükleri zaman Allah hatırlanılan kimselerdir. İnsanların en kötüleri ise onun sözünü buna taşıyarak kovuculuk yapanlar, zararcı olanlar, arkadaşları birbirlerinden ayıranlar ve salih kimselerin kusurlarını araştıranlardır." (Hazret-i Peygamber'in sözü, hadisi)

Hazret-i Peygamber, "Bir müslim, elinden hiçbir kimseye zarar erişmeyen kişidir." der. Bütün fikir Kur'an-ı Kerim'in şu âyetiyle tam olarak ifade edilmiştir:

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ، وَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (البقرة:١١٢)

"Evet! Kim ki kendini Allah'a tamamen teslim etmiştir ve herkese iyilik yapmaktadır, onun mükâfatı ve taltif edilmesi Allaha aittir. Kıyamet gününde onun için hiçbir korku olma-yacak ve o hüzün ve teessüf duymayacaktır." (Bakara, 2/112)

B. DİNİN HEDEFLERİ

Her çocuk dünyaya aslında günahsız ve mâsum olarak gelir. O ve Yaratıcısı, birbirlerine karşı barış ve uzlaşma halinde bulunduklarından, İslâm'da kızmış bir Tanrı ile barıştırılma meselesi (!) diye bir şey yoktur; bağışlanması için şefaat veya

mevhum bir günahın lekesini izale için kefaret de gerekmez.[111] Ona en yüksek kabiliyet ve istidadlar bahşedilmiştir, tekâmülü bilkuvve, yâni imkân bakımından sonsuzdur. Nitekim biz Kur'an-ı Kerim'de şu ayeti görüyoruz:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِی اَحْسَنِ تَقْوِیمٍ. ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِینَ. اِلاَّ الَّذِینَ آمَنُوا وعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَیرُ مَمْنُونٍ (التین:٤-٦)

"Muhakkak ki, biz insanı en mükemmel sûret ve hilkatte yarattık; sonra onu aşağıların aşağısı haline düşürdük. Bu sefil derekeye, ancak inananlar ve iyilik vapanlar düşmezler ve onlara kesilmeyen bir mükâfat verilecektir." (Tîn, 95/4-6)

Dinin görevi müslümanlara kendi tabiatlerinde istidat olarak mevcut iyi ve asîl şeyleri ortaya çıkarma hususunda vardım etmektir. Bu bakımdan İslâm, yalnız inançlar topluluğu değil, ayrıca hareket ve fiil haline çevrilmesi gereken prensipler ve emirler demektir.

Tatbikatı olmayan kuru bir inanç, İslâm'da ölü bir kanun demektir ve Allah nazarında hiçbir değer taşımaz.

Kur'an'ın öğrettiği gibi biz, varlığımıza Allah tarafından konulmuş harikulade kabiliyete sahibiz ve Allah'a karşı en iyi ibadet veya teşekkür, bunları kendi varlığımızın hayrına olarak ortaya çıkarmak ve kullanmaktır. Biz dua ve ibadet eder, Allah'ı ulular ve yüceltiriz; fakat eğer bu hareketler kendimizi ıslah ve terbiye ile bir arada yürümezse, İslâm dini ölçüsüyle bir kıymete sahip sayılmaz, inançlar, amel ve fiil halinde tatbik edilmedikçe semeresiz, faydasızdır. Tabiatımızdaki servetleri kuvveden fiile çıkarmadıkça, Allah'a hakkiyle kulluk etmiş olmayız; çünkü yaradılışımızdaki en büyük hedefe erişememiş, başarıya

[111] Müellif burada Hıristiyanlığın batıl bir itikadına telmihte bulunuyor. Onlara göre çocuk, dünyaya asli ve irsî bir günah ile lekeli olarak gelir ve birtakım dini merasimden geçirtilmedikçe arınmış, affedilmiş sayılmaz. (*Mütercim*)

ulaşamamış demektir.

Hazret-i Muhammed şöyle der:

1. Cenâb-ı Hak, bedene kalbin de refakat ve iştirak etmediği bir ibâdeti kabul buyurmaz.

2. Bir ibadet ki, sahibini yanlış yola gitmekten ve günah işlemekten alıkoymaz, onun, Allah'tan uzaklığını ziyadeleştirmekten başka hiçbir şeye yaramaz.

3. Allah'a, onu görüyormuşçasına ibadet ediniz; çünkü her ne kadar siz onu görmüyorsanız da, o sizi görmektedir.

4. Allah'a sabahları ve akşamları ibadet ediniz ve gündüzleri dünyevî çalışmalarınızla da meşgul olunuz. İbadet, kulu Razikına yakın kılar.

"Bir kişinin hakiki serveti yakınlarına ve arkadaşlarına yapmış olduğu iyiliklerdir. O ölünce, insanlar, 'Arkasında mal-mülk olarak ne bıraktı?' diyecekler. Fakat, onu sorguya çeken melek sadece, 'Kendinden evvel ahiret alemine ne gibi iyi ameller gönderdin?' diye soracaktır." (Hazret-i Peygamber)

C. İSLÂM İNSANLIĞIN DİNİ

انَّ الدِّن عِنْدَ اللهِ الْاِسلاَمُ (آل عمران:١٩)

"Allah nazarında hakiki ve doğru din sadece İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 3/19)

"Benim emirlerime riayet etmek ve Allah'ın yaratıklarına şefkat yöstermek"; bu, İslâm'ın Hazret-i Muhammed tarafından yapılan tarifi idi. Böyle olunca İslâm herhangi bir zamana ve yere münhasır sayılamaz, insanlığa vahyedilmiş bütün dinlerin temel taşı da odur. Kur'an-ı Kerim ve Hazret-i Peygamber tarafından bize böyle haber verilmiştir. İslâm dini insanlık alemine tâ ilk çağlardan beri ışıklarını saçmıştı. O Hazret-i Âdem'in ve daha sonraki bütün peygamberlerin de dini idi.

Bu sebepten biz müslümanlar diğer dinlere, insan tekâmülünün muayyen merhaleleri olarak bakmayız; biz onların hepsinin aynı

ilâhî menşeden geldiğini ve hepsinin —ilk zamanlardaki saflıkları içinde— Hazret-i Muhammed'in bildirdiği din kadar bizi bağlayıcı olduğunu düşünürüz. Bütün peygamberler bizden eşit saygı isterler ve biz onlara bağlanırken, hiçbirini diğerinden farklı tutmayız. Zaten Kur'an da bunu bize aşağıdaki ayet ile tavsiye etmektedir:

قُولُوا آمَنَّا بِا اللهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلىٰ اِبْرهِيمَ وَ اِسْمعيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِىَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِىَ النَّبِيُونَ مِنْ رَبِّهِمْ ، لَانُفَرِقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ ، وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

(البقرة:١٣٦)

"De ki: Biz Allah'a; bize vahyedilenlere; İbrâhim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Ya'kùb'a ve kabilelere indirilen hükümlere; Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere, Rableri tarafından diğer bütün peygamberlere vahyedilenlere inanır ve onlardan hiç birini ötekilerden tefrik etmeyiz ve o Tanrı'ya boyun eğer, teslim oluruz." (Bakara, 2/136)

Dünyada bugün mevcut bütün diğer dinlerin talimatı arasında su harika esas ile mukayese edilebilecek bir şey var mıdır? Mantık ve muhakeme apaçıktır: Biz peygamberlere tapınmıyoruz; onlara Rabbimizin elçileri, sözcüleri olduklarından saygı duyuyoruz. Bu sıfatla hiçbir mübarek, mukaddes (!) ırka, —hele Kur'an, bize o peygamberlerin hepsinin aynı dini getirdiğini söyledikten sonra— meşru olarak diğerine kıyasla bir üstünlük izafe edilemez.

Bir müslüman ile diğer dinden bir şahıs arasında herhangi bir kavga veva ihtilâf sebebi olabilir mi? Kendi dinimize, diğer dinlerin öğrettiklerini küçültmek yoluyla herhangi bir özellik ve bencillik atfettiğimiz an ayrılık ve ihtilâf tohumlarım saçmış olursunuz. Bu esaslı sebepten dolayıdır ki, Kur'an bize müslim adını verir:

هُوَ سَمّيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلِ وَفِى هَاذَا (الحج:٧٨)

"O (Allah), sizi burada da, bundan önce de müslim diye adlandırmıştır." (Hac, 22/78) Bazı kereler yanlış olarak kullanıldığı gibi Muhammedî adı değil.

Şüphe yok ki biz, insanlığın başından beri mevcut olan aslî ve kadîm din, yani İslâm'ın son olarak vahyedilmişine, Hazret-i Muhammed'in ta'limi vasıtasıyla mazhar olduk ve onu bu sebepten, kalbimizin derinliklerinden taşan bir sevgiyle sever ve sayarız. Fakat bizzat o, tıpkı bizler gibi aynı dinin bir saliki, yâni bir müslim idi;

وَ اَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (الانعام:١٦٣)

"Ben Allah'a teslim olan, itaat eden kimselerin (müslimlerin) ilkiyim." (En'am, 6/163)

Müslim demek, ilâhî kanuna itaat eden, kendi arzu ve iradesini, en yüce varlığınkine tabi kılan kimse demek olduğuna göre, kendine bu ismin verilmesini istemeyecek centilmen tasavvur edemiyorum.

İslâm'dan başka hiçbir din olmamak icab eder. Kendilerine şu veya bu şahsın adı altında ayrı bir etiket yapıştıranlar, vaki sadakat ve bağlılık antlaşması hilâfına gitmiş, peygamberlerinin kendilerinden istediği hususlara hürmetsiz ve aşkın bir hareket tarzı tutturmuş oluyorlar. Değişik insan toplulukları arasında ayrılık ve husumet yaratıyorlar.

Bizim bütün ilham kaynağımız ve kılavuzumuz Kur'an-ı Kerim ve Hazret-i Peygamber'in talimleri, yâni hadîs-i şeriflerdir. Mukaddes Peygamber Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) teşrifi dolayısıyla, diğer bütün dinlerin tâlimlerini Kur'an'ın ruhuna uygun olmadıkça asla kabul edemeyiz. Çünkü, Kur'an'dan başka hiçbir semavî kitap, beşerin müdahale ve karıştırmasından uzak kalamamış ve bize aslî safiyetiyle ulaşamamıştır. Bu herkesçe bilinen ve kabul edilen bir vakıadır.

Kur'an ise bilindiği üzere, bize kadar hiç bozulmadan ve değiştirilemez olarak gelmiştir. Haklı olduğumuz aşikâr değil mi?

Biz Hazret-i Mûsâ'yı da, Hazret-i İsâ'yı da dinin talimcisi olarak kabul ediyoruz: Fakat Tevrat'a ve İncil'e, onların talimlerinin hakiki kayıtları gibi bakıp itimad etmemize imkân var mı?.. Eğer yoksa, ki modern ilmî araştırmalar, mevcut İncil'in itimada şayan olmayan gayr-i mevsuk bir kitap olduğunu ortaya koymuştur. Bize Kur'an'ı, dinî hakikatleri ihtiva eden biricik kitap olarak kabullenmekten başka hiç bir hareket tarzı kalmıyor.

Aslında bu kitap, insanlığın bütün diğer öğreticilerine, peygamberlere vahyedilen eski hakikatleri, tamamıyla içinde hülâsa ve icmal etmektedir:

رَسُولٌ مِنَ اللهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرةً. فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (البينة:٢-٣)

"(İşte bekledikleri apaçık delil) Allah tarafından gönderilen ve en doğru yazıları, hüküm ve bilgileri içinde bulunduran tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir." (Beyyine, 98/2-3)

İlâve olarak, insanlığın diğer ihtiyaçlarını karşılayacak gerçekleri de taşımaktadır:

مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَئٍ (الانعام:٣٨)

"Biz bu kitapta hiçbir şeyi eksik kılmadık." (En'am, 6/38)

Böylece biz, Kur'an'ı kabul etmek yoluyla İncil'i ve diğer mukaddes kitapların hepsini saf ve aslî şekilleriyle kabullenmiş oluruz.

Kuran-ı Kerim der ki:

تَاللهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلَى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَزَابٌ اَلِيمٌ (النحل:٦٣)

“Yemin ederiz ki, biz gerçekten senden önce diğer milletlere peygamberler gönderdik; fakat şeytan onlara yaptıkları kötü hareketleri iyi ve doğru gösterdi. Böylece bugün onların yardımcısı, dostu odur ve onlar sonunda elîm bir azaba uğrayacaklardır.” (Nahl, 16/63)

وَمَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (النحل:٦٤)

“Biz sana, ancak, şaşırdıkları hususları açıklaman için vahyettik ve seni inanan insanlara bir rehber ve rahmet olmak üzere gönderdik.” (Nahl, 16/64)

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ، اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (النحل:٦٥)

“Allah, buluttan yeryüzüne su indirdi ve yere, ölümünden sonra tekrar hayat bahşetti. Muhakkak ki, bunda söz dinleyen kullar için mühim bir delil ve işaret mevcuttur.” (Nahl, 16/65)

Yukarıdaki son ayette Kur’an çok güzel ve yerinde bir benzetme yapar ve ilâhî vahyi yağmurla kıyaslar. Su, hayatı filizlendirir ve ihyâ edici bir tesir yapar. Yağmur eğer yere indiğinde kirlenmeden, pislenmeden kalabilseydi, taze yağmura ihtiyaç olmazdı. Dünyada okyanuslar halinde, geniş miktarlarda su olduğu halde, bu hayatımızı idame için her bakımdan müsait değildir ve bizim saf taze yağmura ihtiyacımızı karşılamaz. İşte bunun gibi ilâhî kelimeler de tıpkı yağmur damlaları gibi zaman zaman gelir ve peygamberlerin kalplerini sular, filizlendirir. Bu hadise, bir evvelki peygambere gelen ruhanî rahmet yağmuru (yani vahiyler sistemi)

bulanıp, birikintiler kirlendikçe, tekrar olunur.

Diğer hiçbir kitap kendi aslî mükemmeliyetiyle, tahrif edilmeden kalmamış ve her peygamber gelişinde yeni vahiylere lüzum hâsıl olmuştur. Öyleyse Kur'an-ı Kerim neden ilâhî kitapların en sonuncusudur ve neden Hazret-i Muhammed son peygamberdir?..

Daha önce söylediklerimde bu sorunun cevabı vardır. Allah'ın insanlığa vahyi daima tekâmül yolunu aydınlatmak için gelmiştir ve bizzat o ilâhî haberin alıcıları olan Peygamberler tarafından mucebince hareket edilen bazı belirli hükümler getirmiştir. Bu hüküm ve emirler, peygamberlerin hareket tarzları seklinde tezahür etmiştir. Eğer o emirler ve peygamberlerin hareketlerinin tamamı, fasılasız ve kesiksiz, daha sonraki nesillere iletilmiş olsaydı, ne yeni bir vahye, ne de ikinci bir peygambere lüzum kalacaktı. Böylece insanlığın ilk peygamberi, aynı zamanda en sonuncu olacaktı.

Fakat, tatbikatta her peygamberin getirdiği, maalesef az sonra bir masal ve esrar perdesine büründü; hayatları ve talimatları, doğruluğuna güvenilemez uydurma hikâyeler haline geldi. O derece ki, bazılarının gerçekten yaşamış hakiki şahıslar olduğundan bile şüphe edilmektedir.

Fakat Hazret-i Muhammed'e gelince —ona ve diğer peygamberlere salât ve selâm olsun— tarih tamamen başka bir durumu kaydeder: Onun hem getirdiği emirler, hem de nümune teşkil eden hareketleri, hiç bozulmadan ve karıştırılmadan bize kadar gelmiştir. Onlar hâlâ aslî ve cazip renkleriyle capcanlıdır ve eğer peygamberlik müessesesi vasıtasıyla insanlığı yeniden ilâhi hükümler ve nümunelerle donatmak gerekse, lüzum ve İhtiyaç duyulan her şeyin zâten Hazret-i Muhammed SAS'in bize kadar gelen talimatında var olduğu görülecektir. Hazret-i Peygamber, işte bundan dolayı son peygamberdir.

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ

الْاِسْلَامَ دِينًا (المائدة:٣)

"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size karşı olan lütuf ve nimetimi tamamladım ve size din olmak üzere İslâm'ı seçtim" (Mâide, 5/3)

Bu peygamberlere ait vahyin sona ermiş olması ve insanlarla ilâhî muhaberenin devamı, birbirine karıştırılmaması gereken iki ayrı husustur. İslâm, kemâle ermiş her ruha, ilâhî ilhâmın vaki olabileceğini kabul eder ve bize bu hususta ehliyet kazanabilmenin yollarını da bildirir. Bu nokta, İslâm'ın beni kendisine çektiği, hayran olduğum hadsiz değerlerinden birini teşkil etmektedir.

Kur'an-ı Kerim;

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا (العنكبوت:٦٩)

"Yolumuzda çalışıp çabalayan, mücadele edenlere, biz doğru ve hakiki yolu göstereceğiz." (Ankebut, 29/69) demektedir. Allahın doğrudan doğruya, vasıtasız irşadına ve ilhamına mazhar olmak müslümana has bir imtiyazdır.

Yine Yüce Kur'an der ki:

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ (النحل:٢)

"Kendi emirlerini havi vahiylerle yüklü olarak melekleri, kullarından dilediğine gönderen o Allah'tır." (Nahl, 16/2)

اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ. نَحْنُ اَوْلِيَاؤُكُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْآخِرَةِ ، وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِى

اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ (فصلت: ٣٠-٣١)

"Rabbimiz Allah'tır diyerek, doğru yolda gitmeye devam edenlere gelince; onlara melekler iner, 'Korkmayın, mahzun olmayın, size vaad edilen cennetle müjdelenin!' derler. Bu dünya hayatında da, bundan sonraki hayatta da sizin dostlarınız biziz. Siz orada içinizin arzuladıklarınızı bulacak, dilediklerinizi elde edeceksiniz." (Fussilet, 41/30-31)

Doğru yolda devam etmek, ancak, bir kimsenin ilâhî ilham ve irşada mazhar olması ile mümkündür. Kur'an bize, bu doğru yolu tarif etmek için gelmiş ve başarıya ulaşmanın prensiplerini koymuştur. Özet olarak bütün Kur'an talimatı bunu temine yarar ve bundan dolayı da vahyin sona erdiğini ileri sürer. Hedefe varmak için belki bin bir yol vardır; fakat doğru yol, sırat-ı müstakîm, yegâne yoldur veya öyle olmalıdır. Kur'an bu yolu göstermeyi başardığına göre, yapılacak daha fazla bir şey yok demektir. İşte bu hakikatın altında da, vahyin artık sona erdiği hususu yatmaktadır.

D. İMANIN ESASLARI

İman, yedi maddede toplanan şu hususlara inanmayı ihtiva ve tazammun eder:

1. Allah'a,
2. Meleklere,
3. Mukaddes kitaplara,
4. Peygamberlere,
5. Ahirete,
6. Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna,
7. Öldükten sonra dirilmeye, inanmak.

1. İslâm'da Tanrı Kavramı

Vahdet, İslâm'daki kudsî varlık mefhumunun ruhudur. İlâhî zattaki bu birlik mutlak olup, hiçbir tenevvü ve çokluk mânâsıyla iştirak kabul etmez. Müslümanlar ulûhiyetteki şahıs çokluğunu ve

bu hususta alemde mevcut varlıklardan herhangi birinin Allah'a ortaklığını şiddetle reddederler. Müslümanların inandığı Allah, bir kavme mahsus tanrı değildir; o dünyaların, alemlerin Rabbidir.

Kur'an onu daha ilk ayette tasvir ve tavsif eder. Son derece güzel ve en mükemmel vasıflar onundur; fakat merhamet sıfatı bütün diğerlerinden önce gelir. *Rahmân* (faydabahş, lütufkâr) ve *Rahîm* (merhametli), Kur'an'daki her sûreye başlarken yer alan iki isimdir.

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

"Rahmetim her şeye şâmildir." (A'râf, 7/156) buyurmaktadır.

Burada okuyucunun, müslümanların Allah hakkındaki nezih kanaatlerini değerlendirmesine imkân verecek olan bazı Kur'an âyetlerini iktibas ediyoruz:

اَللّٰهُ لاَ اِلٰـهَ اِلاَّ هُوَ ، اَلْحَيُّ الْقَـيُّومُ ، لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ ، لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ، مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلا بِاِذْنِهِ ، يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ، وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلاَّ بِمَا شَاءَ ، وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ، وَلاَ يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا ، وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (البقرة:٢٥٥)

"Allah, kendinden başka tanrı olmayan ulu varlıktır. Kendi zatıyla kàim, ölümsüz, diridir. Onu iç geçmesi veya derin uyku tutmaz. Göklerde ve yerdeki hep onundur. Onun izni olmadan huzurunda kim şefaatçilik edebilir?.. Onların önlerinde ve ardlarında (mazide ve istikbalde) olanları bilir ve onlar, onun bilgisinden —dilediği müstesna— hiçbir şeyi idrak ve ihata

edemezler. Onun ilâhî hükümranlığı, ilim ve kudreti, gökleri ve yeri kaplamıştır; bunların gözetilmesi ve korunması ona ağır da gelmez ve o hadsiz derecede yüce ve uludur." (Bakara, 2/255).

هُوَ اللهُ الَّذِی لاَ اِلهَ اِلاَّ هُوَ ، عَالِمُ الْغیْبِ وَالشَّهَادَةِ ، هُوَ الرَّحْمَنُ

الرَّحِیمُ (الحشر:٢٢)

"O, görüleni de görülmeyeni de bilen, kendinden başka tanrı olmayan Allah'tır. Lütufkâr, fayda-bahş ve merhametlidir." (Haşr, 59/22)

هُوَ اللهُ الَّذِی لاَ اِلهَ اِلاَّ هُوَ ، اَلْمَلِكُ الْقدُّوسُ السَّلاَمُ الْمُؤمِنُ

الْمُهَیْمِنُ الْعَزِیزُ الْجبَّارُ الْمُتَكبِّرُ ، سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا یُشْرِكُونَ

(الحشر:٢٣)

O, kendinden başka tanrı olmayan, hükmü geçen, çok kudsi, selâmet bahşedici, emniyette kılıcı, mahlûkatını görüp gözetici, sonsuz güçlü, buyruğunu geçirici ve bütün ululukların sahibi olan Allah'tır. Allah, müşriklerin kendine yakıştırdığı, izafe ettiği şeylerden münezzehtir. (Haşr, 59/23)

هُوَ اللهُ الخَالِقُ الْبَارِئ الْمُصوِّرُ لَهُ الاَسْمَاءُ الْحُسْنَى ، یُسبِّحُ لَهُ مَا

فِی السَّمَوَاتِ وَالاَرْضِ ، وَهُوَ الْعَزِیزُ الْحَكِیمُ (الحشر:٢٤)

O, yaratıcı, şekil verici olan Allah'tır. En güzel vasıflar onundur. Yerde ve göklerdeki bütün varlıklar onu tesbih eder, yakışıksız vasıflardan tenzih ederler. O, çok güçlü ve çok hikmet sahibidir." (Haşr, 59/24)

O, her şeyi duyan, her şeyi işiten, her türlü elemden kurtarıcı, çok bağışlayıcı, kerem sahibi, affedici, yarattığına yakın, iyiliği seven, kötülüğü istemeyen, bütün insanları yaptıklarından sorguya çekecek olan Tanrıdır.

Allah kelimesi —ki Kur'an-ı Kerim'de tanrı için özel isim olarak yer alır— bütün lisanlarda, *tanrı* mefhumunu ifade etmek için kullanılan kelimeler içinde en mâkul ve yerinde olanıdır. Bütün diğer lisanlardaki, İngilizce *God* (Türkçe *Tanrı*) kelimesinin karşılığı olan tabir, kendisine tapınılan her şeye ıtlak olunduğu halde, *Allah* kelimesi, Arap Edebiyatının hiç bir devrinde bu şekilde kullanılmış değildir. Hazret-i Muhammed'in gelişinden önce Araplar putperest oldukları ve yüzlerce puta tapındıkları zaman bile, *Allah* lâfzı bu putların herhangi birine asla isim olarak verilmemiştir.

2. Melekler

Müslümanlar da, diğer bazı din mensupları gibi meleklerin varlığını kabul ederler; fakat onlara tapınmadıkları gibi, dua ve ibadetlerinde onlara hitap da etmezler.

Meleklerin bazısı maddî ve fizikî, kâinat sisteminin işleyişinde vazifelidirler. Cansız oldukları halde kendi vasıflarının icabını, bir zekâya sahip imişler gibi şaşmadan ve mükemmelen yapan varlıklarda, melekler ruhun bedendeki rolü gibi bir rol oynarlar. Onlar tabiatlarında mevcut hususiyetlerini ortaya koymakta — uygun ahval tahakkuk edince— hiç ihmal ve başarısızlık göstermezler. Canlı ve cansız her şey, tekâmülü için Cenâb-ı Hak tarafından konulmuş muayyen bir seyri takip eder görünmektedir. Bu tekâmül yolculuğunda sessiz ve cansız tabiat varlıkları, biz zekâ ve akıl sahibi yaratıklardan daha uysal ve itaatkâr gibidirler. Cansızlardaki bu nizama uyuculuk, tabiattaki muhtelif tezahürler de bir zekâ veya ruh gibi rol oynayan meleklerin tasarrufu sonucudur.

Ruhî ve mânevî sahalarda da, melekler bazı görevler îfâ etmektedirler. İyi şeylere sevk ve teşvikte bulunurlar: Allah'tan

kullara vahiy ve haber indirirler; doğru yolda yürümekte olan mütekâmil zatları himaye ederler, iyiyi gösterir, kötü şeylerden onları korurlar. Bir nefis, kemal mertebesine ulaşıp bütün şahsî ve nefsanî kibirlenmelerden soyunduğu zaman, melekler artık onun ihtiyaçlarını karşılayan hizmetçileri olurlar.

3. Mukaddes Kitaplar ve Peygamberler

Yine diğer dinlerin sâlikleri gibi müslümanlar da, insanlığa yol göstermek için, ilâhi vahyin, muayyen, seçkin kişilere indiğine iman ederler. Yalnız arada muazzam bir fark vardır: Müslümanlar gelmiş geçmiş bütün peygamberlere, sonuncusu Hazret-i Muhammed olmak üzere, hiç birini istisna etmeksizin inanırlar ki, İslâm imanının bu yönünü daha önceki sayfalarda geniş bir şekilde açıklamıştım.

4. Ahiret

Her ne kadar bütün dinler, ölümden sonra yeni bir hayat olduğunu bahis konusu etmişse de, asla ahiretin sırlarını açmak için göz doldurucu, tatminkâr bir teşebbüs yapılmış değildi. Mukaddes kitabımız Kur'an şu hakikati bildirmiştir ki; ölümden sonraki durum, bizim bu hayattaki ruhî durumumuzun tam bir aksidir. Burada bir kişinin inanış ve fiillerinin iyiliği veya kötülüğü onun içinde gizlidir, anlaşılamaz; fakat gelecek hayatta, öbür âlemde gün ışığı gibi zahir ve berrak olacaktır. Biz burada başkalarına göre gizli ve saklı bir varlığız; fakat orada bizim iç güzelliklerimiz veva zihniyet bozukluklarımız, zevk veya ızdırap verici bir perdesiz güzellik veya çirkinliğe dönecektir. Bu şekilde bu dünyadaki iyi veya kötü fiillerimizden dolayı, orada muhasebe ve sorguya maruz kalacağız.

Kur'an'da zikredildiğine göre cennet sàlihlerin, ve cehennem günahkârların ikàmetgâhı olacaktır. Kur'an ahiret nimetlerine — oradaki şeyler hakkında bir tahayyülün hasıl olması için— her ne kadar maddî birtakım isimler verirse de, diğer bir ayette de;

فَلاَ تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا اُخْفِىَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ ، جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (السجدة:١٧)

"Hiçbir nefis, orada onun için hazırlanmış ve saklanmış nimetleri ve hazları şimdiden tasavvur edemez, bilemez." (Secde, 32/17) buyrulmaktadır. Hazret-i Peygamber bu âyeti şu şekilde açıklamıştır: "Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve kimsenin hatır ve hayaline doğmamış nimetler..."

Müslümanların cennet telâkkileri üzerinde ileri geri lâf söyleyenler şu tasvirler üzerinde uzun uzun, insafla düşünmelidirler. Bunlar, bazı malûm garazkâr misyonerler tarafından müslümanların cennet ve cehennemi hakkında söylenenleri tekzip etmektedir:

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَ بِاَيْمَانِهِمْ

(الحديد:١٢)

"O gün ki, imanlı erkek ve kadınları, nurları önlerinde ve sağlarında giderken görürsün..." (Hadîd, 57/12) ayeti ortaya koyuyor ki, sâlih iyi kadın ve erkeklerin bu dünya hayatında yolunu gösteren ve ancak mânevî göz ile, basiretle sezilebilen o iman nuru, onları ahîrette tekrar dirildiklerinde önlerinden giden ve açıkça bir ışık haline gelecektir. Bu dünyada iyi hareketler yapınca, saadet, kötü fiiller işleyince de ızdırap duyuyoruz; fakat bütün bunlar zihin ye idrakte cereyan ediyor. Ahiret hayatında ise bu zihnî vakıalar, herkese aşikâr olan maddi hakikatler haline bürünecektir. Zihnimizin halihazır yapısı içinde, bizim saadet ve ızdıraplarımızın bürüneceği biçimi tahayyül etmeye ve kavramaya gücümüz yetmiyor. Şu kadar var ki, bizim bu hayattaki inanç ve hareketlerimiz muhakkak, istikbaldeki oluşun sağlam temellerini

teşkil edecektir.

Ölümden sonraki hayat, mahiyeti bakımından yeni olmakla beraber, şimdiki hayatımızın devamı demektir. Ölüm, İslâm'a göre mutlak yok olma veya sönüp gitme değildir:

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللهِ اَمْوَاتٌ ، بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِن لَا تَشْعُرُونَ (البقرة:١٥٤)

"Allah yolunda katledilenlere ölü demeyin, bilakis onlar diridirler; lâkin siz anlayamazsınız." (Bakara, 2/154)

Ölüm, daimî inkişaf eden bir varlığın, her zaman müşahede ettiğimiz gibi, tekâmül edici her şeyin bir merhaleyi tamamlayınca ikincisine atlaması esnasındaki bir anlık fasıla ve inkıta geçirmesine benzeyen bir hâdisedir. İki silsilenin arası daima bir miktar inkıta ve duraklama ile ayrılır. Hareket bir miktar muallâkta kalır. İşte bunun gibi dünya ile ahiret arasındaki aralığa, İslâm ilahiyatında *berzah* ismi verilmiştir. Bu genel olarak ölüm denilen hadise ile başlayıp (*bâ'sü bâ'de'l-mevt*) "ölümden sonra dirilme" denilen hâdise ile sona eren bir devredir.

Benim az önce, biz müslümanların inandığı cennet hakkında söylediklerim, cehennemin mahiyeti için de vaki ve kàbil-i tatbiktir. O az veya çok bir günah çekme yeri karakterindedir. Sonsuz bir ikâmetgâh değil, daha fazla manevî arınma ve tekâmüle yarayan muvakkat bir durak tır.

İslâm, tekâmülü sonsuz devamlı bir hayata inanır. Bu hayat muhtelif gelişme kademeleri ihtivâ eder ve bizim yeryüzündeki misafirliğimiz de bunlardan biridir. Tam bir olgunluğa erişebilmemiz için, bir kademe bizi kendinden sonraki kademeye hazırlamaktadır. Fakat eğer biz malûm ruhî yükselme için istenen iyi vasıfları kazanamazsak, bizi bu bakımdan başarısızlığa içimizdeki menfî tesirlerin izalesi için bazı elemli ve ızdıraplı muamelelere tâbi kılınırız. İşte bu şiddetli sıkıntı hayatı, Kur'an'da

cehennem diye adlandırılmıştır. Tekâmülümüz ilâhî varlığa erişip, onda damlanın denize kavuştuğu gibi fena buluncaya kadar devam edecektir.

5. Hayır ve Şer

Şerrin menşei meselesi, kolayca çözülemeyecek bir konudur. İslâm gelmeseydi, o halledilmemiş bir sır olarak kalacaktı. Biz şerrin müstakil bir varlığı olduğuna inanmayız. Hayır ve iyilik temelinden sudur etmiş herhangi bir şey iyi olmalıdır, iyidir. Kur'an böyle der. Fakat onun iyiliği, verilen şartlar altında hareket ettiğimiz zaman kendini gösterir. Meselâ afyon veya daha başka bir zehir, muayyen miktarlarda muayyen şartlar dairesinde ve belirli sebeplerden dolayı kullanıldığında, bir ilâç olarak fayda verir. Her şey iyi bir maksatla var kılınmıştır ve bir kullanılma yeri vardır. Eğer hududu aşarsanız, şer oluverir.

Kısacası her şeyin bir kullanma yeri, bir de sûiistimal edilmesi bahis konusudur; yaratıldığı hususi maksada uygun kullanılırsa hayır ve iyilik, sûiistimal edilirse şer ve kötülük ortaya çıkar. Allah'ın vahyi ve ilmî çalışmalar bize her şeyin hakiki kullanış tarzını ve yerini tanıtır. Bu bilgilerin zıddına hareket edersek, kötülük irtikâp etmiş oluruz. Böylece her şey, aslî ve muayyen ölçüsüyle hayır ve iyi, diğer ölçülerde şer ve kötüdür. Bu muayyen ölçüler tağyir ve tebdil edilemez; çünkü, her şeyi yaratan Allah tarafından nizâmlanmıştır.

Hayrın ve şerrin böylece Allah'a raci olduğuna inanmak, İslâm'ın iman esaslarından bir rüknüdür. Başka sözlerle ifade edilecek olursa, bizim illiyet nazariyesi hakkındaki inanışımız ondan çıkar ve ahlâk nizamını korumak bakımından faydalıdır. Biz hayır ve şerrin muhakkak bize vaki olacak olan hareketlerin ve hallerin semeresi olduğuna kuvvetle inanırsak, şer yoluna gidemeyiz. Zehiri ancak tavsiye edilmiş ölçüler içinde, bir ilâç olarak alırız; çünkü onun öldürücü tesirini biliriz. Aynı şekilde bütün dünya, varlıkların sûiistimalinden felâketle neticeler

doğacağına, kuvvetle inanmış olsaydı, kötülük ve şer, uzun zamandan beri mevcut olmayacaktı.

Maddî sahada doğru olan bu esas hissî ve ahlâkî sahalarda da doğrudur. İçimizdeki her duygunun belli bir kullanılma yeri vardır. Kendine mahsus saik ve sebeplerden dolayı izhar edildiğinde yüksek bir ahlâk ve fazilet olur; zaptedilemez bir durumda, bizdeki daha iyiyi de alır götürürse kötülük ve günah olur. Hakikatte, İslâm'ın öğrettiğine nazaran varlıkları yanlış yerde kullanmak şerdir. Kişi nefsin isteklerine tâbi olursa, yasakların hudutları içine düşebilir; fakat o arzu ve isteklerin aslında meşrû bir kullanma ve tatmin yeri mevcuttur. İşte bunlardan dolayı biz müslümanlar, tabiaten mevcut, cibillî günaha inanmayız; bilâkis tabiatın yaradılışın suiistimali günahtır, deriz.

6. Tekrar Dirilme

Ahiret başlığı altında söylemiş olduklarımı, burada tekrara lüzum görmüyorum. Bizdeki tekâmül edici aslî elemanın faaliyetinin duraklaması ve geçiş devresi olan *berzah* hakkında da bilgi vermiştim. Bu devre de bir zaman sonra bitecek ve onun daha yüksek bir âlemdeki inkişafı başlayacaktır.

Ruh, eğer bedenden ayrıldığı esnada bu yenilik için gerekli olgunluğu iktisab etmiş durumda idiyse, Kur'an'da cennet adı verilen o yüksek yerlere kabul edilecek. Bazı belirli karışımlar, kirler sebebiyle bu kemale ulaşamamış, dünyevî cüruflardan pak ve saf olmamış ise, bunlardan arınmak için cehenneme atılacaktır. İslâm ilâhiyatında bu hâdiselerin vuku bulacağı zamana, *ölümden sonra dirilme zamanı* denilir.

Yeniden dirilme tâbiri, muhakkak maddî vücudun o maddesiyle diriltileceği mânâsını göstermez. Gelecek hayat Hazret-i Peygamber'in dediği gibi tasavvur olunamaz, idraklere sığmaz vasıfta olduğuna göre, kelimenin hakiki mânâsıyla fizikî bir canlanma da olmayabilir.

Müslümanların kabul ettiği cehennem, öyle pek akılları durdurucu olmadığı gibi, ilâhî intikam fikrini de aksettirmez. Daha

çok, o bile bir ilâhî rahmet sayılabilir; çünkü cehennem günahları paklayacak, mücrimleri cennete kabul olunmaları için hazır ve müstaîd hale getirecektir. O, çocuğuna, istikbaldeki sıhhatini emniyete almak için cerrahî bir müdahaleye razı olan müşfik bir ana gibi davranıyor da telâkki edilebilir. Belki de bu sebepten Kur'an cehenneme anne sıfatını takmaktadır:

وامَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ. فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ (القارعة:٨-٩)

"...Tartılınca iyilikleri az ve hafif gelen kimselerin anası cehennem olacaktır." (Karia, 101/8-9)

E. İSLÂM'IN BEŞ RÜKNÜ

İslâm, daha evvel de anlatıldığı gibi, ilâhî iradeye ve hükümlere boyun eğmeyi gaye edinmiştir. Kendimizi O'nun iradesine teslim etmek, bazı yazarların yanılarak veya kasden ileri sürdükleri gibi, kader ve mukadderat karşısında insanın hiçbir hürriyeti ve seçme hakkı bulunmadığını sandığımız anlamına gelmez. Bilakis İslâm, kulun hareket hürriyetini ve cüz'î irademizi serbestçe kullanmayı mümkün kabul eder. Bize her zaman iki yol açıktır: Biri şer, diğeri hayır yolu. Yüce Tanrı bize iyiyi, doğruyu göstermiş ve tavsiye etmiştir. İşte İslâm, bizim bu irşadı kabullenmemiz, ona teslim olmamız demektir. Benimsemek de reddetmek de elimizde iken, bu seçme hürriyetine rağmen bize kaderci (fatalist) demek ne kadar yersiz düşer!

Kur'an-ı Kerîm'in aşağıdaki ayetleri, doğrudan doğruya bu cebri kaderciliğin reddi demektir ve insanların hareket yollarını seçmede olduklarını belirtir:

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ. وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ. وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

(البلد:٨-١٠)

“Biz onlara iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Onlara iki aşikâr yolu, hayır ve şer yolunu iyice göstermedik mi?” (Beled, 90/8-10)

Allah’ın vahyi bizi irşad için gelmiştir ve İslâm, bizim ona isteyerek inkiyad etmemizden başka bir şey değildir. İçinizde bu teslimiyet ruhunu yaratmak için Allah bize, *İslâm’ın beş rüknü* denilen şu hareketleri tavsiye etmiştir:

1. İmanın sözle ifade edilmesi: Kelime-i şehadet getirmek,
2. Namaz kılmak,
3. Oruç tutmak,
4. Zekât vermek,
5. Hacca gitmek.

1. Şehadet Getirme

İslâm imanının düsturu fevkalâde basittir, sade iki cümleciğe sığdırılmıştır:

لاَ اِله اِلاَّ الله ، مُحَمَّدٌ رَسُولُ الله

(*Lâ ilâhe illa’llàh, muhammedün rasûlü’llàh*) “Allah’tan başka tanrı yoktur, Muhammed onun elçi ve habercisidir.” olarak ifade ettiğimiz ilâhî iradeye teslimiyet ile imanımız tahakkuk etse, tamamlansa bile; yine de onun irade ve emirlerinin herhangi bir yolla bize gönderilmiş, vahyedilmiş olması icab ederdi. İşte bu gerekli ve zarurî vahyin, Hazret-i Muhammed vasıtasıyla bize ulaştırılan tebliğler olduğu muhakkaktır.

Kelime-i şahâdetin ikinci kısmı, “Muhammed, Allah’ın peygamberidir.” cümleciği, bizim Hazret-i Muhammed’e taptığımızı, onu ilâh mertebesine çıkardığımızı değil; sadece alemlerin Rabbinin, bize habercisi Hazret-i Muhammed vasıtasıyla mâlûm olan irade ve taleplerine kendimizi vakfettiğimizi göstermektedir.

2. Namaz

Tanrıya ve yaratıklarına karşı bazı vazifelerimizin olması, dünyadaki her dinde mevcut iki ana esastır. İslâm'daki namaz, birinci neviye giren davranışların bir özeti ve fihristi gibidir. O, ne sadece bir âyin ve merasimden, ne de bazı sözlerin, duaların şeklî tekrarından ibarettir. Kur'an böyle bir namazı şiddetle takbih eder:

فَوَيْلٌ لِلمُصَلِّينَ. الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاَتِهِمْ سَاهُونَ (الماعون:٤-٥)

"Namazlarında şuursuz, gafil ve hatalı olan namaz kılıcılara yazıklar olsun!" (Mâun, 107/4-6)

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ
الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ

(البقرة:١٧٧)

"Yüzünü doğuya veya batıya çevirmen, iyi olduğunu göstermez; hakikî iyilik, Allah'a, kıyamet gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere inanmandır." (Bakara, 2/177)

Kur'an üzerine bir şerh kaleme almış olan Dr. Wherry, eserinde, "Bu Kur'an'daki en asil âyetlerden biridir." der. Sırf şekilden, kalıptan ibaret bir davranış ile tatbikî, samimî bir dindarlık böylece vazıh olarak birbirinden tefrik edilmektedir. Allah'a iman ve insanlara iyilik, açıkça dinin ruhu olarak ileri sürülmektedir.

Hazret-i Peygamber, "Bir namaz ki, kılıcısını yanlış hareketlerden ve kötülüklerden alıkoymaz, onun sadece Allah ile arasındaki uzaklığı artırır." der.

Bütün bu deliller müslümanların namaz ve ibadet telakkilerini ortaya koyar. Namaz kulu, yaratıcısı ile karşı karşıya getirir ve Hazret-i Peygamber'in ifadesiyle "Mü'mini Rabbi ile birleştirir." Namazda, ibadeti yapan kişi Allah'ın, bütün kainatı sevk ve idare eliğini belirten muayyen vasıflarını anar. İslâm'da bütün ahlâk ve faziletin, kendi tavır ve hareketlerimizi ilâhî sıfatlara uygun hale getirebilmek olması sebebiyle, namaz bizim onları tekrar tekrar hatırlamamız için emredilmiştir. Namaza başlarken Allah'ın muayyen sıfatlarını zikrederiz. "Kendini ilâhî sıfatlarla muttasıf eyle" bizim ona parolamızdır ve namaz Allah'ı zikretmek, vasıflarını anmak için en mütekâmil ve üstün bir ibadettir.

Biz namazda ayrıca, bütün faaliyetlerimizde doğru ve müstakim yoldan ayrılmamamız için onun yardımını da dileriz. Eğer hayatımızın her anında ve her adımımızda ilâhî irşad ve kılavuzluğa muhtaç isek, Allah'a bir günde birkaç kere ibadet etmemiz fazla görülmemelidir. Yataktan kalktığımızda ve uykuya çekileceğimiz sıralarda namaz kılarız; günlük hayatımızın bir bölümünü tamamladığımızda ve midemize hizmet etmekten evvel yine namaz kılarız. Müteakiben öğleden sonraki zamanın faaliyetlerini kapatan ikindi namazı gelir.

Hazret-i İsâ'nın, "O kimse sadece ekmekle yaşamayacaktır; Rabb'in ağzından çıkan her kelime de onun gıdasıdır." sözleri İslâm'da tahakkuk etmiştir. Bir müslüman bedenininkinden önce

ruhunun gıdasına, beslenmesine önem verir. Yiyecekler fizikî ve maddî varlığımızı idare için ne kadar lüzumluysa, namaz ve ibadetler de ruhun yaşatılması için o kadar gereklidir.

3. Abdest

İslâm'da temizlik, dindarlık ve müttakîlikten hemen sonra, diğerleri gibi bir mükellefiyet, fakat daha ziyade bir tatbikat ve itiyat halindedir. Bir müslüman namaza girişmeden önce temizliğini yapmak zorundadır. Önce bileklerine kadar ellerini, sonra yüzünü, kollarını ve ayaklarını yıkamalıdır. Dişlerini temizlemesi, ağzını çalkalaması, burun deliklerine su vermesi ve rakat teneffüs için oralarda olanları gidermesi gerekmektedir. İslâm memleketlerindeki her camide, her ibadet ediciye açık parasız temizlenme yerleri mevcuttur.

Yine her müslüman, en az haftada bir kez ve meselâ tavsiye edildiği üzere, cuma günü toplantısına (cuma namazına) gitmeden

önce, bütün vücudunu yıkamak zorundadır. Aynı zamanda elbiselerini değiştirmesi, caminin havasını tazelemek için güzel kokular sürünmesi de kuvvetle muhtemeldir.

Bütün bunlar soğuk memleketlerde de, sıcak memleketlerde de çok lüzumlu şeylerdir. Acaba Avrupalı sağlık mütehassısları bize, Hazret-i Muhammed tarafından emredilenlerden daha iyi bir temizlenme yolu gösterebilirler mi?..

4. Oruç

Perhizkârâne, riyazetli bir hayat bizim maddî, ahlâkî ve rûhî sıhhatimizi kuvvetlendirir ve bu hususta, her dince makbul ve mer'î olan oruç, en belli başlı çaredir. İslâm'da oruç yalnız yiyeceklerden değil, kötülüğün her türlüsünden uzak durmak mânâsına gelir. Ahlâkça yükselmek orucun gayesidir; nitekim Kur'an'da:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
مِن قَبلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (البقرة:١٨٣)

"Ey iman edenler! Sizler sàlih, müttakî, iyi kimseler olabilesiniz diye, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı." (Bakara, 2/183) buyrulmaktadır.

Oruç esnasında, günah olmayan, meşru bazı şeylerden de uzak kalırız. Böyle hakkımız olan, şeriatın müsaade ettiği şeylerden sakınmak ve uzak durmakla, yasak ve kötü şeylerden daha kolay vazgeçebilme meselesini elde ederiz. Meşru olarak sahip bulunduğu şevlerden kendini ayırabilen kimse, kuvvetle muhtemeldir ki kendine ait olmayan şeyleri kendine mal etmeye çırpınmayacaktır.

Asîl Peygamberimiz, "Bir kimse elini, gözlerini ve dudaklarını başkalarına zarar vermekten alıkoyamazsa, onun orucu, yüce Tanrı nazarında hiçbir değeri olmayan, adi bir aç durmadan ibarettir." der.

Hazret-i Peygamber'in sadaka ve hayır verme hususundaki herkesçe malûm cömertliği, oruç ayında bir kat daha artardı; yeme içmeden kesilmenin hakiki mânâsı, onlardan yoksulların yararına feragat etme demek olduğundan, oruç tutarken bu esası, bir kat daha cömertleşerek de tahakkuk ettirirdi.

Ne kadar yazıktır ki, hristiyanlığın Paul tarafından —ve büyük bir haksızlık eseri Hazret-i İsa nâmına— yapılan ifsâdât ve tağyirâtında, aralarında oruç da olmak üzere bütün mukaddes ibadet usül ve hükümleri ilga edilmiştir. Hazret-i İsâ hristiyanlar için en iyi bir imtisal numûnesi olduğuna ve rivâyet edildiği gibi, her zaman sık sık oruç tuttuğuna göre, neden onun izinde yürüyenler, iyi hristiyan olmak için aynı şekilde hareket etmezler?..

Eğer o, bütün dünya namına her türlü iyilik ve fazîleti yerine getirmiş ve böylece, insanları, aralarında oruçda yer alan dinî vazifelerden af ve azad etmişse (!), bunun en tabiî ve mantıkî sonucu olarak, diğer bütün insanî mes'uliyet ve hareketlerden de muaf tutulmamız icab etmez miydi?..

Bu günlerde insanlar, ruhbilim araştırmalarına ve içlerindeki

gizli kuvvetleri tetkik ve tahlille ortaya çıkarmaya karşı büyük ilgi duyuyorlar. Bu oruç ve riyazet müessesesini kullanarak, çok büyük gelişmeler elde edebilirler. Hazret-i İsâ kendi büyük ruhî yükselme ve aydınlanmasına tekaddüm eden dört gün, hep oruçlu bulunuyordu. Yine hatırlanmalıdır ki, İslâm'ın ulu peygamberi Hazret-i Muhammed de aylarca oruca müdâvemet edip dururken, en sonunda beşeriyetin her sahası için hakikî bir hidayet ve aydınlanma kitabı olan Kur'an'ı meydana getiren, o harika vahiylere mazhar olmuştu.

5. Zekât

Her din ve her ahlâk sistemi hayrı, sadakayı tavsiye eder; fakat İslâm bunu işlek; tatbiki kabil bir sekil ile nizamlamıştır. O, her müslüman üzerine kendi gelirinin kırkta birini, fakirlerin menfaati uğruna sarf etme mecburiyetini koymuştur. İslâm'da daha birçok malla iyilik etme ve ihsanda bulunma yolu tavsiye edilmiş olmakla beraber, zekât devlet tarafından, geliri muayyen bir seviyeye erişmiş her müslümandan mecburî olarak toplanan bir *fakirler vergisi* durumundadır. Hazret-i Peygamber, kendisine sorulduğunda zekât hakkında şöyle demiştir: "Zekât, fakirleri, zenginlerin verdikleriyle zenginleştirme müessesesidir."

Bir müslüman, içindeki diğer cömertlik temayüllerini dilediği herhangi bir yolla izhar edebilir; fakat mutlaka kendi gelirinin kırkta birini, fakirlerin yararına olarak devlete vermek zorundadır.

İslâm'daki hayır ve sadaka anlayışı çok geniştir; okuyucunun, meselenin şümûlünü takdir edebilmesi için Hazret-i Peygamber'in bu mevzû ile ilgili bazı sözlerini veriyorum:

.....

6. Hac

Bu mecburiyet, ancak onu yerine getirmeye gücü yetebilecek kimselere mahsustur.

Hakikî ruhî terakkî, dünyevî alâkalardan mutlak surette

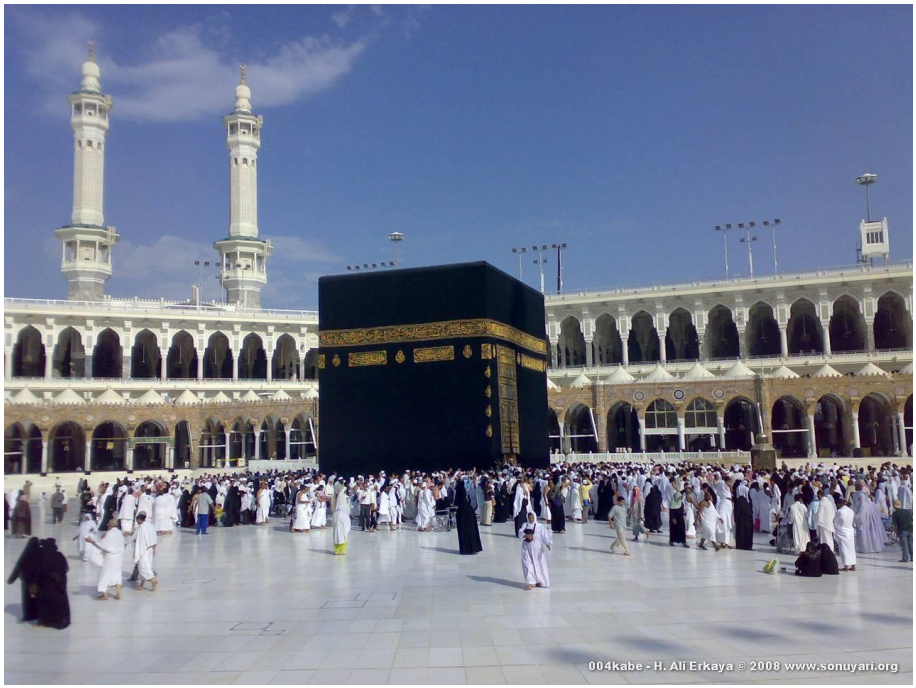

sıyrılarak tahakkuk edebilir; İslâm'daki hac mükellefiyeti ise, bunun nasıl yapılabileceğini tatbikî ve amelî olarak göstermek ve isbat etmek için konulmuştur. Hacı yalnız yuvasını, sevdiği ve yakın olduğu şeyleri terk etmekle kalmaz, aynı zamanda ulu Tanrı'nın mabedine —Beytullah'a— yaklaştığında kendini, vücudunu örtecek iki geniş örtüden başka her şeyden tecrid eder. Mekke'deki mukaddes mahalle ulaşınca, yüce Tanrı'nın kutlu mabedi Kabe'nin etrafında hakiki ve samimî bir aşığın, sevgilisi evi çevresinde dolandığı gibi, tavaf eder.

O *Mescid-i Haram*, tek tanrıya tapınılmak için yapılmış insanlarca mâlûm en eski yapıdır. O. Hazret-i İbrahim'in devrinden önce de mevcuttu.

Hazret-i Muhammed, Mekke'da dünyâya şeref verdiği çağlarda, bu mescid henüz bir puta tapınma yeriydi. İçinde üç yüz altmış beş put vardı ve her birine, sıra ile senenin belli bir gününde tapınılıyordu. Bu putperestlik, Mekke Hazret-i Muhammed

tarafından fetholunup, müşriklerden alınıncaya kadar sürdü. O zaman Beytullah putlardan temizlendi.

Şimdi Hazret-i Muhammed, Mekke'den 150 mil kadar kuzeyde bulunan Medine'de yatmaktadır. Mukaddes bir belde olarak, Mekke'den sonra Kudüs şehri gelir. Bir müslüman Hazret-i Peygamber'in türbesini, ona karşı duyduğu derin hürmet ve aşktan dolayı ziyaret eder; asla ona tapınmak için değil!

7. Sadaka

"Sadaka, vukuu muhtemel felâketleri önler."

"Zekât vergisi zenginden toplanmalı, fakire verilmelidir."

"Dostları güler yüzle karşılamak, onları ziyafete davet etmek de birer sadaka sayılır."

"Erkeğin, hanımına nazik davranması ve hattâ ağzına bir lokma sunması da sadakadır."

"Çocuklara şefkatle muamele etmek, onları sevgiyle öpmek de sadaka nev'inden bir hareket olur."

"Yolcuyu doyurmak bir sadakadır."

"Yoldan, gelen-geçeni rahatsız edecek şevleri kaldırmak sadakadır."

"Komşularla ilgilenmek, onlara hediyeler göndermek de Sadaka nev'inden hareketlerdir."

"Bir yetimi gözeten, her şeyin karşılığının verileceği cezâ ve mükâfat gününde benimle beraber olacaktır."

"Fakirlere vardım edilmelidir."

Bazı Yüksek Duygular:

"Seni yaratanı seviyor musun? O halde önce hemcinslerini sev!"

"İnsanlara karşı merhametli olmayana Allah merhamet etmez."

"Saadet yurdu olan cennete ancak doğru, pâk ve yumuşak kalbli olanlar girecektir. Allah'ın yaratıklarına ve kendi çocuklarına karşı müşfik olmayanlara yüce Tanrı acımayacak, merhamet etmeyecektir."

“Bir yetimi himayesine alıp yetiştiren, kıyamet gününde benimle birlikte bulunacaktır.”

“Dul kadınları gözetip himaye ediniz.”

“Fakirlere yardım ediniz.”

“Hayır işlerinden biri de yolcuları doyurmaktır.”

“Küçüklerine şefkat ve merhamet büyüklerine tazim ye hürmet göstermeyenler bizden (müslümanlardan) değildir.”

“Bezgin birinin kalbine neşe doldurana, musibete uğramısın kederini dağıtana mutlaka ecir verilir.”

“Hemcinslerine, onlar sıkıntı ve ihtiyaç halindeyken yardım eden ve dara düşenin imdadına koşan kimselere zorluk zamanında (kıyamette) Allah yardımcı olacaktır.”

“Allah’ın lütfuna en ziyade uğramış olan kimdir? O kimse ki yaratıklara en büyük iyilikler ondan gelir ve o kimse ki fakire ihsanda bulunur. Böyle kişilere Allah burada da, öbür dünyada da iyi davranacaktır.”

“Benim rızamı, fakiri yoksulu memnun etmekte arayınız.”

“Yarım hurma bile olsa, sadaka vermek suretiyle Allah’ın

gazabını üzerinizden çevirmeğe, uzaklaştırmağa, çalısınız. Huzur ve saadet yuvaları olan cennetlere ancak doğru, temiz ve merhametli bir kalbe sahip olanlar girecektir."

"Ey Aişe! (Hazret-i Peygamber'in zevcesi; Allah ondan memnun ve râzı olsun!) Yoksulu sakın eli boş, bir şey vermeden geri çevirme, yarım hurma bile olsa ver!.."

F. İNSANLARIN EŞİTLİĞİ

"Komşunu da kendini sevdiğin kadar sev!" kaidesi, Hazret-i İsâ'nın güzel bir tavsiyesidir; fakat diğer birçok emirleri gibi tatbiki kabil, ameli bir vakıa haline getirecek araçlardan mahrumdur. Çünkü, onun peygamberlik süresi çok kısaydı ve vazifesini tamamlayamamıştı. Gayet tabii ilâhî hakikatlerin tamamen tebliğ ve iklimini, kendinden sonra gelecek olan *Üstad*'a bırakacaktı. Nitekim İncil'de bahsi geçen *Hakikat Ruhu* (Yunancası: Paraklit)[112] Hazret-i Muhammed olup o, Hazret-i İsâ'nın birçok talimat ve öğütlerini nasıl tatbik edebileceklerini bütün dünyaya göstererek, Allah'ın dinini kemale erdirmiştir.

Hiç bir kimse, aralarında müsavat, eşitlik olduğuna inanmadıkça komşusunu kendi gibi sevemez. Asil Peygamberimiz, "Ben de sizin gibi bir kimseyim." diyordu. Böyle, kendini diğer insanlarla aynı mevkiye koymak suretiyle, insanlar arasındaki eşitlik prensibini tesis etmişti.

"İnananlar, mü'minler kardeştirler." sözü de Kur'an'ın bir âyetidir. Arapça metinde *kardeş* mânâsına kullanılan kelime —

[112] İncil'in bahis konusu ifadesi, İslâm'ın hak din olduğunu ispat eden son derecede mühim delillerden biridir. Meşhur hristiyan ilahiyat âlimi ve papası İspanyalı Anselme Turmeda da, diğer birçok mühtedîler gibi, bu İncil ayetiyle hakikati bulmuş, ihtiyar üstadı papaz Nikala Mertil'in ikazı ve tavsiyesi üzerine Tunus'a geçerek müslümanlığını ilan etmiş, hristiyanları uyarıcı ve İslâm'a davet edici bir eser de yazmıştı. Bilhassa bu günlerde, her aydının mutlaka bilmesi ve okunması gereken bu eserin mükemmel ve itinalı bir tercümesi yurdumuzda neşredilmiştir. (*Hıristiyanlığı Reddiye*, Bedir Yayınları, no: 27, İstanbul 1965.) İlmî tetkikleri ve tetebbuyu seven okuyuculara, üniversitelilere ve hakikati arayan hristiyan vatandaşlarıma hararetle tavsiye ederim.

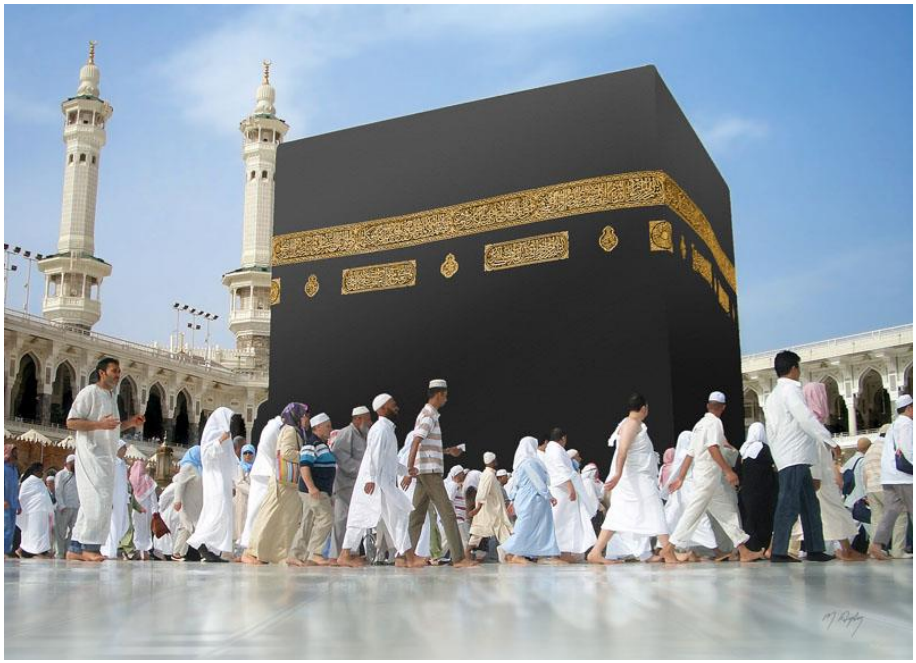

Türkçe'de de olduğu gibi— bir ana-babadan doğan kişilere verilen ismin aynıdır. Böylece Hazret-i İsa'nın "Komşunu da kendin gibi sev!" sözü, İslâm'da elle tutulur bir hüküm, bir hakikat oluyor. Bir müslüman, diğer bir müslümanı kendi ana-babasından doğmuş kardeşi yerine sayarsa, kendisi için hissettiklerini ve istediklerini muhakkak onun içinde duyacak ve arzulayacaktır. Âlemşümul İslâm kardeşliği, işte böylece işler hale konulmuştur.

Geçen gün İngiliz müslümanları Woking'de —İngiltere'de bir yer adı— camiin yanındaki binada Emir (Kral) Abdullah Hazretleri ile birlikte öğle yemeği yediler. Cemiyetin muhtelif tabakalarına mensup yüz kadar davetli vardı; fakat hiç bir ictimâî ve seviye tefriki gözetilmedi. Binanın her köşesinde tam bir eşitlik ve kardeşlik ruhu teneffüs ediliyordu: Herkes Emir Hazretleri'nin elini sıkıp, musafaha ediyor ve kendisiyle serbestçe konuşabiliyordu. Yemek vakti gelince, herhangi bir ziyaretçi veya gözlemci için hayli şaşırtıcı olan, harika bir müsavat nümunesi

müşahede edildi. Önceden hiç bir hususî koltuk veya önemli misafirlere mahsus herhangi bir liste hazırlanmış değildi. Emir ve maiyetindekiler dahil, oturma yerlerini seçmek misafirlerin arzusuna bırakılmıştı.

Toplantıda bir beyefendi, kelime-i şehâdet getirerek müslüman oldu. Emir Hazretleri bu yeni din kardeşinin elini ilk sıkan kimse olmakla kalmadı, sarılarak onu öptü ve tabii onun tarafından da öpüldü. İşte bunlar müslümanlar arasında mevcut, köklü ve kuvvetli eşitlik ruhunun tezahürleridir.

Müslüman, bir başkasının evinde de olsa, vasat bir İngiliz ailesinin kendi evinde hissettiklerinden daha rahat ve serbest duygular taşır. Konuşma ve hareket hürlüğü açık kalplilik, şekilden ve sıkılmadan uzaklık o manzaranın ana hatlarını teşkil eder. İslâm, siyah ile bayazı bir aile içinde kaynaştırmayı başarmıştır.

Burada Hazret-i Peygamber'in mevzu ile ilgili bazı talimatlarını zikretmek uygun olacaktır. Son harp iyice göstermiştir ki; hristiyanlık, İslâm dinindeki bu birlik ve beraberlik bağlarından tamamen mahrumdur. Avrupa milletleri, çoklukla aynı inanışa sahip oldukları halde, bıçak bıçağa birbirlerine girmişlerdir. Hristiyan memleketlerinde bağlayıcı kuvvet milliyetçiliktir, (nasyonalizm), din değil; fakat İslâm'da tam tersi, en önde gelen düşünce İslâm dinidir, milliyetçilik değil. Sevgili Peygamberimiz der ki:

"Müslümanlar birbirlerinin kardeşidir, birbirlerine zulüm ve tazyik etmemeli, yardımı kesmemeli ve hor görmemelidir. Takvâ ve iyiliğin yeri kalptir; doğru kalpli kimse, bir diğerini tahkir ve istihfaf etmez. Bir müslümanın her şeyi, kanı, malı ve şerefi diğer müslümanlara haramdır; yâni, onlara tecavüzde bulunamaz."

"Bütün müslümanlar bir duvar ve onun taşları gibidirler, biri diğerini takviye eder. İşte bunun gibi birbirlerini desteklemelidirler."

"Kendisi için istediğini, din kardeşi için de arzu etmeyen kimse tam mü'min olamaz. Bütün müslümanlar bir vücut gibidir. Eğer bir

kişinin başı ağrırsa, bütün vücudu ızdırap çeker; gözü rahatsızsa, bütün beden rahatsız olur."

"Din kardeşine, felâkete uğradığında yardım et; doğru yoldan saparsa onu kolla ve kurtar."

Mevzuun tamamlanması için, müslümanlarda yabancılara gösterilen misafirperverlikten de biraz bahsetmek gerekiyor:

İslâm kasaba ve köylerinde genellikle otel ve pansiyon yoktur. Her müslümanın kapısı, kendi imkânları nisbetinde yabancılara açıktır. Ev sahibi ekmeğini misafiriyle paylaşmaktan ve onun rahatı için elinden geleni yapmaktan bir an geri durmaz. Misafire hürmet göstermek, onu ağırlamak, İslâm'da büyük değere sahip bir harekettir. Hatta Hint hudutlarının medeniyete uzak, iptidâî kasabalarında, kabileler arası kan gütme olaylarının had derecede olduğu bir esnada, ev sahibi, misafirperverliğinden faydalanmak için kapısını çalan kişiye adını bile sormaz. Çünkü konuk düşman kabileye mensub bir kimse olabilir ve bunun anlaşılması candan ev sahipliği hizmeti görmeyi önleyebilir.

Hazret-i Peygamber bu konuda şöyle diyor:

"Allah'a ve âhiret hayatına inanan bir kimse, konuğunu iyi ağırlasın!"

"Kim Allah'a ve kıyâmet gününe inanıyorsa, misafire hürmet göstersin! Kim Allah'a ve kıyâmet gününe inanıyorsa, komşusunu incitmesin! Bir mü'min ya hayırlı ve iyi söz söylemeli yahut da sükût etmelidir."

"Bir konuğun ev sahibini bezdirecek, tedirgin edecek kadar uzun müddet kalması doğru olmaz."

"Ey Allah'ın elçisi! Ben bir kimseyle kaldığımda o gereken izzet ve ikramda bulunmazsa; sonra benim evime geldiği zaman, ben de onu o şekilde mi ağırlamalıyım, bana bildirir misin?" denildiğinde, sevgili Peygamberimiz: "Onu güzel ağırla! Misafir çıkarken ev sahibinin onunla birlikte ta kapıya kadar gelerek teşyî etmesi de benim sünnetlerimdendir." buyurdular.

Velhasıl, Batı'nın başlıca övüncü olan demokrasi ilk önce

İslâm'da doğmuştur. İnsanlar arasındaki eşitlik onun temel prensibidir ve müslüman ülkelerde hayatın her sahasında en yüksek derecede tezahür eder. Onlar camilerde günde beş defa karşılaşırlar; cemaatin bazı zümrelerine tahsis edilmiş ayrı sıralar veya koltuklar yoktur. Kim ilk önce girmişse, o en öndeki yeri alır. Dinde, siyasette ve cemiyette tem demokrasi İslâm'ın en bariz özelliğidir. İslâm'ın eşitliğe zorlayıcı kuvvetleri bütün sınıf, renk ve soy sop farklarını ve manialarını yıkmıştır.

G. İSLÂM'DA KADIN

İnsanlar arasındaki eşitlik mevzuu, kadınların durumu hakkındaki bilgi verilmediği müddetçe, yarım kalmış sayılır. İslâm'ın gelmesinden önce bütün dünyada, kadının hemen hemen hiç bir itibarı ve mevkii yok gibiydi. Kur'an, şu hakikati getirdiği zaman İslâm, kadını en düşük mertebeden kurtararak erkek ile eşit saymış oluyordu:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا (النساء:١)

"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten halk eden ve onun eşini de aynı cinsten kılan Rabbinize itaat ediniz." (Nisâ, 4/1)

Hazret-i Peygamber'in bu ayeti açıklayan şu sözleri ne kadar beliğdir:

"Kadınlar ve erkekler bir bütünün yarım parçaları gibi ikiz varlıklardır."

Bu ibarelerin ışığı altında, "Müslümanlar kadının canı ve hakları olduğuna asla inanmazlar." diyen garazkâr yazarların yanlış beyanlarına hak vermek mümkün olabilir mi? Yüce Kur'an'ın birçok âyetleri hemen hemen her sahada, ahlâkî, manevî ve kültürel konularda kadın-erkek eşitliğini kabul eder.

Hristiyan ülkelerde kadının bugünkü mevkii ve itibarı,

hristiyanlıktan çıkmış değildir. Hazret-i İsâ, bu mevzuda sükût etmiştir. Fakat hristiyan kilise ve akidesinin kurucusu Paul'un, kadınlar hakkında söylenecek iyi sözü olmadığı gayet iyi bilinmektedir. Hıristiyanlığın en temel prensibi, kadın insanoğlunun mahvolması sebebi saymakla, onun rütbesini son derece düşürmüştür. Güya Hazret-i Adem'i günah işlemeğe o zorlamış, ebedî mahkûmiyet ve günahlılığı insanların başına o musallat etmiş, günah kapısını o açmış, dünyaya ölümü o getirmiştir. O bakımdan, ilk muhterem pederlerin kadınlarla ilgili kaba ve haşin sözler söylemesine pek hayret etmemelidir.

Tek bir sözle, Hazret-i Muhammed şunları söyleyerek, onu abideleştirmiş ve en yüksek bir kaideye yerleştirmiştir:

"—Cennet annelerin ayakları altındadır!"

Ne kadar ilgi çekici bir mukayesedir: Hristiyan talimatına göre, ilk anne biz insanları ebedi cehenneme sürüklemiş; İslâm'da ise, anne bize cennetin kapılarını açmıştır.

Son yıllarda erkekler ve kadınlar arasında, her iki tarafın hak ve mükellefiyetleriyle ilgili olarak, kelimenin tam anlamıyla bir savaş vuku buldu; fakat Suffragette hareketinin taraftarları, kadınlar için Kur'an'da zaten mevcut bulunan durum kadar bir gelişme sağlayabilmişler midir ki! Kur'an, "Onların (kadınların), onlardan istenilenler kadar da hakları vardır." diyor. Bu hükmün ışığı altında bir şahıs, öbür cinsten, onlar lehine aynısını kendi yapmağa hazır olmadıkça, bir mükellefiyet veya vazifenin ifasını isteyemez.

İslâm'da kadının bağımsız bir şahsiyeti vardır; herhangi bir işe girişebilir, kendi nâmına mukavele ve akitler yapabilir. Ana, kız, karı ve kız kardeş durumlarında daima miras hakkına sahiptir ki, bu diğer hiçbir din, medeniyet veya hukuk düzeninde görülmüş değildir.

Bir batılının evi, kadın için beğenilir bir yuva değildir. Evlilik bir tesadüf işidir. Aşk ve sair duyguların yürekler acısı tedavülü, terk ve ihmal edilmiş kadınlar, kızlar ve çocukların bolluğu,

bakımsız bırakılmış, yoksul ana-babalar... biz Avrupalıların aile hayatının genel özellikleridir. Fakat bir müslüman ailesine gelince; o bize çok daha başka bir hayatın kapılarını açar. Yeryüzünde müslüman memleketlerinden başka, dinin daha iyi gözetildiği, Büyük Öğretici'ye daha çok itaat edildiği bir yer asla gösterilemez. Okuyucu, Hazret-i Peygamberin aşağıdaki sözlerini hayalinde fiiliyata intikal ettirirse bir müslüman yuvasının mes'ud durumunu gözünde canlandırabilir:

a. Kadınlar Hakkında:

"Sizin en iyiniz, ev halkına en iyi muamele edeninizdir. Kadınlar erkeklerle bir bütünün ikiz parçaları gibidirler. Dünya ve içindekiler değerli şeyler olmakla beraber, dünyada en kıymetli şey iyi ahlâklı, sâlih bir zevcedir."

"Bir kadın beş vakit namaz kılar, Ramazan orucunu tutar, iffetini korur ve kocasına itaat ederse; ona söyleyiniz, cennete hangi kapısından girerse oradan girsin!"

b. Zevceler Hakkında:

"Ahlâklı, mütedeyyin bir zevce, kişinin en kıymetli hazinesidir. Hanımlarınıza nezaket dairesinde nasihat ve ihtarda bulunun! Bir mümin hanımından nefret etmemelidir. Eğer ondaki fena bir vasfını sevmemişse, güzel olan diğer bir huyu veya hali ile memnunluk duysun. Siz hiç hanımlarınızı köle gibi döver misiniz?.. Muhakkak böyle bir şey yapmamalısınız."

"Allah ve yaratıkları nazarında sizin en iyiniz, kendi ailesine en iyi davrananızdır. Ben de aileme en iyi bir tarzda muamele etmekteyim."

Sahabesinden biri, Hazret-i Peygamber'den hanımlara nasıl davranılması gerektiğini sorduğu zaman, o şöyle buyurdu:

"Sen yemek yiyeceğin zaman, ona da yedir! Sen yeni giyinirken, onu da giyindir! Yüzünü tokatlama, hatırını incitme, canın sıkılınca onu kendinden ayırma! Ona güzel güzel öğüt ver! Şerefli ve asil hanımını, köleler gibi döverek te'dip etme!.. Bir günden fazla sürecek uzak yolculuklarda, yanında erkek akrabasından birinin refakat etmesi gerekir."

H. ÇOK KADINLA EVLENME

Şurası unutulmamalıdır ki çok kadınla evlenme (*taaddüd-i zevcât*) yeryüzünde İslâm'dan önce de mevcut bulunuyordu. Beni İsrâil'in eski ve hürmete lâyık büyüklerinin çoğu, çok kadınla evli idiler. Bazı hallerde zevcelerin adedi beşyüze yaklaşıyordu. Dünyadaki diğer dinlerin kurucuları da bundan müstesna değillerdi. Hristiyanlık da bu hususta bir değişiklik yapmadı. Hattâ 16. asra değin Hıristiyan dünyasında *taaddüd-i zevcât*a bol bol rastlanıyordu. Çok karılı tiplerin en kötüleri, rahipler sınıfı ve piskoposlar idi. Günümüzde mevcut bulunan tek kadınla evlenme kanunu, Romalı kanun koyucu, dinsiz ve münkir olduğu malûm imparator Justinyanus'un vaz ettiği müesseselerin ardından ortaya çıktı.

İslâm, bu çok kadın alma sistemini ıslah ve tadil etmek için

gelmiştir. Kadınların adedini azaltmış, hudutlamış, ikinci bir kadınla evlenmeye, ancak müstesna mahdut şartlarda izin verilmişti ki, meselenin uygun ve tatbiki kabil hal şekli de zaten bundan başka olamazdı.

Müteaddit zevcelere yapılan muamele tarzına gelince; yüce Kur'an bu hususta da muayyen bazı şartlar ileri sürmüştür. Bunlar çok kadınla evlenmeyi, hemen hemen imkânsız hâle sokmuştur.

İslâm, diğer dinlerden farklı olarak, her konuda kanun ve ahkâm vaz eder. *Taaddüd-i zevcât* meselesindeki tutumu ise onu önleyici ve kısıtlayıcı mahiyettedir. Müslümanların geniş mikyasta çok karılı olduklarını duyar dururuz; fakat hal-i hazırda bu olaya binde bir kabilinden tesadüf ediliyor.

Bir kere çok kadınla evlenme, dinin koyduğu bir mecburiyet değildi; o, hayatın ancak bu yolla tedavi edilebilecek muayyen itidal durumlarını korumak için konulmuştur. Eğer evlilik —kelimenin kaba manâsıyla— kadın ve erkeğin bazı cinsi maksatlar sebebiyle bir arada kalmaları ise, Avrupalılar tenkit edip durdukları Doğu'dan daha ziyade *taaddüd-i zevcât*'çıdırlar.

Bir erkeğin hayatında, zaman zaman bazı güç ve sıkışık durumlar hâsıl olabilir ve o anda sakip bulunduğu karısından ayrılmamakla beraber ikinci bir evlenme zarureti ortaya çıkar, yeni bir eş alması kaçınılmaz bir mecburiyet olur. Meselâ, kadının kısır veya çocuk yetiştirime kabiliyetinden mahrum, müzmin hastalıklı bir kimse olduğunu; yahut da diğer eşlik görevlerinden herhangi birini îfâdan âciz durumda bulunduğunu düşünün; ikinci bir kadın almak, insan zekâsının bulacağı diğer bütün hal yollarından daha temenniye şayan düşecektir.

Bu güne kadar insan cemiyetleri gayrimeşrû cinsî münasebetleri ve zina mahsulü çocuk doğurmaları önleyecek elverişli başka çözüm yolları bulmayı maalesef başaramamıştır. Halbuki *taaddüd-i zevcât* müessesinin var olduğu İslâm topluluklarında, bu kabilden çirkin hareketlere fevkalâde ender tesadüf edilir. Çok kadınla evlenme, yaratılışları icabı taşkın

duygulu, nefsi kuvvetli kimseleri, haram yollara sapmaktan koruyan başlıca uygun vasıtalardan biridir.

Bununla beraber, İslâm'da kadın erkek cinsinin bütün hürmet ve himayesine mazhar, hakları korunmuş, mahzur bir durumdadır. Ondan, ağır işlerde çalışması ve kendi hayatını kendi kazanması istenmez. Her iki cins arasındaki fiziki ve bünyevî farktan dolayı hayatın ağırlığı erkeklerin omuzlarına yüklenmiştir. Kutlu kitabımız Kur'an, "Erkekler, kadınların hâmi ve hâkimleridir." der. Erkeklerin onları koruyup gözetmeleri gerekir.

Kazalar ve diğer olaylar yeryüzünde hep erkekleri tüketmektedir. Aynı sebepten, kadınların sayısı daima erkeklerinkinden aşkındır. Son harp, (II. Dünya Savaşı'nı kasdediyor) takriben bir milyon adamın kırılmasına sebep oldu. İşsizlik meselesi ciddi bir şekilde büyümektedir ve çalışan kadınlar, yerlerini bu işsiz erkeklere bırakmağa zorlanmalıdırlar. Bu sayılanlar hep çok kadınla evlenmeyi imkân ve ihtimal sahasına getiren şartlardandır. Kur'an'ın konu ile ilgili olan ayetlerinin vahyi de, harp zamanında vuku bulmuştur.

Uhud Savaşında İslâm'ın yediyüz seçme askerinden yetmişi, mücadele meydanında düşüp şehid olunca, arkalarında onların dul karıları ve yetim çocukları kaldı. Bunların ahlâksızlık ve sefalet bataklığına düşmeden şerefli bir hayat sürebilmeleri, ancak rahat, şefkat ve emniyet dolu bir çatı altında barınmalarıyla mümkün olabilecekti.

Günümüzde de erkekler öldürülür ve arkalarında zevceleri ve çocukları hamisiz kalabilir. Bu durumda —ve bilhassa kadınların kendi hayatlarını kazanmak için ağır yükler altına girmelerine ve hayat mücadelesi meydanına atılmalarına râzı olmayan şark ülkelerinde— onların korunmaları, yalnız ve yalnız erkeklerin birkaç kadınla evlenmelerini kabul etmekle sağlanabilir.

Hazret-i Peygamber'in evlenmelerinin çoğu da, aynı maksatlar ve duygularla vuku bulmuştu. Hayatının en ateşli zamanlarında, 25 yaşında iken —kadınların iklim icabı çabuk ihtiyârlayıverdikleri

sıcak bir ülkede— 40 yaşındaki bir hanımla evlenen, 27 yıl ona tam bir sadakatle bağlı kalan ve ancak onun ölümü üzerine ve kendi 52 yaşında bulunuyorken yeni bir zevce alan sevgili Peygamberimiz'in, ne kadar olgun ve ölçülü hareket ettiği ortadadır. Onun, ihtiyarlığın eşiğinde birkaç zevce almasını, nefsanî hisler sebebiyle olmuş gibi göstermeğe çalışan, bazı iftiracı ve garazkâr garp müelliflerini, bizzat yaş durumları fiilen tekzib etmektedir.

Muhterem Peygamberimiz, ilk hanımının vefatı üzerine eş olarak, arkadaşı ve sahabîsi Hazret-i Ebû Bekir'in kızı Aişe'yi aldı. Sonra cihad devresi geldi, onun birçok sahabisi, geride himayesiz ve çoğunlukla yaşlı olan zevcelerini bırakarak şehid düştüler. Peygamber Efendimiz onları muhafaza etmek ve sıcak bir yuvaya kavuşturmak için bazılarını nikâhı altına aldı.

Maamafih şurası da asla unutulmamalıdır ki, İslâm'da *taaddüd-i zevcât* ahkâmı, daha evvelki devirlerde olduğu gibi kişiye, keyif ve arzusunun istediği gibi doldurabileceği boş bir çek vermez. Zaten lüzum ve zaruret olmadığında bu çeşit bir teşebbüse izin verilemez, yapılırsa günah işlenmiş olur. Muamele tarzı, yedirip içirme, giydirme... vs. gibi hususlarda hanımlara aynı ölçü ve şekilde davranma kaydı da, alelade hallerde yeni bir kadın nikâhlamayı hemen hemen imkânsız kılar. Kur'an'da daha çok tek kadınla evlenmeyi telkin ve tavsiye eden bir ifade tarzı kullanılmıştır. Tek kadınla evlenme bir gıda ise, çok kadınla evlerime sadece bir ilâçtır ki, bütün acılığına rağmen hastalık zarurî kılıyorsa kullanmak kaçınılmaz olur.

İlgili tarafların serbest, baskıdan azade, rızaları olmadan hiç bir evlenme yapılamayacağı gibi; hiç bir kadın da zaten evli bulunan bir erkeğe ikinci zevce olarak varmağa zorlanamaz. Bir bekâr için, evlenirken ikinci bir zevce alabilme imkânı da kayıtlanabilir. İslâm'da evlilik, bütün kudsiyetiyle beraber, hususî bir mukavele mahiyetindedir. Ve her anlaşmada, her sözleşmede olduğu gibi, bunda da dinin hükümlerine ve mantığa uygun bâzı şartlar ileri sürülebilir; meselâ bir adamın ikinci bir kadınla evlenmesi

vukuunda ilk karısının bütün zevcelik görev ve sorumluluklarından affedilmiş ve dilediğini yapmakta hür olacağı bir şart olarak nikâh esnasında teklif edilebilir ve o takdirde ilk kadın dilerse o erkekle olan evlilik bağını keser. Veyahut da, evlenme mukavelesine sokulmuş ise ikinci bir kadın alma halinde kocaya, muayyen meblağda para veya hayat boyunca nafaka verme zorunluluğu yüklenebilir. Kadın diğer bir kocaya varabilir ve tayin dilmiş para bu yeni durumda bile aynen alınabilir.

Kısaca söylemek gerekirse İslâm'a *taaddüd-ü zevcât*, zayıf cinsin menfaatlerini korumak için ve aslında onun lehine düşünülerek konulmuş bir müessesedir; belki de insan cemiyetlerindeki bütün ahlâk hastalıklarının temizlenebildiği bir devirde kendiliğinden tatbik ve tedavülden kalkacaktır. İslâm hukukuna nazaran meselenin ruhu, bizim yukarıda kısaca anlattığımız tarzdadır.

Burada boşanmakla ilgili birçok şey söyleyerek sözü uzatmak istemem. Şu kadar var ki, Batı dünyası, Tanrı tarafından birleştirilmiş karı kocanın birbirinden asla ayrılamayacağına inanan katı Hıristiyan akidesinin, ne kadar büyük zorluklar ve haksızlıklar doğurduğunu acı bir şekilde anlamış bulunuyor. Rutherford'unkü gibi dâvalar, uygunsuz ahval ve mizaçların bile meşru bir boşanma sebebi sayıldığı İslâm'da, tasavvuru bile imkânsız olaylardır. Batıdaki boşanma dâvası skandalları doğuda hiç bilinmez. Boşanma özel bir iştir ve her iki tarafın karşılıklı anlaşması, onları başkalarının dedikodularına sermaye olmaktan ve halkın diline düşmekten koruduğu gibi, istikbalde tesis edecekleri yeni evlilikleri için gerekli iyi havayı da bulandırmaz.

Boşanma, bu hususta bütün imkân ve serbestliklere rağmen, müslüman ülkelerde nadir görülür. Bu, müslüman koca ile karısı arasında, ne kadar mes'ud ilişkiler bulunduğunu ihsas ettiren bir hadisedir.

Mevzûyu yüce Peygamberimiz'in, "Kadın evinin hâkimidir." ve "Meşrû (helâl) olduğu halde Allah tarafından en sevilmeyen şey, boşanmadır." sözlerini anmak suretiyle hitama erdiriyoruz.

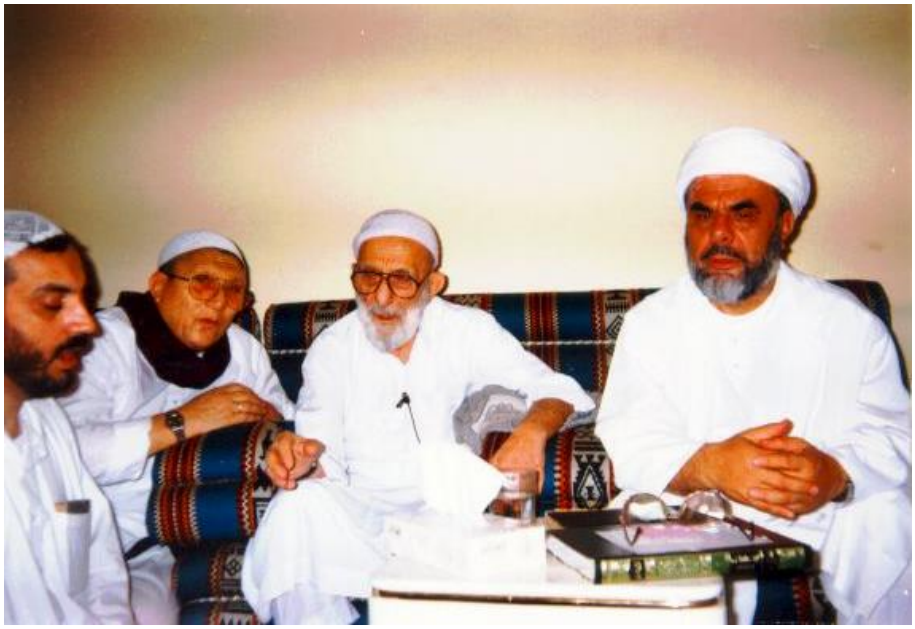

İ. HISIM AKRABAYA KARŞI DAVRANIŞLAR

1. Allahın rızâsı babanın hoşnut edilmesine, kızgınlığı da babanın üzülüp kızdırılmasına bağlıdır.

2. İçinde, yakınları ile ilgiyi kesmiş bir fert bulunan aileye Allah'ın rahmet ve bereketi inmez.

3. Kim Firdevs cennetine girmek dilerse anne ve babasını memnun ve hoşnut etmeye çalışsın.

4. Bir sahabî:

"—Ey Allahın elçisi!" dedi, "Ben bir günah işledim; acaba yapmak suretiyle Allah'tan affedilmemi dileyebileceğim herhangi bir hareket var mıdır?"

"—Senin, bir teyzen vardı, değil mi?" denilince, o:

"—Evet." diye cevap verdi.

Peygamberimiz de:

"—Git ona iyilikte bulun; bu suretle günahın bağışlanır." buyurdu.

5. Sevgili Peygamberimiz genç iken bir ara ona dadılık etmiş olan bir kadın için, her geldiğinde ayağa kalkar ve oturacağı yere örtü yayardı.

6. Sevgili ve muhterem Peygamberimiz, kızı Fatıma, kocasının evinden kendini ziyarete geldiğinde onu karşılamak için ta kapıya kadar çıkardı.

7. Bir kimse, kendisine haksızlık etmiş, zarar vermiş de olsalar ana-babasına daima iyilik yapmalıdır.

8. Daha küçük bir kimsenin, kendinden daha yaşlı bir kimseye karşı görev ve tutumu, çocuğun babasına davranışı gibi olmalıdır.

9. Herhangi bir fakire verilen sadakanın sadece bir sadakalık mükâfatı vardır; fakir bir akrabaya verilenin ise sevabı iki kattır.

10. Şefkat ve yumuşaklık imanın alâmetidir, şefkatli olmayanın imanı da yok demektir.

11. Yaratıklara karşı merhametli olana yaratan yüce Allah merhamet eder.

J. HÜKMEDENLERE SAYGI

İslâm, Allah'a itaat ve inkiyad demektir. Ve bunun bir neticesi olarak mevcut otoriteye (ulü'l-emre) itaate hususi bir önem verir. Aile yuvası hakiki bir terbiye ocağı ve ahlâk kaynağıdır ve İslâm'da gayet kuvvetle öğretilen ve tatbik edilen ebeveyne ve diğer büyüklere saygı bize, cemiyeti idarede vazifeli kişilere ve hükmetme mevkiinde olanlara da aynı şekilde davranma şuurunu ilham eder. Hazret-i Peygamber'den nakledilen bir hadise göre, hükümetin başındaki, zenci bir köle bile olsa ona ve onun emirlerine itaat etmek gerekir. Kesin ve meşru bir sebep yokken kargaşalık ve isyan çıkarmak, ammenin ve idarenin huzurunu korumak maksadıyla mutlak olarak yasaklanmıştır. Cuma namazlarında, ta Hazret-i Muhammed'in zamanından beri Kur'an'ın şu ayeti okunagelmiştir:

اِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَائِ ذِى الْقُرْبَى وَينهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ (النحل:٩٠)

"Allah size adil olmanızı, iyilik ve ihsanda bulunmanızı, yakınlarınıza yardımı esirgememenizi emreder; (zararı şahsınıza alt olan) çirkin davranışları, (başkalarını da mutazarrır eden) kötü fiil ve hareketleri, (zararlı etkileri bütün cemiyete şâmil olan) fitne, zulüm ve taşkınlıkları yasaklar, yapmamanızı ister." (Nahl, 16/90)

Bir müslüman için bir yandan ulü'l-emre (otoriteye) itaat etmek bir mecburiyet ise, diğer yandan da idarede gördüğü kötülükleri ve hataları, saygıyı elden bırakmadan, vazifeli ve ilgili mercilere duyurmak, onları ikaz etmenin de mukaddes bir cihad olduğu açıklanmıştır. Mukaddes cihad, ille de kılıç kullanmak suretiyle yapılmaz. Yanlışlık ve kötülükleri ortadan kaldırmak için sarfedilen her gayret de bir cihaddır.

Adalet ve eşitliğe riayet edilmek ve onlara uygun olmak şartıyla, müslümanlar için yabancı bir ülkede yaşamak, onun imanı ile zıt düşmez.

İngiliz imparatorluğu idaresinde bulunan müslüman tebaa, bütün diğer ırk ve milliyet mensuplarından daha itaatkâr idi ve son ızdırap verici olaylar, sadece, bizim devlet adamlarımız tarafından takip edilen hatalı ve basiretsiz siyaset yüzünden çıkmıştır. Çünkü, bu saygısız idare tarzının, kendi iman ve inançlarıyla taban tabana zıt olduğu kanaati, ister istemez müslümanlar arasında husul bulmuştur. Zira onlar nazarında iman en önemli unsurdur.

Dini bir müslümana, kendini idare edenlere itaatkâr olmasını telkin etmekle beraber, İslâmî ve dinî müesseselerin korunmasına müteallik vaki ve mevcut taahhütlere riayet edilmediği an, itaati terki tavsiyeye başlar. Meselenin özü budur.

K. İSLÂM'DA KILIÇ NE ZAMAN KULLANILIR?

Dünya hiçbir zaman savaştan hâli kalmamıştır. Sulh ve selâmetin Efendisi bile; şu sözleriyle savaşın bazan bir zaruret haline gelebileceğini gösteriyordu: "Ben sulh ve selâmeti kılıç ile tesise geldim."

Hazret-i İsa'nın bize, hristiyan aleminin dini nâmına icra edilen hunharlıklardan âzâde kalabilmesi için, kılıç ve ateşin sadece ne gibi hallerde kullanıldığını belirten bazı tavsiyeler bırakmasını ne kadar isterdim.

Hristiyanlık, kölelerin ve güçsüzlerin dini olduğu müddetçe, tevazu, sakinlik ve mahviyetten ibaret gibiydi. Fakat çok zaman geçmeden, kendine İmparator Konstantin'in şahsıyla saltanatlı şaşaalı bir durum sağladı ve daha sonra da kanlar su gibi akmağa başladı. Hiç bir dinin sâlikleri, kendilerine "Düşmanını bile sev!" diye nasihat edilmiş olan bu hristiyanlar kadar müsamahasızlık, zulüm ve işkence gösterememiştir.

Düşmanları bir yana koyalım, aynı Üstad'ın (Hazret-i İsâ) yolunu izleyen kimseler dahi, sadece bir kısmı ona berikilerinki tarzında uzanıp ibadet etmiyor diye, gırtlak gırtlağa girip kan

dökmüşlerdir. Haçlılar zamanında Kutsal Mezar Kilisesi o kadar çok kan akıtılmasına sebep oldu ki, eğer onun nezaretçiliği, Allah'tan müslümanların eline verilmemiş olsaydı, muhakkak toprak yığını haline gelirdi.

Meselâ, Yunan Kilisesi'nin Katolik Kilisesi'ne karşı duyduğu derin kin ve nefrete karşılık, müslümanlar, hangi dine ait olursa olsun, içinde tanrıya ibadet edilen her mabede saygı göstermeğe ve onları zarardan korumaya Kur'an'ın talimatı mucebince mecburdurlar. Kutsal Mezar'ın anahtarlarının müslümanlarda kalması —Allah bilir ya— mahallin muhafazası için değil, fakat hristiyanlığın mütecaviz ve yırtıcı güruhlarını, birbirlerinin boğazlarına atılmaktan alıkoymak için gerekmiş olmalıdır!

Savaş henüz yeryüzünden bertaraf edilmiş de değildir. Medenî (!) garp, bütün zekâ ve bilgisini, hâlâ yeni harp silahları icat etmeğe harcamaktadır. Binâen aleyh dünya, insanları savaşın ne zaman, nerede ve nasıl yapılması gerektiği hususunda aydınlatacak bir harp ahlâk ve ahkâmı sistemine muhtaçtır. İşte Hazret-i Muhammed, eşsiz, tâlim ve tebliğleriyle bu boşluğu da dol durmuştur. Buradan itibaren İslâm'da cihad ve savaş konusunun anlatılmasını bizim Waking'deki camimizin değerli imamı Hâce Kemalüddin'e bırakıyorum. Son derece akıcı bir üslûple kaleme almış olduğu yeni eseri *The House Divided*'de üstad şöyle buyuruyor:

İcabında kılıç kullanmak gerektiği anlamında Hazret-i İsâ'dan rivayet edilen ve zahiren diğer hristiyan malûmatına aykırı gibi görüldüğünden, Hazret-i İsâ'ya değil de eski İncil alimlerine atfedilmeğe çalışılan bilgiler, bir müslüman müdekkik nazarında hakikatin ta kendisidir ve zannedildiğinin tam aksine, Hazret-i İsâ'ya ait asıl doğru rivayetler bunlardır.

Muhtelif durumlar, Zuhur ettikleri zamana göre özel açılardan mütalâa edilmelidir. Bazı ahvalde ehemmiyetsiz olan bir detay, diğer hallerde zaruri bir parça teşkil edebilir. Binâen aleyh, Hazret-i İsâ'dan gelen bazı rivâyetlerin zahiri yönden mütenakız gibi görünmeleri, hakikatte sözlerin başka başka durumları anlatmak

için söylenmiş olmasından ileri geliyordu. Bu ayrılıklar hiç şüphesiz, bır bir izah edilecekti; fakat onun çok kısa süren peygamberliği süresinde değil. Çünkü, o zaman bu işi ifaya yetecek kadar çok değildi ve bundan dolayı bizzat kendisi bir başka öğreticinin geleceğini ve yarım kalan vazifeleri tamamlayacağını bildirmişti (Yohanna, XVI)

Biz müslümanlar, Hazret-i Muhammed'in şahsında bu vadedilen öğreticiyi bulmuş olduk. Nitekim insanlığı, ihtilaflı noktalarda sevgili Peygamberimiz tenvir buyurmuştur. Hangi şartlar altında müslim bir kulun aleme ateş ve kılıç sevk edeceğini ve hangi durumlarda sevgisinin düşmanlarına bile açık olacağını, gerek fikir ve gerek hareket olarak, nazariyet ve tatbikatta o göstermiştir.

Hazret-i İsâ'nın sözlerini Kur'an-ı Kerim'in ışığı altında okuyunuz, o zaman bizim yukardaki tezimizin ne kadar doğru olduğunu, o sözlerin nasıl derin mânâlar kazandığını, canlandığını göreceksiniz. Aksi takdirde o güzelim sözler, tatbiki gayr-ı kàbil ve hattâ birbiriyle çelişik birtakım ifadeler yığınından ibaret kalacaktır.

Umumiyetle bizzat hristiyan vaazları ve İncil açıklayıcıları bile, ibarelerin tam ve nazik bir anlamını verebilmekte acze düşüyorlar. Onlar, İncil hakikatlerini mücerret ve muğlak bir idealizm olarak tevil etme yolunu seçmişlerdir. Biz müslümanlar nazarında ise, işin aslı hiç de böyle değildir. Onlar hakikatte, tamamen anlaşılabilir, doğru ve tatbik edilsin diye söylenmiş sözlerdir.

Burada müslümanların savaş hükümlerine ve harp ahlâkına dair kısa bir atıfta bulunmak da yerinde olacaktır.

Sabık başvekil Bonaı Low, bütün dünya için bu sulh siyaseti takip etti ve bu davranışından dolayı herkes ona derinden müteşekkir olmalıdır. Yine de yeni bir harbin, insanlığın başına patlamayacağı söylenemez. Belki de müstakbel bir Loyd George — bizzat bu efendi olmasa da— bu satırlarda kendisi için bir îmâ gölgesi sezebilir. Şurası muhakkaktır ki bir hristiyan hükümet,

dini ve hristiyanları haksızlıktan korumak maksadıyla kılıçları kınından sıyırırsa, bir müslüman da, Kur'an'dan istihraç ederek ileriye kaydettiğimiz prensiplerin ışığı altında, onunla omuz omuza çarpışarak yardımda bulunacaktır. Bu, haksız ve mütecaviz kuvvette müslümanlar olsa bile farketmez.

Kur'an kılıcın kullanılmasına, ancak muayyen ahvalde izin verir. Bunların ilki ve en önemlisi dînî şart ve durumdur. Bahis konusu din ister İslâmiyet, ister başkası olsun... Savaşı meşru kılan dînî ahval için iki ayrı şık zikredilir:

Evvelâ, İslâm'ın (veya hristiyan, yahudi, hindu, budist veya diğer herhangi bir dinin) ibadet yeri tecavüze uğradığı zaman, bir müslüman onu tahribden korumak ve kurtarmak için, bütün gayretini göstermekle mükelleftir.

Kur'an-ı Kerim der ki:

اِنَّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوا ، وَاِنَّ اللهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

(الحج:٣٩)

"Haksızlıkla kendilerine savaş açılan kimselere, karşı koyma ve çarpışma izni verildi. Allah onlara yardım etmeye tamamen muktedirdir." (Hac, 22/39)

اَلَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلاَّ اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللهُ ، وَلَوْ

لاَ دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَوَاتٌ

وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللهِ كَثِيرًا ، وَلَيَنصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنصُرُهُ ، اِنَّ

اللهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ (الحج:٤٠)

“Onlar haksız yere ve sadece ‘Rabbimiz Allah’tır!’ dediler diye yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah insanların bir kısmını diğeri ile savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah adı bol bol anılan camiler tahrib edilir giderdi. Şüphesiz ona yardım edenlere, Allah yardım eder. O çok kuvveti ve çok muktedirdir.” (Hac, 22/40)

Burada camilerin son olarak kaydedilmesi de, bir hayli dikkat çekicidir. Bu tek ayet bile içinde —ne cinsten olursa olsun— ibadet yapılan mahallerin mahfuz ve emin tutulması hususunu isbata kâfi gelir. Bin yılı çok aşan uzun İslâm hâkimiyetine rağmen, Hindistan’da hâlâ binlerce putperestlik mabedi bulunuyor. Biz Avrupalıların tarihlerinde bu ölçüde bir âlicenaplık misâli mevcut mudur?.. İspanya’nın, Sicilya’nın, Güney Fransa’nın, Malta’nın ve diğer yerlerin şerefi ve şa’şaası olan o büyük ve muhteşem camileri şimdi nerededir diye sorulsa, ne cevap verilebilir?.. Tabii çoğunun temelleri bile kazınmıştır.

Kılıcın kullanılmasını meşrû ve zaruri durumların ikincisi; vicdan hürriyetinin tehlikede olmasıdır. İslam’ın, din hürriyetini

sağlam bir şekilde tesis etme hususunda bütün dinlerden üstün pek mümtaz bir mevkii ve rolü vardır. Kur'an;

لاَ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَىِّ ، فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى (البقرة:١٥٦)

"Dinde baskı ve zorlama yoktur, çünkü artık sapkınlık da, doğru yol da iyice malûm ve aşikâr olmuştur. Kim bâtıl şeyleri terk eder ve Allah'a inanırsa, sağlam bir sapa tutunmuş demektir." (Bakara, 2/256) der ve bu kaide İslâm idaresi altındaki her türlü inanç sahipleri için bir din *Magna Charta*'sı[113] olmuştur.

Yalnız başkalarının dinî kanaatlerine sataşma ve müdahale yasaklanmamış, müslümanlar, böyle bir tazyik kılıç zoruyla yapılmak istendiğinde, onu gerekirse zor kullanarak önlemekle vazifelendirilmiştir. Din mevzuunda Tanrı ile kulu arsına girmeğe kimsenin hakkı yoktur. Kişinin, hangi tarafı doğru sanıyorsa ona uyması doğal bir hakkıdır. Her ne pahasına olursa olsun, bir kimseye eziyet edilmesine müslümanlar mâni olmalıdır. İncitilenin yahudi veya hristiyan olması hükmü değiştirmez.

Dinî ahvâli belirttik; dünyevî meselelere gelince, burada kılıcın kullanılması sınırlandırılmıştır. Yalnız ve yalnız bir durumda olabilir: Nefsi müdafaa gerektiği zaman... Hatta bu gibi ahvalde verilen izin daha da kısıtlanmış ve şu şart koşulmuştur: Eğer düşman düşmanlığını bir yana kor ve barışa temayül ederse, müslümanlar da aynı şekilde davranmalıdır.

Hazret-i Muhammed SAS, hayatında yedi savaş yaptı. Bunların ilk üçü en önemlileri olup, diğerleri umumî harp havasının mevcut olduğu devrelerde vuku bulmuş, küçük çarpışmalar karakterindedir. İlk üçü bizim incelemekte olduğumuz konuya ışık

[113] *Magna Charta*, derebeylerinin tazyikiyle 1215 yılında kral John tarafından neşredilen bir fermandır ve İngiliz demokrasisinin temelini teşkil eder.

tutacak esasları vermeye yeter.

13 uzun yıl, sevgili Peygamberimiz ve sahabileri, Mekkeli müşriklerin elinde birçok gayri insani zulüm ve eziyete uğradılar ki, bu dost ve düşman herkesin kabul ettiği tarihî bir gerçektir. O bunlara misliyle mukabele etmemiş, daima sabır göstermişti. Fakat artık bu zulümler onun mübarek hayatını bile tehlikeye sokacak raddeye gelince, birtakım korunma ve savunma tedbirleri almak zarureti hasıl oldu. Suikastçıların onu öldürmeyi tasarladıkları bir gece, kendisinden hiç ayrılmayan vefakar dostu Hazret-i Ebu Bekir ile birlikte, Medine'ye yerleşmek üzere Mekkeyi terk etti.

Düşmanları Mekke'den kilometrelerce uzak olan bu yeni yerde de onun peşini bırakmadılar. Yeni ikamet yerindeki başarılarını kıskanarak, İslâm'ın narin filizini, daha tomurcuklanmadan söküp atmak için, birçok gayretler sarf ettiler. Bunun üzerine ve sırf İslâm'ın müdafaası amacıyla kılıcın kullanılması bir zaruret halini aldı. Bu çarpışmaların ilki müşriklerin merkezi Mekke'ye 120, Medine ye ise sadece 30 mil uzaklıktaki Bedir'de oldu. Burada 1000

Mekkeli müşrik ile, 313 müslüman çatıştı.

İkinci savaşın yeri Uhud idi ki, bu saha müslümanların yeni yurtlarına ancak 12 mil uzaklıktadır. Çarpışan kuvvetler 1000 müslümana karşılık 3000 Mekkeli idi.

Üçüncüsü artık bizzat şehre bir tecavüz olup, düşman Medine'ye 10.000 kişilik bir kuvvetle yüklenmişti.

Bütün bu teferruat, savaş yerleri ve tarafların birbirlerine nisbetleri, çarpışmaların sadece İslâm'ı savunmak ve yok olmaktan kurtarmak amacıyla yapıldığını açıkça göstermiyor mu? Anlatılanlar, tamamen Hazret-i İsâ'nın, elbiselerini satıp kılıç tedarik etmeye çalışmamızı istediği durumdur. Fakat Hazret-i Muhammed bunun yanı sıra, *Dağda Vaaz* (*Sermon on The Mount*) parçasının hristiyanlara telkin ettiği hareket tarzının, mükemmel bir tatbikini de göstermiştir. Şöyle ki:

Uzun yıllar müslümanlara zulüm ve ceza sahnesi olan Mekke'ye doğru 10.000 kişilik bir kafile halinde yola çıktı. Şehir kuşatıldı ve bir damla kan akıtılmadan kolayca zaptedildi. Evvelce müslümanlara eziyet etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmış, bütün maharetini kullanmış, olan o mağluplar, korkunç mukavemetin elebaşları, işkenceciler, zâlimler ve katiller, tamamen galip ve muzaffer müslümanların insaflarına terk edilmişlerdi... Böyleleri için asrımızda, modem askeri kanunlarda bile çok sert cezalar yer almış iken, onlara hemen hemen hiç bir ceza verilmedi, hepsi bağışlandı.

Çünkü Hazret-i Muhammed SAS, *Sermon on the Mount* parçasındaki sözleri söyleyen Hazret-i İsâ'yı tamamlayacak, onun tâlimlerinin tatbikatını gösterecek ve insanları tam doğruya sevk edecek olan, o hakikat ruhunun ta kendisiydi. Hazret-i İsâ'nın "Düşmanını bile sev!" kaidesini, müşahhas ve mücessem bir örnek haline getirecek ve insanlara nümune olacaktı.

Müşriklerin liderlerini davet etti. Haklarında en korkunç hükümler verileceğini umdukları bir anda, hiç beklemedikleri bir yumuşaklık ile sokaklarda, "Bu gün sizler için hiçbir sistem ve

serzeniş olmayacaktır!" diye nidâ ettirdi. Böylesine âlicenap bir af müslümanlara, başka hiç bir yolla elde edemeyecekleri faydalar sağladı. Zafer kazanılmıştı ve düşmanların kalbi sevgi ile fethedilmişti. Kana susamış kinlerin üç beş engeli de, basit darbelerle bertaraf edildi. Kin ve nefret yaralarının üzerine, sevgi ve hoşgörürlük merhemleri sürülerek, tedavi sağlandı.

Büyük ve meşhur müslüman saltanatı Emevî imparatorluğu — ki dünya, göz kamaştırıcı sanat, ilim ve felsefe hâzinelerini onların devrine borçludur— işte bu şekilde İslâm'a kazanılan düşman elebaşlarının torunları tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir.

İnsanlar, malûm iptidaîlikleriyle kaldıkları ve karakterleri — temelde bir ve aynı olan— dürüst bir müslüman veya aslî ve hakîkî bir hristiyan karakteri gibi olmadığı müddetçe, harp dünya hayatının zaruri bir vakıası olarak kalacaktır. Mutlak bir sulh ve saadetin hüküm süreceği ideal devir gelinceye kadar, başıboş vahşiliğin neticesi olan zulüm ve elemleri dindirecek birçok şey yapılabilir. İslâm, harbi tamamen bertaraf edilemez bir kötülük sayarak, mümkün olan kaide ve kayıtları koymuş, onun mazarratını asgari hadde indirmeğe çalışmıştır.

Birkaç yıl önce Lahey konferanslarında, lüzumsuz kan dökmeleri ve zulümleri önlemek maksadıyla bir harp kanunnamesi meydana getirildi ise de, tatbikatta ne dereceye kadar muvaffak olabileceğini söylemek kabil değildir. Bu hükümler Allah'ın izniyle kabul edilir ve yürürse, umulur ki dünyadaki çeşitli din ve inanmış mensuplar daha çok rahata kavuşurlar.

Kur'an der ki:

اِنَّ الَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوا ، وَاِنَّ اللهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

(الحج:٣٩)

"Haksızlığa uğratılarak, zulmen kendilerine savaş açılan

kimselere karşı koyma ve savaşma izni verildi. Hiç şüphe yok ki Allah onlara yardım etmeğe tamamen muktedirdir." (Hac, 22/39)

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ، اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (البقرة:١٩٠)

"Sizinle çarpışanlarla siz de Allah yolunda çarpışınız, fakat haddi aşmayınız, Çünkü Allah, hiç şüphe yok ki haddini aşanları sevmez." (Bakara, 2/190)

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ، وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ ، فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ ، كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (البقرة:١٩١)

"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün ve onların sizi çıkardıkları yerden, siz de onları sürüp çıkartın! Fitne ve işkence, öldürmekten daha fenâ ve daha şiddetlidir. Onlarla, size saldırmadıkları müddetçe, Mescid-i Haram içinde savaşmayın! Fakat eğer sizlerle çarpışırlarsa, onları öldürün! İnanmayanların cezası işte budur." (Bakara, 2/191)

فَاِنِ انْتَهَوا فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (القرة:١٩٣)

"Eğer vazgeçerler, dönerlerse, şüphesiz Allah affedici ve merhametlidir, onları bağışlar." (Bakara, 2/192)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَتَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّهِ ، فَإِنِ انْتَهَوْا فَلاَ عُدْوَانَ إِلاَّ عَلَى الظَّالِمِينَ (البقرة:١٩٣)

"Onlarla, hiçbir fitne ve eza kalmayıncaya ve din sadece Allah için oluncaya kadar savaşın! Eğer döner, yaptıklarından vaz geçerlerse, zâlimlerden başkasına düşmanlık edilmemelidir." (Bakara, 2/193)

Peygamber Hazret-i Muhammed'in söylediği muharebe tarzı, sevgili sahabisi ve ilk halife Hazret-i Ebû Bekir'in ifadesiyle şöyle idi:

"Savaşta düşmanın ile karşılaştığın zaman, iyi bir müslümana yakışır şekilde sâkin ve vakur ol ve ceddin Hazret-i İsmail'in doğru ve adil torunları zamanında olduğunu daima hatırında tut! Ordunun tertip ve sıralanışında ve bütün savaşlarda, kendi bağlı olduğun sancağı kahramanca takip etmekte dikkatli ol ve dâimâ amirlerine itaat et! Sakın boyun eğip düşmana teslim olma ve düşmana arkanı dönme, kaçma! Senin savaşman, iyiliğin kötülüğe galip gelmesi için yapılan hayırlı bir davranıştır.

Cennete kavuşmak gibi asil bir duygu ve arzu ile çarpışıyorsun; binâen aleyh. Savaşın ta ortasına dalmaktan korkma! Sizden fazla bile olsalar, düşmanlar sizi asla yıldırmasın. Allah zaferi size verecek olursa, üstünlüğümüzü suiistimal etmeyin! Kılıcınızı lekelemekten sakının!"

"Düşmanlarınızın arasında bulabileceğiniz çocuklara, kadınlara ve takatsiz, yaşlı ihtiyarlara dokunmayın! Düşman topraklarına ilerlerken, meyva ağaçlarını kesmeyin, mahsulleri tahrip etmeyin, tarlaları bozmayın, evleri yakmayın! Düşmanlarımızın dükkân ve ambarlarından sadece size lâzım olan ihtiyaç maddelerini alın! Yersiz hiçbir tahribatın yapılmasına müsaade etmeyin! Fakat düşmanın şehrine hakkıyla hâkim olun, hasımlarınıza barınak ve sığınak olabilecek yerleri bozun!

Esirlere, mahpuslara ve sizin merhametinize iltica etmiş

olanlara, ihtiyaç anında Tanrı'nın size yapmasını istediğiniz şekilde mülayim muamele edin! Fakat mütekebbir, asî ve serkeşleri ayaklarınızla çiğneyin! Kabul ettirilen şartları yerine getirmeyen, dönek ve hilekâr güruhları ezmekte ihmal göstermeyin!..

Düşmanlarla yaptığımız anlaşmaların tatbikinde bir hata veya vefasızlık olmamasına gayret edin! Kendinizi daima dürüst ve asil kimseler olarak düşünün ve bütün vaadlere vefakâr ve riâyetkâr olun, sözlerinizi tutun! Bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olan kimselerin ve münzevî keşişlerin huzur ve rahatını kaçırmayın, onların meskenlerini tahrip etmeyin! Teklif ettiğimiz şartlara yanaşmayanları çok şiddetli ve ölüm sarıcı bir şekilde çarpışarak dize getirin..."[114]

Bütün bu tavsiyeler, dünya çapında tatbik edilecek olursa, insanlığın refah ve saadeti için neler temin edecektir, bunun takdirini okuyucuya bırakıyorum. Umumiyetle denilebilir ki; müslümanlar, savaşlarda bu kaidelere güzelce riayet etmişlerdir. Osmanlı Türklerinin eski ve yeni zamanlarında, bunların sayılı misalleri mevcuttur.

L. İSLÂM'IN BAZI AHLÂK KURALLARI

Hiçbir din ahlâkî emirler ve terbiyevî tâlimlerden mahrum değildir; fakat İslâm bunlara daha sistemli bir şekil kazandırmış, ahlâkın hiçbir dalını ihmal etmemiştir. Diğer dinler genellikle kendine bazı kavim ve ırkları muhatap tuttuğu halde, İslâm bu kayıtları ve sınırların hepsini aşarak bütün insanlığa hitab eder ve milletlerarası konularla meşgul olur. Halbuki hristiyanlık bilhassa bu son noktada susmaktadır. Hristiyanlık da, İslâm'da olduğu gibi, şahsî ve ferdî tekâmülü bahis konusu eder; fakat İslâm bir millet ile diğeri arasındaki münasebetleri de yönetir. O bir kavmin veya ırkın dini değil, âlemşümul bir inanç sistemidir.

İslâm'da bilhassa şu noktalar benim büyük hayranlığımı

[114] *The Law Guarterly Review*, 1908.

çekmektedir:

Hazret-i Peygamber SAS, ilim ve bilginin elde edilmesi ve kazanılması konusuna büyük önem vermiştir. O, sahabîlerine, ilim öğrenmek uğruna, gerekirse Çin gibi çok uzak bir ülkeye dahi gitmekten kaçınmamalarını söylüyordu. O, aynı şekilde, "Kişinin kısa bir zaman bile olsa iyilik ve hayır konularında tefekkür etmesi, bütün gecesini ibadetle geçirmesinden daha değerlidir." demişti.

Çalışma, onun tebcîl ettiği şeylerin bir diğeridir. Hazret-i Peygamber çalışmayı mukaddes saymış, tembelliğin bir günah olduğunu belirtmişti.

Başkaları yaptığı halde, O, kendine tâbî olanların, bir seyahate çıktıklarında veya dinî bir görevle bir yere yollandıklarında, ceplerinde para olmadan yola çıkmalarına müsaade etmezdi. Bir müslüman, Hac maksadıyla Mekke'ye bile olsa, kendi yol ve seyahat ihtiyaçlarını karşılayacak maddiyata sahip bulunmadıkça seyahat edemez.

Hazret-i Peygamber, başkaları gibi cennetin kapılarını zenginlerin yüzüne kapamamıştı. Bilâkis eğer zenginlik insanlık prensiplerini tervic ve teşvik yolunda kullanılırsa, onun bildirdiğine göre, cennete girmeyi sağlayan en emin vasıtalardan biridir. Şahısların her türlü serveti, kabiliyetleri ve sair güçleri, Allah'ın mahlûkatı lehine kullanılsın diye verilmiş emanetlerdir.

Bu mahdut sayfalar bana, İslâm ahlâkını enine boyuna uzun uzun anlatma imkânını maalesef veremiyor. Bundan dolayı aşağıda, Kur'an-ı Kerim'den ve sevgili Peygamberimiz SAS'in kutlu sözlerinden çıkarılmış bazı ahlâkî hükümleri vermekten daha uygun bir hareket olamayacağını düşündüm:

اِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِى الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ، وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (النور:٢٣)

"Şüphe yok ki iffetli, mü'min ve bir şeyden habersiz kadınlara

iftira edenler, bu dünyada da, ahirette de lânetlenmişlerdir. Onlar fecî bir azaba uğrayacaklardır." (Nûr, 24/23).

Yukarıdaki hüküm temiz ve dürüst kadınlar hakkında olur olmaz rivayetler ve yanlış haberler yaymayı âdet edinmiş olan ve her toplulukta bol bol rastlanılan dedikoduculara şâmildir. İslâm bu çeşit rezaletleri şiddetle yasaklar.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى اَهْلِهَا ، ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (النور:٢٧)

"Ey inananlar! Kendinizinkilerden başka evlere izin almadan ve içindekileri selâmlamadan girmeyiniz; bilecek olursanız bu sizin için daha iyi bir davranıştır." (Nûr, 24/27).

Araplar, Peygamberimizin gelişinden önceleri, evlere izinsiz dalarlar ve kapıları vurmazlardı. Yukarıdaki ayetle bu yabanî hareket ilga ve men edilmiş oluyordu. Ayet gelişmiş, olgun bir cemiyetin muhtaç olduğu aile emniyet ve sükûneti temelini atmıştır. Bu kanun, müslümanların, kadınlara karşı takip ettikleri güven ve emniyet dolu muamelenin açık bir şahididir ve onları iftiralardan emin tutacak koruyucu bir ölçü teşkil eder.

a. Mahremiyete Saygı

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَ الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ ، مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ ، ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ عَوْرَاتٍ لَكُمْ ، لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلاَ عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ ، طَوَّافُونَ

عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلى بَعْضٍ ، كِذلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْآيَاتِ ، وَاللهُ

عَلِيمٌ حَكِيمٌ (النور:٥٨)

"Ey inananlar! Ellerinizin altında olan köle ve cariyeler ve sizden henüz erginliğe ermemiş olanlar, sabah namazından önce, öğle sıcağında soyunduğunuzda ve yatsı namazından sonra, yanınıza gireceklerinde üç defa izin istesinler. Bunlar, sizin açık saçık bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında birbirinizin yanına girip çıkmakta, size de, onlara da bir sorumluluk yoktur. Allah size âyetlerini böylece açıklar, Allah her şeyi bilir ve her işi hikmetle yapıcıdır. (Nûr, 24/58)

Devlet meselesi, şahsî konulardan önce gelmektedir:

اِنَّمَا الْمُؤمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلى اَمْرٍ

جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ ، اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ اُولَئِكَ

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِهِ (النور:٦٢)

"Allah ve Peygamberine inanan mü'minler, Peygamberle beraber bir işe karar vermek için toplandıklarında, ondan izin almaksızın gitmezler. Ey Muhammed! Senden izin isteyenler, işte onlar, Allah'a ve Peygamberine hakikaten inananlardır." (Nûr, 24/62)

وَ اِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ، فَاِنْ

بَغَتْ اِحْدَاهُمَا عَلى الْاُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ اِلَى

اَمْرِ اللهِ ، فَاِنْ فَائَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوا ، اِنَّ اللهَ

يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (الحجرات:٩)

"Eğer mü'minlerden iki grup birbiriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz. Eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldırganlarla savaşınız. Eğer dönerlerse, adalette aralarını yapınız; adil davranınız, çünkü hiç şüphesiz Allah àdil davrananları sever." (Hücurât, 49/9)

اِنَّمَا الْمُؤمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيكُمْ وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ

تُرْحَمُونَ (الحجرات:١٠)

"Şüphesiz, mü'minler birbirleriyle kardeştirler; öyle ise dargın olan kardeşlerinizin arasını düzeltiniz; Allah'tan sakının ki, merhamet olunasınız." (Hücurât, 49/10)

b. Şeref ve İtibara Saygı

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا

مِنْهُمْ وَلاَ نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ ، وَلاَ تَلْمِزُوا

اَنْفُسَكُمْ وَلاَ تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ ، بِئْسَ الْاِسْمِ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْاِيمَانِ ،

وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (الحجرات:١١)

"Ey inananlar! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın! Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, ola ki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Kendi kendilerinize dil uzatmayın ve birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın! İnandıktan sonra yoldan çıkmak ne kötü bir vaziyettir.

Bu durumlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte onlar asıl zâlimlerdir.” (Hucurat, 49/11)

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ ، اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ
وَلاَ تَجَسَّسُوا وَلاَ يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ، اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ
لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ ، وَ اتَّقُوا اللهَ ، اِنَّ اللهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ

(الحجرات:١٢)

“Ey inananlar! Zanların çoğundan kendinizi alıkoyun! Çünkü, zannın bazıları suç ve günah teşkil eder. Birbirinizin suçunu araştırmayın! Kimse kimseyi çekiştirmesin! Hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır? İşte ondan tiksindiniz bile! Allah’tan sakının, şüphesiz ki Allah tövbeleri dâimâ kabul edicidir, kullarına acıyıcıdır.” (Hucurat, 59/12)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَ قَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ، اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقَيكُمْ ، اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ
خَبِيرٌ (الحجرات:١٣)

“Ey insanlar! Muhakkak biz sizi bir erkek ile bir dişiden türettik; sizi, birbirinizi tanıyasınız diye kabile kabile kıldık. Şüphesiz ki, Allah nazarında en değerliniz, ona karşı gelmekten en çok sakınanızdır. Allah her şeyi bilicidir ve her şeyden haberdardır.” (Hücurât, 49/13)

Bütün bu ayetler, medenî olduğu söylenen cemiyetlerde bugün bile alabildiğine yayılmış birtakım kötülüklerle ilgilidir. Temas

edilen hususlar, toplulukları ta içinden çürütüp yıkacak mahiyette önemli problemlerdir. Böyle fena davranışlar, genel olarak, zenginlikle ortaya çıkıyor. Çünkü lüks ve konfor içinde yaşayan insanlar, meslekî konularda veya diğer şahsî meselelerde bir üstünlük sağlamak için, karşısındakinin kusurlarını aramak ve görmek itiyadını benimsemişlerdir. Bu yol ise, kardeşçe duyguların ve dostça alâkaların zayıflamasına ve unutulmasına yol açarak, karşılıklı bir nefret meydana getiriyor.

İnsanların çok geniş çapta kardeşliği, İslâm'daki gibi bir ahlâkî reforma bağlı ve muhtaçtır; ancak böylece değişik ırklar ve renkler arasında daha mükemmel bir karşılıklı anlayış teessüs edebilir.

Kur'an-ı Kerim insanlara, aynı ailenin mensubları olduklarını hatırlatır ve öğretir. Kabileler, cemiyetler, millet ve ırklara ayrılmaları, birbirlerini yabancı tutmalarına değil, bilâkis, birbirlerini daha iyi anlamalarına ve sevmelerine temel olmalıdır. Bir şahsın veya bir milletin, diğerine göre hakiki üstünlüğü, renk, içtimaî sınıf ve zenginliğe değîl, sadece ahlâkın mükemmelliğine dayanır.

Kim enerji ve gayretini, kendini mânevî değerler yönünden yükseltme ve insanlara iyilik etme hususlarına sarfederse, o büyük ve muhterem olup, neticede bu hayatın asıl payesi olan cennete girecektir. Böyle bir insan Rabbine ve onun yaratıklarına iyi kulluk ve iyi hizmet yaparak, kendine cennetteki nimetlerin en üstünlerini sağlamıştır.

Yukarıdakiler, insanlığa vahyedilen son mukaddes kitap Kur'an'dan alınmış bazı ahlâkî kurallardır. Bunlar, Hazret-i Muhammed'in (Ona ebedî salât ve selâm olsun!) ne kadar yüce bir zat olduğunu ve kendine inananları ne kadar yükseltmeğe çalıştığını gösterir. Onun getirdiklerinin gayesi, insanlar arasında karşılıklı derin sevgi ve mutluluk havasının yerleşmesiydi. Tesisine çalıştığı cemiyet, kişilerin, tabiatlarındaki hayvani içgüdüleri terbiye etmiş oldukları, ölçülü, mantıkî davrandıkları, kendilerini asîl bir şekilde yönettikleri vazifelerini insanca ve faziletli bir ruhla yerine getirdikleri bir topluluktur. Aşağıda onun hikmet dolu, eşsiz

değerli sözlerini, hadislerini veriyoruz:

"İnsanoğlunun vücudunda küçücük bir parça vardır ki, o iyi olursa bütün beden iyi olur; bozuk ve kötü ise, bütün vücut kötü olur. Biliniz ki o kalptir."

"Kelimenin en doğru manâsıyla, sözünde, hareketinde ve düşünüşünde dürüst olmayan hiçbir insan iyi sayılamaz."

"Rabbim bana şu dokuz şeyi yapmamı emretti:

1. Zahiren ve bâtınen ona tam olarak tâzim ve huşû göstereceğim,
2. Saadet ve felâkette, daima edeple konuşacağım ve doğruyu söyleyeceğim,
3. Güçlülük ve bollukta bile ölçülü hareket edeceğim,
4. Akrabama ve diğer yakınlarıma onlar bana iyi davranmasalar, alâkayı kesmiş olsalar bile hoş muamele edeceğim,
5. İstediğimde bana vermeyen, benden esirgeyen kim şeye bile ben vereceğim,
6. Beni inciteni affedeceğim,
7. Benim sükûtum Tanrı'nın bir bilgisini kazanmak için olacak,
8. Konuştuğumda onu anacağım,
9. Allah'ın yaratıklarına baktığımda, o onlardan bir misal ve ibret olacak.

Bunlara ilâve olarak, Rabbim bana daima doğru ve iyi olanı yapmamı emir buyurdu."

"Allah'ın bütün mahlûkları onun ailesidir ve kim bu yaratıklara en iyi tarzda muamele yaparsa, o Tanrı'nın en sevgili kulu olur."

"Mü'minler, emânete riâyet eden, sözlerinde hata yapmayan ve ahidlerine sàdık olanlardır. Bir müslümanın kanı, malı ve şerefi diğerlerine haramdır." (Yâni onlara tecavüz edilemez.)

"İlim öğrenin! Çünkü o, sahibini doğruyu eğriden ayırmağa muktedir kılar, cennetin yolunu gösterir ve aydınlatır. Çölde yoldaşınız, yalnızlıkta arkadaşınızdır. Sizi saadete ulaştırır, sefalete düşürmez. Dostlar arasında ziynetiniz, düşmanlara karşı silâhınız olur."

"Kötülerle arkadaşlık etmekten yalnız oturmak evlâdır ve sâlih bir kimseyle buluşmak, yalnız durmaktan daha iyidir. Bilgi arayana söylemek, sükût etmekten; sükût etmek ise, kötü sözlerden daha hayırlıdır."

"Kendinize cefâ ve eziyet etmeyin ki, Allah sizi bundan dolayı cezalandırmasın. Manastır hayatı, dünyayı terk edip uzlete çekilmek, İslâmiyet nazarında makbul bir hareket değildir.

"En mühlik günahlar; Allah'a şirk koşmak, ana ve babaya isyan ve serkeşlik, hemcinsini öldürmek, kendi canına kıymak ve yalan yere yemin etmektir."

"Yaptığın iyi bir fiilden dolayı zevk ve memnunluk duyuyor; irtikâb ettiğin bir günah veya fenalıktan üzülüyorsan, hakikî bir mü'minsin demektir."

"En büyük cihad, nefse karşı yapılan mücadeledir. Her felâket ve mihnet, insana ancak kendi hatalarından dolayı gelir ve Allah onların daha birçoğunu da affeder."

"Kılınışında, vücud ve kalbin de iştirak etmediği gâfilcesine bir namazı Allah kabul etmez."

(*Politika Dergisi*, Aralık 1966 – Şubat 1967)